שמעון דובנוב.

קורות העברים

לבתי ספר ולמתלמדים.

חלק שלישי, תקופת כתבי הקדש.

עברית מאת א. ליבושיצקי.
הוצאת „אביב", ורשה.

המכסר הראש בבימ"ה
„צנטרל", ורשה, נובוליפקי 7.

Adalle Balzan

Edmon

Edith Baltzan

Edith Balzan
1927

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

$4.56

$3.50

$5.00

$4.65

$2.50

$5.00

19

פט

Edmonton Hebrew School

Books to be read:—

Disraeli's :— דוד אלרוי

Edmonton

ש. דובנוב.

קוֹרוֹת הָעִבְרִים

לְבָתֵּי סֵפֶר וּלְמִתְלַמְּדִים

עִם צִיּוּרִים, מַפּוֹת וּתְמוּנוֹת אַנְשֵׁי שֵׁם.

חֵלֶק שְׁלִישִׁי: תְּקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם.

מְעֻבָּד עִבְרִית בִּלְוָיַת הוֹסָפוֹת וּמִלּוּאִים רַבִּים

מאת א. לובושיצקי.

מַהֲדוּרָה מְחֻדֶּשֶׁת, מְתֻקֶּנֶת וּמוּגַהַת.

הוצאת „אביב".

1923 / ורשה / התרפ"ג.

הממכר בהוצאת „צנטרל" ורשה, נובוליפקי 7.

תקון טעות:

בגליונות אחדים נשמטו בדף 79 שורה 7 המלים

„רַבֵּנוּ אֱלִיעֶזֶר בֶּן נָתָן"

לִבְנִי

הַקְדָּשָׁה.

בְּרִגְעֵי הַמַּרְגֹּעַ מִלֵּילוֹת הַנְּדֻדִים וּבִעוּתֵי הַיּוֹם עַל עֶרֶשׂ דְּוָתְךָ צִלַּלְתִּי בִּמְקוֹרוֹת עִנּוּיֵי עַמְּךָ, אִיּוֹבִי הַקָּטָן! וּכְהוֹסִיפִי הֶעֱמַקְתִּי בִּתְהוֹם הַנְּשִׁיָּה הָאֲיֻמָּה הַלֵּזוּ וָאָבִין אֶת סוֹד פָּרָשַׁת הַפְּגָעִים, אֲשֶׁר עָבְרוּ עַל אֲבוֹתֶיךָ וּזְקֵנֶיךָ מִדּוֹר לְדוֹר, אָמַרְתִּי אֶל נַפְשִׁי: אֵין־זֹאת כִּי חִידַת עוֹלָמִים הֵם חַיֵּי עַמְּךָ וְקִיּוּמוֹ בַּגּוֹיִם; פֶּלֶא־עַד הוּא עַם אֲשֶׁר כָּזֶה הַשּׁוֹכֵב לְמַעֲצֵבָה, כָּמוֹךָ, כִּרְגוּבִי הַחוֹלֶה, עִדָּנִים וְדוֹרוֹת שְׁלֵמִים, הָרוֹאֶה בִּכְלָיוֹן חָרוּץ הַבָּא כְּחֶתֶף עַל שְׁבָטִים וְגוֹיִם וּלְאֻמִּים, שֶׁלֹּא יָכְלוּ עֲמֹד גַּם בִּפְנֵי שְׁמִינִית שֶׁבִּשְׁמִינִית נִסְיוֹנוֹתָיו וּמַכְאוֹבָיו וַיֹּאבְדוּ מִתּוֹךְ קְהַל הָעַמִּים; — וְהוּא, זֶה עַם הַחִידָה, שֶׁעַל בִּרְכָּיו הַכּוֹשְׁלוֹת נוֹלַדְתָּ, שֶׁדָּמוֹ הָרוֹתֵחַ נוֹזֵל בְּעוֹרְקֶיךָ הַחַלָּשִׁים וְהַנִּרְגָּזִים, הוּא עוֹדֶנּוּ חָי! מְרֻסַּק־אֵבָרִים וּרְצוּץ נְשָׁמָה — וְקַיָּם!

וּכְהוֹסִיפִי לְהָבִין אֶת הַחִידָה הַזֹּאת, כֵּן גָּדְלָה בְּקֶרֶב נַפְשִׁי הַתִּקְוָה: כִּי קוֹם יָקוּם זֶה הָעָם הַחַי וְקַיָּם בְּאֹרַח־פֶּלֶא. וְלוּ תִמָּשֵׁךְ פָּרָשַׁת עִנּוּיָיו בַּגּוֹיִם כִּפְלַיִם מֵאֲשֶׁר כְּבָר עָבַר עָלָיו, — תְּקוּמָתוֹ בּוֹא תָבוֹא; כִּי בְּחִידַת קִיּוּמוֹ צָפוּן גַּם סוֹד תְּקוּמָתוֹ.

וְשֶׁמֶשׁ תִּקְוָה זוּ מַזְהִירָה גַּם עַל רֹאשְׁךָ הַכּוֹאֵב, קְדוֹשִׁי וּמְעֻנִּי, וּמְחַמֶּמֶת אֶת קִפְאוֹן לִבִּי הַדַּוָּי. וְלוּ זָקֵן אֵין־אוֹנִים אֶפֹּל לְרַגְלֶיךָ, אַךְ רָאֹה אֶרְאֶה בִּתְקוּמָתְךָ, יְהוּדִי־קְטַנּוּן שֶׁלִּי!

אָבִיךָ.

ירשה, מנחם-אב, תתמ"א לחרבננו.

אירפה
בראשית ימי הביניים
אנגלו־אסקסים
גרמניה
פרנקיה
אדמת הצ'יכים
ונציה
הונגריה
סרביה
בולגריה
רומא
קונסטנטינופל
ניקיה
ממלכת ביזנץ
ארמניה
ממשלת הכליפים
אנטיוכיה
ירושלים
הרוסים
קיוב
הכוזרים

שיחה מקדמת.

אירפה בראשית ימי־הבינים.

ימי הבינים מתחילים בקורות העמים עם ירידת התרבות היונית־הרומאית (בסוף המאה הרביעית לחרבן), שהשפעתה רבתה כל כך במשך דורות עולמים על חיי העמים הנאורים בארצות המזרח. הפולמוס הגדול שאחז את מלכות־רומי בכבושי ארצות נכריות נהפך לה לרועץ, ואויביה אשר הביאו עליה קרץ היו אנשי ביתה־הגרמנים. הרומאים התודעו אל השבט הזה בכבושיהם בגליה עוד בימי יוליוס קיסר. ובאנשי צבא מקרב הגרמנים השתמשו לצרכי מלחמותיהם עם עמי המזרח. לא ארכו הימים והתלמיד הגרמני למד פרק בטכסיסי מלחמה בפני רבו הרומאי – וינצחהו בהלכה.

בעת ההיא (בסוף המאה הרביעית למספרם) החלה הנדידה הגדולה של עמי אירפה, ומאסיה התיכונה הגיח על גבולות אירפה שבט ההונים הפראים. שבטי גרמניה קבלו עליהם את מרות ההונים ונספחו אל להקות הנודדים־השודדים האלה להתנפל יחד על השבטים הקרובים, ויבוזום. האסטגתים (גתי המזרח) נכנעו גם הם להונים, אולם הוסטגתים (גתי המערב) התנגדו למכניעיהם בכל מאמצי כחם, כאשר צוה עליהם הקיסר ולינטוס. לא ארכו הימים והוסטגתים מרדו בקיסרי רומי, ואחרי מלחמות רבות וקשות יסדו להם את ממלכתם בגבולות גליה ואספמיה, היא ממלכת הברברים הוסטגתים (412 למספרם).

וההתנפליות התכופות של ההונים הוסיפו להניד את שבטי אירפה ממקומות מושבותיהם. מהשבטים שהשפעתם נכרת ביותר בקורות העמים בעת ההיא אפשר לציין את הבורגונדים, שישבו על גדות הנקר, הפרנקים על גדות הרינוס התחתון, האלמנים על גדות הדונאי העליון, הונדלים הלנגבּרדים והגתים לארך הדונאי (בגליה), הסכסים והאנגלים בבריטניה. כל אלה הם בני גרמניה, שכרתו ברית ביניהם להסיר את עול רומי מעליהם. בשנת 455 עלו הונדלים על רומי וילכדוה, ומקץ עשרים ושבע שנה הסירו את הקיסר רומולוס־אוגוסטוס מעל כסא מלכותו. מאז החלה מפלת רומי וירידתה המדינית, ואת מקומה בקורות העמים ירשו הגרמנים.

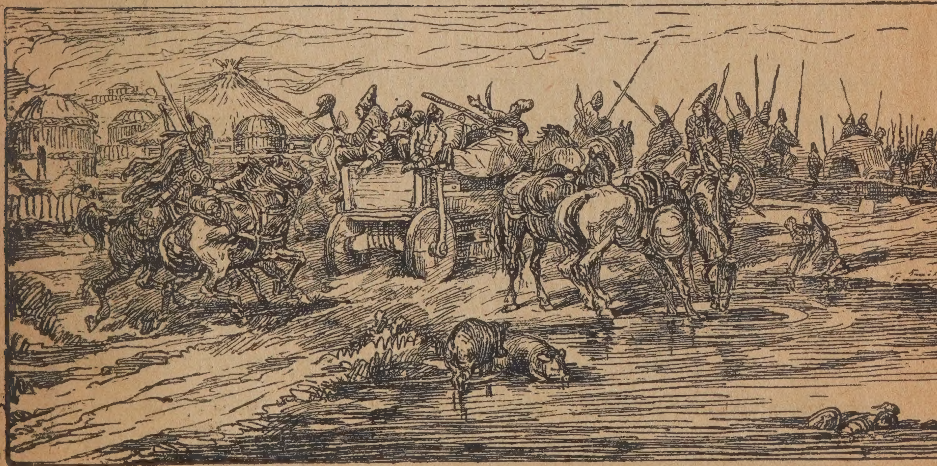
מקץ ימים נסה יוסטינינוס קיסר ביצנץ להשיב למלכות רומי את כבודה שאבד לה, שר צבאו בילישר לקח מידי הונדלים את אפריקה, ומהאסטגתים – את איטליה (554–555), אך אחרי מות יוסטינינוס עלו על איטליה הלנגבּרדים ויכבשוה. את מלכות רומי המערבית הפילו איפוא שבטי גרמניה – חניכיה ויורשיה, ואת ממשלתה במזרח החלישו מתחלה הפרסים, ומקץ הימים הכריעוה לגמרי הערביאים האבירים והנאורים.

במאה השביעית למספרם החלה באירפה גם השפעת שבטי הסלבים שישבו על גדות הולגה, הדניפר ובחצי־האי הבלקני, ויחלו ליסד להם ממלכות כגרמנים שביניהם.

בַּמֵּאָה הַשְּׁמִינִית חָזְקָה וְהִתְרַחֲבָה מְאֹד מַמְלֶכֶת הַפְרַנְקִים תַּחַת שִׁלְטוֹן קַרְלוֹס הַגָּדוֹל. הוּא חִדֵּשׁ בְּאֹמֶץ לִבּוֹ וּבְחָכְמָתוֹ אֶת מַלְכוּת רוֹמִי וַיָּחֶל לְהִתְקָרֵא בַּשֵּׁם „אִימְפֶּרַטוֹר". קַרְלוֹס הִצְטַיֵּן לֹא רַק בְּשִׂכְלוֹ וּגְבוּרָתוֹ בְּשִׁלְטוֹן הַמְּדִינָה, אֶלָּא גַּם בִּנְדִיבוּת רוּחוֹ וְרֹחַב לִבּוֹ לְכָל דֵּעָה נִשְׂגָּבָה, וּשְׁמוֹ נִשְׁאַר לִבְרָכָה בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים עַד הַיּוֹם. בָּעֵת הַהִיא הָיוּ כְּבָר מַרְבִּית נְסִיכֵי אֵירֹפָּה וְשָׂרֶיהָ וּלְאֻמֶּיהָ נוֹצְרִים אֲדוּקִים וְקַנָּאִים עִוְרִים לְדָתָם זוֹ. אוּלָם בְּקַרְלוֹס הַגָּדוֹל הִנְנוּ רוֹאִים נוֹצְרִי נֶאֱמָן וְגַם אָדָם טוֹב, הַמֵּבִין כִּי אֵיךְ שֶׁלֹּא תִהְיֶינָה דָּתוֹת הָעַמִּים שׁוֹנוֹת זוֹ מִזּוֹ, הֵן רֵאשִׁית כָּל־בְּנֵי אָדָם הֵם וּבְצֶלֶם אֱלֹהִים נִבְרְאוּ כֻלָּם. אֶת הַשְׁקָפָתוֹ זוֹ עַל הַחַיִּים מָסַר קַרְלוֹס גַּם לִבְנוֹ לוּדְבִיק הֶחָסִיד. אַךְ בֵּין בְּנֵי לוּדְבִיק פָּרְצוּ סִכְסוּכִים בַּחֲלֻקַּת הַיְרֻשָּׁה, וְהַפֵּרוּד הַזֶּה הֶחֱרִיב לְאַט אֶת הַבִּנְיָן הַנֶּהְדָּר שֶׁבָּנָה קַרְלוֹס הַגָּדוֹל.

מֵאָז עָבַר שִׁלְטוֹן אֵירֹפָּה בְּרֻבּוֹ מִידֵי הַמְּלָכִים לִידֵי נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ (בַּמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית וְהָעֲשִׂירִית), וְהָעֵת הַהִיא נִקְרֵאת בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים תְּקוּפַת הַפֵּיאוֹדָלִים, לֵאמֹר: בַּעֲלֵי הָאֲחֻזּוֹת („פֵּיאוֹדִים" בִּלְשׁוֹן גֶּרְמָנִית עַתִּיקָה). תְּקוּפָה זוֹ מִצְטַיֶּנֶת בְּיוֹתֵר בְּהִשְׂתָּרְרוּת הַמָּדוֹר בֵּין הָאֲדוֹנִים וּבְשִׁפְלוּת רוּחַ וְגַסּוּת בֵּין הָעֲבָדִים

(י. ליבושיצקי).

הונים

פֶּרֶק רִאשׁוֹן:

מוֹשְׁבוֹת הַיְהוּדִים בְּאֵירֹפָּה בְּרֵאשִׁית יְמֵי־הַבֵּינַיִם.

(בְּעֵרֶךְ: ת"ל – א"ל לַחֻרְבָּן, 500 – 1100 לְמִסְפַּר הַנּוֹצְרִים).

א. **הַיְּהוּדִים בְּאִיטַלְיָה.** מַלְכוּת רוֹמִי שֶׁהִגְלְתָה לָאַחֲרוֹנָה אֶת הַיְּהוּדִים מֵאֶרֶץ אֲבוֹתֵיהֶם, הִטְּתָה מִתְּחִלָּה אֲלֵיהֶם חֶסֶד, וּגְלוּיֵ יְהוּדָה מָצְאוּ לָהֶם מְנוּחָה בַּאֲחֻזּוֹתֶיהָ. אַחֲרֵי חֲלֻקַּת מְדִינוֹתֶיהָ לְמֶמְשֶׁלֶת רוֹמִי בְּמַעֲרָב וּלְמֶמְשֶׁלֶת בִּיצַנְץ בְּמִזְרָח, יָשְׁבוּ הַיְּהוּדִים בְּמוֹשְׁבוֹת שְׁתֵּי הָרְשֻׁיּוֹת בֵּין יֶתֶר הַתּוֹשָׁבִים הָאִיטַלְקִים וְהַיְוָנִים. מִקֵּץ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה לְחֻרְבַּן יְרוּשָׁלַיִם עַל יְדֵי הָרוֹמָאִים, רָאוּ בְּנֵי גוֹלֵי יְהוּדָה בְּחֻרְבַּן רוֹמִי עַל יְדֵי שִׁבְטֵי הַגּוֹתִים וְהַגֶּרְמָנִים הַפְּרָאִים (בַּרְבָּרִים); וַיִּהְיוּ גַם עֵדֵי־רְאִיָּה בַּעֲבֹר שִׁלְטוֹן הַקֵּיסָרִים לִידֵי הָאֶפִּיפְיוֹרִים (פַּפָּאִים = אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית), וְרוֹמִי הָאַדִּירָה הַשּׁוֹאֶפֶת־קְרָבוֹת נֶהֶפְכָה לְאַט־לְאַט לְבִירַת מַמְלֶכֶת הַכֹּהֲנִים הַקָּתוֹלִים.

הָאֶפִּיפְיוֹרִים הָרִאשׁוֹנִים לֹא הֵצִיקוּ לַיְּהוּדִים תּוֹשְׁבֵי רוֹמִי. אוּלָם עָמְלוּ בְּכָל יְכָלְתָּם לְהַעֲבִירָם עַל דָּתָם וְלַעֲשׂוֹתָם לְנוֹצְרִים. הָאֶפִּיפְיוֹר גְרִיגוֹרִי הַגָּדוֹל (תקכ"א לַחֻרְבָּן = 590) נָתַן חֵרוּת גְּמוּרָה לִקְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּעִנְיְנֵי דָתָם, אַךְ הֶרְאָה חִבָּה יְתֵרָה לַיְּהוּדִים מוּמָרִים וְהֶעֱנִיק לָהֶם זְכֻיּוֹת וַהֲנָחוֹת מְיֻחָדוֹת. כַּאֲשֶׁר הֵעִירוּ אֶת אָזְנוֹ, כִּי אֵלֶּה הַיְּהוּדִים, הַנְּכוֹנִים לִמְכֹּר אֶת עַמָּם וְאֶת דָּתָם בְּעַד זְכֻיּוֹת וַהֲנָחוֹת, אֵינָם יְכוֹלִים לִהְיוֹת גַּם נוֹצְרִים נֶאֱמָנִים, עָנָה הָאֶפִּיפְיוֹר: „אָמְנָם כֵּן, אֲבָל בְּנֵי הַמּוּמָרִים הָאֵלֶּה וְנֶכְדֵיהֶם יִהְיוּ בְּוַדַּאי לְנוֹצְרִים, וְאֶת מוֹלֶדֶת אֲבוֹתֵיהֶם לֹא יִזְכְּרוּ עוֹד".

הַצְלָחַת הַיְּהוּדִים בְּאִיטַלְיָה רָבְתָה עוֹד, כְּשֶׁנִּכְנְסָה אֶרֶץ זוֹ לִרְשׁוּת מַמְלֶכֶת קַרְלוֹס הַגָּדוֹל (בַּמֵּאָה הַשְּׁמִינִית – הַתְּשִׁיעִית לְמִסְפָּרָם) שֶׁבְּמַעֲרַב אֵירֹפָּה,

הַמֶּלֶךְ הַזֶּה הוֹקִיר מְאֹד אֶת כִּשְׁרוֹנוֹת הַיְּהוּדִים בִּסְחַר הָאָרֶץ וַיֵּט לָהֶם חֶסֶד. אַךְ מַמְלֶכֶת קַרְלוֹס נָמוֹטָה, כַּאֲשֶׁר עָבְרָה לִידֵי יוֹרְשָׁיו. וּבְמַעֲרַב אֵירוֹפָּה הִתְכּוֹנֵן שִׁלְטוֹן הַפֵּיאוֹדָלִים, לֵאמֹר: בַּעֲלֵי הַקַּרְקָעוֹת הַגְּדוֹלִים מָשְׁלוּ בְּיוֹשְׁבֵי אֲחֻזּוֹתֵיהֶם כְּאַוַּת נַפְשָׁם בְּתוֹר נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ (דְּכְסִים), וְלַמֶּלֶךְ שִׁלְּמוּ רַק מַס קָבוּעַ וְהִמְצִיאוּ לוֹ מֵעַבְדֵיהֶם אַנְשֵׁי־צָבָא. גּוֹרַל הַיְּהוּדִים הָיָה תָלוּי אֵפוֹא לֹא בִּרְצוֹן מֶלֶךְ הָאָרֶץ, כִּי אִם בִּשְׁרִירוּת לֵב דְּכְסֶיהָ הָרַבִּים. וּלְפִיכָךְ, יֵשׁ־אֲשֶׁר בַּאֲחֻזּוֹת אַחַד הַפֵּיאוֹדָלִים חָיוּ הַיְּהוּדִים בְּשַׁלְוָה וְנֶהֱנוּ מִכָּל זְכֻיּוֹת יֶתֶר הָאֶזְרָחִים, וּבַאֲחֻזּוֹת הַשֵּׁנִי הֵצִיקוּ לָהֶם מְאֹד.

קְהִלּוֹת־יְהוּדִים חֲשׁוּבוֹת נִמְצְאוּ בָּעֵת הַהִיא בְּעָרֵי אִיטַלְיָה: רוֹמִי, וְנִיצִיָה, נֵיאַפּוֹלִים, מִילָנוֹ וְגֵינוּיָה, וּבְעָרֵי סִיצִילְיָה: פַּלֶרְמוֹ וּמֶסִינָה. בְּרוֹמִי הִתְיַחֲסוּ הָאַפִּיפְיוֹרִים אֶל הַיְּהוּדִים בְּסַבְלָנוּת, וְלִפְעָמִים גַּם הֵגֵנּוּ עֲלֵיהֶם, וַיָּנִיאוּ אֶת הַכְּנֵסִיּוֹת הַנּוֹצְרִיּוֹת לְהַגְבִּיל אֶת זְכֻיּוֹתֵיהֶם. אוּלָם עַל הַיְּהוּדִים נֶאֱסַר לְהַחֲזִיק מְשָׁרְתִים נוֹצְרִים בְּתוֹךְ בֵּיתָם, פֶּן יְסִיתוּם לְהִתְיַהֵד. לְעֻמַּת זֹאת רָבְתָה אָז הֲסָתַת הַכְּמָרִים הַנּוֹצְרִים בֵּין הַיְּהוּדִים, כִּי יִתְנַצְּרוּ; וְאַחַד הַמּוּמָרִים עָלָה בְּרְבוֹת הַיָּמִים לִגְדֻלָּה וַיְהִי גַּם לַאֲפִּיפְיוֹר בְּמֶשֶׁךְ שְׁמוֹנֶה שָׁנִים, שֶׁנִּקְרָא בְּשֵׁם אַנַקְלִיטֻס הַשֵּׁנִי (א. ס״א – ס״ט לַחֻרְבָּן).

עוּבְדָּה זוּ הָיְתָה מִקֵּץ יָמִים לְמָסֹרֶת־עָם עַל אוֹדוֹת הָאַפִּיפְיוֹר הַיְּהוּדִי אֶלְחָנָן, הַמְסַפֶּרֶת לֵאמֹר: מֵהַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן בְּמַגֶנְצָה אֲשֶׁר בְּגֶרְמַנְיָה נִגְנַב בְּנוֹ הַקָּטָן וּשְׁמוֹ אֶלְחָנָן, שֶׁהֻכְנַס בִּבְרִית הַדָּת הַנּוֹצְרִית וַיְגֻדַּל בְּבֵית נְזִירִים קָתוֹלִים. כַּאֲשֶׁר גָּדַל הוּבָא אֶלְחָנָן רוֹמָאָה, וְהוֹדוֹת לְכִשְׁרוֹנוֹתָיו הַמְצֻיָּנִים נִתְמַנָּה לְבִישׁוֹף, וְאַחַר־כַּךְ נִבְחַר גַּם לַאֲפִּיפְיוֹר. בִּרְבוֹת הַיָּמִים נוֹדַע לוֹ מְקוֹר מוֹלַדְתּוֹ, וַיִּגְדְּלוּ בְּקֶרֶב נַפְשׁוֹ הַגַּעְגּוּעִים לָשׁוּב אֶל עַמּוֹ וְאֶל בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ. וּבְחֶפְצוֹ הָאַדִּיר לִרְאוֹת אֶת פְּנֵי אָבִיו הַזָּקֵן, הֶעֱרִים הָאַפִּיפְיוֹר אֶלְחָנָן – לְפִי דִּבְרֵי הָאַגָּדָה – לְצַוּוֹת עַל בִּישׁוֹף מַגֶנְצָה, כִּי יַגְבִּיל אֶת זְכֻיּוֹת הַיְּהוּדִים, בְּתִקְוָתוֹ כִּי שָׁלֹחַ יִשְׁלְחוּ אֵלָיו אֶת אָבִיו רַבָּם לִתְבֹּעַ מִלְּפָנָיו אֶת עֶלְבּוֹנָם. וְכַךְ

הָיָה: שְׁלִיחֵי הַיְהוּדִים בְּמַגֶנְצָה וּבְרֹאשָׁם רַבִּי שִׁמְעוֹן בָּאוּ רוֹמָאָה, לְהִשְׁתַּדֵּל לִפְנֵי אֲבִי הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית, כִּי יַעֲבִיר אֶת רוֹעַ הַגְּזֵרָה שֶׁהוֹצִיא בִּישׁוֹף מַגֶנְצָה עַל יְהוּדֵי גֶרְמַנְיָה. כַּאֲשֶׁר עָמַד רַבִּי שִׁמְעוֹן לִפְנֵי הָאַפִּיפְיוֹר, הִתְוַכְּחוּ מִתְּחִלָּה בְּעִנְיְנֵי דָת, וּבְוִכּוּחַ זֶה הִצְטַיֵּן אֶלְחָנָן בִּידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּמֶחְקְרֵי תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת. אַחַר־כַּךְ שִׂחֵק הָאַפִּיפְיוֹר עִם רַבִּי שִׁמְעוֹן בְּמִשְׂחַק הַשַּׁח־מַט, אֲשֶׁר אָהֵב מְאֹד, וְכַאֲשֶׁר נִשְׁאֲרוּ שְׁנֵיהֶם לְבַדָּם בַּבַּיִת, לֹא יָכוֹל עוֹד הָאַפִּיפְיוֹר לְהִתְאַפֵּק וַיִּתְוַדַּע אֶל אָבִיו, כִּי הוּא בְּנוֹ הַגָּנוּב אֶלְחָנָן. רַבִּי שִׁמְעוֹן נִפְעַם מְאֹד לְמִשְׁמַע אָזְנָיו, וְשִׂמְחָתוֹ עוֹד רָבְתָה בְּהִוָּדַע לוֹ, כִּי בְּנוֹ הָאָבוּד אוֹמֵר לָשׁוּב אֶל עַמּוֹ וְאֶל דַּת אֲבוֹתָיו. רַבִּי שִׁמְעוֹן שָׁב לְמַגֶנְצָה וַיָּבֵא אִתּוֹ אֶת פְּקֻדַּת הָאַפִּיפְיוֹר אֶל הַבִּישׁוֹף, שֶׁלֹּא יוֹסִיף לְהָצִיק לַיְּהוּדִים. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְהָאַפִּיפְיוֹר נֶעְלַם מֵרוֹמָא וַיָּבֹא בְּעִלּוּם־שְׁמוֹ לְמַגֶנְצָה, וְשָׁם שָׁב אֶל אֲבוֹתָיו וְאֶל עַמּוֹ. לְפִי נוּסָח אַחֵר, הָיְתָה אַחֲרִית הָאַפִּיפְיוֹר אֶלְחָנָן מָרָה מְאֹד: כִּי מֵרֹב צַעַר וַחֲרָטָה, שֶׁהִתְרַחֵק מֵעַמּוֹ וּמִדַּת אֲבוֹתָיו, הִתְנַפֵּל מֵעַל רֹאשׁ מִגְדַּל „פֶּטְרוּס הַקָּדוֹשׁ" אֲשֶׁר בְּרוֹמִי — וַיִּפֹּל מֵת אַרְצָה.

ב. הַיְהוּדִים בְּבִיצַנְץ. מַצַּב הַיְהוּדִים בְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ, בַּחֲצִי־הָאִי הַבַּלְקָנִי, הוּרַע הַרְבֵּה מֵאֲשֶׁר מַצַּב אֲחֵיהֶם בְּאִיטַלְיָה. מוֹשְׁלֵי בִּיצַנְץ הִתְיַחֲסוּ אֲלֵיהֶם בְּשִׂנְאָה גְלוּיָה עוֹד מִימֵי יוּסְטִינְיָנוּס קֵיסָר וְהִגְבִּילוּ אֶת זְכֻיּוֹתֵיהֶם וְגַם אִנְסוּם לְהִתְנַצֵּר. הַקֵּיסָר לֵיאוֹן הָאִיסוֹרִי גָּזַר כִּי כָל יְהוּדֵי בִּיצַנְץ יִתְנַצְּרוּ לְפִי מִנְהֲגֵי הַכְּנֵסִיָּה הַיְּוָנִית, וְהַמַּמְרִים אֶת פִּיו נִרְדְּפוּ בְּלִי חֶמְלָה. רַבִּים מִיהוּדֵי בִּיצַנְץ קִבְּלוּ אָז לְמַרְאִית עַיִן אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית, בְּתִקְוָתָם כִּי שׁוֹב יָשׁוּבוּ אֶל עַמָּם וְאֶל דַּת אֲבוֹתֵיהֶם, כַּאֲשֶׁר יַעֲבֹר הַזָּעַם; אַךְ מַרְבִּיתָם נָדְדוּ מִמְּקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם בְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ אֶל גְּדוֹת הַיָּם הַשָּׁחוֹר צָפוֹנָה, וַיָּבוֹאוּ גַּם עַד גְּבוּל חֲצִי־הָאִי קְרִים וַיֵּשְׁבוּ שָׁם. עַל אוֹדוֹת הַקֵּיסָר בַּסִּילְיוּס מִמַּקְדּוֹן מְסַפְּרִים, כִּי בְּכָל כֹּחוֹ הִתְאַמֵּץ לְפַתּוֹת אֶת הַיְהוּדִים לְהִתְנַצֵּר, וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח לָדַעַת כִּי עֲמָלוֹ לַשָּׁוְא, בָּעֲרָה חֲמָתוֹ בַּיְהוּדִים קְשֵׁי־הָעֹרֶף עַד

לְהַשְׁחִית, וַיַּחֲרֵב בְּקִנְאָתוֹ הָרַבָּה לַנּוֹצְרִיּוּת אֶת קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים שֶׁבְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ. לִפְלֵטָה נִשְׁאֲרוּ רַק חָמֵשׁ קְהִלּוֹת, בְּהִשְׁתַּדְּלוּת הַפַּיְטָן רַבִּי שְׁפַטְיָהוּ, שֶׁרִפֵּא אֶת בַּת הַקֵּיסָר מִמַּחֲלַת שִׁגָּעוֹנָהּ. הַפַּיְטָן הַזֶּה חִבֵּר, לְפִי דִבְרֵי הַמָּסוֹרָה, פִּזְמוֹן מְיֻחָד לְזֵכֶר הַמְּאֹרָע הַהוּא, הַנִּמְצָא „בִּסְלִיחוֹת", וְאֵלֶּה דְבָרָיו:

יִשְׂרָאֵל נוֹשַׁע בַּיְיָ תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים –
גַּם הַיּוֹם יִוָּשְׁעוּ מִפִּיךָ, שׁוֹכֵן מְרוֹמִים!
שְׁעָרֶיךָ הֵם דוֹפְקִים כַּעֲנִיִּים וְדַלִּים –
תְּחִנָּתָם הַקְשִׁיבָה, יָהּ שׁוֹכֵן מְעוֹלִים!
נִפְחָדִים בַּצַּר לָהֶם, מִמְּנָאֲצֵיהֶם וְלוֹחֲצֵיהֶם –
אַל נָא תַעַזְבֵם, אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם!
טוֹבוֹתֶיךָ יְקַדְּמוּ לָהֶם בְּיוֹם תּוֹכֵחָה,
וּמִתּוֹךְ צָרָתָם הַמְצִיאֵם פְּדוּת וּרְוָחָה.
יִוָּשְׁעוּ לְעֵין כֹּל וְאַל יִמְשְׁלוּ בָהֶם רְשָׁעִים,
כַּלֵּה שָׂעִיר וְחוֹתְנוֹ וְיַעֲלוּ לְצִיּוֹן נוֹשָׁעִים.

דִּבְרֵי הַתְּפִלָּה הַזֹּאת, הַנִּזְכֶּרֶת בְּפִינוּ עַד הַיּוֹם, מַרְאִים, כִּי יְהוּדֵי בִּיצַנְץ הָיוּ אָז בְּצָרָה גְדוֹלָה, אוּלָם הָרְדִיפוֹת הַלָּלוּ לֹא נִמְשְׁכוּ הַרְבֵּה, וְכַאֲשֶׁר שָׁבוּ הַיְהוּדִים לִחְיוֹת בְּשַׁלְוָה בְּמוֹשְׁבוֹת בִּיצַנְץ, הֵבִיאוּ טוֹבָה רַבָּה לָאָרֶץ מְגוּרֵיהֶם וְהַשְׁפָּעָתָם גָּדְלָה מְאֹד עַל סַחַר הָאָרֶץ. יוֹשְׁבֵי יְהוּדִים נִמְצְאוּ גַם אָז בְּעָרֵי יָוָן, בְּתֶסַּלְיָה, בְּמַקְדּוֹן, בְּתוּרְקִיָּה וּבְאִיֵּי הַיָּם (אַרְכִיפֶּלַגּוּס). קְהִלּוֹת חֲשׁוּבוֹת הָיוּ לָהֶם בְּקוֹנְסְטַנְטִינוֹפּוֹל וּבְעִיר הַחוֹף סָלוֹנִיקִי. הַיְהוּדִים עָסְקוּ שָׁם בְּאֻמָּנֻיּוֹת שׁוֹנוֹת, בְּיִחוּד בְּגִדּוּל מֶשִׁי וּבְעִבּוּד אֲרִיגֵי מֶשִׁי וְאַרְגָּמָן. מִמְּלַאֲכוֹת־יָד הִתְפַּשְּׁטָה בֵּינֵיהֶם בְּיוֹתֵר מְלֶאכֶת הַצְּבִיעָה, שֶׁהִתְפַּרְסְמָה אָז בְּעוֹלַם הַתַּעֲשִׂיָּה בְּשֵׁם „צְבִיעַת הַיְהוּדִים". זְכֻיּוֹת הַיְהוּדִים הָאֶזְרָחִיּוֹת הֻגְבְּלוּ כְּפַעַם בְּפַעַם, לְפִי רְצוֹן הַכְּנֵסִיּוֹת הַנּוֹצְרִיּוֹת, אוּלָם בְּדָתָם הָיוּ הַיְהוּדִים חָפְשִׁים וְעִנְיְנֵי קְהִלּוֹתֵיהֶם הִתְנַהֲגוּ עַל פִּי פַּרְנָס מְיֻחָד מִשֶּׁלָּהֶם, שֶׁנִּבְחַר מֵאֵת כָּל בְּנֵי הָעֵדָה, וְהִתְקָרֵא בְּשֵׁם „אֶפּוֹרוֹס".

• בְּקוֹנְסְטַנְטִינוֹפּוֹל גָּרוּ הַיְהוּדִים בִּשְׁכוּנָה מְיֻחֶדֶת לָהֶם בְּפַרְוַר הָעִיר

פֶּרָה שֶׁהִצְטַיֵּן בְּמַרְכֻּלְתּוֹ הָרַבָּה. לְפִי דִבְרֵי סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת הִתְיַשְּׁבוּ שָׁם הַיְּהוּדִים עוֹד לִפְנֵי הֱיוֹת הַנּוֹצְרִיּוּת לְדָת שַׁלֶּטֶת בָּאָרֶץ הַזֹּאת, וְהָיָה לָהֶם גַּם בֵּית כְּנֶסֶת גָּדוֹל וְנֶהְדָּר לְמַרְאֶה. אַךְ בִּגְזֵרַת תֵּיאוֹדוֹסִיּוּס הַשֵּׁנִי גֹּרְשׁוּ מִשָּׁם הַיְּהוּדִים, וּבֵית כְּנֶסֶת נֶהְפַּךְ לְבֵית תְּפִלָּה לְנוֹצְרִים. בָּעֵת הַהִיא הִכְנִיעַ הַגִּבּוֹר הָרוֹמָאִי בֵּילִישַׁר אֶת שֵׁבֶט הַוַּנְדָּלִים אֲשֶׁר בְּאַפְרִיקָה וַיִּלְכֹּד אֶת בִּירָתָם קַרְתָּגָה. וְשָׁם – לְפִי הַמָּסוֹרָה – הָיוּ גְנוּזִים כְּלֵי בֵית הַמִּקְדָּשׁ הַשֵּׁנִי, אֲשֶׁר שָׁלַל רֹאשׁ הַוַּנְדָּלִים גֶּנְשְׂרִיךְ לִפְנֵי יָמִים רַבִּים בְּהַכּוֹתוֹ אֶת רוֹמָא וַיָּבֹז אֶת אוֹצְרוֹתֶיהָ. אֶת כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ הָאֵלֶּה הֵבִיא אִתּוֹ בֵּילִישַׁר לְקָנְסְטַנְטִינָפּוֹל, אוּלָם בַּעֲמַל יְהוּדֵי הָעִיר הַזֹּאת הֱשִׁיבָם אַחַר כַּךְ אֶל מְקוֹמָם הָרִאשׁוֹן – יְרוּשָׁלַיְמָה וַיִּהְיוּ גְנוּזִים שָׁם בְּבֵית כְּנֶסֶת לַקָּתוֹלִים.

* בְּמַרְבִּית עָרֵי בִּיצַנְץ נִמְצְאוּ בְּתוֹךְ קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים גַּם עֲדוֹת בְּנֵי־הַמִּקְרָא. חַכְמֵי הַקָּרָאִים הוֹסִיפוּ לְהִתְעַסֵּק בְּמֶחְקְרֵי סִפְרֵי הַמִּקְרָא וְדִקְדּוּקֵי הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית, וַיִּתְאַמְּצוּ לְהָפִיץ אֶת דֵּעוֹתֵיהֶם בֵּין הַיְּהוּדִים, אוֹ כַּאֲשֶׁר קָרְאוּ לָהֶם בְּנֵי הַמִּקְרָא–„יְהוּדֵי הַתַּלְמוּד". לְפִי הַשְׁעָרוֹת אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת יָצָא מִתּוֹךְ עֲדַת הַקָּרָאִים גַּם הַנּוֹסֵעַ אֶלְדָּד הַדָּנִי, שֶׁנָּדַד בְּמוֹשְׁבוֹת הַיְּהוּדִים וַיַּלְהֵב אֶת נַפְשָׁם בְּסִפּוּרֵי מַעֲשִׂיּוֹתָיו עַל אוֹדוֹת קִיּוּם מַמְלֶכֶת יְהוּדִים גְּדוֹלָה מֵעֵבֶר לִנְהַר כּוּשׁ. הֵמָּה בְּנֵי הַשְּׁבָטִים: נַפְתָּלִי, גָּד, אָשֵׁר וְלֵוִי אֲשֶׁר הֶגְלָה שַׁלְמַנְאֶסֶר מֶלֶךְ אַשּׁוּר מִגְבוּלוֹת מַמְלֶכֶת אֶפְרָיִם. סִפּוּרֵי הַמַּעֲשִׂיּוֹת הָאֵלֶּה חִזְּקוּ בְּלֵב עַמֵּנוּ הָרָצוּץ אֶת הָאֱמוּנָה, כִּי לֹא אָבַד עוֹד נִיר מִבֵּית יִשְׂרָאֵל; וְלֹא רַק הֲמוֹן הָעָם, כִּי אִם גַּם רַבִּים מֵחֲכָמֵינוּ הֶאֱמִינוּ בְּתָם לֵבָב כִּי בְּמֶרְחַקִּים עוֹדֶנָּה מִתְקַיֶּמֶת מַמְלֶכֶת יְהוּדִים, הַמְדַבְּרִים בִּלְשׁוֹן־הַקֹּדֶשׁ, הֵמָּה שְׂרִידֵי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים עַד הַיּוֹם הַזֶּה. בְּרְבוֹת הַיָּמִים הָלְכָה מָסֹרֶת זוּ וְנִשְׁתַּנְּתָה מְעַט בְּפִי עַמֵּנוּ: נַהֲרוֹת כּוּשׁ וְגוֹזָן נִתְחַלְּפוּ בִּנְהַר סַמְבַּטְיוֹן, עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים – בְּצֶאֱצָאֵי „בְּנֵי מֹשֶׁה" (אוֹ „יְהוּדִים אֲדוּמִים"); וְהַרְבֵּה אַגָּדוֹת עָם מְסַפְּרוֹת גַּם עַל אוֹדוֹת תַּיָּרִים יְהוּדִים שֶׁהָלְכוּ לְבַקֵּשׁ אֶת הַמַּמְלָכָה הַיְּהוּדִית הַזֹּאת מֵעֵבֶר לְהָרֵי־חֹשֶׁךְ.

ג. הַיְהוּדִים בִּסְפָרַד (אַסְפַּמְיָה). בַּחֲצִי הָאִי הַפִּירֶנֵאִי יָשְׁבוּ הַיְהוּדִים עוֹד מִימֵי קֶדֶם. רַבִּים מִגּוֹלֵי יְהוּדָה הוּבְאוּ שָׁמָּה בְּתוֹר שְׁבוּיֵי מִלְחָמָה עוֹד אַחֲרֵי חֻרְבַּן הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן, וְאַחֲרֵי כֵן – גַּם בִּנְפֹל יְהוּדָה לִפְנֵי תִּגְרַת יַד רוֹמִי. בִּרְבוֹת הַיָּמִים הִתְיַשְּׁבוּ בְּאַסְפַּמְיָה יְהוּדִים רַבִּים בִּרְצוֹנָם הַטּוֹב, וַיְסַחֲרוּ אֶת הָאָרֶץ הַבְּרוּכָה הַזֹּאת כְּאַוַּת־נַפְשָׁם. כַּאֲשֶׁר נָפְלָה מַלְכוּת רוֹמִי אַרְבָּעָה דוֹרוֹת אַחֲרֵי מַפֶּלֶת יְהוּדָה – כָּבְשׁוּ אֶת אַדְמַת אַסְפַּמְיָה בְּנֵי הַשֵּׁבֶט הַגֶּרְמָנִי – הַגּוֹתִים־הַמַּעֲרָבִים (וֶסְטְ־גוֹתִים) וַיְכוֹנְנוּ בָהּ אֶת מַמְלַכְתָּם. קֵיסָרֵי הַוֶּסְטְגוֹתִים קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית לְפִי מִנְהֲגֵי הַקָּתוֹלִים, וְשִׁלְטוֹן הָאָרֶץ נִתַּן בְּרֻבּוֹ בִּידֵי הַכְּמָרִים. מֵאָז הוּרַע מַצַּב יְהוּדֵי סְפָרַד, וְרַבּוּ עֲלֵיהֶם גְּזֵרוֹת הַשְּׁמָד. הַקֵּיסָר רִיקָרִיד הָרִאשׁוֹן גָּזַר עֲלֵיהֶם גְּזֵרוֹת קָשׁוֹת, בְּהִתְכַּוְּנוֹ לְנַתֵּק כָּל קֶשֶׁר בֵּין הַנּוֹצְרִים וּבֵין הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, שֶׁחָיוּ מִקֹּדֶם בְּשָׁלוֹם וּבְאַחֲוָה; כִּי יָרֹא יָרְאוּ רָאשֵׁי הַדָּת הַנּוֹצְרִית פֶּן יַדִּיחוּ הַיְהוּדִים אֶת שְׁכֵנֵיהֶם מֵאַחֲרֵי אֱמוּנָתָם הַחֲדָשָׁה. הַקֵּיסָר סִיסְבּוּט פָּקַד עַל יְהוּדֵי סְפָרַד: לְקַבֵּל אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית אוֹ לַעֲזֹב אֶת הָאָרֶץ. מַרְבִּית הַיְהוּדִים עָזְבוּ אָז אֶת אֶרֶץ מוֹלַדְתָּם הַחֲדָשָׁה, שֶׁהִתְיַשְּׁבוּ בָהּ קוֹדֶם תּוֹשָׁבֶיהָ הַנּוֹצְרִים. אַךְ נִמְצְאוּ גַּם יְהוּדִים כָּאֵלֶּה, שֶׁלֹּא יָכְלוּ לַעֲזֹב אֶת מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתֵיהֶם וַיֵּאָנְסוּ לְהִתְנַצֵּר לְמַרְאִית עַיִן, וּבְסֵתֶר לִבָּם נִשְׁאֲרוּ בָנִים נֶאֱמָנִים לְעַמָּם וְלַיַּהֲדוּתָם. בִּרְבוֹת הַיָּמִים הֵקַלּוּ מְעַט אֲדוֹנֵי הָאָרֶץ אֶת הַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת עַל הַיְהוּדִים, וְלִפְעָמִים גַּם בִּטְּלוּ אֲחָדוֹת מֵהֶן לְגַמְרֵי. אַךְ מוֹשְׁלֵי חֶסֶד כָּאֵלֶּה הָיוּ מְעַטִּים בֵּין קֵיסָרֵי הַוֶּסְטְגוֹתִים בְּאַסְפַּמְיָה. מַרְבִּיתָם הִצְטַיְּנוּ בְּקִנְאָתָם הָעִוֶּרֶת לְדָתָם הַחֲדָשָׁה, שֶׁהִשְׁפִּיעָה מְעַט עַל מִדּוֹתֵיהֶם הַפְּרוּעוֹת, וְאֶת הַיְהוּדִים הַמְמָאֲנִים לַעֲזֹב אֶת דַּת אֲבוֹתֵיהֶם רָדְפוּ בַּעֲרִיצוּת נוֹרָאָה, כַּאֲשֶׁר הִסִּיתוּם הַכְּמָרִים הַקָּתוֹלִים.

בְּאַכְזָרִיּוּת מְיֻחֶדֶת לַיְּהוּדִים הִצְטַיְּנוּ הַקֵּיסָרִים: רֵצִיסְוִינְט, אֶרְוִיג וְעֶגִּיקָה (תקפ״ג – תרי״ח לְחֻרְבָּן; 652 – 687). הֵם רָדְפוּ בְּיוֹתֵר אֶת אֵלֶּה הַיְהוּדִים, שֶׁהִתְנַצְּרוּ מִקֹּדֶם בְּאֹנֶס, וּמִקֵּץ יָמִים שָׁבוּ אֶל הַיַּהֲדוּת בְּגָלוּי. בִּימֵי הַקֵּיסָר עֶגִּיקָה לֹא יָכְלוּ עוֹד הַיְהוּדִים הָאֵלֶּה נְשׂוֹא אֶת רְדִיפוֹת

צוֹרְרֵיהֶם וַיִּכּוֹנוּ לִמְרֹד בְּקֵיסָרֵי הַוֶּסְטְגֹתִּים, בְּעֶזְרַת אֲחֵיהֶם הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, אֲשֶׁר חָיוּ תָמִיד בְּשַׁלְוָה תַּחַת שִׁלְטוֹן הַכַּלִיפִים הַמֻּשְׁלְמַנִים. אוּלָם דְּבַר הַקֶּשֶׁר נִגְלָה קֹדֶם זְמַנּוֹ, וְעַל כָּל יְהוּדֵי סְפָרַד בָּא אָז שֶׁבֶר גָּדוֹל. הַקֵּיסָר הַנּוֹקֵם קָרָא לִכְנֵסִיַּת כְּמָרִים מְיֻחֶדֶת בָּעִיר טוֹלֵידָה, וּמִשָּׁם יָצְאָה הַגְּזֵרָה: כִּי כָל הַיְּהוּדִים הַיּוֹשְׁבִים בְּאַסְפַּמְיָה וּבְגַלְיָה הַדְּרוֹמִית, יִמָּכְרוּ לְעַבְדֵי עוֹלָם, וּבְנֵיהֶם הַקְּטַנִּים מִבְּנֵי שֶׁבַע וָמַעְלָה יֻקְחוּ מֵהֶם וְיִמָּסְרוּ עַל יְדֵי נוֹצְרִים לְחַנְּכָם בְּדַת הַקָּתוֹלִית עַל כָּרְחָם (תרכ״ה לְחָרְבָּן).

מַצַּב יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הָיָה נוֹרָא מְאֹד. רַבִּים מֵהֶם נִמְכְּרוּ לַעֲבָדִים, רַבִּים נֶאֶנְסוּ לְהִתְנַצֵּר, וְהַנִּשְׁאָרִים נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם אֶל מוֹשְׁבוֹת אֲחֵיהֶם אֲשֶׁר בְּמֶמְשְׁלוֹת הַמֻּשְׁלְמַנִים. אוּלָם לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְעַל מֶמְשֶׁלֶת הַוֶּסְטְגֹתִּים בָּא הַקֵּץ. מִגְּבוּלוֹת אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, הַמְחֻבֶּרֶת אֶל אַסְפַּמְיָה בִּרְצוּעַת הַיָּם הַגִּבְרַלְטָרִית, עָלוּ כְּנַחַל שׁוֹטֵף צִבְאוֹת הָעַרְבִיאִים (הַמּוֹרִים) הָאַדִּירִים עַל אַדְמַת הַוֶּסְטְגֹתִּים וַיִּכְבְּשׁוּ אֶת מַעֲרָבִית הָאָרֶץ (תרמ״ב לְחָרְבָּן־711). הַיְּהוּדִים הַנִּשְׁאָרִים לִפְלֵטָה בְּאַסְפַּמְיָה קִבְּלוּ אֶת צִבְאוֹת מַצִּילֵיהֶם בְּשִׂמְחָה וְגַם עָזְרוּ עַל יְדֵיהֶם בִּכְבוּשׁ הָאָרֶץ. הָעַרְבִיאִים הֵבִינוּ מַהֵר, כִּי מָצְאוּ בַּיְּהוּדִים אַחִים וַחֲבֵרִים נֶאֱמָנִים בְּמִלְחַמְתָּם. וַיַּפְקִידוּ בִּידֵיהֶם אֶת מִשְׁמַר הֶעָרִים הַכְּבוּשׁוֹת, וַיּוֹסִיפוּ לָלֶכֶת קָדִימָה וְלִכְבֹּשׁ אֶת אַדְמַת אַסְפַּמְיָה מִידֵי הַוֶּסְטְגֹתִּים. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים, וּבִידֵי הַיְּהוּדִים נִמְצְאוּ הֶעָרִים הַגְּדוֹלוֹת: קָרְדוֹבָה וּגְרַנָדָה. כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב מַצְבִּיא הָעַרְבִיאִים טָרִיק אֶת חֵילוֹ אֶל בִּירַת אַסְפַּמְיָה, הִיא טוֹלֵידָה, בָּרְחוּ הַנּוֹצְרִים עַל נַפְשָׁם וַיִּסְתַּתְּרוּ בְּבָתֵּי כְּנֵסִיּוֹתֵיהֶם, וְהַיְּהוּדִים פָּתְחוּ לָעַרְבִיאִים אֶת שַׁעֲרֵי הָעִיר וַיְקַדְּמוּ אֶת פְּנֵיהֶם בִּתְרוּעַת נִצָּחוֹן. גַּם מִשְׁמַר עִיר הַבִּירָה נִתַּן בִּידֵי הַיְּהוּדִים בַּעֲלֵי בְרִית הָעַרְבִיאִים, וְטָרִיק הוֹסִיף לִרְדֹּף אַחֲרֵי הַוֶּסְטְגֹתִּים הַנָּסִים מִפָּנָיו. כָּכָה נִהְיוּ הַיְּהוּדִים לַאֲדוֹנֵי הֶעָרִים. אֲשֶׁר בָּהֶן נִרְדְּפוּ כָּכָה מִקֹּדֶם עַל יְדֵי צוֹרְרֵיהֶם הַנּוֹצְרִים. כַּאֲשֶׁר נָכוֹנָה מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִיפִים בְּמַעֲרָבִית אַדְמַת אַסְפַּמְיָה, שָׁבוּ הַיְּהוּדִים לִחְיוֹת בְּשַׁלְוָה וּבְחֵרוּת גְּמוּרָה בְּעִנְיְנֵי הַדָּת

וּבְשִׁלְטוֹן הַקְּהִלּוֹת. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּבִגְרַנָדָה, קָרְדוֹבָה, טוֹלֵידָה וּבְיֶתֶר עָרֵי אַסְפַּמְיָה רַבּוּ יֹשְׁבֵי הַיְּהוּדִים, שֶׁנֶּהֶנוּ מִכָּל זְכֻיּוֹת הַחֹפֶשׁ כַּאֲחֵיהֶם בְּנֵי עַמָּם בְּמֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים בְּבָבֶל.

חֵיל הָעַרְבִיאִים אֲשֶׁר לָכַד אֶת אַסְפַּמְיָה הָיָה שֶׁל הַכָּלִיפִים מִבֵּית אוּמַיָּה (מוֹאַבִיָּה) הַמִּזְרָחִים, וְעִיר בִּירָתָם דַּמֶּשֶׂק, וַתְּהִי אַדְמַת אַסְפַּמְיָה לְאַחַת מֵאֲחֻזּוֹתֵיהֶם. כַּאֲשֶׁר נִכְבַּשׁ הַשִּׁלְטוֹן בִּידֵי הַכָּלִיפִים מִבֵּית אַבַּס אֲשֶׁר בְּבַגְדַּד, בָּרַח הָאַחֲרוֹן מִכָּלִיפֵי בֵית מוֹאַבִיָּה וּשְׁמוֹ עַבְדוּ־אֵל־רַחְמָן אֶל גְּבוּל אַסְפַּמְיָה, וַיִּמְשֹׁל בָּהּ בְּתוֹר מוֹשֵׁל חָפְשִׁי. לְעִיר בִּירָתוֹ בָּחַר בְּקָרְדוֹבָה, וְלָכֵן נִקְרְאָה מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים בְּאַסְפַּמְיָה „מַמְלֶכֶת הַכָּלִיפִים בְּקָרְדוֹבָה". לַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת בָּאָה אָז עֵת הַזָּהָב. דַּעַת הַתּוֹרָה רָבְתָה בֵּין כָּל שְׂדֵרוֹת הָעָם, וְחַכְמֵי הַיְּהוּדִים לֹא הֵנִיחוּ אֶת יָדָם גַּם מֵעֲבֹד עִם חַכְמֵי הָעַרְבִיאִים בְּעִנְיְנֵי מַדָּע וּמֶחְקַר אֱלֹהִים (פִילוֹסוֹפְיָה). עֲמַל שְׁנֵי הָעַמִּים־הָאַחִים הָאֵלֶּה, בְּנֵי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלָם – עָשָׂה פְּרִי־הִלּוּלִים, וְעַל אַדְמַת אַסְפַּמְיָה פָּרְחָה הַשְׂכָּלַת הָאָדָם, הַנּוֹדַעַת עַד הַיּוֹם בִּשְׁמָהּ „הַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים", אֲשֶׁר הָפְכָה אֶת מַמְלֶכֶת הַכְּמָרִים לְמֶרְכַּז הַמַּדָּעִים וְהַשְׁלָמַת הָאָדָם, וְהֵאִירָה בְּאוֹר יָקָר עַל כָּל רַחֲבֵי־הַתֵּבֵל – בְּמַחְשַׁכֵּי יְמֵי הַבֵּינַיִם בְּאֵירָפָּה.

* הִשְׁתַּתְּפוּת הַיְּהוּדִים בִּגְדוֹלֵי „הַהַשְׂכָּלָה הָעַרְבִיאִית" הָיְתָה רַבָּה מְאֹד. מִלְּבַד מִקְצוֹעַ הַשִּׁירָה (הַפִּיּוּט) שֶׁעָלְתָה אָז לְמַדְרֵגָה גְּבוֹהָה מְאֹד וְחֵקֶר הַשָּׂפָה הָעִבְרִית שֶׁהִתְפַּשְּׁטָה מְאֹד בֵּין מַרְבִּית הָעָם, הִצְטַיְּנוּ חַכְמֵי הַיְּהוּדִים בִּסְפָרַד בְּלִמּוּדֵי הַהִגָּיוֹן (לוֹגִיקָה) וְהַמֶּחְקָר, בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה, הַשִּׁעוּרִין (מַתֵּמַתִּיקָה) וְהַתְּכוּנָה (אַסְתְּרוֹנוֹמְיָה). לְפִי דִבְרַת אֲחָדִים מֵחוֹקְרֵי הַדּוֹרוֹת הָיָה הֶחָכָם הַיְּהוּדִי יַעֲקֹב אִבְּן־שְׁאֵרָה הָרִאשׁוֹן שֶׁהֵבִיא מֵאֶרֶץ הוֹדוּ אֶת סִמָּנֵי הַמִּסְפָּר (סְפָרוֹת) אֶל מֶמְשֶׁלֶת הַכָּלִיפִים. הֶחָכָם הַיְּהוּדִי הַמְפֻרְסָם סַהַל־טַבָּרִי הִצְטַיֵּן בִּידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה וְהַשִּׁעוּרִין, וְהוּא תִּרְגֵּם לָעֲרָבִית אֶת סֵפֶר הַתּוֹכֵן (אַסְתְּרוֹנוֹם) הַיְּוָנִי בַּטְלְמֵיּוֹס (תַּלְמַי), שֶׁהָיָה לִיסוֹד חָכְמַת הַתְּכוּנָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

ד. היהודים בפרנקיה. ישובי היהודים בגליה (פרנקיה) נוסדו עוד בהיות הארץ הזאת אחת ממדינות ממלכת רומי. במאה הרביעית אחרי חרבן הבית השני נמצאו כבר קהלות יהודים חשובות בערים: מרסילה, אורליאנוש, קלירמונה, פאריש ובעוד ערים שונות. בכל מקומות מושבותם נהנו היהודים מזכיות יתר „אזרחי רומי". ויחיו בשלום עם שכניהם, שהיו עוד עובדי אלילים. וגם מקץ־ימים, כאשר התפשטה הדת הנוצרית בין שבטי גליה, לא הראו יושבי הארץ הזאת שום אותות שנאה ונאצה ליהודים. ולהפך: כשהכירו הנוצרים החדשים את האמונה באל יחיד ואת עקרי הנוצריות ומוסרה, שלקחו ברבם מתורת היהדות, — לא הפרידו כלל בין שתי הדתות־האחיות, ויוסיפו להתקרב אל היהודים יושבי ארצם, ולפעמים גם התחתנו בהם. ההתקרבות היתרה הזאת לא הפיקה רצון מאת אבות הכנסיה הנוצרית בעת ההיא, ויתאמצו בכל כחם לזרע זרע שנאה בין הנוצרים ובין היהודים יושבי הארץ. והכמרים הרבו לשנן באזני העם את הבדותה הידועה, שעלתה אחרי כן לעמנו בנהרי נחלי דם: כי לא בפקודת פילטוס נציב רומי בארץ יהודה הומת ישוע (ישו) משיח הנוצרים, כי אם יהודי ירושלים הצליבוהו; ולפיכך עון גדול הוא לנוצרים להתרועע גם היום אל בני העם, „שונאי ישוע הנוצרי". מאז החלו הרדיפות על יהודי פרנקיה, ואדוני הארץ גזרו עליהם כי יתנצרו, או כי יגרשו מן הארץ, כאשר כן הסיתום אבות הכנסיה הנוצרית.

עמל הכמרים הצליח ביותר בימי מלכי פרנקיה מבית המירובינגים, במאה הששית והשביעית למספר הנוצרים. המלכים האלה הפקירו את חיי היהודים לגמרי בידי הכמרים. כנסיות הכהנים באורליאנוש (533 — 541 למספרם) אסרו באסור חמור את החתון בין נוצרים ובין יהודים. בשבוע האחרון לפני חג הפסחא שלהם („שבוע של הצום הגדול") ובמשך החג הזה נאסר על היהודים לצאת מפתח ביתם החוצה; בענש קשה נענשו אלה היהודים שהפיצו את תורת

הַיַּהֲדוּת בֵּין שְׁכֵנֵיהֶם הַנּוֹצְרִים וּלְעֻמַּת זֹאת: עֶבֶד שֶׁשֵּׁרֵת בְּבֵית יְהוּדִי הָיָה לְבֶן־חוֹרִין אִם קִבֵּל עָלָיו אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית. כַּוָּנַת הַכְּמָרִים בִּגְזֵרוֹת אֵלּוּ הָיְתָה: לִבְנוֹת קִיר־בַּרְזֶל בֵּין הַיְהוּדִים וּבֵין יֶתֶר הַתּוֹשָׁבִים, וּלְהַשְׁפִּיל אֶת כְּבוֹד הַיְהוּדִים בְּעֵינֵי שְׁכֵנֵיהֶם. אֲבָל בִּגְזֵרוֹת אֵלּוּ עוֹד לֹא הִסְתַּפְּקוּ. מַרְבִּית אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַנּוֹצְרִית הִתְאַמְּצוּ בְּכָל כֹּחָם לְהַעֲבִיר אֶת הַיְהוּדִים מֵעַל דַּת אֲבוֹתָם עַל כָּרְחָם. הַבִּישׁוֹף אֲבִיטוּס בְּקְלִירְמוֹנָה שָׂם אֶת כָּל מַעְיָנָיו לְהָדִיחַ אֶת יְהוּדֵי הָעִיר מֵעַל תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת; אַךְ כָּל עֲמָלוֹ הָיָה לַשָּׁוְא, וְרַק אָח נִפְשָׁע אֶחָד נִמְצָא בְּתוֹךְ יְהוּדֵי קְלִירְמוֹנָה שֶׁבָּגַד בְּעַמּוֹ וַיָּמֶר אֶת דָּתוֹ בְּחַג הַפַּסְחָא. הַמּוּמָר הַזֶּה נִבְאַשׁ מְאֹד בְּעֵינֵי הַיְהוּדִים; וּפַעַם כַּאֲשֶׁר הָלַךְ בִּרְחוֹבוֹת הָעִיר בְּתַהֲלוּכָה דָּתִית עִם יֶתֶר הַנּוֹצְרִים, לֹא יָכֹל יְהוּדִי אֶחָד לְהִתְאַפֵּק מִלְּהַבִּיעַ לַבּוֹגֵד אֶת רִגְשֵׁי הַבּוּז, שֶׁכָּל הַיְהוּדִים רוֹחֲשִׁים אֵלָיו בְּקֶרֶב נַפְשָׁם. וַיִּשְׁפֹּךְ עַל רֹאשׁ הַמּוּמָר שֶׁמֶן מַבְאִישׁ. אָז הִתְנַפֵּל הֶהָמוֹן הַקָּתוֹלִי עַל בֵּית הַכְּנֶסֶת שֶׁל הַיְהוּדִים וַיֶּהֶרְסוּהוּ, וְאֶת סִפְרֵי הַתּוֹרָה טִמְּאוּ. בַּיּוֹם הַמָּחֳרָת קָרָא הַבִּישׁוֹף אֵלָיו אֶת כָּל יְהוּדֵי עִירוֹ וַיִּתֵּן לִפְנֵיהֶם שְׁנֵי דְרָכִים: לְהִתְנַצֵּר אוֹ לַעֲזֹב תֵּכֶף אֶת הָעִיר. אַחַד הַמְשׁוֹרְרִים הָאִיטַלְקִים בָּעֵת הַהִיא, וִינַנְטוּס פָּרְטוּנַטוּס שְׁמוֹ שֶׁיָּשַׁב אָז בְּגַלְיָה, חִבֵּר לִכְבוֹד הַבִּישׁוֹף הַזֶּה שִׁיר־תְּהִלָּה, מָלֵא אֹרֶם וּמַשְׂטֵמָה לְעַם הַיְהוּדִים. אֶת דִּבְרֵי הַבִּישׁוֹף אֲבִיטוּס אֶל הַיְהוּדִים הוּא מוֹסֵר לָנוּ בְּסִגְנוֹן כָּזֶה:

רְאֵה, עַם זָקֵן, עַם אֵין בִּינָה, דֶּרֶךְ כִּסְלֵךְ – וֶהֱכַם!
חַדֵּשׁ אֱמוּנַת חַיֶּיךָ לְעֵת זִקְנָתְךָ, עַקֵּשׁ־עָם!
הַרְבּוֹת דְּבָרִים לְהוֹכִיחֲךָ עַל אִוַּלְתְּךָ – אֵין פְּנַי,
וְלָכֵן שִׁמְעָה לַעֲצָתִי לָךְ אֱמוּנָה – וֶחְיֵה:
דְּרָכִים שְׁנַיִם לְפָנֶיךָ: הַמִּתְנַצֵּר חִישׁ וָחָי,
אַךְ אִם תּוֹסִיף הַקְשׁוֹת עָרְפְּךָ – כְּלֵי גוֹלָה קַח וָצֵא!

וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח הַבִּישׁוֹף כִּי דְבָרָיו לֹא הִשְׁפִּיעוּ עַל מַרְבִּית הַיְהוּדִים, וַיְשַׁלַּח בָּהֶם אֶת הָאֲסַפְסוּף הַפָּרוּעַ, שֶׁהֵחֵל לְקַצּוֹת בָּהֶם כְּדַרְכּוֹ. שְׁלֹשָׁה יָמִים הִשְׁתּוֹלֵל הֶהָמוֹן בַּיְהוּדִים; שֶׁהֶחְלִיטוּ אַחֲרֵי אֲסֵפַת עָם לַעֲזֹב

אֶת הָעִיר וְלָלֶכֶת לְמַרְסֵילְיָה. אוּלָם מִתּוֹךְ עֲדַת הַיְּהוּדִים נִבְדְּלוּ כַּחֲמֵשׁ
מֵאוֹת אִישׁ, אֲשֶׁר הָרְדִיפוֹת הַנּוֹרָאוֹת וְהַנְּדוּדִים הֵבִיאוּ מֹרֶךְ בִּלְבָבָם
וַיֵּאוֹתוּ לְקַבֵּל אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית (תקי״ז לְחֻרְבָּן).

בִּשְׁקִידָה רַבָּה עָמַל גַּם הַמֶּלֶךְ כִילְפֶּרִיךְ בְּיַחַד עִם אִישׁ סוֹדוֹ
הַבִּישׁוֹף מִטּוּר לְהַדִּיחַ אֶת הַיְּהוּדִים מֵעַל דָּתָם בְּכָל הָאֶמְצָעִים שֶׁיִּהְיוּ.
לַמֶּלֶךְ הַזֶּה הָיָה מַכָּר יְהוּדִי, אִישׁ עָשִׁיר וְסוֹחֵר בַּאֲבָנִים טוֹבוֹת, וּשְׁמוֹ
פְּרִיסְקוּם. הוּא הָיָה נִכְבָּד מְאֹד בְּעֵינֵי כָּל עֲדָתוֹ וְאָהוּב גַּם לַמֶּלֶךְ,
אֲשֶׁר לֹא הִרְפָּה מִמֶּנּוּ וְדִבֵּר עַל לִבּוֹ יוֹם יוֹם כִּי יִתְנַצֵּר, וּמִמֶּנּוּ יִרְאוּ
וְכֵן יַעֲשׂוּ יֶתֶר יְהוּדֵי פַּארִישׁ. פַּעַם בִּהְיוֹת הַיְּהוּדִי וְהַבִּישׁוֹף מִטּוּר
בְּבֵית הַמֶּלֶךְ, אָחַז הַמֶּלֶךְ בְּחִבָּה בְּרֹאשׁ פְּרִיסְקוּם וַיַּרְכִּינֵהוּ אֵלָיו וַיֹּאמֶר
אֶל הַבִּישׁוֹף: קוּם, כֹּהֵן־אֵל, וּסְמֹךְ עָלָיו יָדֶיךָ (לֵאמֹר: נַצְּרֵהוּ). הַיְּהוּדִי
נִרְתַּע לַאֲחוֹרָיו לְמַרְאֵה עֵינָיו, כִּי הַבִּישׁוֹף אוֹמֵר „לְקַדְּשֵׁהוּ" בְּאוֹת
הַצְּלָב. וַיִּפְצַר בַּמֶּלֶךְ כִּי יִרֶף מִמֶּנּוּ. הַבִּישׁוֹף הֵחֵל לְהִתְוַכֵּחַ עִם הַיְּהוּדִי
עַל טִיב הַיַּהֲדוּת וְהַנּוֹצְרִיּוּת, וַיּוֹכִיחוּ פְּרִיסְקוּם לָדַעַת בְּדֶרֶךְ הַהִגָּיוֹן
וּבְמַאֲמָרִים מִכִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ: כִּי יֵשׁוּעַ מְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִים הָיָה רַק אָדָם
וְלֹא בֶּן־אֵל. הַמֶּלֶךְ וְהַבִּישׁוֹף רָאוּ כִּי לֹא יוּכְלוּ לְפַתּוֹת אֶת פְּרִיסְקוּם
וַיָּחֵלּוּ לְאַיֵּם עָלָיו, שֶׁיַּכְרִיחוּהוּ לְהִתְנַצֵּר. אָז בִּקֵּשׁ הַיְּהוּדִי מֵאֵת הַמֶּלֶךְ
כִּי יִתֵּן לוֹ זְמַן לְהִמָּלֵךְ עִם נַפְשׁוֹ. כַּאֲשֶׁר בָּא הַיּוֹם הַקָּבוּעַ וּפְרִיסְקוּם
סֵרֵב לְהָמִיר אֶת דָּתוֹ, קָרָא הַמֶּלֶךְ בְּקֶצֶף: אִם יְמָאֵן הַיְּהוּדִי לְהַאֲמִין
בַּנּוֹצְרִי בְּרָצוֹן, „אַכְרִיחֵהוּ לְהַאֲמִין" – יְהוּדִים אֲחָדִים מוּגֵי לֵב,
מִיּוֹשְׁבֵי פַּארִישׁ, לֹא עָמְדוּ בְּנִסָּיוֹן וַיַּעַזְבוּ אֶת עַמָּם. אוּלָם פְּרִיסְקוּם
הוֹסִיף לְהִשְׁתַּמֵּט מֵעֲשׂוֹת אֶת מִצְוַת הַמֶּלֶךְ, וַיִּדְחֶה אֶת „טְבִילָתוֹ" מִיּוֹם
לְיוֹם בַּאֲמַתְלָאוֹת שׁוֹנוֹת, כִּי מֵאֵן לִבְגֹּד בַּיַּהֲדוּת לוּ גַם לְמַרְאִית עָיִן.
אַךְ פַּעַם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, כַּאֲשֶׁר הָלַךְ פְּרִיסְקוּם אֶל בֵּית הַכְּנֶסֶת, הִתְנַפֵּל
עָלָיו מוּמָר אֶחָד וַיִּרְצָחֵהוּ נָפֶשׁ (תקי״ג לְחֻרְבָּן).

גַּם בִּימֵי הַמֶּלֶךְ דַּגְבֶּרְט, שֶׁהָיָה אֶחָד מִמַּלְכֵי פְרַנְקִיָה הָאַחֲרוֹנִים
לְבֵית הַמִּירוֹבִינְגִים, רַבּוּ הַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת עַל הַיְּהוּדִים, וְעַל גּוֹלֵי
הַיְּהוּדִים שֶׁחָשְׁשׁוּ אָז מִפְלָט לָהֶם מִלַּחַץ הַוֶּסְטְגוֹתִּים בְּאַסְפַּמְיָה, אָסַר

לָבוֹא אֶל אַרְצוֹ. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וַיֵּצֵא גַּם דַּגְּבֶּרְט גְּזֵרָה, כִּי כָּל יְהוּדֵי גַּלְיָה יָמִירוּ אֶת דָּתָם, וָלֹא — יְגֹרְשׁוּ מִן הָאָרֶץ. סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת אוֹמְרִים, כִּי הֵרַקְלְיוֹס קֵיסַר בִּיצַנְץ הֱסִיתָהוּ לִגְזֹר עַל הַיְּהוּדִים אֶת גְּזֵרַת־הַשְּׁמָד, כַּאֲשֶׁר הָאַשָּׁפִים נִבְּאוּ לוֹ כִּי מַמְלַכְתּוֹ תִּפֹּל בִּידֵי „עַם מָהוּל". הֵרַקְלְיוֹס חָשַׁב, כִּי סַכָּנָה נִשְׁקֶפֶת לְמַלְכוּתוֹ מִפְּנֵי הַיְּהוּדִים וַיִּרְדְּפֵם בְּלִי חֶמְלָה, וַיָּסֶת גַּם אֶת מֶלֶךְ הַפְרַנְקִים לַעֲשׂוֹת כָּמוֹהוּ. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים, וּמֶמְשֶׁלֶת בִּיצַנְץ אָמְנָם נָפְלָה בִּידֵי „עַם מָהוּל", אֲבָל לֹא בִּידֵי הַיְּהוּדִים, כִּי אִם בְּחֶרֶב הָעַרְבִיאִים הַלְּטוּשָׁה.

ה. **הַיְּהוּדִים בְּמַמְלֶכֶת פְרַנְקְיָה־גֶּרְמַנְיָה.** * עַל אַדְמַת גֶּרְמַנְיָה יָשְׁבוּ יְהוּדִים מִיָּמִים עַתִּיקִים. לְפִי אַגָּדַת עָם נִמְלְטוּ כְּאֶלֶף אִישׁ מִבְּנֵי בִנְיָמִין, כַּאֲשֶׁר פָּרְצָה הַמִּלְחָמָה בֵּינֵיהֶם וּבֵין יֶתֶר הַשְּׁבָטִים בִּדְבַר פִּילֶגֶשׁ בְּגִבְעָה — אֶל גְּבוּל גֶּרְמַנְיָה וַיִּתְיַשְּׁבוּ בְּגֶרְמַיְשָׁא הִיא וָרְמַיְשָׁא. בִּרְבוֹת הַיָּמִים הָיוּ מוֹכִיחִים בְּנֵי קְהִלַּת הַיְּהוּדִים בְּוֶרְמַיְשָׁא בִּרְאָיוֹת נֶאֱמָנוֹת אֶת פְּנֵי צוֹרְרֵיהֶם הַנּוֹצְרִים, שֶׁאָמְרוּ לִפְקֹד עֲלֵיהֶם אֶת עֲוֹן הַצְלָבַת יֵשׁוּ — כִּי עוֹד בִּימֵי עֶזְרָא הַסּוֹפֵר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיהֶם בָּעִיר הַזֹּאת, וּמִזֶּה מוּכָח כִּי לֹא הֵם וְלֹא אֲבוֹת אֲבוֹתֵיהֶם אֲשֵׁמִים בְּמוֹת מְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִיּוֹת. לְפִי אַגָּדָה שְׁנִיָּה הוּבְאוּ יְהוּדִים לְגֶרְמַנְיָה אַחֲרֵי חָרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי בְּתוֹר שְׁבוּיֵי מִלְחָמָה, וְהֵם הָיוּ הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר יִסְּדוּ לָהֶם אֶת קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים עַל גְּדוֹת הָרֵינוּס. יְדִיעוֹת יוֹתֵר נְכוֹנוֹת יֶשְׁנָן עַל דְּבַר יִשּׁוּב הַיְּהוּדִים בַּמּוֹשָׁבָה הָרוֹמָאִית קוֹלוֹנְיָה, הִיא קֶלְן, בַּמֵּאָה הַשְּׁלִישִׁית־הָרְבִיעִית אַחֲרֵי חָרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי.

כַּאֲשֶׁר נָפְלָה בְּפְרַנְקְיָה מַמְלֶכֶת בֵּית הַמִּירוֹבִינְגִים וַתִּכּוֹן מֶמְשֶׁלֶת קַרְלוֹס הַגָּדוֹל, הָיְתָה הָרְוָחָה לִיהוּדֵי פְרַנְקְיָה וְגֶרְמַנְיָה. הַקֵּיסָר הָאַדִּיר הַזֶּה לֹא נִפְתָּה לְדִבְרֵי הַכְּמָרִים וְשִׂטְנָתָם נֶגֶד הַיְּהוּדִים וַיָּגֶן עֲלֵיהֶם כָּל יָמָיו. מִדַּעְתּוֹ כִּי רַבָּה הִיא הַתּוֹעֶלֶת אֲשֶׁר הַתּוֹשָׁבִים הַיְּהוּדִים מְבִיאִים לְאֶרֶץ מוֹשָׁבָם. הוּא תָּמַךְ בְּעִנְיְנֵי הַמִּסְחָר, שֶׁנִּמְצְאוּ בְּרֻבָּם בִּידֵי הַיְּהוּדִים, הִרְשָׁה לָהֶם לִקְנוֹת קַרְקָעוֹת וְלַעֲסֹק בְּכָל הָאֻמָּנֻיּוֹת שֶׁיִּבְחָרוּ, וּבְיִחוּד בְּמַסְּעֵי הָאֳנִיּוֹת. אֲחָדִים מֵחַכְמֵי הַיְּהוּדִים הָיוּ מְרוּאֵי פְּנֵי

קַרְלוֹס וְיוֹעֲצָיו, וְאֶחָד מֵהֶם וּשְׁמוֹ יִצְחָק הָיָה בֵּין שְׁלִיחֵי הַקֵּיסָר אֲשֶׁר שָׁלַח אֶל הַכָּלִיף הָרוּן־אֶל־רַשִׁיד

בֶּן קַרְלוֹס, לוּדְבִיק הֶחָסִיד (814 – 840 לְמִסְפָּרָם) הֵגֵן גַּם הוּא עַל יְהוּדֵי אַרְצוֹ מִפְּנֵי נִכְלֵי הַכְּמָרִים צוֹרְרֵיהֶם. בָּעֵת הַהִיא נִסָּה הַבִּישׁוֹף מִלִּיאוֹן, אֲגֹבַּרְד שְׁמוֹ, לְהָסִית אֶת הֶהָמוֹן בִּנְאֻמָיו אֲשֶׁר נָשָׂא בְּבָתֵּי הַכְּנֵסִיּוֹת לְהַכּוֹת בַּיְהוּדִים, אַךְ הַקֵּיסָר הַיָּשָׁר בָּאָדָם בִּצֵּר אֶת רוּחוֹ, וְעָמַד תָּמִיד לִימִין הַתּוֹשָׁבִים הַיְהוּדִים, וְגַם מִנָּה עֲלֵיהֶם מַשְׁגִּיחַ מְיֻחָד, שֶׁיָּרִיב אֶת רִיבָם וְיָגֵן עֲלֵיהֶם מִפְּנֵי עוֹשְׁקֵיהֶם.

* סוֹפְרֵי הַדּוֹר מַרְבִּים לְסַפֵּר בְּשֶׁבַח הַקֵּיסָר לוּדְבִיק הֶחָסִיד וְרַעְיָתוֹ יְהוּדִית, שֶׁהוֹקִירוּ מְאֹד לֹא רַק אֶת חָרִיצוּת הַיְהוּדִים בְּסַחַר הָאָרֶץ, כִּי אִם גַּם אֶת תּוֹרָתָם. בַּיָּמִים הָהֵם גָּדַל כְּבוֹד הַיַּהֲדוּת בֵּין שָׂרֵי הָאָרֶץ וְחַכְמֵי הַנּוֹצְרִים. הַחִבָּה הַיְתֵרָה הַזֹּאת אֶל הַיְהוּדִים וְאֶל דָּתָם הִרְגִּיזָה מְאֹד אֶת לֵב הַכְּמָרִים, וַיִּתְנַכְּלוּ עַל הַקֵּיסָר הֶחָסִיד הַזֶּה לְהַדִּיחֵהוּ מֵעַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ. בְּרֹאשׁ הַקּוֹשְׁרִים עָמַד צוֹרֵר הַיְהוּדִים אֲגֹבַּרְד, שֶׁקִּנֵּא מְאֹד לְדַת הַנּוֹצְרִיּוֹת וַיְחַבֵּל תַּחְבֻּלוֹת לְהָצֵר לַיְהוּדִים וּלְהוֹרִיד אֶת הַיַּהֲדוּת מִגְּדֻלָּתָהּ. אוּלָם בֵּין שָׂרֵי הַמְּלוּכָה רַבּוּ אָז אוֹהֲבֵי הַיְהוּדִים וְדוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמָם, וַעֲמַל אֲגֹבַּרְד וְסִיעָתוֹ לְהָסִית אֶת הֲמוֹן הָעָם בַּיְהוּדִים הָיָה לַשָּׁוְא. כִּי גַּם עַם הָאָרֶץ לֹא מָצָא עָוֹן בַּיְהוּדִים שְׁכֵנֵיהֶם, וְרַבִּים גַּם נָטוּ בַּסֵּתֶר לִבָּם אַחֲרֵי הַיַּהֲדוּת וּמוּסָרָהּ הַטּוֹב. אֲחָדִים מִכֹּהֲנֵי הַנּוֹצְרִיּוֹת עָזְבוּ אָז אֶת דָּתָם וַיִּתְגַּיָּרוּ

מַמְלֶכֶת לוּדְבִיק הֶחָסִיד הִתְרוֹפְפָה עוֹד בְּחַיָּיו, וּבִימֵי בְּנוֹ קַרְלוֹס הַקֵּרֵחַ נִפְלְגָה לְאַרְבַּע רְשֻׁיּוֹת מְיֻחָדוֹת: לְמֶמְשֶׁלֶת פְרַנְקִיָּה, גֶּרְמַנְיָה, לְתֵּרַנְיָה וְאִיטַלְיָה, וַיִּמְלֹךְ קַרְלוֹס רַק עַל אַדְמַת פְרַנְקִיָּה. גַּם הוּא הִטָּה חֶסֶד לְתוֹשְׁבֵי אַרְצוֹ הַיְהוּדִים. אוּלָם הַשְׁפָּעַת הַכְּמָרִים הָלְכָה הָלוֹךְ וָרַב בְּשִׁלְטוֹן הַמְּדִינָה, וּמַצַּב הַיְהוּדִים הוּרַע. כֹּחַ מֶמְשֶׁלֶת הַמֶּלֶךְ רָפָה אָז, וּלְעֻמַּת זֹאת גָּדְלָה שְׁרִירוּת לִבָּם שֶׁל הַדֻּכָּסִים, נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ, שֶׁהִתְעַמְּרוּ בְּיוֹשְׁבֵי נַחֲלוֹתֵיהֶם כְּאַוַּת נַפְשָׁם. גּוֹרַל יְהוּדֵי פְרַנְקִיָּה נִמְסַר אֵיפוֹא לִידֵי נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ הַשּׁוֹנִים: יֵשׁ שֶׁהִטּוּ אֲלֵיהֶם חֶסֶד, וְיֵשׁ –

שֶׁמֵּרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּהַגְבָּלוֹת זְכֻיּוֹתֵיהֶם וּבִגְזֵרוֹת קָשׁוֹת. בְּיִחוּד הוּרַע מַצַּב הַיְּהוּדִים בַּמְּקוֹמוֹת, אֲשֶׁר שָׁם גָּדְלָה הַשְׁפָּעַת הַכְּמָרִים. בָּעִיר טוּלוּזָה הִנְהִיגוּ נְסִיכֵי הָאָרֶץ מִנְהָג אֲשֶׁר כָּזֶה: מִדֵּי שָׁנָה, בְּעֶרֶב הַפַּסְחָא שֶׁלָּהֶם, קָרָא אֵלָיו נְשִׂיא הָעִיר אֶת פַּרְנַס הַיְּהוּדִים וְכִבְּדָהוּ בְּמַכַּת־לֶחִי, לְמַעַן יִזְכְּרוּ הַיְּהוּדִים וְיַרְגִּישׁוּ אֶת מַכְאוֹבֵי יֵשׁוּ הַנּוֹצְרִי בְּעֵת צְלִיבָתוֹ. בְּרְבוֹת הַיָּמִים נִתְבַּטְּלָה מַכַּת־לֶחִי זוּ „לִכְבוֹד הֶחָג", וּבִמְקוֹמָהּ שִׁלְּמוּ הַיְּהוּדִים כֶּסֶף עֲנוּשִׁים, כְּפִי אֲשֶׁר הוּשַׁת עֲלֵיהֶם. בֶּעָרִים שׁוֹנוֹת הֵחֵלּוּ הַכְּמָרִים לְהָסִית בְּפַרְהֶסְיָה אֶת הָאֲסַפְסוּף בַּיְּהוּדִים בִּימֵי „הַצּוֹם הַגָּדוֹל" שֶׁלָּהֶם. הֶהָמוֹן הַגַּס וְהַפָּרוּעַ, שֶׁהָיָה רַק לִכְלִי־מַשְׁחִית בִּידֵי כְּמָרָיו, נִפְתָּה לְדִבְרֵי מוֹרָיו וּמַדְרִיכָיו, וְהִתְנַפֵּל עַל שְׁכוּנַת הַיְּהוּדִים וּבָזַז אֶת רְכוּשָׁם. לִפְעָמִים עָמְדוּ הַיְּהוּדִים עַל נַפְשָׁם בִּפְנֵי בּוֹזְזֵיהֶם, וְאָז פָּרְצוּ גַּם תִּגְרוֹת דָּמִים בֵּין הַתּוֹשָׁבִים הַנּוֹצְרִים וְהַיְּהוּדִים.

* בְּיִחוּד הִצְטַיֵּן בָּעֵת הַהִיא בְּשִׂנְאָתוֹ לַיְּהוּדִים הַבִּישׁוֹף אֲמוּלוֹ, תַּלְמִידוֹ שֶׁל הַצּוֹרֵר אֲגָבַּרְד. הוּא וְיֶתֶר הַבִּישׁוֹפִים, חֲבֵרָיו לְדֵעָה, הִשְׁתַּדְּלוּ לְהַשְׁפִּיעַ עַל הַמֶּלֶךְ קַרְלוֹס הַקֵּרֵחַ, כִּי יַגְבִּיל אֶת זְכֻיּוֹת הַיְּהוּדִים, וּבְכָל כֹּחָם עָמְלוּ לִזְרֹעַ זֶרַע שִׂנְאָה וּפֵרוּד בֵּין הַנּוֹצְרִים וּבֵין שְׁכֵנֵיהֶם הַיְּהוּדִים. וְאִם עַל הַמֶּלֶךְ לֹא יָכְלוּ הַצּוֹרְרִים הָאֵלֶּה לְהַשְׁפִּיעַ לְרָעַת הַיְּהוּדִים, הִנֵּה הֵחֵל לִצְמֹחַ זֶרַע הַשִּׂנְאָה שֶׁזָּרְעוּ בֵּין שְׁדֵרוֹת הָעָם הַפָּשׁוּט וְהַמַּאֲמִין לְכָל דָּבָר. הָאַגָּדָה הַנּוֹשָׁנָה, כִּי הַיְּהוּדִים הִצְלִיבוּ אֶת מְשִׁיחָם, לֹא סָרָה מִפִּי הַכְּמָרִים בְּכָל דְּרָשָׁה שֶׁדָּרְשׁוּ בְּאָזְנֵי עֲדוּתֵיהֶם בִּימֵי חַג וּמוֹעֵד. הֶהָמוֹן הַתָּמִים וְהַנִּבְעָר מִדַּעַת הֵחֵל לְהִתְרַגֵּשׁ לְמִשְׁמַע אָזְנָיו, וּלְאַט לְאַט הִשְׁתָּרֵשׁ בְּלִבּוֹ רַעְיוֹן הַנְּקָמָה, נִקְמַת עוֹלָמִים – לָעָם קְשֵׁה־הָעֹרֶף הַזֶּה, הַמְּמָאֵן לַעֲזֹב אֶת דַּת אֲבוֹתָיו וּלְהִכָּנֵעַ לָאֱמוּנָה הַנּוֹצְרִית.

וּבִמְדִינוֹת גֶּרְמַנְיָה מָשְׁלוּ אָז, אַחֲרֵי מַלְכֵי בֵּית קַרְלוֹס הַגָּדוֹל, הַמְּלָכִים לְבֵית סַכְּסוֹנְיָה. הַקֵּיסָר אוֹטוֹ (בַּמֵּאָה הָעֲשִׂירִית לְמִסְפָּרָם) סָפַח אֶל אֲחֻזּוֹתָיו גַּם אֶת אַדְמַת אִיטַלְיָה. מוֹשְׁלֵי הָאָרֶץ חָשְׁבוּ אֶת הַיְּהוּדִים

לִירוּשַׁת נַחֲלוֹתֵיהֶם, שֶׁיָּרְשׁוּ מֵרוֹמִי הָעַתִּיקָה, וְלִפְעָמִים הָיוּ נוֹתְנִים הַקֵּיסָרִים כִּבְרַת אֶרֶץ מִנַּחֲלוֹתֵיהֶם בְּיַחַד עִם הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הַמָּקוֹם– בְּמַתָּנָה לָרוֹזְנִים וְלַבִּישׁוֹפִּים. שַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ הָיוּ מַרְשִׁים „לִיהוּדֵיהֶם" הַנִּתָּנִים לָהֶם לְהִתְעַסֵּק בְּאֻמָּנִיּוֹת שׁוֹנוֹת אוֹ בְּמִסְחָר, וּבִמְחִיר הָרִשָּׁיוֹן הַזֶּה הָיוּ הַיְהוּדִים מְשַׁלְּמִים מִסִּים רַבִּים לַאֲדוֹנֵיהֶם מֵיטִיבֵיהֶם.

יִשּׁוּבֵי הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה רַבּוּ, וּבְרֹאשָׁן עָמְדוּ הָרַבָּנִים וְהַפַּרְנָסִים. קְהִלּוֹת חֲשׁוּבוֹת נִמְצְאוּ אָז בְּעָרֵי אֶלְזַס וְלֶתַּרְנְיָה, בְּמַגֶּנְצָה, בְּוָרְמַיְשָׂה, בִּשְׁפֵּיאוּר וּבְקוֹלוֹנְיָה. בַּמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה נִתְחַדְּשׁוּ הָאַכְסַנְיוֹת שֶׁל תּוֹרָה, שֶׁהוֹצִיאוּ מִקִּרְבָּן חֲכָמִים גְּדוֹלִים וּמוֹרֵי הוֹרָאָה לְכָל בְּנֵי הַגּוֹלָה. בְּיוֹתֵר הִתְפַּרְסֵם בֵּין חַכְמֵי הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה שֵׁם הֶחָכָם מִמַּגֶּנְצָה רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם מְאוֹר־הַגּוֹלָה (כַּמֵּאָה הָעֲשִׂירִית לַחֻרְבָּן). הוּא יִסֵּד בְּמַגֶּנְצָה יְשִׁיבָה גְדוֹלָה, שֶׁאֵלֶיהָ נָהֲרוּ צְעִירֵי עַמֵּנוּ מִכָּל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה לְהִשְׁתַּלֵּם בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד וְהַגְּאוֹנִים. תַּלְמִידֵי הַחֲכָמִים הָאֵלֶּה הָיוּ בִּרְבוֹת הַיָּמִים לְרַבָּנִים וּלְמַנְהִיגִים בִּקְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּכָל אַרְצוֹת גָּלוּתָם. כְּמוֹ גְדוֹלֵי הַגְּאוֹנִים פָּסַק גַּם רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם הֲלָכוֹת בְּעִנְיְנֵי דָת וָדִין וַיְחַדֵּשׁ תַּקָּנוֹת לְפִי צָרְכֵי הַזְּמָן. בֵּין יֶתֶר תַּקָּנוֹתָיו אָסַר רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם עַל כָּל הַיְהוּדִים לָקַחַת לָהֶם יוֹתֵר מֵאִשָּׁה אַחַת, מִדַּעְתּוֹ כִּי נָשִׁים רַבּוֹת מְבִיאוֹת רִיב וּקְטָטָה בְּחַיֵּי הַמִּשְׁפָּחָה, וְגַם תִּקֵּן כִּי הָאִישׁ לֹא יוּכַל לָתֵת גֵּט־פִּטּוּרִין לְאִשְׁתּוֹ עַל־כָּרְחָהּ (בְּלִי הַסְכָּמָתָהּ). הַתַּקָּנוֹת הַנְּכוֹנוֹת הַלָּלוּ נִתְאַשְּׁרוּ אַחֲרֵי כֵן בַּאֲסֵפַת הָרַבָּנִים בְּוָרְמַיְשָׂה וְנִתְקַבְּלוּ מֵאֵת כָּל הַיְהוּדִים בְּאַרְצוֹת פְּזוּרֵיהֶם. תַּלְמִידֵי הַחֲכָמִים שֶׁיָּצְאוּ מִבֵּית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם נוֹדָעִים בְּסִפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ בְּשֵׁם „חַכְמֵי לֶתַּרְנְיָה".

* בִּימֵי רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם חַי גַּם הַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יִצְחָק, שֶׁיָּשַׁב גַּם הוּא בְּמַגֶּנְצָה. הַקֵּיסָר הָאַחֲרוֹן לְבֵית סַכְּסוֹנְיָה, הֵינְרִיךְ הַשֵּׁנִי, גָּזַר לְגָרֵשׁ אֶת כָּל הַיְהוּדִים מִמַּגֶּנְצָה וּמֵהֶעָרִים הַסְּמוּכוֹת, אִם יְמָאֲנוּ לְהִתְנַצֵּר. עַל גְּזֵרָה זוֹ חִבֵּר הַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן תְּפִלּוֹת אֲחָדוֹת בַּחֲרוּזִים, הַנִּכְלָלוֹת עַד הַיּוֹם בַּ„סְלִיחוֹת לַעֲשֶׂרֶת יְמֵי תְשׁוּבָה". גַּם רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם חִבֵּר אָז „סְלִיחָה", הַמַּתְחִילָה בַּחֲרוּזִים:

יָהּ, זְכֹר לְמֻכִּים וּנְמֻרָטִים
וְעָלֶיךָ כָּל הַיּוֹם נִשְׁחָטִים –

וּכְשֶׁהֵחֵלּוּ גְזֵרוֹת הַשְּׁמָד בְּגֶרְמַנְיָה נִמְצְאוּ בֵּין הַיְהוּדִים רַכֵּי הַלֵּבָב שֶׁכָּשַׁל כֹּחַ סַבָּלָם וַיְקַבְּלוּ לְמַרְאִית עַיִן אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית. אוּלָם בַּעֲמַל רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יִצְחָק, שֶׁהִצְטַיֵּן בְּעָשְׁרוֹ הָרַב, נִתְבַּטְּלוּ הַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת עַל יְהוּדֵי גֶרְמַנְיָה, וְאָז שָׁבוּ הַמּוּמָרִים הָאֲנוּסִים וּבְתוֹכָם גַּם בֶּן רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם, אֶל דָּתָם וְאֶל עַמָּם. הָעוּבְדָה הַזֹּאת נִשְׁתַּבְּשָׁה בְּרְבוֹת הַיָּמִים, וַתְּהִי לְמָסֹרֶת־הָעָם עַל דְּבַר הָאַפִּיפְיוֹר אֶלְחָנָן, בֶּן הַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן מִמַּגֶּנְצָה.

ו. יְשׁוּבֵי הַיְהוּדִים בְּרוּסְיָה וּבְפּוֹלַנְיָה. בַּמְּדִינוֹת, שֶׁנֶּחֶשְׁבוּ בְּרְבוֹת הַיָּמִים עַל גְּבוּל אֶרֶץ רוּסְיָה הַדְּרוֹמִית הֵחֵלּוּ הַיְהוּדִים לְהִתְיַשֵּׁב עוֹד בַּדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים אַחֲרֵי חֻרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי. אֶל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה בָּאוּ נוֹדְדֵי הַיְהוּדִים מִבִּיצַנְץ וּמִנַּחֲלוֹת כַּלִּיפֵי בַּגְדַּד, וַיֵּשְׁבוּ בַּאֲחֻזּוֹת הַיְוָנִים שֶׁעַל גְּדוֹת הַיָּם הַשָּׁחוֹר וּבַחֲצִי־הָאִי קְרִים (טַבְרִיָּה). בְּרְבוֹת הַיָּמִים הִגִּיעוּ הַנּוֹדְדִים הַיְהוּדִים גַּם עַד גְּדוֹת הַדְּנֶפֶּר וְנַחֲלוֹת הַנְּסִיכוּת הַקִּיוֹבִית. סוֹפֵר־הַדּוֹר הָרוּסִי נֶסְטוֹר מְסַפֵּר, כִּי בִּשְׁנַת 986 לְמִסְפָּרָם בָּאוּ אֶל קִיוֹב יְהוּדִים מֵאֶרֶץ הַכּוּזָרִים הַקְּרוֹבָה, בֵּין יֶתֶר כֹּהֲנֵי הַדָּת הַנּוֹצְרִית וְהַמֻּשְׁלְמָנִית, לְהַשְׁפִּיעַ עַל וְלַדִּימִיר נְסִיךְ קִיוֹב, כִּי יִתְיַהֵד. אוּלָם הַנָּסִיךְ לֹא אָבָה לְקַבֵּל עָלָיו אֶת דַּת הַיַּהֲדוּת, יַעַן כִּי הַיְהוּדִים גָּלוּ מֵאַרְצָם בְּחַטֹּאת אֲבוֹתֵיהֶם. אָז קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם הָרוּסִים וּבְרֹאשָׁם נְסִיכָם וְלַדִּימִיר, אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית לְפִי מִנְהֲגֵי הַיְוָנִים. הַכֹּהֲנִים וְהַנְּזִירִים הָרוּסִים הָיוּ מִתְוַכְּחִים עִם יְהוּדֵי הַמָּקוֹם בִּשְׁאֵלוֹת הַדָּת, וְלִפְעָמִים הֵסִיתוּ אֶת הֶהָמוֹן לִפְרֹעַ פְּרָעוֹת בַּיְהוּדִים „הַכּוֹפְרִים". מַצַּב הַיְהוּדִים בְּרוּסְיָה הֵחֵל לְאַט־לְאַט לְהִדַּמּוֹת אֶל מַצַּב אֲחֵיהֶם בְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ.

כַּעֲבוֹר מֵאָה שָׁנָה אַחֲרֵי וְלַדִּימִיר, הַנִּקְרָא בְּפִי הָרוּסִים „הַקָּדוֹשׁ", חָיוּ עוֹד הַיְהוּדִים בִּנְסִיכוּת קִיוֹב בְּשַׁלְוָה וַיִּסְחֲרוּ אֶל הָאָרֶץ כְּאַוַּת נַפְשָׁם. הַנָּסִיךְ הַגָּדוֹל סְוְיָטָפָּלְק תָּמַךְ בִּידֵי הַסּוֹחֲרִים הַיְהוּדִים, וּגְבִיַּת

מִסִּים אֲחָדִים וְהַכְנָסוֹת הַמְּדִינָה מָסַר בְּיָדָם. בְּקִיוֹב עַצְמָהּ הָיְתָה לַיְּהוּדִים קְהִלָּה חֲשׁוּבָה. אַךְ גַּם עָלֶיהָ עָבְרָה כּוֹס הַתַּרְעֵלָה בִּפְרֹץ שָׁם מְהוּמוֹת־עָם אַחֲרֵי מוֹת סְוְיָטָפָּלְק. אֶזְרְחֵי קִיוֹב הִצִּיעוּ אֶת כִּסֵּא הַנְּסִיכוּת לְוְלַדִמִיר מוֹנוֹמַךְ, אַךְ הוּא הִתְמַהְמַהּ לָבוֹא קִיוֹבָה. בִּשְׁעַת־חֵירוּם הֵחֵל הָאֲסַפְסוּף לְהִתְהוֹלֵל וַיָּבָז אֶת אֲחֻזַּת שַׂר הָאֶלֶף פּוּטְיָטָה, וְאַחַר־כָּךְ הִתְנַפֵּל גַּם עַל יְהוּדֵי קִיוֹב וַיָּבָז אֶת רְכוּשָׁם. בְּנֵי קִיוֹב שָׁלְחוּ שֵׁנִית מַלְאָכִים אֶל מוֹנוֹמַךְ, כִּי יְמַהֵר לָבוֹא אֲלֵיהֶם וְלָשִׂים קֵץ לְתַעֲלוּלֵי הֶהָמוֹן. אָז מִהֵר מוֹנוֹמַךְ לָבוֹא קִיוֹבָה, וְהַפְּרָעוֹת חָדֵלּוּ. בִּשְׁנַת 1124 לְמִסְפָּרָם בָּאָה עַל יְהוּדֵי קִיוֹב צָרָה שְׁנִיָּה: תַּבְעֵרָה פָּרְצָה וַתֹּאכַל אֶת מַרְבִּית בָּתֶּיהָ וּבְתוֹכָם גַּם אֶת מוֹשְׁבוֹת הַיְּהוּדִים. אוּלָם לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּקְהִלַּת הַיְּהוּדִים בְּקִיוֹב שָׁבָה לִפְרֹחַ כְּקֶדֶם, כִּי אֶל הָעִיר הַמֶּרְכָּזִית הַזֹּאת הָיוּ נוֹהֲרִים הַרְבֵּה סוֹחֲרִים יְהוּדִים מֵאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב שֶׁבְּאֵירֹפָּה וּמֵאַסְיָה. בְּקִיוֹב הָיְתָה, כַּנִּרְאֶה, לַיְּהוּדִים שְׁכוּנָה מְיֻחֶדֶת וּבְסִפְרֵי קוֹרוֹת הָרוּסִים בַּדּוֹר הַהוּא נִזְכָּרִים גַּם „שַׁעֲרֵי הַיְּהוּדִים" שֶׁנִּמְצְאוּ בָהּ.

וְנוֹדְדֵי הַיְּהוּדִים מֵאַרְצוֹת אֵירֹפָּה הַמַּעֲרָבִית הִגִּיעוּ גַּם עַד גְּבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה, שֶׁעַל גְּדוֹת הַנְּחָלִים: וִיסְלָה וּוַרְטָה, וַיֵּשְׁבוּ שָׁם. עוֹד בִּימֵי קַרְלוֹס הַגָּדוֹל הָיוּ בָּאִים אֶל גְּבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה הַיְּהוּדִים לְרֶגֶל מִסְחָרָם עִם בְּנֵי הַסְּלָבִים הַקְּרוֹבִים; וּכְשֶׁרַבּוּ הָרְדִיפוֹת נֶגֶד הַיְּהוּדִים בַּאֲחֻזּוֹת גֶּרְמַנְיָה, בָּחֲרוּ לָהֶם אֶת אֶרֶץ פּוֹלַנְיָה הַקְּרוֹבָה לִמְקוֹם מִקְלָטָם. הָעָם הַפּוֹלַנִי לֹא מָצָא אָוֶן בָּאֹרְחִים הַחֲדָשִׁים וַיְקַבֵּל אֶת פְּנֵיהֶם בְּרָצוֹן. אֲגָדָה פּוֹלַנִית מוֹכִיחָה, כִּי מִתְּחִלָּה לֹא הִבְדִּילוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת בֵּין הָאֶזְרָחִים וּבֵין הַגֵּרִים הַיְּהוּדִים. אַחֲרֵי מוֹת הָרוֹזֵן הַפּוֹלַנִי פָּפֶּל, מְסַפֶּרֶת הָאֲגָדָה, הִתְאַסְפוּ הַפּוֹלַנִים לַאֲסֵפַת־עָם בָּעֲיָרָה קְרוּשְׁבִיצָה לִבְחֹר לָהֶם בְּרוֹזֵן חָדָשׁ. וְאַחֲרֵי וִכּוּחִים רַבִּים הֶחְלִיטוּ: לִבְחֹר לְרוֹזֵן עֲלֵיהֶם בָּאִישׁ, שֶׁיָּבוֹא בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּם הָרִאשׁוֹן הָעִירָה. עַל פִּי מִקְרֶה בָּא הָרִאשׁוֹן הָעִירָה הַיְּהוּדִי אַבְרָהָם פְּרוֹחֹבְנִיק, וַיִּבְחֲרוּ הַפּוֹלַנִים בּוֹ לְרוֹזְנָם. אוּלָם הַיְּהוּדִי וִתֵּר עַל הַכָּבוֹד הַזֶּה, וַיִּיעַץ אֶת

הַפּוֹלַנִים, שֶׁיִּבְחֲרוּ בְּבֶן־עַמָּם פְּיַסְט, שֶׁהָיָה בִּרְבוֹת הַיָּמִים לַאֲבִי הָרוֹזְנִים הַפּוֹלַנִים מִבֵּית הַפְּיַסְטִים. לְפִי אַגָּדָה אַחֶרֶת הִשְׁתַּדְּלוּ שְׁלִיחֵי הַיְהוּדִים מִגֶּרְמַנְיָה לִפְנֵי הָרוֹזֵן הַפּוֹלַנִי לֶשֶׁק, כִּי יִפְתַּח אֶת שַׁעֲרֵי אַרְצוֹ לַנּוֹדְדִים הַיְהוּדִים. וְכַאֲשֶׁר נוֹדַע לְלֶשֶׁק טִיב הַיַּהֲדוּת וְכִשְׁרוֹן הַיְהוּדִים בִּסְחַר הָאָרֶץ, הִרְשָׁה לָהֶם לְהִתְיַשֵּׁב בַּאֲחֻזּוֹתָיו, וְגַם הֶעֱנִיק לָהֶם הֲנָחוֹת וּזְכֻיּוֹת רַבּוֹת (בִּשְׁנַת 905 לְמִסְפָּרָם).

הָאַגָּדוֹת וְהַשְּׁמוּעוֹת הַלָּלוּ מוֹכִיחוֹת בְּכָל אֹפֶן, כִּי הַיְהוּדִים הִתְיַשְּׁבוּ בִּגְבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה עוֹד בִּהְיוֹת הַפּוֹלַנִים עוֹבְדֵי אֱלִילִים, וְכִי מַרְבִּית יְהוּדֵי פּוֹלַנְיָה יָצְאוּ מֵאֲחֻזּוֹת גֶּרְמַנְיָה (וְלָכֵן מְדַבְּרִים מַרְבִּית יְהוּדֵי פּוֹלַנְיָה וְלִיטָה בְּזַרְגוֹן גֶּרְמָנִי עַד הַיּוֹם); וְגַם אַחֲרֵי שֶׁקִּבְּלוּ הַפּוֹלַנִים אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית, לְפִי מִנְהֲגֵי הַקָּתוֹלִים, הִרְבּוּ הַיְהוּדִים לְהִתְיַשֵּׁב בַּהֲמוֹנִים בְּפּוֹלַנְיָה, וְאִישׁ לֹא כִהָה בָּהֶם. רַק בַּמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה לְמִסְפָּרָם נִרְאוּ אוֹתוֹת שִׂנְאָה רִאשׁוֹנִים מִצַּד הַפּוֹלַנִים אֶל שְׁכֵנֵיהֶם הַיְהוּדִים. אוּלָם הָרוֹזְנִים הַפּוֹלַנִים עָמְדוּ כִּמְעַט תָּמִיד לִימִין הַיְהוּדִים, וַיַּעַנְשׁוּ בְּכָל חֹמֶר הַדִּין אֶת אֵלֶּה אֲשֶׁר נָגְעוּ בָהֶם לְרָעָה. בִּימֵי אֲחָדִים מִמַּלְכֵי פּוֹלַנְיָה, נִמְסְרָה לַיְּהוּדִים גַּם הַצָּקַת מַטְבְּעוֹת הַמְּדִינָה, וְעַל אֲחָדוֹת מֵהֶן נִשְׁאֲרוּ לְזִכָּרוֹן שְׁמוֹת הָרוֹזְנִים הַפּוֹלַנִים בְּאוֹתִיּוֹת עִבְרִיּוֹת.

* עַל אוֹדוֹת יִשּׁוּבֵי הַיְהוּדִים בְּרוּסְיָה וּבְפּוֹלַנְיָה בַּמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית־הָעֲשִׂירִית מַזְכִּירִים גַּם הַנּוֹסְעִים הַיְהוּדִים, רַבִּי בִּנְיָמִין מִטּוּדִילָה וְרַבִּי פְּתַחְיָה מֵרֶגֶנְסְבּוּרְג בְּסִפְרֵי מַסְעֵיהֶם בַּיָּמִים הָהֵם.

ז. הַכּוּזָרִים. * כְּקֶרֶן אוֹרָה בְּמַחְשַׁכֵּי לַיְלָה הוֹפִיעָה הַשְּׁמוּעָה בִּתְפוּצוֹת הַגּוֹלָה בַּמֵּאָה הַשְּׁמִינִית־הַתְּשִׁיעִית לַחֻרְבָּן, כִּי עַל גְּדוֹת הַוָּלְגָה מִתְקַיֶּמֶת מַמְלָכָה אַדִּירָה יְהוּדִית, מִבְּנֵי הַכּוּזָרִים. כְּשֶׁגָּבְרוּ הַפְּרָעֻנְיּוֹת וּגְזֵרוֹת הַשְּׁמַד עַל עַמֵּנוּ בְּאַרְצוֹת גָּלוּתוֹ, וּכְבוֹד הַיְהוּדִים וְתוֹרָתָם שָׁפַל מְאֹד, הָיְתָה לִמְשִׁיבַת נֶפֶשׁ לְכָל הָעָם הַיְדִיעָה הַמְּשַׂמַּחַת, כִּי עוֹד יֵשׁ מֶלֶךְ יְהוּדִי, הַמּוֹשֵׁל בְּאַרְצוֹ וְהַמַּפִּיל חִתִּיתוֹ עַל שִׁבְטֵי הַגּוֹיִם הַקְּרוֹבִים, שֶׁהָיוּ לוֹ לְמַס עוֹבֵד. הַסִּפּוּרִים עַל אוֹדוֹת מַמְלֶכֶת

יְהוּדִים בְּאֶרֶץ הַכּוּזָרִים, שֶׁנִּמְסְרוּ בֵּין עַמֵּנוּ מִדּוֹר לָדוֹר הָיוּ, כַּנִּרְאֶה, לִיסוֹד הָאֲגָדוֹת עַל מַמְלֶכֶת עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים, שֶׁעֲלֵיהֶם הִרְבָּה לְסַפֵּר הַנּוֹסֵעַ אֶלְדָּד הַדָּנִי.

הַכּוּזָרִים הָיוּ מִתְּחִלָּה עוֹבְדֵי אֱלִילִים מִבְּנֵי הַשֵּׁבֶט הַתַּתָּרִי, וּבַמֵּאָה הַשְּׁמִינִית, בְּעֶרֶךְ, לַחֻרְבָּן הִתְיַהֲדוּ מַרְבִּיתָם וּבְרֹאשָׁם מוֹשְׁלָם וְשָׂרֵיהֶם, כַּאֲשֶׁר נוֹדַע לָהֶם טִיב תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת מִפִּי הַיְהוּדִים שֶׁבָּאוּ לָגוּר בְּאַרְצָם. מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים הִשְׂתָּרְעָה עַל גְּדוֹת הַיָּם הַכַּסְפִּי, וַיִּמְשְׁלוּ בְּשִׁבְטֵי הַסְּלָבִים הַקְּרוֹבִים: הַפֶּטְשֶׁנֶגִים וְהַוָּרִינְגִים — וַיַּפִּילוּ חִתִּיתָם גַּם עַל מַלְכוּת בִּיצַנְץ. הַמָּסוֹרָה מְסַפֶּרֶת, כִּי מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים בּוּלָן (בְּעֶרֶךְ, תרס"א לַחֻרְבָּן) חָפֵץ לְקַבֵּל אַחַת מִשְּׁלֹשׁ הַדָּתוֹת: הַיְהוּדִית, הַנּוֹצְרִית וְהַמֻּשְׁלְמָנִית. כַּאֲשֶׁר נוֹדַע הַדָּבָר לְקֵיסַר בִּיצַנְץ שָׁלַח אֵלָיו מַלְאָכִים, וּמַתָּנוֹת רַבּוֹת בִּידֵיהֶם, לְהַטּוֹתוֹ אֶל הַדָּת הַנּוֹצְרִית. גַּם כָּלִיף הָעַרְבִיאִים שָׁלַח אֶל בּוּלָן אֶת שָׂרָיו לְהַשְׁפִּיעַ עָלָיו כִּי יְקַבֵּל אֶת הַדָּת הַמֻּשְׁלְמָנִית. אָז קָרָא אֵלָיו מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים גַּם לְרַבָּנֵי הַיְהוּדִים, וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח כִּי הַיַּהֲדוּת הִיא אֵם לִשְׁתֵּי הַדָּתוֹת הַנּוֹתָרוֹת, הֶחְלִיט לְקַבֵּל עָלָיו, הוּא וְשָׂרָיו וְרַבִּים מִבְּנֵי עַמּוֹ, אֶת הַדָּת הַיְהוּדִית. לְפִי אֲגָדָה אַחֶרֶת, בָּא מַלְאַךְ ד' אֶל בּוּלָן וְאֶל מִשְׁנֵהוּ בַּחֲלוֹם בְּלַיְלָה אֶחָד וַיֹּאמֶר לָהֶם, כִּי אֶרֶץ הַכּוּזָרִים תִּגְדַּל וְתִגְבַּר חַיִל אִם יִתְיַהֲדוּ הֵם וּבְנֵי עַמָּם.

מַלְכֵי הַכּוּזָרִים נִקְרְאוּ מֵאָז כַּהַנִּים (כֹּהֲנִים), וְעִיר בִּירָתָם הָיְתָה אִיתִל, אֲשֶׁר אֵצֶל אֶשֶׁד הַוָּלְגָה אֶל יַם הַכַּסְפִּי, קָרוֹב לָעִיר אַסְטְרַחַן בְּיָמֵינוּ. עַל אֶחָד מֵאִיֵּי וָלְגָה בָּנוּ לָהֶם הַכּוּזָרִים עִיר גְּדוֹלָה וּבְצוּרָה וַיִּקְרְאוּ לָהּ סַרְקֶל, וְהָרוּסִים קָרְאוּ לָהּ בֵּילוֹבִיז, לֵאמֹר: הָעִיר הַלְּבָנָה. אֶחָד מִבְּנֵי בּוּלָן, הַכֹּהֵן עוֹבַדְיָה, קִנֵּא מְאֹד לְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת, וַיִּקְרָא לַיְהוּדִים מֵהָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת לְהָפִיץ אֶת עִקְּרֵי דָּתָם בֵּין בְּנֵי עַמּוֹ, וּלְיַסֵּד בְּאַרְצוֹ בָּתֵּי תְפִלָּה וּבָתֵּי־סֵפֶר לִבְנֵי הַנְּעוּרִים. תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת הִשְׁפִּיעָה לְטוֹבָה עַל הַכּוּזָרִים הַפְּרָאִים בְּמִקְצָת, וּמַמְלַכְתָּם הָלְכָה הָלוֹךְ וְחָזֵק. הַכּוּזָרִים רָאוּ, כִּי שִׁבְטֵי הַסְּלָבִים: הַפֶּטְשֶׁנֶגִים וְהַוָּרִינְגִים, לוֹטְשִׁים עַיִן אֶל אַרְצָם הַבְּרוּכָה. וַיָּחֵלּוּ לְהִתְבַּצֵּר וּלְהַגְדִּיל אֶת מִסְפַּר

צִבְאוֹתֵיהֶם. הַשְּׂכִירִים הָיוּ לָרֹב מִבְּנֵי עֲרָב. אוּלָם פְּקִידֵי הַמַּמְלָכָה הָיוּ בְּרֻבָּם יְהוּדִים. וְהַכּוּזָרִים הָיוּ רַבִּים לִפְעָמִים גַּם אֶת רִיב הַיְּהוּדִים אֲחֵיהֶם מִפְּנֵי עוֹשְׁקֵיהֶם.

בִּשְׁנַת 950 לְמִסְפָּרָם בְּעֶרֶךְ, נוֹדַע גַּם לִיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה, כִּי עוֹד יֵשׁ מַמְלָכָה יְהוּדִית חָפְשִׁית וְאַדִּירָה בִּגְבוּלוֹת רוּסִיָה הָרְחוֹקָה.

* וְכַאֲשֶׁר הִגִּיעָה הַשְּׁמוּעָה הַזֹּאת גַּם לַשַּׂר הַיְּהוּדִי בַּחֲצַר הַכָּלִיף — חִסְדָּאִי אִבְּן שַׁפְּרוּט (ראה פרק ב'), שָׁלַח מִכְתָּב לְיוֹסֵף מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים בָּעֵת הַהִיא, לָדַעַת אִם אֱמֶת בְּפִי הַמּוֹדִיעִים עַל קִיּוּם מַמְלָכָה יְהוּדִית עַל גְּדוֹת יָם הַכַּסְפִּי; וּמֶלֶךְ הַכּוּזָרִים, הֵשִׁיב לְרַבִּי חִסְדָּאִי תְּשׁוּבָה בְּעִבְרִית, כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

„דַּע, כִּי אֲנַחְנוּ מִבְּנֵי יֶפֶת, בְּנֵי כּוּזָר בֶּן תּוֹגַרְמָה הִנֶּנּוּ.
„וַאֲשֶׁר שָׁאַלְתָּ מַהֲלַךְ אַרְצֵנוּ וְאָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ — וְהִיא עַל הַנָּהָר
„הַסָּמוּךְ לַיָּם גַּרְגָּן מִזְרָחָה, מַהֲלַךְ ד' חֳדָשִׁים. וְעַל יַד הַנָּהָר
„הַזֶּה חוֹנִים לְאֻמִּים רַבִּים, וְכֻלָּם נוֹתְנִים לִי מַס. וַאֲנִי יוֹשֵׁב עַל
„מְבוֹאוֹת הַנָּהָר וְלֹא אֶעֱזֹב אֶת הָרוּסִים הַבָּאִים בִּסְפִינוֹת, וַאֲנִי
„אֶלָּחֵם עִמָּהֶם מִלְחָמָה קָשָׁה; וְאִלּוּ עֲזַבְתִּים הָיוּ מַכְחִידִים כָּל אֶרֶץ
„יִשְׁמָעֵאל. וְעוֹד אוֹדִיעֲךָ, שֶׁיֵּשׁ לִי בְּעֶזְרַת שַׁדַּי בְּתוֹךְ מַלְכוּתִי
„שָׁלֹשׁ מְדִינוֹת: הָאַחַת — יוֹשֶׁבֶת בָּהּ הַמַּלְכָּה עִם נַעֲרוֹתֶיהָ, אָרְכָּהּ
„וְרָחְבָּהּ חֲמִשִּׁים עַל חֲמִשִּׁים פַּרְסָה, וְהַיּוֹשְׁבִים בָּהּ: יִשְׂרְאֵלִים,
„יִשְׁמְעֵאלִים, נוֹצְרִים וְאֻמּוֹת אֲחֵרוֹת. הַמְּדִינָה הַשֵּׁנִית וּמִגְרָשֶׁיהָ:
„אָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ שְׁמוֹנֶה עַל שְׁמוֹנֶה פַּרְסָאוֹת, וְהַמְּדִינָה הַשְּׁלִישִׁית —
„אֲנִי יוֹשֵׁב בָּהּ עִם שָׂרַי וַעֲבָדַי וְכָל מְשָׁרְתַי, אָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ —
„שָׁלֹשׁ עַל שָׁלֹשׁ פַּרְסָאוֹת. וְעוֹד שָׁאַלְתָּ מִדְּבַר קֵץ הַפְּלָאוֹת
„(לֵאמֹר: הַמַּאֲמִינִים הַכּוּזָרִים, כִּי יָבוֹא קֵץ לַגָּלוּת), וַאֲנַחְנוּ —
„עֵינֵינוּ אֶל ד', וְאֶל חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל. וַאֲנוּ רְחוֹקִים מִצִּיּוֹן, אֲבָל
„שָׁמַעַ שָׁמַעְנוּ שֶׁבְּרֹב הָעֲוֹנוֹת תָּעוּ הַחֶשְׁבּוֹנוֹת (לֵאמֹר: לֹא נוֹדַע
„מָתַי יָבוֹא הַקֵּץ לְגָלוּתֵנוּ), וְאֵין בְּיָדֵינוּ כִּי אִם נְבוּאַת דָּנִיֵּאל
„אֶל בֵּית יִשְׂרָאֵל אוֹהֲבֵי שְׁמוֹ (כְּלוֹמַר: מַאֲמִינִים אֲנִי בִּנְבוּאַת
„דָּנִיֵּאל כִּי בוֹא יָבוֹא הַקֵּץ).

„וְהִזְכַּרְתָּ בְּאִגַּרְתְּךָ, שֶׁאַתָּה מִתְאַוֶּה לִרְאוֹת פָּנָי, – גַּם אֲנִי כּוֹסֵף
„מְאֹד לִרְאוֹת פָּנֶיךָ הַנְּעִימִים וִיקַר תִּפְאֶרֶת חָכְמָתְךָ וּגְדֻלָּתֶךָ.
„וְלוּ זָכִיתִי לְהִתְחַבֵּר עִמְּךָ וְלִרְאוֹת פָּנֶיךָ הַנִּכְבָּדִים וְהַנְּעִימִים!
„אַתָּה תְּהִי לִי לְאָב, וַאֲנִי אֶהְיֶה לְךָ לְבֵן, וְעַל פִּיךָ יִשַּׁק כָּל
„עַמִּי, וּבִדְבָרְךָ הָיִיתִי יוֹצֵא וּבָא, וּבַעֲצָתְךָ הַנֶּאֱמָנָה – וְשָׁלוֹם רָב".

הַבְּשׂוֹרָה הַזֹּאת עוֹדְדָה אֶת רוּחַ בְּנֵי עַמֵּנוּ הָרְצוּצִים, שֶׁמִּפְּנֵי רִחוּק הַמָּקוֹם לֹא יָכְלוּ לִנְסֹעַ אֶל מַמְלֶכֶת אֲחֵיהֶם בְּנֵי דָתָם וְלַחֲזוֹת בְּעֵינֵיהֶם בִּכְבוֹד הַיַּהֲדוּת וּבִגְדֻלָּתָהּ. אוּלָם לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּמַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים הִתְמוֹטְטָה, כַּאֲשֶׁר חָזְקָה מֶמְשֶׁלֶת הָרוּסִים בִּנְסִיכוּת קִיוֹב. בִּימֵי הַנָּסִיךְ הָרוּסִי סְוְיַטוֹסְלַב נָפְלָה כָּלִיל מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים, אַחֲרֵי מִלְחָמָה קָשָׁה וְרַבַּת דָּמִים, וְהַכּוּזָרִים גָּלוּ מֵאַרְצָם וַיִּתְפַּזְּרוּ בָּאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת (תת״ק לַחֻרְבָּן). לְפִי דִּבְרֵי אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת, נִמְלְטוּ פְּלִיטֵי הַכּוּזָרִים מֵאַרְצָם אֶל טַבְרִיָּה (קְרִים), וְשָׁם עוֹד הִתְקַיְּמָה מַמְלַכְתָּם כַּחֲמִשִּׁים שָׁנָה. אַךְ לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְגַם שְׁאֵרִית הַפְּלֵיטָה הַזֹּאת אָבְדָה, וּשְׂרִידֵי הַכּוּזָרִים הִתְעָרְבוּ בִּיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה אוֹ בִּבְנֵי הַמִּקְרָא, יוֹשְׁבֵי קְרִים.

קרלוס הגדול

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הָרִאשׁוֹן.

בְּמֶשֶׁךְ שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה (1100–500) נִמְצָא גוֹרָל עַמֵּנוּ בִּידֵי שָׁלֹשׁ רְשֻׁיּוֹת אֵלּוּ: מֶמְשֶׁלֶת אִיטַלְיָה, מֶמְשֶׁלֶת בִּיזַנְץ וּמֶמְשֶׁלֶת פְרַנְקוֹ-גֶּרְמַנְיָה. אִיטַלְיָה, וּבִפְרָט בִּירָתָהּ רוֹמִי זָכְרָה אֶת כְּבוֹד הַיְהוּדִים וְתִפְאַרְתָּם עוֹד מִימֵי מִלְחֲמוֹת הַחֵרוּת בְּאֶרֶץ אֲבוֹתֵיהֶם; הִיא הִכִּירָה עוֹד אֶת בְּנֵי הָעָם הַלּוֹחֵם בְּעַד אַרְצוֹ וְתוֹרָתוֹ, וְלָכֵן יָדְעָה לְהִתְיַחֵס אֵלָיו גַּם בַּעֲבוּר דּוֹרוֹת שְׁלֵמִים בְּיַחַס שֶׁל כָּבוֹד. מוֹשְׁלֵי בִּיזַנְץ הַיְוָנִית יָרְשׁוּ מֵאֲבוֹתֵיהֶם הַהֶלֶנִים רִגְשֵׁי בּוּז לָעָם הַשּׁוֹכֵן לְבָדָד, הַנּוֹתֵן גַּם תּוֹרָה חֲדָשָׁה לְעַמִּים אֲחֵרִים וְהוּא בְּעַצְמוֹ מוֹסִיף לִחְיוֹת עַל פִּי תוֹרָתוֹ הַיְשָׁנָה. יוֹרְשֵׁי הַהֶלֶנִים הַקַּדְמוֹנִים, שֶׁהָיוּ מְמִירִים בְּנָקֵל אֶת כְּבוֹד אֱלֹהֵיהֶם – בְּאֵלִים חֲדָשִׁים, וּבְדָת הַנּוֹצְרִית מָצְאוּ לָהֶם לֹא תּוֹרַת מוּסָר לְהִשְׁתַּלְמוּת הָאָדָם, כִּי אִם פֻּלְחָן (קוּלְטוּס) חָדָשׁ. – הֵם לֹא יָכְלוּ לָדַעַת אֶת סוֹד הַיַּהֲדוּת הָעַתִּיקָה וְקִיּוּמָהּ, לֹא הֵבִינוּ: בִּשְׁלֵמָה מִתְעַקֵּשׁ זֶה הָעָם לְהָמֵר גַּם הוּא אֱלֹהָיו. יַחַס הַבִּיזַנְטִים אֶל הַיְהוּדִים הָיָה אֵיפוֹא יַחַס שֶׁל נְאָצָה מִתּוֹךְ קִנְאָה.

שִׁבְטֵי פְרַנְקוֹ-גֶּרְמַנְיָה, יוֹרְשֵׁי רוֹמִי, לֹא יָדְעוּ כְּלָל אֶת הַיְּהוּדִים וְאֶת תּוֹרָתָם, וַיִּרְאוּ בָהֶם רַק אֶת בְּנֵי הָעָם שֶׁ„הִצְלִיב אֶת יֵשׁוּ". יוֹתֵר לֹא חָפְצוּ וְגַם לֹא יָכְלוּ, עַל פִּי מַצַּב הַשְׂכָּלָתָם הַשָּׁפָל, לְהָבִין בְּקוֹרוֹת הַיְּהוּדִים וְהַיַּהֲדוּת; וְיַחַס הַשְּׁבָטִים הָאֵלֶּה הִתְבַּלֵּט לְמַדַּי עוֹד טֶרֶם שֶׁהִסְפִּיקוּ לִלְמֹד אֶת עִקְּרֵי תּוֹרַת הַנּוֹצְרִיּוּת. זֶה הָיָה יַחַס שֶׁל תַּקִּיפִים שֶׁנִּקְרְאוּ מֵ„הַהַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה" לְהִתְנַקֵּם בָּעָם קְשֵׁה-הָעֹרֶף „שֶׁהָרַג אֶת בֶּן-אֱלֹהִים". מֵאָז הֵחֵלָּה לְהִתְרַקֵּם בֵּין עַמֵּי הַנּוֹצְרִים הָאַגָּדָה הַנּוֹרָאָה עַל אוֹדוֹת הַיְּהוּדִי הַנִּצְחִי („אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ) הַמִּתְאַוֶּה לָשִׂים קֵץ לְחַיֵּי נְדוּדָיו וְעִנּוּיָיו בַּגּוֹיִם, אַךְ מֻכְרָח הוּא לִרְאוֹת חַיִּים בִּשְׁבִיל הַגְּמוּל, שֶׁהֵם צִוּוּ לְגָמְלֵהוּ. קִיּוּם הַיַּהֲדוּת הָיָה בְעֵינֵיהֶם לֹא לִזְכוּת בִּפְנֵי עַצְמָהּ, אֶלָּא לְ„עֹנֶשׁ מֵאֵת מַלְכוּת הַשָּׁמַיִם".

כְּיוֹצְאִים מִן הַכְּלָל הָיוּ קַרְלוּס הַגָּדוֹל וְלוּדְבִיק בְּנוֹ, שֶׁהוֹדוּ בִזְכוּת קִיּוּמָהּ שֶׁל הַיַּהֲדוּת לְכְשֶׁעַצְמָהּ. בַּנּוֹצְרִיּוּת רָאוּ רַק נַחַל שׁוֹטֵף הַנּוֹבֵעַ מִמְּקוֹר הַיַּהֲדוּת וְקָשֶׁה לִשְׁמוֹר אֶת הַנַּחַל בְּטָהֳרָתוֹ אִם הַמַּעְיָן יִסָּתֵם. אוּלָם מַרְבִּית מוֹשְׁלֵי אֵירוֹפָּה הַנּוֹצְרִים לֹא הֵבִינוּ אֶת הָאֱמֶת הַזֹּאת וַיִּשְׁתַּדְּלוּ לַעֲקֹר מִן הַשֹּׁרֶשׁ אֶת הַיַּהֲדוּת וּלְהַשְׁמִיד אֶת נוֹשְׂאֵי דִגְלָהּ. מִטַּעַם זֶה הִסְתִּירוּ עֵת רַבָּה הַמּוֹשְׁלִים הַנּוֹצְרִים אֶת דְּבַר הִתְיַהֲדוּת הַכּוּזָרִים עַל גְּדוֹת הַוּוֹלְגָה מֵאֵת „יְהוּדֵיהֶם" יוֹשְׁבֵי אַרְצוֹתָם, מִדְּאָגָה פֶּן תָּרִים יְדִיעָה זוּ אֶת כְּבוֹד הַיַּהֲדוּת לְעֵינֵי הָעַמִּים וּתְחַזֵּק אֶת לֵב הַיְּהוּדִים בְּתוֹרָתָם. מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים הָיְתָה לַיְּהוּדִים לְעֵין אַגָּדָה סְתוּמָה, וְלָכֵן לֹא הִתְאַמְּצוּ לְחַזֵּק אֶת הַקֶּשֶׁר בֵּינָם וּבֵין אֲחֵיהֶם בְּנֵי בְרִיתָם הַחֲדָשִׁים, לְמַעַן יוּכְלוּ שְׁנֵיהֶם עֲמוֹד בִּפְנֵי אוֹיְבָם הָאֶחָד.

(א. ליבושיצקי).

שיחה מקדמת.

הערביאים.

בשם הזה נקראו עוד לפנים שבטי בני־שם, שנדדו בחצי אי־גדול בגבול אסיה ואפריקה צפונה. ארצם נחלקה: למדבר ערב, נגבה לארץ ישראל, חצי־האי סיני ולגדות ים־הפרסי. מקץ ימים התערבו ביושבי ערב גם בני אדום, נביות, קדר ומדין; אולם על קורות הערביאים השפיעו ביותר שני השבטים הראשיים: הם בני־יקטן (או בני שבא) יושבי הדרום ובני ישמעאל (גם „בני קטורה") יושבי הצפון.

שבטי ערב שכנו תמיד למשפחותיהם לבדד, ויתרחקו מעמי הקדם הנאורים: אשור, בבל ופרס. לא כן היה יחס הערביאים אל העברים בני גזעם: בימי שלמה נכרתה ברית אחוה בין בני שבא ובין בני יהודה ובימי הבית השני נתיהד שבט ערביאי שלם, יושבי מדינת חדייב. מטבעם היו בני ערב אנשי מלחמה וחיו על חרבם והחולשים על גויי הקדם כמעט לא נגעו בהם לרעה. בימי קדם לא נכרה כלל מציאות הערביאים בחיי העמים; אך זקנות העם הזה בישה את ילדותו

השפעת הערביאים על עמי אסיה, אפריקה ואירפה החלה עם הופעת נביאם ומחוקקם מחמד. עד העת ההיא היו עוד עובדי אלילים, אולם קרבת היהודים שהתישבו באחוזותיהם אחרי החרבן השפיעה עליהם לטובה, ויחלו להבין זאת עקרי היהדות. ובשהופיע מחמד, כבר מצא בתוך עמו אנשים מבקשי ד', ובאחזו בספר תורת משה לא נבצר ממנו להראותם את הדרך העולה בית־אל עקרי האישלם לקוחים ברבם מתורת היהדות (כמו: ההתרחקות מנזירות יתרה, החק כי האדמה לא תמכר לצמיתות וכדומה), ותורה זו התפשטה במהירות בין עמי אסיה ואפריקה, באשר רוחה היתה מובנה להם מקדם. דעת התורה והדת מעכה אחריה את מחקרי הנפש, והיא הניחה את היסוד להשכלת הערביאים בימי הבינים.

אולם פרוד אחים ושנאת חנם הפריעו בעד גדולי העם הכביר הזה. בין עלי חתן מחמד, ובין מואביה שר הצבא בסוריה, פרצה מלחמה בשל השלטון, שהביאה להתפלגות הערביאים עוד בראשית תחיתם. מואביה גבר על עלי, ויהי לאב לכליפים מבית־אומיה, שבחרו לבירתם בדמשק במקום מכה הקדושה. בימי הכליפים האלה התרחבו גבולות ממלכתם באסיה ובאפריקה, והרבה שבטים נכנעו להם ויקבלו את דתם. מאפריקה חדרו הכליפים לאספמיה, ויכבשו את אדמת הויסטגתים. אך על הכליף מרבין השני קשר קשר גדול דודו של מחמד ושמו אבס, שהיה לאבי שליטי ערב ועיר בירתם־בגדד. אז כוננו להם הכליפים מבית אומיה ממשלה מיחדת, היא כליפות קרדובה.

ונטעי התרבות הערביאית צמחו והשתגשגו לא בגבול ערב, כי אם על אדמת נכר. מכליפות קרדובה יצא אור גדול, שהאיר דורות שלמים את מחשכי אירפה הנוצרית. החקירה הערביאית – שנוסדה ברבה על השקפות אריסטו ואפלטון – הדריגה את תורת המחקר ודעת האמונה ברוח ההגיון והמדע. חכמת התכונה, ההנדסה וידיעות הטבע

הִגִּיעוּ אֵצֶל הָעַרְבִיאִים לִמְרוֹם הִשְׁתַּלְמוּתָן. הַשָּׂפָה הָעַרְבִיאִית שֶׁהָיְתָה מִתְּחִלָּה רַק עִרְבּוּבְיָה שֶׁל מִלִּים וּמִבְטָאִים לְקוּטִים מִיֶּתֶר לְשׁוֹנוֹת בְּנֵי שֵׁם, הִתְפַּתְּחָה בִּתְקוּפַת־הַזָּהָב וַתִּיף עַד לְהַפְלִיא. בְּסִפְרוּת הָעַרְבִיאִית הוֹפִיעוּ יְצִירוֹת, שֶׁהָיוּ לְמְקוֹר שִׁירָה וּמַחֲשָׁבָה לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים.

אַךְ רָעַת הָעַרְבִיאִים קָמָה עֲלֵיהֶם מִתּוֹךְ בֵּיתָם. הַשְּׁבָטִים הַזָּרִים, בְּיִחוּד בְּאַפְרִיקָה, שֶׁנִּכְבְּשׁוּ עַל יָדָם וַיָּבוֹאוּ אֶל קִרְבָּם, הָיוּ מִמּוֹרְדֵי־הָאוֹר, שֶׁהִתְנַגְּדוּ לַחֲקִירָה הַחָפְשִׁית שֶׁל הָעַרְבִיאִים בְּאַסְפַּמְיָה, וַיַּחֲרִיבוּ אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ הַגָּדוֹל לְהַשְׂכָּלַת הָאָדָם – אֶת כַּלִּיפוּת קָרְדוֹבָה. עַל מַשּׁוּאוֹת תַּרְבּוּת הָעַרְבִיאִים נִרְאוּ שׁוּעָלִים קְטַנִּים וּמְחַבְּלִים גְּדוֹלִים, וְהַמַּמְלָכוֹת הַנּוֹצְרִיּוֹת שֶׁרָאוּ בְּכַלִּיפוּת קָרְדוֹבָה אֶת אוֹיְבָן הַיּוֹתֵר נוֹרָא – הֵרִימוּ רֹאשׁ לְמַרְאֵה הִתְפּוֹצְצוּת הָעָם הָעַרְבִיאִי לַעֲמִירוֹת, וַיָּחֵלּוּ לְהִכּוֹן אֶל מַסַּע הַצְּלָב.

(א. ליבושיצקי).

בית מסגד בקרדובה.

פֶּרֶק שֵׁנִי:

עֲלִיַּת הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית.

בְּעֶ״ךְ: תת״מ – א. ק״נ לַחֻרְבָּן = 910 – 1220 לְמִסְפָּרָם.

ה. רַב חִסְדָּאי אִבְּן־שַׁפְּרוּט; הַמְדַקְדְּקִים. מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים שֶׁנּוֹסְדָה בְּאַסְפַּמְיָה בְּסוֹף הַמֵּאָה הַשִּׁשִּׁית לַחֻרְבָּן, הִתְרַחֲבָה וַתַּעַל מַעְלָה־מָּעְלָה בַּמֵּאָה הָעֲשִׂירִית לְמִסְפָּרָם. הִיא הִשְׂתָּרְעָה אָז בְּרַחֲבֵי חֲצִי־הָאִי הַפִּירֶנֵיאִי, וְעָרֶיהָ הַגְּדוֹלוֹת הָיוּ: קוֹרְדוֹבָה, שִׁבִילְיָה, טוֹלֵידָה וּגְרַנָדָה. מַמְלָכוֹת נוֹצְרִיּוֹת קְטַנּוֹת נִשְׁאֲרוּ רַק בִּצְפוֹן הָאִי הַזֶּה, בְּקַשְׁטִילְיָה וּבַאֲרַגוֹנְיָה. הַיְּהוּדִים יָשְׁבוּ בֶטַח בֵּין אֲחֵיהֶם הָעַרְבִיאִים תַּחַת שִׁלְטוֹן הַכַּלִיפִים דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמָם, שֶׁבָּחֲרוּ לָהֶם לְבִירָתָם אֶת קוֹרְדוֹבָה. הַצְלָחַת מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִיפִים בְּקוֹרְדוֹבָה רָבְתָה בְּיוֹתֵר בִּימֵי עֶבֶד־אַל־רַחֲמָן הַשְּׁלִישִׁי וְאַל־חַכִּים הַשֵּׁנִי (912 – 986 לְמִסְפָּרָם). עֶבֶד־אַל־רַחֲמָן הִתְפַּרְסֵם בֵּין עַמֵּי הַנּוֹצְרִים וּבֵין יֶתֶר מוֹשְׁלֵי הַמֻּשְׁלְמָנִים בְּאַהֲבָתוֹ הָרַבָּה לָדַעַת וְלָאֳמָנוּת. בְּיָמָיו גָּדַל גַּם הַמִּסְחָר בְּאַסְפַּמְיָה, שֶׁהֶעֱשִׁיר עֹשֶׁר רַב אֶת הָאָרֶץ. בְּקוֹרְדוֹבָה יָשְׁבוּ כַּחֲצִי מִילְיוֹן אִישׁ: מֻשְׁלְמָנִים, יְהוּדִים וְנוֹצְרִים. תּוֹשְׁבֵי הָעִיר הָיוּ לְמוֹפֵת בְּאַחֲוָתָם וּבְאַהֲבָתָם אֶת הָאֱמֶת וְהַצֶּדֶק, אֶת כָּל יֹפִי וְנִשְׂגָּב. לֹא כֹּחַ הָאֶגְרֹף נָחַל כָּבוֹד וּגְדֻלָּה בַּמְּדִינָה, כִּי־אִם הַחָכְמָה וּמַעֲלוֹת הָרוּחַ. אֶת הַמְלֻמָּד וְהַפַּיְטָן הוֹקִירוּ יוֹתֵר מֵאֵת גִּבּוֹר מִלְחָמָה. הַכַּלִיף אַל־חַכִּים הָיָה בְּעַצְמוֹ מְשׁוֹרֵר עַרְבִיאִי, וְנִתְמַךְ בְּכָל כֹּחוֹ בִּגְדוֹלֵי הָאֳמָנוּת וְהַהַשְׂכָּלָה בְּאַרְצוֹ. בְּבֵית עֵקֶד סְפָרָיו אָסַף כְּאַרְבַּע מֵאוֹת אֶלֶף מְגִלּוֹת וְכִתְבֵי־יָד יְקָרֵי הַמְּצִיאוּת. בֵּית־הַמַּדָּעִים (אֲקַדֶמְיָה) בְּקוֹרְדוֹבָה יָצָא לִתְהִלָּה בְּכָל אֵירוֹפָּה, וְרַק אַנְשֵׁי מַדָּע וּגְדוֹלֵי הָרוּחַ נִתְמַנּוּ לִפְקִידֵי הַמְּדִינָה וּלְמוֹשְׁלִים בָּעָם,

וְאֶחָד מִשָּׂרֵי הַמְּלוּכָה הַמְפֻרְסָמִים בְּאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית הָיָה גַּם הַיְּהוּדִי רַב חִסְדָּאִי אִבְּן־שַׁפְּרוּט (תתמ״ו – תת״ק לַחֻרְבָּן). הוּא הָיָה בֵּן לְהוֹרִים מְיֻחָסִים בְּקוֹרְדוֹבָה, וַיִּשְׁקֹד בִּימֵי נְעוּרָיו עַל לִמּוּדֵי שָׂפוֹת וּמַדָּעִים, בְּיִחוּד הִשְׁתַּלֵּם בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה, וְיָדַע אֶת הַשָּׂפוֹת: עִבְרִית, עַרְבִיאִית וְלַטִּינִית עַל בֻּרְיָן. גַּם בַּהֲוָיוֹת הָעוֹלָם וּבְעִנְיְנֵי שִׁלְטוֹן הַמְּדִינָה גָּדַל כֹּחַ מְבִינָתוֹ, וְהַכָּלִיף עַבְּד־אַל־רַחְמָן שָׂם לֵב לְכִשְׁרוֹנוֹתָיו הַמְצֻיָּנִים וַיַּפְקִידֵהוּ לְיוֹעֲצוֹ, לְשַׂר הַחִיצוֹן וּלְמֵלִיץ בֵּין מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים וּבֵין חַצְרוֹת מַלְכֵי הָאָרֶץ. וְגַם כַּאֲשֶׁר עָלָה רַב חִסְדָּאִי לִגְדֻלָּה לֹא רָם לִבּוֹ וַיַּעֲבֹד הַרְבֵּה לְטוֹבַת אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ. יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה רָאוּ בוֹ אֶת בְּחִיר הָעָם וַיְמַנּוּהוּ לְמַנְהִיג הַקְּהִלּוֹת וּלְנָשִׂיא עֲלֵיהֶם; וְהוֹדוֹת לַעֲמַל רַב חִסְדָּאִי, חָיוּ יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה בְּיָמָיו בֶּטַח וַיַּצְלִיחוּ בְּכָל מַעֲשֵׂיהֶם.

כְּשֶׁהָיוּ בָּאִים לְקוֹרְדוֹבָה צִירִים מֵחַצְרוֹת קֵיסַר בִּיצַנְץ וְיֶתֶר הַמֶּמְשָׁלוֹת בְּאֵירוֹפָּה וּבְאַסְיָה, הָיָה רַב חִסְדָּאִי שׁוֹאֵל אוֹתָם לִשְׁלוֹם אֶחָיו הַיְּהוּדִים בַּמּוֹשָׁבוֹת הָהֵן. פַּעַם סִפְּרוּ לוֹ צִירֵי פָּרַס, כִּי בַּמֶּרְחַקִּים קַיֶּמֶת מַמְלֶכֶת יְהוּדִים, הִיא כּוּזָרְיָה, וּבְרֹאשָׁם עוֹמֵד מֶלֶךְ יְהוּדִי וּשְׁמוֹ יוֹסֵף. רַב חִסְדָּאִי לֹא הֶאֱמִין מִתְּחִלָּה לְמִשְׁמַע אָזְנָיו, כִּי עוֹד יֵשׁ פִּנָּה בְּרַחֲבֵי הָאֲדָמָה, וּבָהּ מוֹשְׁלִים הַיְּהוּדִים כְּאַוַּת נַפְשָׁם וַחָפְשִׁים מֵעֹל זָרִים. בְּעָמָל רָב הִצְלִיחַ לִמְצֹא אֶת הַדֶּרֶךְ הַנְּכוֹנָה לְמַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים, וַיִּשְׁלַח בִּידֵי שָׁלִיחַ מְיֻחָד מִכְתָּב אֶל הַמֶּלֶךְ יוֹסֵף, כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

„מִמֶּנִּי חִסְדָּאִי בֶּן־יִצְחָק בֶּן־עֶזְרָא, מִבְּנֵי גָּלוּת יְרוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר
„בִּסְפָרַד, עֶבֶד אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ, הַמִּשְׁתַּחֲוֶה אַפַּיִם אַרְצָה לְעֻמָּתוֹ
„מֵאֶרֶץ מֶרְחַקִּים, הַשָּׂשׂ בִּגְדֻלָּתוֹ וּבִמְנוּחָתוֹ וְהַפּוֹרֵשׂ כַּפָּיו לְאָבִינוּ
„שֶׁבַּשָּׁמַיִם לְהַאֲרִיךְ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל.

„הוֹדִיעוּנִי שְׁלִיחֵי כֹּרַסַאן, כִּי יֵשׁ מַמְלֶכֶת יְהוּדִים הַנִּקְרֵאת
„עַל שֵׁם אַלְכַּזַר, וְלֹא הֶאֱמַנְתִּי לְדִבְרֵיהֶם, כִּי אָמַרְתִּי: לֹא יֹאמְרוּ
„לִי כַּדָּבָר הַזֶּה כִּי אִם לִרְצוֹת אוֹתִי וּלְהִתְקָרֵב אֵלָי. וָאֶשְׁתּוֹמֵם
„עַל הַדָּבָר הַזֶּה, עַד אֲשֶׁר בָּאוּ שְׁלוּחֵי קָנְסְטַנְטִינָה (בִּיצַנְץ)

„בִּתְשׁוּרָה וּבִכְתָב מֵאֵת מַלְכָּם אֶל מַלְכֵּנוּ, וָאֶשְׁאָלֵם עַל הַדָּבָר
„הַזֶּה, וַיְשִׁיבוּ אוֹתִי, כִּי אֱמֶת הוּא הַדָּבָר, וְכִי שֵׁם הַמַּלְכוּת –
„אַלְכַּזַר, וְשֵׁם הַמֶּלֶךְ הַמּוֹלֵךְ – יוֹסֵף; וָאֳנִיּוֹת בָּאוֹת אֵלֵינוּ מֵאַרְצָם
„(לֵאמֹר: מֵאֶרֶץ הַכּוּזָרִים) וּמְבִיאִים דָּגִים וְעוֹרוֹת וְכָל מִינֵי סְחוֹרוֹת;
„וְלָהֶם (לַכּוּזָרִים) – הַכֹּחַ וְהָעֹז, גְּדוּדִים וַחֲיָלִים יוֹצְאִים בִּזְמַנָּם.
„וַאֲנִי כְּשָׁמְעִי אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה מִלֵּאתִי כֹחַ וְחָזְקוּ יָדַי וְאָמְצָה
„תִקְוָתִי. וָאֵפֶן כֹּה וָכֹה – לִמְצֹא צִיר נֶאֱמָן לִשְׁלֹחַ לְאַרְצָם, לָדַעַת
„אֲמִתַּת הַדָּבָר וּשְׁלוֹם אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ וּשְׁלוֹם עֲבָדָיו – אַחֵינוּ.

„הַבּוֹחֵן כְּלָיוֹת וְלִבּוֹת יוֹדֵעַ, כִּי לֹא עָשִׂיתִי זֹאת לִכְבוֹדִי,
„כִּי אִם לִדְרֹשׁ לָדַעַת הָאֱמֶת: אִם יֵשׁ מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ נִיר וּמַלְכוּת
„לְגוֹלַת יִשְׂרָאֵל, וְאֵין רוֹדִים בָּהֶם, וְאֵין מוֹשְׁלִים בָּהֶם. וְאִלּוּ
„יָדַעְתִּי כִּי נָכוֹן הַדָּבָר, הָיִיתִי מוֹאֵס בִּכְבוֹדִי וְעוֹזֵב גְּדֻלָּתִי
„וּמִשְׁפַּחְתִּי, וְהָיִיתִי הוֹלֵךְ מַהֵר אֶל גִּבְעָה בַּיָּם וּבַיַּבָּשָׁה, עַד בּוֹאִי
„אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ חוֹנֶה שָׁם. וְעַתָּה – אִם עַל הַמֶּלֶךְ
„טוֹב, תִּיקַר נָא נַפְשִׁי בְּעֵינָיו וִיצַוֶּה אֶת הַסּוֹפְרִים הָעוֹמְדִים
„לְפָנָיו: לִכְתֹּב לְעַבְדּוֹ תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה וְיוֹדִיעֵנִי שֹׁרֶשׁ דָּבָר וִיסוֹד
„כָּל הַמַּעֲשֶׂה (כְּלוֹמַר אֵיךְ נִתְיַסְּדָה: מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים). וְעוֹד בַּקָּשָׁתִי
„מֵאֵת אֲדוֹנִי: לְהוֹדִיעֵנִי אִם יֵשׁ אֶצְלְכֶם זֵכֶר לְחֶשְׁבּוֹן קֵץ הַפְּלָאוֹת
„(=מָתַי יָבוֹא „מָשִׁיחַ"), אֲשֶׁר אָנוּ מְחַכִּים זֶה כַּמָּה. כִּי נֵצֵא
„מִשְּׁבִי אֶל שְׁבִי, מִגּוֹלָה אֶל גּוֹלָה, וּמַה כֹּחַ תּוֹחֶלֶת הַמְצַפֶּה
„(=מָהִי תִקְוָתֵנוּ) וְעַל פְּלֵטַת חֶרֶב אֲשֶׁר בָּאָה בָּאֵשׁ וּבַמַּיִם, אֲשֶׁר
„נִשְׁאֲרָה מְעַט מֵהַרְבֵּה, וַנֵּרֶד מִכָּבוֹד: בְּאָמְרָם לָנוּ כָּל הַיּוֹם: לְכָל
„עַם וָעַם יֵשׁ מְלָכִים, וְלָכֶם אֵין זֵכֶר (לְמֶמְשָׁלָה) בָּאָרֶץ. וְכַאֲשֶׁר
„שָׁמַעְנוּ שֵׁמַע אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ וְתֹקֶף מַלְכוּתוֹ וְרֹב חֲיָלָיו, תָּמַהְנוּ
וְנָשָׂאנוּ רֹאשׁ, וַתְּחִי רוּחֵנוּ..."

מִקֵּץ יָמִים קִבֵּל רַב חִסְדָּאִי אֶת תְּשׁוּבַת יוֹסֵף מֶלֶךְ כּוּזָרִיָּה, וְכַעֲבוֹר עֶשֶׂר שָׁנִים נִתְקַבְּלָה בְּאַסְפַּמְיָה הַיְדִיעָה הַמַּעֲצִיבָה, כִּי נָפֹל נָפְלָה מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים לִפְנֵי צָר. רַב חִסְדָּאִי לֹא זָכָה אֵיפוֹא לִרְאוֹת בְּעֵינָיו אֶת כְּבוֹד מַמְלֶכֶת הַיְּהוּדִים. וּלְהֶפֶךְ: נוֹלֵי כּוּזָרִיָּה וְשָׂרֶיהָ בִּקְשׁוּ

לָהֶם מִפְלָט בִּגְבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה. תִּקְוָתוֹ לִרְאוֹת בִּגְדוּלַּת מְדִינַת הַיְהוּדִים נִכְזְבָה, וּמֵאָז שָׂם ר׳ חִסְדָּאִי כָּל מַעְיָנָיו לְחַזֵּק אֶת כֹּחַ הַיַּהֲדוּת וַיִּתְמֹךְ מֵהוֹנוֹ בְּאַכְסַנְיוֹת שֶׁל תּוֹרָה בְּבָבֶל. וּבַיְשִׁיבָה הַגְּדוֹלָה שֶׁיָּסַד בְּיָמָיו אֶחָד מֵחַכְמֵי בָבֶל, הוּא רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן חֲנוֹךְ. עַל אוֹדוֹת הֶחָכָם הַתַּלְמוּדִי הַזֶּה מְסַפֶּרֶת הָאַגָּדָה כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: אֶחָד מֵאַרְבַּעַת הַחֲכָמִים, שֶׁנִּשְׁלְחוּ מִבָּבֶל אֶל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה לְקַבֵּל נְדָבוֹת לְטוֹבַת יְשִׁיבַת סוּרָא וַיִּפְּלוּ בַשְּׁבִי בִּידֵי מַלָּחִים עַרְבִיאִים, הָיָה גַּם רַבִּי מֹשֶׁה בֶּן חֲנוֹךְ שֶׁנִּפְדָּה מִשִּׁבְיוֹ עַל יְדֵי יְהוּדֵי קוֹרְדוֹבָה. ר׳ מֹשֶׁה הִתְיַשֵּׁב בָּעִיר הַזֹּאת בְּעִלּוּם שְׁמוֹ, וְאִישׁ לֹא יָדַע כִּי רַבָּה בְקִיאוּתוֹ בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד. פַּעַם בָּא ר׳ מֹשֶׁה לְבֵית הַמִּדְרָשׁ וְהוּא לָבוּשׁ קְרָעִים כְּעָנִי, וַיַּרְא וְהִנֵּה רַב הָעִיר (הַדַּיָּן רַבִּי נָתָן) מְבָאֵר לִקְהַל שׁוֹמְעָיו אֵיזוֹ סוּגְיָה (עִנְיָן) בַּתַּלְמוּד לֹא כַהֲלָכָה. אָז קָם ר׳ מֹשֶׁה וַיְבַקֵּשׁ מֵאֵת הָרַב רְשׁוּת, כִּי יַרְשֵׁהוּ לְפָרֵשׁ אֶת הָעִנְיָן בְּאֹפֶן אַחֵר. הָרַב מִלֵּא אֶת בַּקָּשַׁת הֶעָנִי הַפָּדוּי מִשִּׁבְיוֹ, וַיִּתְמַהּ מְאֹד, הוּא וְכָל הַנֶּאֱסָפִים, לִשְׁמֹעַ אֶת חֲרִיפוּתוֹ וּבְקִיאוּתוֹ הָרַבָּה בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד. כַּאֲשֶׁר גָּמַר ר׳ מֹשֶׁה אֶת שִׁעוּרוֹ, שֶׁהִצְטַיֵּן בְּטוּב־טַעַם וּבְהִגָּיוֹן, קָם רַב הָעִיר, רַבִּי נָתָן הַדַּיָּן, וַיֹּאמֶר אֶל בְּנֵי עֲדָתוֹ: „אֲנִי – אֵינֶנִּי עוֹד דַּיָּן לָכֶם, וְזֶה הֶעָנִי הַלָּבוּשׁ שַׂק, – הוּא רַבִּי וַאֲנִי תַלְמִידוֹ“. אָז בָּחֲרוּ יְהוּדֵי קוֹרְדוֹבָה בְּר׳ מֹשֶׁה לִמְנַהִיגָם וּלְרַבָּם; וְהוּא עָמַל לְהַרְבִּיץ תּוֹרָה בָּרַבִּים, וַיְיַסֵּד יְשִׁיבָה בְּעִיר מוֹשָׁבוֹ, שֶׁגָּדְלָה בְּעֶרְכָּהּ הָרַב כִּישִׁיבוֹת בָּבֶל. אֵלֶיהָ נָהֲרוּ צְעִירֵי עַמֵּנוּ מֵאַסְפַּמְיָה וּמֵאַפְרִיקָה הַסְּמוּכָה, שֶׁהִקְדִּישׁוּ אֶת יְמֵיהֶם לְלִמּוּדֵי הַיַּהֲדוּת. שֵׁם ר׳ מֹשֶׁה יָצָא לִתְהִלָּה בְּכָל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה, וְהִלְכוֹתָיו אֲשֶׁר פָּסַק הָיוּ לְחוֹבָה לְכָל הַיְהוּדִים, כִּגְזֵרוֹת גְּאוֹנֵי בָבֶל מִקֶּדֶם.

• בִּימֵי רַב חִסְדָּאִי הֵחֵל זֶרֶם חָדָשׁ בַּשִּׁירָה הָעִבְרִית וּבְסִפְרוּתָהּ. רָאשֵׁי הַסִּגְנוֹן הֶחָדָשׁ הָיוּ הַמְדַקְדְּקִים (חוֹקְרֵי הַלָּשׁוֹן): מְנַחֵם בֶּן סְרוּק וְדוּנַשׁ בֶּן לַבְרַט, נֶכֶד רַב סַעֲדְיָה גָאוֹן. דוּנַשׁ הִנְהִיג לָרִאשׁוֹנָה בַּשִּׁירָה הָעִבְרִית קֶצֶב וּמִשְׁקַל הַחֲרוּזִים וְ„הַבָּתִּים“. גַּם תֹּכֶן הַשִּׁירָה הָעִבְרִית לָבַשׁ צוּרָה חֲדָשָׁה: כִּי עַד הָעֵת הַהִיא הִשְׁתַּמְּשׁוּ בָהּ רַק

לְעִנְיְנֵי קֹדֶשׁ (לֵאמֹר: בִּתְפִלּוֹת). וּמֵאָז הֵחֵלּוּ הַמְשׁוֹרְרִים הָעִבְרִים בְּאַסְפַּמְיָה לָשִׁיר בָּהּ גַּם שִׁירֵי חוֹל, לָרֹב: שִׁירֵי תְהִלָּה לְשָׂרִים וּלְחַכְמֵי הַדּוֹר, אוֹ מַהֲתַלּוֹת וּשְׁנִינוֹת בַּחֲרוּזִים. הַמְשׁוֹרְרִים הָעִבְרִים הָלְכוּ בָּזֶה בְּעִקְבוֹת חַבְרֵיהֶם הָעַרְבִיאִים. מְנַחֵם בֶּן סְרוּק חִבֵּר שִׁיר מִסְפֵּד עַל מוֹת אֲבִי ר' חִסְדָּאי. וְהַשִּׁיר הַזֶּה הֵסֵב אֵלָיו אֶת לֵב הַשַּׂר הַיְּהוּדִי, וַיִּקְרָא לוֹ כִּי יָבוֹא אֵלָיו לְקוֹרְדוֹבָה. ר' חִסְדָּאי תָּמַךְ בִּידֵי הַמְשׁוֹרֵר הֶעָנִי, וּמֵאָז יָכֹל מְנַחֵם לָשֶׁבֶת בְּשַׁלְוָה וּלְהִתְעַמֵּק בְּחֶקְרֵי הַשָּׂפָה הָעִבְרִית, וַיְחַבֵּר אֶת סִפְרוֹ: „הַמַּחְבֶּרֶת", הַמֵּכִילָה קְבֻצַת מִלִּים לְפִי שָׁרְשֵׁיהֶן, עִם כְּלָלֵי דִקְדּוּק וּבֵאוּרִים. הַסֵּפֶר הַזֶּה לֹא מָצָא חֵן בְּעֵינֵי הַפַּיְּטָן וְהַמְדַקְדֵּק דּוּנַשׁ בֶּן לַבְרָט, שֶׁעָלָה עַל מְנַחֵם בְּכִשְׁרוֹנוֹ הַפִּיּוּטִי, וַיְחַבֵּר כְּנֶגְדּוֹ אִגֶּרֶת־בִּקֹּרֶת חֲרִיפָה מְאֹד, וּבָהּ הוּא מְבַטֵּל לְגַמְרֵי אֶת מַרְבִּית דִקְדּוּקֵי מְנַחֵם וּבֵאוּרָיו בְּמֶחְקְרֵי הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית. אֶת סִפְרוֹ הִקְדִּישׁ דּוּנַשׁ לְר' חִסְדָּאי, בְּלִוְיַת שִׁיר הַקְּדָשָׁה מְצַלְצֵל, הַמַּתְנֶה אֶת תְּהִלַּת הַנָּשִׂיא וְצִדְקָתוֹ לְעַמּוֹ וּלְאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ. הַנָּשִׂיא עָמַד מֵאָז לְצַד דּוּנַשׁ וַחֲבֵרָיו, וַיָּסַר חַסְדּוֹ מֵעִם מְנַחֵם. הַוִּכּוּחַ הַהֲלָכִי נֶהְפַּךְ אַחֲרֵי־כֵן לְמִלְחֶמֶת אֲנָשִׁים גַּסָּה, וְהוֹדוֹת לְדִבַּת שָׁוְא וּרְכִילוּת, שֶׁהוֹצִיאוּ נִרְגָּנִים עַל מְנַחֵם, צִוָּה ר' חִסְדָּאי לְשׁוֹטְרִים יְהוּדִים לְיַסְּרֵהוּ קָשָׁה עַל לֹא חָמָס בְּכַפּוֹ. אַךְ הַמְשׁוֹרֵר הֶעָנִי לֹא קִבֵּל עָלָיו אֶת מָרוּת הַנָּשִׂיא, וַיּוֹכִיחֵהוּ בְּמִכְתָּב מָלֵא מְרוֹרוֹת עַל נָשְׂאוֹ פָּנִים בַּדִּין. מִקֵּץ יָמִים נוֹכַח ר' חִסְדָּאי, כִּי שֶׁקֶר טָפְלוּ הוֹלְכֵי רָכִיל עַל מְנַחֵם, וַיְשַׁלֶּם לוֹ.

אֶחָד מִתַּלְמִידֵי מְנַחֵם הָיָה הַמְדַקְדֵּק הַמְפֻרְסָם יְהוּדָה אִבְּן־דַּאוּד (חִיּוּג, קְרָא: חַיּוּדְשׁ) שֶׁהִנְהִיג לָרִאשׁוֹנָה אֶת הַכְּלָל הָעִקָּרִי בְּדִקְדּוּק הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית, כִּי שָׁרְשֵׁי הַשֵּׁמוֹת וְהַפְּעָלִים הִנָּם לָרֹב בַּעֲלֵי שָׁלֹשׁ אוֹתִיּוֹת.

ט. ר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד וְדוֹרוֹ. * בַּיָּמִים הָהֵם יָרַד כְּבוֹד הַגְּאוֹנִים בְּבָבֶל וְהַשְׁפָּעָתָם עַל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה הָלְכָה הָלוֹךְ וְחָסֹר. רַב הַאי גָּאוֹן (עַיֵּן חֵלֶק ב' פֶּרֶק י"א, סְעִיף י"ב), הָאַחֲרוֹן בִּגְאוֹנֵי פּוּמְבְּדִיתָא, הִצְטַיֵּן בַּחֲרִיפוּתוֹ בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד וּמֶחְקָרָיו בְּבֵאוּרֵי כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ. הוּא חִבֵּר

סְפָרִים אֲחָדִים בִּשְׁאֵלוֹת הַדָּת וּבְחֵקֶר הַשָּׂפָה הָעִבְרִית, שֶׁנִּכְתְּבוּ בְּרוּחַ הַהִגָּיוֹן; וּמִטַּעַם זֶה הִתְנַגֵּד לָאֱמוּנוֹת הַטְּפֵלוֹת, שֶׁהִתְפַּשְּׁטוּ אָז בְּיִשְׂרָאֵל וּבָעַמִּים: כִּי צַדִּיקֵי עוֹלָם יְכוֹלִים לַעֲשׂוֹת דְּבָרִים „שֶׁמִּחוּץ לְגֶדֶר הַטֶּבַע". בְּנֵי דוֹרוֹ שֶׁל רַב־הַאי הָיוּ הָרַבָּנִים (בַּשֵּׁם הַזֶּה הֵחֵלּוּ לְהִקָּרֵא מֵאָז חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּעַמֵּנוּ): רַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל וְרַבֵּנוּ נִסִּים מִקֵּירוּאַן, רַב שְׁמוּאֵל בֶּן חָפְנִי, רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם מְאוֹר־הַגּוֹלָה בְּמַגֶּנְצָה, הַגָּאוֹן מִסּוּרָא וְחוֹתְנוֹ שֶׁל רַב־הַאי, רַבֵּנוּ אַבְרָהָם קַבֵּסִי בְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית וְעוֹד תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, חֲנִיכֵי בֵּית־מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַב סַעֲדְיָה גָּאוֹן, שֶׁעָמְלוּ לְבָאֵר אֶת הִלְכוֹת הַתּוֹרָה בְּדֶרֶךְ הַהִגָּיוֹן וְהַמַּדָּע. לִגְדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל וַחֲכָמָיו בָּעֵת הַהִיא נֶחְשָׁב גַּם רַבִּי שְׁמוּאֵל הַלֵּוִי אִבְּן־נַגְדִּילָה, שֶׁהָיָה לְמִשְׁנֶה לַמֶּלֶךְ בִּמְדִינַת הָעַרְבִיאִים־הַבֶּרְבֶּרִים בְּאַסְפַּמְיָה וְעִיר בִּירָתָם גְּרַנַּטָּה.

בַּיָּמִים הָהֵם רַבּוּ הַסִּכְסוּכִים בֵּין שִׁבְטֵי הָעַרְבִיאִים, וְאַחְדוּת הָעָם הַנָּאוֹר וְהַגִּבּוֹר הַזֶּה הוּפְרָה. אַחֲרֵי עֶבֶד־אֶל־רַחְמָן וְאֶל־חַכִּים הֵחֵלָּה מֶמְשֶׁלֶת הַכָּלִיפִים בְּקוֹרְדוֹבָה לְהִתְרוֹפֵף. שְׁכֵנֵי הַמְּדִינָה הַזֹּאת: הָעַמִּים הַנּוֹצְרִים וְהָעַרְבִיאִים הָאַפְרִיקָאִים (מוֹרִים), שֶׁהָיוּ מְעֹרָבִים בְּשִׁבְטֵי הַבֶּרְבֶּרִים הֵחֵלּוּ לַעֲלוֹת עָלֶיהָ וּלְבוֹזָהּ. בִּשְׁנַת 1013 לְמִסְפַּר הַנּוֹצְרִים עָלָה עַל קוֹרְדוֹבָה סוּלֵימָן נְשִׂיא הַבֶּרְבֶּרִים וְהָעַרְבִיאִים הַמְעֹרָבִים בִּצְפוֹן אַפְרִיקָה, וַתָּעָז יָדוֹ עַל צִבְאוֹת הַכָּלִיף וַיַּךְ אֶת הָעִיר וְיוֹשְׁבֶיהָ לְפִי חָרֶב. מֵאָז נָפְלָה מֶמְשֶׁלֶת הַכָּלִיפִים בְּאַסְפַּמְיָה וַתֵּחָלֵק לְהַרְבֵּה מַמְלָכוֹת קְטַנּוֹת, שֶׁנִּקְרְאוּ עַל שְׁמוֹת בִּירוֹתֵיהֶן: גְּרַנַּטָּה, שִׁבִילְיָה, סַרַקוֹסָה. רַבִּים מִפְּלִיטֵי הַיְּהוּדִים בְּכַלִּיפוּת קוֹרְדוֹבָה הִתְאַזְרְחוּ בִּגְרַנַּטָּה, וּמִקֵּץ יָמִים הָיָה לָהֶם לְשַׂר וּלְנָשִׂיא – רַבִּי שְׁמוּאֵל אִבְּן־נַגְדִּילָה, הַנִּקְרָא גַּם „הַנָּגִיד".

ר׳ שְׁמוּאֵל הָיָה יְלִיד קוֹרְדוֹבָה, וּמִימֵי נְעָרָיו שָׁקַד עַל לִמּוּדֵי הַתּוֹרָה וְהַמַּדָּעִים, וַיִּשְׁתַּלֵּם בִּידִיעַת הַשָּׂפָה הָעִבְרִית וְהָעַרְבִיאִית, וּבִשְׁתֵּיהֶן כָּתַב צָחוֹת וַיִּצְטַיֵּן בִּכְתַב־יָדוֹ הַיָּפֶה, אַחֲרֵי חָרְבַּן קוֹרְדוֹבָה, הִתְיַשֵּׁב ר׳ שְׁמוּאֵל בְּמַלָּקָה, שֶׁנֶּחְשְׁבָה לְמַלְכוּת גְּרַנַּטָּה, וַיִּתְפַּרְנֵס בַּחֲנוּת

שֶׁל בְּשָׂמִים וּמַכֹּלֶת. חֲנוּתוֹ שֶׁל ר׳ שְׁמוּאֵל נִמְצְאָה בְּקִרְבַת מִשְׁפַּחַת אַל־עָרִיף, הוּא רֹאשׁ הַשָּׂרִים (וְזִיר) אֲשֶׁר לַחֲבוּשׁ מֶלֶךְ גְּרַנָטָה, וְאַחַת מִמְשָׁרְתוֹת בֵּית אַל־עָרִיף הָיְתָה מְבַקֶּשֶׁת אֶת ר׳ שְׁמוּאֵל שֶׁיִּכְתֹּב לָהּ מִכְתָּבִים לַאֲדוֹנָהּ, שֶׁיָּשַׁב תָּמִיד בְּעִיר הַבִּירָה. הַמִּכְתָּבִים הָאֵלֶּה, שֶׁהִצְטַיְּנוּ בְּסִגְנוֹנָם הַצַּח בַּשָּׂפָה הָעַרְבִיאִית וּבִכְתָבָם הַיָּפֶה, הֵסַבּוּ אֲלֵיהֶם אֶת לֵב רֹאשׁ הַשָּׂרִים אֲשֶׁר בְּמַלְכוּת גְּרַנָטָה, וּפַעַם, כַּאֲשֶׁר בָּא אַל־עָרִיף אֶל בְּנֵי בֵיתוֹ אֲשֶׁר בְּמַלַּקָה נִזְדַּמֵּן עִם ר׳ שְׁמוּאֵל וַיִּתְפַּלֵּא מְאֹד לְמַרְאֵה חֶנְוָנִי מְלֻמָּד וְנָבוֹן אֲשֶׁר כָּזֶה. „מְקוֹמְךָ לֹא יַכִּירְךָ פֹּה בְּחָנוּת — אָמַר אַל־עָרִיף לְר׳ שְׁמוּאֵל כַּאֲשֶׁר הוֹסִיף לְהַכִּיר אֶת חֲרִיפוּת שִׂכְלוֹ וַחֲרִיצוּתוֹ — כִּי אִם אִתִּי תֵּלֵךְ אֶל עִיר הַבִּירָה, וּבַעֲצוֹתֶיךָ תְּנַהֲלֵנִי בְּעִנְיְנֵי הַמְּדִינָה".

אַל־עָרִיף שָׁב לִגְרַנָטָה וַיִּקַּח אִתּוֹ אֶת ר׳ שְׁמוּאֵל שֶׁהָיָה לוֹ מֵאָז לְמַזְכִּירוֹ וּלְיוֹעֲצוֹ. וְכַאֲשֶׁר קָרְבוּ יְמֵי הַוְּזִיר הַגָּדוֹל לָמוּת, גִּלָּה לִפְנֵי מַלְכּוֹ כִּי רַק בַּעֲצוֹת מַזְכִּירוֹ הַיְּהוּדִי נִהֵל בַּיָּמִים הָאַחֲרוֹנִים אֶת עִנְיְנֵי הַמְּלוּכָה, וַיִּיעָצֵהוּ לְהוֹרִישׁ אֶת מְקוֹמוֹ אַחֲרֵי מוֹתוֹ לֶחָכָם הַיְּהוּדִי הַזֶּה. הַמֶּלֶךְ חֲבוּשׁ הוֹקִיר מְאֹד אַנְשֵׁי מַדָּע, וַיְמַן אֶת ר׳ שְׁמוּאֵל לְאֶחָד מֵרָאשֵׁי מַלְכוּתוֹ. וּבְמֶשֶׁךְ עֶשְׂרִים וּשְׁמוֹנֶה שָׁנָה שֵׁרֵת בְּתוֹר וְזִיר גָּדוֹל בְּמַלְכוּת גְּרַנָטָה. בְּחָכְמָתוֹ וּבְאֹמֶץ רוּחוֹ הֵרִים אֶת מַעֲמַד הָאָרֶץ וַיְכוֹנֵן סְדָרִים חֲדָשִׁים וְטוֹבִים בַּמְּדִינָה, וּבְרוּחַ מְבִינָתוֹ וּזְהִירוּתוֹ הִצִּיל אֶת גְּרַנָטָה מִסַּכָּנוֹת מִלְחָמָה עִם הַמְּדִינוֹת הַסְּמוּכוֹת. לְר׳ שְׁמוּאֵל הָיוּ אוֹיְבִים רַבִּים מִבֵּין הַשָּׂרִים הָעַרְבִיאִים, אֲשֶׁר קִנְּאוּ בוֹ וּבִגְדֻלָּתוֹ; אוּלָם הוּא יָדַע לְפַיֵּס אֶת דַּעְתָּם בְּטוּב לִבּוֹ וּבִצְנִיעוּתוֹ. בְּיַחַד עִם עֲבוֹדָתוֹ הַמּוֹעִילָה לְטוֹבַת אֶרֶץ מוֹשָׁבוֹ, עָמַל ר׳ שְׁמוּאֵל גַּם לְהַצְלָחַת בְּנֵי עַמּוֹ, יוֹשְׁבֵי גְּרַנָטָה, וְהַמֶּלֶךְ חֲבוּשׁ מִנָּהוּ לְנָגִיד עֲלֵיהֶם. וְלֹא רַק עַל יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הֵגֵן ר׳ שְׁמוּאֵל, כִּי גַם קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, בְּבָבֶל וּבְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נֶהֱנוּ תָמִיד מִתְּמִיכָתוֹ וְחָסוּתוֹ.

שְׁמוּאֵל אִבְּן־נַגְדִּילָה הָיָה לֹא רַק נָגִיד עַל עַמּוֹ, כִּי בְּתוֹר אֶחָד מִגְּדוֹלֵי הַתּוֹרָה בְּדוֹרוֹ הָיָה גַּם מַנְהִיג דָּתִי וּמוֹרֵה הוֹרָאָה לִיהוּדֵי

גְרַנַטָה. לַמְרוֹת טִרְדוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּעִנְיְנֵי הַמְּדִינָה הָיָה מוֹצֵא לוֹ עֵת פְּנוּיָה לְהַקְרִיא שִׁעוּרִים תְּכוּפִים בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד לִפְנֵי קְהַל שׁוֹמְעָיו וְתַלְמִידָיו, וְהָיָה מֵשִׁיב כַּהֲלָכָה לַשּׁוֹאֲלִים הָרַבִּים גַּם מֵאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת בְּעִנְיְנֵי הַדָּת. מִנְּכָסָיו הָיָה מְהַנֶּה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים עֲנִיִּים, וּמִכַּסְפּוֹ הָיָה מְשַׁלֵּם לְסוֹפְרִים, שֶׁכָּתְבוּ אֶת סִפְרֵי הַתּוֹרָה, הַמִּשְׁנָה וְהַתַּלְמוּד לַהֲפִיצָם בֵּין הָעָם. אֶת חֲקִירוֹתָיו וּסְבָרוֹתָיו בַּהֲלָכָה, אָסַף ר' שְׁמוּאֵל לְסֵפֶר אֶחָד וַיִּקְרָא לוֹ „מְבוֹא הַתַּלְמוּד". בּוֹ הוּא מְבָאֵר בְּסִגְנוֹן פָּשׁוּט וּבְהִגָּיוֹן אֶת קוֹרוֹת הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה וּפֵרוּשֵׁי כִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ עַל יְדֵי חֲזַ"ל. „מְבוֹא הַתַּלְמוּד" לְר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד נִדְפָּס בְּרֹאשׁ סִפְרֵי הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

מִלְּבַד סְפָרָיו וְחִדּוּשָׁיו בַּתּוֹרָה, חִבֵּר ר' שְׁמוּאֵל גַּם מִשְׁלֵי מוּסָר, חֲקִירוֹת וְאִמְרֵי חָכְמָה בַּחֲרוּזִים, הַמִּצְטַיְּנִים בְּצַחוּת סִגְנוֹנָם וּבְהֶגְיוֹנָם הָעָמֹק. מַרְבִּית מְשָׁלָיו נִכְתְּבוּ כְּמַתְכֹּנֶת מִשְׁלֵי־שְׁלֹמֹה, וְלָכֵן קָרָא לָהֶם „בֶּן־מִשְׁלֵי"; לַאֲסֵפַת מִזְמוֹרָיו וּתְפִלּוֹתָיו, שֶׁחִבֵּר עַל פִּי תְהִלּוֹת בֶּן־יִשַׁי, קָרָא — „בֶּן־תְּהִלִּים", וּלְקֹבֶץ מֶחְקָרָיו בְּחַיֵּי הָאָדָם וּבְתוֹרַת אֱלֹהִים, שֶׁחִבְּרוֹ כְּמַתְכֹּנֶת הַסֵּפֶר „קֹהֶלֶת" — הַמְיֻחָס לְאֶחָד מִסִּפְרֵי שְׁלֹמֹה בֶּן דָּוִד לְעֵת זִקְנָתוֹ — קָרָא „בֶּן־קֹהֶלֶת".

* בֵּין מִשְׁלֵי ר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד יֶשְׁנָם אַרְבָּעָה חֲרוּזִים, הַמַּרְאִים כִּי גַם בִּימֵי גְדֻלָּתוֹ וְתִפְאַרְתּוֹ לֹא נִתְעָה אַחֲרֵי הַצְלָחָתוֹ וְהַצְלָחַת בְּנֵי עַמּוֹ בַּנֵּכָר, וּבְקֶרֶב נַפְשׁוֹ עָרַג לְאֶרֶץ אֲבוֹתָיו, לַמְּדִינָה מְיֻחֶדֶת — לְעַמּוֹ:

„אֱכֹל עִם קְנָךְ יָרָק
וֶאֱזוֹר שַׂק הֱיֵה חוֹגֵר
וְתָעֵב פַּת נְקִיָּה עִם
חֲגוֹר מֶשִׁי, וְאַתָּה — גֵר!

אַחֲרֵי מוֹת ר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד (תתקפ"ו לַחֻרְבָּן) מִלֵּא אֶת מְקוֹמוֹ בְּתוֹר רֹאשׁ הַשָּׂרִים וְנָגִיד לְעַמּוֹ — בְּנוֹ יוֹסֵף. בְּיָמָיו מָלַךְ בִּגְרַנַטָה בֶּן־חֲבוּשׁ, בַּדִּיס, וְיוֹסֵף הֵבִיא גַם לוֹ תּוֹעֶלֶת מְרֻבָּה בְּעֵצוֹתָיו הַנְּכוֹנוֹת וּבַחֲרִיצוּתוֹ — בְּהַנְהָגַת הַמְּדִינָה. הוּא הָיָה מְמַנֶּה לְשָׂרִים וְלִפְקִידֵי הַמַּלְכוּת מֵאֶחָיו

בְּנֵי דָתוֹ. וּבָזֶה עוֹרֵר נֶגְדּוֹ אֶת קִנְאַת גְּדוֹלֵי הַבֶּרְבֶּרִים־הָעַרְבִיאִים וַיִּתְנַכְּלוּ לְהַאֲבִידוֹ.

* בָּעֵת הַהִיא פָּרְצוּ תִּגְרוֹת תְּכוּפוֹת בֵּין הַבֶּרְבֶּרִים בְּאַסְפַּמְיָה וּבֵין שִׁבְטֵי הָעַרְבִיאִים הַטְּהוֹרִים, וְאֶחָד מִנְּשִׂיאֵי הַבֶּרְבֶּרִים בִּמְדִינַת רָנְדָה נִרְצַח בִּידֵי מַלְאֲכֵי חֶרֶשׁ, שֶׁשִּׁלַּח בּוֹ שַׁלִּיט הָעַרְבִיאִים בְּשִׁיבִילְיָה. בַּדִּים מֶלֶךְ גְּרַנָטָה אָמַר לָקַחַת מֵהָעַרְבִיאִים יוֹשְׁבֵי בִירָתוֹ נָקָם בְּעַד דַּם יְדִידוֹ הַשָּׁפוּךְ, וַיִּתְנַכֵּל לְהַשְׁמִידָם, כְּשֶׁיִּתְאַסְּפוּ כֻּלָּם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי בְּבֵית מִסְגָּדָם לְהִתְפַּלֵּל. אֶת מַחֲשַׁבְתּוֹ הָרָעָה גִּלָּה לְיוֹעֲצוֹ יוֹסֵף, שֶׁעָמַל לַשָּׁוְא לִמְנֹעַ אֶת מַלְכּוֹ מִבּוֹא בְדָמִים. אָז לֹא יָכֹל יוֹסֵף לִרְאוֹת בַּהֶרֶג הָרַב אֲשֶׁר יָבוֹא עַל אַלְפֵי אֲנָשִׁים נְקִיִּים וַיִּרְמֹז לְרָאשֵׁי הָעַרְבִיאִים בִּגְרַנָטָה, כִּי יִזָּהֲרוּ מֵהִתְאַסֵּף בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי כְּדַרְכָּם תָּמִיד, בְּבֵית תְּפִלָּתָם: וְכַאֲשֶׁר כִּתְּרוּ גְדוּדֵי הַמֶּלֶךְ אֶת בֵּית הַמִּסְגָּד בַּיּוֹם הַקָּבוּעַ – מְצָאוּהוּ רֵיק מֵאֲנָשִׁים. הַמֶּלֶךְ הֵבִין כִּי בְּשֶׁל יוֹעֲצוֹ יוֹסֵף הוּפְרָה מַחֲשַׁבְתּוֹ לְהִתְנַקֵּם בָּעַרְבִיאִים, וּמֵאָז עָיַן אוֹתוֹ וַיִּשְׁמֹר אֶת שִׂנְאָתוֹ אֵלָיו בְּלִבּוֹ.

וְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה הוֹסִיפוּ לְעוֹרֵר חֲשָׁדִים נֶגֶד הַשַּׂר הַיְּהוּדִי בְּלֵב הַמֶּלֶךְ, וּפַעַם כַּאֲשֶׁר פָּרְצָה מִלְחָמָה בֵּין גְּרַנָטָה וּבֵין הַמְּדִינָה אַלְמִירִיָּה, הוֹצִיאוּ שׂוֹנְאֵי יוֹסֵף אֶת דִּבָּתוֹ רָעָה בְּאָזְנֵי הַמֶּלֶךְ, כִּי בְּאַשְׁמָתוֹ עָלוּ צִבְאוֹת הָאוֹיֵב עַל גְּרַנָטָה, וְכִי יָדוֹ בַקּוֹשְׁרִים לְהָדִיחַ אֶת הַמֶּלֶךְ מֵעַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ. הַבְּדוּתָה הַזֹּאת הִתְפַּשְּׁטָה חִישׁ בֵּין הֲמוֹנֵי הָעָם יוֹשְׁבֵי גְּרַנָטָה, וּפַעַם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, כַּאֲשֶׁר הִתְקָרְבוּ גְּדוּדֵי אַלְמִירִיָּה אֶל הָעִיר, הִתְנַפֵּל הָאַסַפְסוּף עַל בֵּית הַשַּׂר הַיְּהוּדִי – לְרָצְחֵהוּ. יוֹסֵף הִתְחַבֵּא בְּאֶחָד מֵחַדְרֵי אַרְמוֹנוֹ, אַךְ יַד מְבַקְשֵׁי נַפְשׁוֹ מְצָאַתְהוּ, וַיַּהַרְגוּהוּ וַיִּתְלוּ אֶת גְּוִיָּתוֹ בְּשַׁעַר הָעִיר (תתקצ״ז לַחֻרְבָּן). אַרְמוֹנוֹ וְאוֹצַר סְפָרָיו הַיְקָרִים הָיָה לִמְשִׁסָּה וְלָבַז בִּידֵי הֶהָמוֹן הַפָּרוּעַ. וְכַאֲשֶׁר כִּלּוּ הַשּׁוֹדְדִים אֶת חֲמָתָם בְּבֵית יוֹסֵף נְגִיד הַיְּהוּדִים, הוֹסִיפוּ לְהִתְנַפֵּל עַל יֶתֶר יְהוּדֵי הָעִיר וַיָּבוֹזּוּם וַיַּכּוּ אֲנָשִׁים, נָשִׁים וָטַף לְפִי חָרֶב. מֵאוֹת מִשְׁפָּחוֹת יְהוּדִים הוּצְאוּ אָז לַהֶרֶג, וְיִתְרָם נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת. בֵּין הַנִּמְלָטִים הָיוּ גַם: אֵשֶׁת יוֹסֵף וּבְנוֹ עֲזַרְיָה. הַפְּרָעוֹת הָאֵלֶּה הִשְׁפִּיעוּ

30
40
50
60
20
דמשק
ירושלים
בני קדר
בבל
פרת
חדקל
עילם
פרס
בני ישמעאל
בני נביות
מדבר ערב
יתריב
(מדינה)
מכה
בני יקטן
תימן
שבא
כוש
ים סוף

מפת ערב

לְרָעָה עַל כָּל יְהוּדֵי גְרַנַּטָה, שֶׁלֹּא יָכְלוּ לְהִשָּׁאֵר עוֹד בִּמְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם וַיָּנוּדוּ אֶל אֲחֻזּוֹת הָעַרְבִיאִים הַקְּרוֹבוֹת.

ג. יוֹנָה אִבְּן־גַּנַאח, שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְּבִירוֹל. * דּוֹרוֹ שֶׁל ר׳ שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד נִקְרָא בְּפִי סוֹפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ „תּוֹר הַזָּהָב״, בַּאֲשֶׁר הָיוּ הַיָּמִים הָהֵם תְּקוּפַת הַהַצְלָחָה לְסִפְרוּת הָעִבְרִית וּלְחָכְמַת הַיַּהֲדוּת. מִלְּבַד לִמּוּדֵי הַתּוֹרָה, שֶׁהִתְפַּשְּׁטָה בֵּין כָּל שְׁדֵרוֹת עַמֵּנוּ. בִּגְבוּלוֹת מֶמְשְׁלוֹת הָעַרְבִיאִים, רַבּוּ אָז בֵּין חֲכָמֵינוּ חוֹקְרֵי הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית, מְטַפְּחֵי סִגְנוֹנָהּ וְסִפְרוּתָהּ. הַגָּדוֹל בְּחוֹקְרֵי שְׂפַת עֵבֶר בָּעֵת הַהִיא הוּא ר׳ יוֹנָה אִבְּן־גַּנַאח (=דְּשַׁנַּח). הוּא הָיָה יְלִיד קוֹרְדוֹבָה וַיִּלְמַד שָׁם בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ לַמַּדָּעִים אֶת חָכְמַת הָרְפוּאָה. בִּנְעָרָיו אָהַב לַ„חֲרֹז חֲרוּזִים״, כְּיֶתֶר צְעִירֵי הַמַּשְׂכִּילִים בְּיָמָיו, אַךְ מַהֵר נוֹכַח לָדַעַת כִּי לֹא חֻנַּן מֵאֵת הַטֶּבַע בְּכִשְׁרוֹן פִּיּוּטִי, וַיַּקְדֵּשׁ אֶת עִתּוֹ לַחֲקִירוֹת הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית וְשִׁמּוּשָׁהּ, וּלְפֵרוּשֵׁי כִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ. פְּרִי עֲבוֹדָתוֹ הָאֲרֻכָּה הָיוּ סְפָרִים שׁוֹנִים בְּחֵקֶר הַלָּשׁוֹן, וְהַמְצֻיָּן בָּהֶם הוּא חִבּוּרוֹ „הָרִקְמָה״, הַמֵּכִיל בֵּאוּרִים מְיֻסָּדִים עַל דֶּרֶךְ הַהִגָּיוֹן לִמְקוֹמוֹת רַבִּים בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ, שֶׁרַבִּים הִתְקַשּׁוּ בַּהֲבָנָתָם.

בָּעֵת הַהִיא חַי גַּם הַמְשׁוֹרֵר הָעִבְרִי הַגָּדוֹל, אֲשֶׁר הֶעֱשִׁיר אֶת שִׁירָתֵנוּ בְּהַרְבֵּה פִּיּוּטִים מְצֻיָּנִים, הַנֶּחְשָׁבִים לְמֵיטַב הַשִּׁירָה הָעִבְרִית גַּם הַיּוֹם, — הוּא ר׳ שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְּבִירוֹל, וּבְעַרְבִיאִית: אַבּוּ־אַיּוּבּ־סוּלַיְמַן אִבְּן־יַחְיָא (תתקנ״א – תתק״צ, בְּקֵרוּב). הוּא נוֹלַד בָּעִיר מַלָּקָה, כִּי שָׁם הִתְיַשְּׁבוּ אֲבוֹתָיו אַחֲרֵי הַחֻרְבָּן בְּקוֹרְדוֹבָה. הַצָּרוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ עַל אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ בָּעֵת הַהִיא, מוֹת אֲבוֹתָיו בְּיַלְדוּתוֹ וּנְדוּדָיו הַתְּכוּפִים מֵעִיר לְעִיר מָסְכוּ עַל הַנַּעַר הַגְּאוֹנִי רוּחַ עַצְבוּת וְהִתְמַרְמְרוּת הַנֶּפֶשׁ. אַחֲרֵי טִלְטוּלִים רַבִּים הִתְיַשֵּׁב שְׁלֹמֹה בִּגְרַנַּטָה וְשָׁם הִכִּיר בְּכִשְׁרוֹנוֹ הַגָּדוֹל רַבִּי שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד, וַיֵּט אֵלָיו חֶסֶד. בַּת־שִׁירָתוֹ הֵחֵלָּה לְהִתְפַּתֵּחַ בִּהְיוֹתוֹ עוֹד כְּבֶן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וְאֶת מַרְבִּית פִּיּוּטָיו שֶׁחִבֵּר בָּעֵת הַהִיא הָיָה חוֹתֵם בְּשֵׁם „שְׁלֹמֹה הַקָּטָן״. רוּחַ יָגוֹן חֲרִישִׁי מְלֵאָה גַּם שִׁירֵי נְעָרָיו אֵלֶּה, וְכָל אִישׁ רָאָה מִתּוֹךְ טוּרֵיהֶם אֶת גֹּדֶל נַפְשׁוֹ שֶׁל הַפַּיְטָן הַצָּעִיר. בָּעִיר סַרַקוּסָה הִתְוַדַּע הַמְשׁוֹרֵר אֶל הַשַּׂר הַיְּהוּדִי ר׳ יְקוּתִיאֵל

אבן־חסן, שהיה לו לאב ולמושיע בצר לו; אך איש־חסדו זה מת פתאם בשעת המהומות, שפרצו בסרקוסה בימי המלך יחיא אבן־מנדהיר, והמשורר הצעיר נשאר שנית בודד ועזוב „בים יגוניו". יצירותיו הפיוטיות הוסיפו להצטין מאז בסגנונן הצח ובצלצולן הנעים, ברכותן ובצערן העמק המרחף על כל שורה וחרוז — צער נשמתו היתומה ונשמת עמו הרצוצה בגולה. הכבוד והגדלה והתפארת שעטרו יחידי סגלה מקרב יהודי אספמיה — לא עורה את עיני משורר העם, ופזמוניו הנפלאים, שבהם הוא מתנה את צרות אחיו, את מכאובי אמתו השבויה, היו לנו לשירי־עולם ולתפלותינו בימי חג ומועד עד היום. את מצב בני עמו בגוים הוא מתאר בחרוזים מלאי־יפי ורגש עמק — כאלה:

א. שביה עניה · בארץ נכריה.
לקוחה לאמה, · לאמה מצריה,
מיום עזבתה — · לך היא צופיה,
השב שבותה, · (יה) רב עליליה!
רני, בת־ציון: הנה משיחנו.
למה לנצח, (אדני), תשכחנו?!

ב. לכל תכלה יש קץ · ואין קץ לפרצי,
כלו שנותי · ואין מתום למחצי,
שכנתי בגלות · טבועה בבצי,
ואין תופש משוט · אניה להוציא —
עד אנה, יי, תאריך קצי?
מתי קול התור ישמע בארצי?
מהוצים לחוצים, · סובלי מעמס,
בזוזים גזוזים, · נתונים למרמס —
עד אנה, יי, · אזעק חמס,
זה רבות בשנים · עובדת למס;
ישמעאל כאריה · ועשו כתחמס —
זה יניחנו · וזה יקחנו!...

יצירות פיוטיות־לאמיות כאלה היו להד־שועת בני עמנו הנאנקים בין עריצי הגוים מעניהם, ולכוס תנחמים ותקוה לימים יותר טובים:

א. שדודים נדודים	לציון תקבץ,
מכורים בלי הון	תשובב למרבץ,
השב עבודת	לבושי תשבץ;
י. השב גרושה	לנחלה ירושה,
ופקוד אנושה	ביד צר ענושה,
אכולה בכל פה,	נתוצה ורטושה.

מלבד שירי־עם כאלה חבר הפיטן הגאוני הרבה שירי־הגיון ושירי־טבע, מלאי רוממות השירה והשתפכות נפש רגשנית וחולמת. על כל היצירות הללו שפוך רך פיוטי וגעגעים של אהבה לחמדות הטבע והחיים. רגשי אמונתו הרבה בכח האלהים המושל ביקום התבטאו ביותר בשירו המחקרי „כתר מלכות". רגשי אמונה כבירה, כי בטוב העולם נדון וכי יש אחרית ותקוה לצדיק ורע לו בעולם הזה — גברו בלב המשורר עוד בימי בחרותו; ועוד אז שנן היטב את דעות החוקרים הגדולים בתורת־האלהות, שמצא בספרי חכמינו וחכמי אמות העולם. גם ההרפתקאות שמצאו אותו ואת עמו עוררו בקרב נפשו געגעים רבים לאלהים, ואחרי מחקר ועיון רב בספרי החוקרים שקדמוהו, יצר ר' שלמה אבן־גבירול יצירה מחקרית־פיוטית מצינה במינה, מלאה הגיון חריף ואמונה שלמה באל יחיד „הראש לכל ענין ויסוד כל בנין" („כתר מלכות").

שיר־התהלה הזה נכלל ברבות הימים בין תפלותינו שליום הכפורים. מלבדו חבר אבן־גבירול בערביאית חבורים שונים בחקר־אלה, והמצין בהם הוא ספרו „מקור חיים", המבאר בהסברה מדעית את מציאות האלהים לפי תורת היהדות. בחקירותיו היו לו לעינים ספרי החוקר היוני אפלטון וספרי החוקר היהודי פילון האלכסנדרוני. הספר „מקור חיים" תרגם ברבות הימים לעברית (על ידי רבי שם־טוב פלקירה) וללטינית, והשפעתו הרבה נכרת גם בספרי חוקרי תורת

הָאֱלָהוּת הַנּוֹצְרִים בִּימֵי הַבֵּינַיִם (אֵצֶל חַכְמֵי הַנּוֹצְרִים נִשְׁתַּבֵּשׁ שְׁמוֹ לַאֲבִי-צְבִירוֹל אוֹ אֲבִי-צְבְּרוֹן).

מוֹת הַמְשׁוֹרֵר וְהַחוֹקֵר הַגָּדוֹל ר׳ שְׁלֹמֹה אִבְּן-גְּבִירוֹל לוּטֶה בְּהוֹד הָאַגָּדָה. מָסֹרֶת הָעָם מְסַפֶּרֶת, כִּי אֶחָד מִמְּשׁוֹרְרֵי עֲרָב קִנֵּא בִּגְדֻלַּת הַפַּיְטָן הָעִבְרִי וּבְפִרְסוּמוֹ הָרַב, וַיָּקָם עָלָיו וַיַּהַרְגֵהוּ, וְאֶת גְּוִיָּתוֹ קָבַר בַּחֲשָׁאִי בְּגַנּוֹ תַּחַת תְּאֵנָה. הָעֵץ הִשְׂתַּגְשֵׂג עַל קֶבֶר הַמְשׁוֹרֵר וַיִּתֵּן אֶת פִּרְיוֹ, שֶׁהִפְלִיא כָּל אִישׁ בְּמַרְאֵהוּ הַנֶּחְמָד וּבְטַעְמוֹ הַמָּתוֹק. תְּהִלַּת הַתְּאֵנִים הָאֵלֶּה הִגִּיעָה גַּם לַמֶּלֶךְ, שֶׁקָּרָא אֵלָיו אֶת הַמְשׁוֹרֵר הָעַרְבִיאִי לְבָאֵר לוֹ אֶת פֵּשֶׁר הַדָּבָר הַמַּפְלִיא הַזֶּה. אַחֲרֵי עִנּוּיִים קָשִׁים הוֹדָה הָרוֹצֵחַ עַל חֶטְאוֹ, וַיִּתָּלֶה בְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ.

מָסֹרֶת הָעָם חָפְצָה בָּזֶה לְהַשְׁאִיר לְזֵכֶר עוֹלָם אֶת שֵׁם מְשׁוֹרְרוֹ הַגָּדוֹל, אֲשֶׁר עָלָה כְּיוֹנֵק עַל קֶבֶר אֻמָּתוֹ (=בַּגּוֹלָה). וַיִּשְׂתַּגְשֵׂג וַיְהִי לְעֵץ נֶחְמָד לַמַּרְאֶה, לִתְאֵנָה הַנּוֹתֶנֶת פְּרִי הִלּוּלִים עַד לְהַפְלִיא (רֶמֶז לִכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל הַנִּמְשֶׁלֶת לִתְאֵנָה).

יא. ר׳ בַּחְיֵי; מֹשֶׁה אִבְּן-עֶזְרָא; אַלְפָסִי. אֶחָד מִגְּדוֹלֵי הַחוֹקְרִים בָּעֵת הַהִיא הָיָה רַבֵּנוּ בַּחְיֵי הַדַּיָּן בְּסַרְקוֹסָה, הַנִּקְרָא גַּם אִבְּן-פַּקוּדָה. הוּא חִבֵּר בְּעַרְבִיאִית, שֶׁהָיְתָה אָז לִשְׂפַת הַמַּדָּעִים וְהַמֶּחְקָר וְלִמְדֻבֶּרֶת בְּפִי יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה, סֵפֶר מְצֻיָּן וּשְׁמוֹ בְּעִבְרִית „חוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת". עִקַּר כַּוָּנָתוֹ בְּחִבּוּרוֹ זֶה הָיָה לְיַסֵּד אֶת תּוֹרַת הָאָדָם לְפִי רוּחַ הַיַּהֲדוּת עַל רֶגֶשׁ הַמּוּסָר וְהַדָּת. אֶת מִצְוֹת הַתּוֹרָה מְחַלֵּק רַבֵּנוּ בַּחְיֵי לְחוֹבוֹת-הַגּוּף, וְהֵם: מִנְהָגִים וְנִמּוּסִים נִגְלִים לְעֵין כֹּל, וּלְחוֹבוֹת הַלֵּב, וְהֵם: מִנְהָגִים וּמַעֲשִׂים נִסְתָּרִים מֵעֵין הָאָדָם, אַךְ נוֹסָדִים עַל רֶגֶשׁ הַמּוּסָר וְהַשֵּׂכֶל. הַמִּצְוֹת הַמַּעֲשִׂיּוֹת וְהַמִּנְהָגִים הַחִיצוֹנִים שֶׁנִּתְרַבּוּ בְּיָמָיו בְּחַיֵּי הַיְּהוּדִים עוֹרְרוּ אֶת הֶחָכָם הַזֶּה לְהַזְכִּיר לְעַמּוֹ אֶת יְסוֹד הַיַּהֲדוּת, אֶת תּוֹרַת-הַמּוּסָר שֶׁבָּהּ. הַסֵּפֶר „חוֹבוֹת-הַלְּבָבוֹת" הִשְׁפִּיעַ הַרְבֵּה לְטוֹבָה עַל חַיֵּי הַיְּהוּדִים בִּתְקוּפַת הָעַרְבִיאִים, וּבְתַרְגּוּמוֹ לְעִבְרִית (עַל יְדֵי הַחֲכָמִים הַמְּתַרְגְּמִים יְהוּדָה אִבְּן-תִּבּוֹן וְיוֹסֵף קִמְחִי) נִתְחַבֵּב מְאֹד עַל עַמֵּנוּ בְּכָל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה.

את יצירות ר׳ שלמה אבן־גבירול חקו רבים מפיטני הדורות הבאים, אך יורשו ותלמידו הנאמן היה המשורר משה אבן־עזרא (בערך, א. לחרבן). הוא היה בן ליהודים מיחסים, ואחד מארבעת האחים למשפחת בני עזרא, שנודעו בגרנטה בכשרונותיהם ובהשכלתם המרבה. בשירי ר׳ משה אבן־עזרא הראשונים השתפכו רגשי אהבתו העזה לבת אחיו והתמרמרות עמקה, כאשר מאן אחיו לתתה לו לו לאשה. יסורים של אהבתו הנכזבה טלטלו את המשורר מעיר מולדתו, ויתישב בקשטיליה. אך רחוק המקום לא העלה ארוכה לפצע לבו, ובמרחקים, גלמוד וחולם חלום אהבתו, יש שהופיע לו כעין קו תקוה כי אהובתו לא תלקח ממנו. ואז היתה מתעוררת גם בת־שירתו הנוגה לחדות החיים ולחמדות הטבע:

יפה־תאר וכוס יין וגנה,
וזמר עוף וקול מימי תעלה –
צרי חושק וגיל דואג ושיר עז
ועשר רש, ולחולה – תעלה.

אך גם צל של תקוה זו חלף מהר בהודע לו, כי אהובתו נתנה לאחיו הצעיר ממנו. הידיעה הזאת מחצה את לב המשורר האמלל לגמרי, ומאז לא האמין עוד באהבת האדם, ואת המית לבו הסוער עמל להרגיע בדברי תורה ובבת שירתו המתרגזת וקובלת על בגד אחים, על תקוות נכזבות ועל רשעת בני האדם. ולא בין החיים בקש לו המשורר הנודד תנחמים ומרגע, כי־אם על קברות אבותיו:

„הציקוני סעפי לעבר על מלון הורי ואנשי שלומי,
שאלתים: – ואין מקשיב ומשיב – הבגדו בי עדי אבי ואמי?
בלי־לשון קראוני אליהם והראוני לצדיהם מקומי״. (= את קברו).

את שיריו הרבים אסף ר׳ משה אבן־עזרא לקבץ אחד, שקרא לו „תרשיש״ או „ענק״. מלבד שירי הגיון אלה חבר הרבה פיוטים וסליחות, ורבים מהם נכללו בסדרי תפלותינו. שירי ר׳ משה אבן־עזרא–ופיוטיו מצטינים בהשתפכות נפש טהורה ותמה, ובשפתם

הָעֲשִׁירָה וְהַנִּמְלֶצֶת. בְּתוֹר כִּשְׁרוֹן פִּיּוּטִי לֹא עָלָה לְמַדְרֵגַת גְּאוֹנֵי הַמְשׁוֹרְרִים הָעִבְרִים. אוּלָם חַיֵּי הַמְשׁוֹרֵר הַזֶּה וְצַעַר אַהֲבָתוֹ הִבְדִּילוּהוּ לְטוֹבָה מִקְּהַל יֶתֶר הַפַּיְטָנִים בַּדּוֹר הַהוּא.

מִלְּבַד כֹּחוֹ בְּפִיּוּט נִסָּה ר׳ מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא לְחַבֵּר גַּם סְפָרִים, בַּעֲרְבִיאִית וּבְעִבְרִית, בְּעִנְיְנֵי מֶחְקָר וְקוֹרוֹת הַסִּפְרוּת, וְלַאֲחָדִים מֵהֶם יֵשׁ עֵרֶךְ סִפְרוּתִי חָשׁוּב.

וּבֵין חַכְמֵי הַתּוֹרָה (הָרַבָּנִים) הִתְפַּרְסֵם בְּתוֹר־הַזָּהָב רַבֵּנוּ יִצְחָק אַלְפַסִּי הַנִּקְרָא כֵּן עַל שֵׁם עִיר מוֹלַדְתּוֹ פַּס (פֵּיץ) בְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית. בָּעֵת הַהִיא פָּרְצוּ מִלְחָמוֹת גְּדוֹלוֹת בֵּין מַלְכֵי הַנּוֹצְרִים בְּקַשְׁטִילְיָה וּבֵין מַלְכֵי הָעַרְבִיאִים בְּשִׁיבִילְיָה. הָעַרְבִיאִים קָרְאוּ אֲלֵיהֶם לְעֶזְרָה אֶת אֲחֵיהֶם בְּנֵי בְרִיתָם מִשֵּׁבֶט הָאַל־מוֹרָבִידִים שֶׁבְּאַפְרִיקָה. בְּקִרְבַת צַלָּקָה פָּרְצָה מִלְחָמָה עַזָּה וְרַבַּת דָּמִים, וּמַחֲנֵה הַנּוֹצְרִים, וּבְרֹאשָׁם מַלְכָּם אַלְפוֹנְסוֹ הַשִּׁשִּׁי, נִגַּף מַגֵּפָה רַבָּה לִפְנֵי צִבְאוֹת הָעַרְבִיאִים (בִּשְׁנַת 1086). מֵאָז מָשְׁלוּ הָאַלְמוֹרָבִידִים גַּם בְּאַסְפַּמְיָה הַדְּרוֹמִית (אַנְדָּלוּסִיָּה), וְרַבִּים מִיהוּדֵי אַפְרִיקָה, שֶׁהִשְׁתַּתְּפוּ בְּמַחֲנוֹת הַלּוֹחֲמִים בְּמִסְפָּר רַב, הֵחֵלּוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ שָׁם. בָּעֵת הַהִיא בָּא שָׁמָּה גַּם רַבֵּנוּ יִצְחָק אַלְפַסִּי, וְנִתְמַנָּה לְרַב בִּקְהִלַּת אֱלִיסָנָה. שֵׁם הָרַב הַזֶּה יָצָא מַהֵר לִתְהִלָּה גַּם לְמֵרָחוֹק בְּקִצּוּר הַתַּלְמוּד שֶׁחִבֵּר וַיִּקְרָאֵהוּ בְּשֵׁם „הֲלָכוֹת“. וּמִכָּל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה נָהֲרוּ אֵלָיו תַּלְמִידֵי חֲכָמִים לִשְׁמֹעַ תּוֹרָה מִפִּיו. קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה הָיוּ פּוֹנוֹת אֵלָיו בְּשַׁאֲלוֹת הַדָּת, וּפְסָקָיו הָיוּ לְכָל הַיְּהוּדִים לְחוֹבָה.

* בָּעֵת הַהִיא פָּרְצָה מַחֲלֹקֶת בֵּין רַבֵּנוּ יִצְחָק אַלְפַסִּי וּבֵין הָרַבָּנִים ר׳ יִצְחָק אִבְּן־גִּיאַת וְר׳ יִצְחָק אִבְּן־אַלְבַּלִיָּה בְּשֶׁל הַסֵּפֶר „הֲלָכוֹת“.

שהתפשט בין עמנו במדה מרבה, באשר הקל על הלומדים הפשוטים את למודי התורה שבעל־פה. אולם שני הרבנים ההם התנגדו לקצורי התלמוד, ועד יום מותם לא פסקה המחלקת בינם ובין מחבר הספר הזה. עד כמה היתה מחלקת זו רק לשם שמים מראה העובדה, המספרת בספרי קורותינו בעת ההיא: כאשר חלה ר׳ יצחק אבן־אלבליה למות קרא אליו את ברוך בנו, והוא נער כבן שבע עשרה שנה, ויצוהו ללכת אחר מותו אל ר׳ יצחק אלפסי ולבקש ממנו סליחה ומחילה על אשר הקניטהו בדברים בחייו, ולבקשהו בשמו כי יהי לאב לבנו וילמדהו תורה בבית מדרשו. כאשר שמע ר׳ יצחק אלפסי את דברי הנער, בן מתנגדו הגדול, בכה מהתרגשות ויחבק לברוך וינשק לו, ויהי לו מאז לאב ולמדריך. הנער גדל ברבות הימים בתורה ויהי לאחד מתלמידיו הותיקים של ר׳ יצחק אלפסי.

* לגדולי יהודי ספרד נחשב אז גם ר׳ אברהם הנשיא, ששרת בתור שר־השוטרים באספמיה הערביאית, וחבר ספרים חשובים בהגיון הנפש, בלמודי התכונה ובחקירת הארץ.

יב. רבי יהודה הלוי. והשירה העברית הגיעה אז למרום השתלמותה ביצירות המשורר האלהי רבי יהודה הלוי, ובספריו הערביאים נקרא שמו: אבו־חסן (א. יז־א. ע״ג לחרדו). הוא היה יליד אספמיה הנוצרית (קשטיליה), ובימי ילדותו עזב את ארץ מולדתו וישב באספמיה הערביאית (הדרומית), וילמד תורה בבית מדרשו של ר׳ יצחק אלפסי באליסנה, וישקד גם על למודי ספרי המחקר וההגיון. מקץ ימים השתלם גם בחכמת הרפואה, ובשובו אחר־כך לטולידה בירת קשטיליה התעסק גם ברפאות חולים. אולם את מרבית עתו הקדיש לשירתו, ללמודי המחקר ודעת־אלהים. בתור משורר עולה ר׳ יהודה הלוי על כל הפיטנים שקדמוהו, וגם אחריו לא קם יוצר כמוהו, במעוף דמיונו, בהרגשתו העמקה ובצחות סגנונו העברי. בימי נעריו שר על הדר הטבע, על האהבה ועל חמדות החיים. כיתר הפיטנים חבר גם שירי תהלה לחכמי הדור ולגדוליו, שירי ידידות, חידות ומהתלות

נְחֵרוּזִים. אוּלָם בְּרְבוֹת הַיָּמִים הֵחֵלָּה בַּת־שִׁירָתוֹ הָעֲלִיזָה וְקַלַּת הַכְּנָפַיִם לַחֲשֹׁב עַל גוֹרַל עַמּוֹ בְּאַרְצוֹת גָּלוּתוֹ. וּמֵאָז עָטְפָה אֵבֶל וַתְּהִי לְכִנּוֹר בַּת־צִיּוֹן הַנְּמַקָּה בְּשִׁבְיָהּ, וּלְזִמְרַת נְחָמֶיהָ וְתִקְוָתָהּ לֶעָתִיד לָבוֹא. גְּדֻלַּת עַמּוֹ וְחֻרְבָּנוֹ, תּוֹחַלְתּוֹ וְיֵאוּשׁוֹ, יְגוֹנוֹ וְגַעְגּוּעָיו — הָיוּ מֵאָז לְתֹכֶן שִׁירֵי ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי וּפִיּוּטָיו. אֶנְקַת עַמּוֹ בּוֹקַעַת וְעוֹלָה מִתּוֹךְ פִּזְמוֹנוֹ הַקּוֹרֵא־תַגָּר כְּלַפֵּי הַהַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה:

יוֹנָה נְשָׂאתָהּ עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים
וְקִנְּנָה בְּחֵיקְךָ תּוֹךְ חַדְרֵי חֲדָרִים —
לָמָּה נְטַשְׁתָּהּ, נוֹדְדָה בַיְּעָרִים,
וּמִכָּל עֲבָרִים — פּוֹרְשֵׂי מַכְמֹרִים,
יְסִיתוּהָ זָרִים בֵּאלֹהִים אֲחֵרִים,
וְהִיא בַּמִּסְתָּרִים תִּבְכֶּה לְבַעַל נְעֻרִים...

וְאִם אֶשְׁאַל לִרְאוֹת: מָתַי קֵץ הַפְּלָאוֹת? —
יַעֲנוּ נְבוּאוֹת: הִקְשֵׁיתָ לִשְׁאוֹל!...
וּבָנוֹת עֲדִינוֹת הָגְלוּ מִמְּדִינוֹת,
מִמִּטּוֹת רַעֲנָנוֹת וּמְנוּחוֹת שַׁאֲנַנּוֹת
וְנִפְזְרוּ בֵּינוֹת עַם לֹא־בִינוֹת
בְּלַעֲגֵי שָׂפָה וּבִלְשׁוֹנוֹת שׁוֹנוֹת...

וְלָמָּה בַּמֶּרְחָק עָמַד דָּר שַׁחַק,
וְדוֹדִי רָחַק וְרוֹדִי דָּחַק,
וַאֲנִי מֻיְסָר בְּאַכְזְרִיּוּת מוּסָר,
גּוֹלֶה וְנֶאְסָר, וְצַר עָלַי צַר
וְהֶחֱרִיב בְּקִצְפּוֹ וְהֵצִית בְּזַעְפּוֹ,
וְאֵשׁ קָדְחָה בְאַפּוֹ — נִתִּיקַד עַד שְׁאוֹל?!..

וְהַשְּׁאֵלוֹת הַמְּמָרְרוֹת הָאֵלֶּה לֹא עֲזָבוּהוּ עוֹד. מַחֲזוֹת הַטֶּבַע וַחֲמֻדוֹתָיו, שֶׁלִּבְּבוּ אֶת נַפְשׁוֹ מִקֹּדֶם — נִרְאוּ לוֹ הַפַּעַם כְּלוֹעֲגִים לָרָשׁ. הֶמְיַת הַיָּם וּשְׁאוֹן גַּלָּיו מַזְכִּירוּ רַק אֶת הֶמְיַת לִבּוֹ הַשּׁוֹתֵת דָּם לְמַרְאֵה שִׁפְלוּת עַמּוֹ; עָבֵי הַשְּׁחָקִים הַמְחַיִּים בְּגִשְׁמֵי בְרָכָה אֶת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לְמִינֵהוּ.

„לֹא הָעֲנָנִים הֵם אֲשֶׁר נִבְקָעוּ,
„כִּי אִם שְׁתֵּי עֵינַי אֲשֶׁר דָּמָעוּ" – ;

דִּמְדוּמֵי הַחַמָּה הַשּׁוֹקַעַת לְפַאֲתֵי מַעֲרָב – הֵם „מוֹקְדֵי לְבָבוֹ" וְ„נַהֲרֵי אֵשׁ" הַנּוֹבְעִים מִמְּקוֹר אַהֲבָתוֹ לְעַמּוֹ הָאֻמְלָל; כָּל אִילָן נָאֶה וְכָל נִיר נָאֶה מַעֲלֶה לוֹ מִקִּבְרוֹ אֶת צֵל אֶרֶץ אֲבוֹתָיו הַנְּשַׁמָּה:

יְפֵה-נוֹף, מְשׂוֹשׂ תֵּבֵל, קִרְיַת מֶלֶךְ רָב!
לָךְ נִכְסְפָה נַפְשִׁי מִפַּאֲתֵי מַעֲרָב,
הֲמוֹן רַחֲמַי נִכְמָר כִּי אֶזְכְּרָה קֶדֶם
כְּבוֹדֵךְ אֲשֶׁר גָּלָה וְנָוֵךְ אֲשֶׁר חָרָב!
וּמִי יִתְּנֵנִי עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים עַד
אֲרַוֶּה בְדִמְעָתִי עֲפָרֵךְ – וְיִתְעָרָב,
וְאֶת אֲבָנַיִךְ אֲחוֹנֵן וְאֶשָּׁקֵם
וְטַעַם רְגָבַיִךְ לִי מִדְּבַשׁ יֶעֱרָב.
לִבִּי בְמִזְרָח וְאָנֹכִי – בְּסוֹף מַעֲרָב,
אֵיךְ אֶטְעֲמָה אֲשֶׁר אֹכַל וְאֵיךְ יֶעֱרָב;
אֵיכָה אֲשַׁלֵּם נְדָרַי וֶאֱסָרַי בְּעוֹד
צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֱדוֹם וַאֲנִי – בְּכֶבֶל עֲרָב?!
יֵקַל בְּעֵינַי כָּל טוּב אֶרֶץ סְפָרַד, כְּמוֹ
יֵקַר בְּעֵינַי רְאוֹת עַפְרוֹת דְּבִיר נֶחֱרָב.

גַּעְגּוּעֵי רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי לְצִיּוֹן לֹא הָיוּ רַק שְׁאִיפָה פִּיּוּטִית בִּלְבָד. הֵם מִלְאוּ אֶת כָּל נַפְשׁוֹ וַיִּהְיוּ לַחֲלוֹם חַיָּיו וּלְסוֹד נִשְׁמָתוֹ. כָּל מִשְׁאֲלוֹת לִבּוֹ וּמַאֲוַיָּיו הִתְרַכְּזוּ בְּחֵפֶץ אַדִּיר אֶחָד: לִרְאוֹת אֶת צִיּוֹן, מוֹלֶדֶת אֲבוֹתָיו הַיְקָרָה.

וְלֹא רַק לִבּוֹ הָרַגָּשׁ. כִּי גַּם מוֹחוֹ הַהוֹגֶה דֵּעוֹת הָיָה נָתוּן כֻּלּוֹ לְעַמּוֹ וְלַעֲתִידוֹתָיו. חֲקִירוֹתָיו בְּתוֹרַת הַדָּתוֹת וְחֵקֶר אֱלֹהַּ בִּכְלָל וּבְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת וֵאלֹהֵי הָעִבְרִים בִּפְרָט, עוֹרְרוּ בוֹ אֶת הָרַעְיוֹן לְחַבֵּר סֵפֶר מַסְבִּיר אֶת עִקָּרֵי תּוֹרָתֵנוּ וֶאֱמוּנָתֵנוּ בְּסִגְנוֹן שְׁאֵלוֹת וּתְשׁוּבוֹת, בֵּין חָכָם יְהוּדִי („חָבֵר") וּבֵין בּוּלָן מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים. הֶחָפֵץ לָדַעַת אֶת הַהֶבְדֵּל שֶׁבֵּין הַיַּהֲדוּת וּבֵין יֶתֶר

הַתּוֹרוֹת. אֶת חִבּוּרוֹ זֶה כָּתַב ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי עַרְבִיאִית, מִפְּנֵי שֶׁמַּטָּרָתוֹ הָיְתָה – הֶאָרַת תּוֹרָתֵנוּ לְעֵינֵי הָעַמִּים. אוּלָם בְּרְבוֹת הַיָּמִים הָיָה גַם לָנוּ לְסֵפֶר־עָם בִּשְׁמוֹ הָעִבְרִי: „הַכּוּזָרִי“. תֹּכֶן הַסֵּפֶר זֶה הוּא: מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים הָעוֹבֵד עוֹד לָאֱלִילִים (בּוּלָן) הִשְׁתּוֹקֵק לְהַשִּׂיג אֶת מְצִיאוּת הָאֵל, וַיִּקְרָא לְחוֹקֵר יְוָנִי, לְכֹהֵן נוֹצְרִי וּמוּשְׁלְמַנִי כִּי יְבָאֲרוּ לוֹ אֶת עִקְרֵי תּוֹרוֹתֵיהֶם, אַךְ דִּבְרֵיהֶם לֹא הֵנִיחוּ אֶת דַּעְתּוֹ. אֶת דַּת הַיְהוּדִים לֹא חָפֵץ בּוּלָן מִתְּחִלָּה לְהַכִּיר, כִּי „דַּי לוֹ שֶׁהוּא רוֹאֶה בְּשִׁפְלוּתָם“ (שֶׁל הַיְהוּדִים). אוּלָם מִדִּבְרֵי הַכֹּהֵן הַנּוֹצְרִי וְהַמּוּשְׁלְמַנִי נוֹכַח, כִּי רְאָיוֹתֵיהֶם וּסְבָרוֹתֵיהֶם נוֹסְדוּ רַק עַל מַאַמְרֵי כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ, וַיּוֹאֶל לִקְרֹא גַם לְאֶחָד מֵרַבָּנֵי הַיְהוּדִים לְבָרֵר לוֹ אֶת עִקְרֵי הַיַּהֲדוּת. וְהֶ„חָבֵר“ הַיְהוּדִי מֵשִׁיב תְּשׁוּבוֹת בְּרוּרוֹת עַל שְׁאֵלוֹת מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים, וּמוֹכִיחַ לוֹ בִּנְמוּקִים נוֹסָדִים עַל דֶּרֶךְ הַהִגָּיוֹן אֶת יִתְרוֹן הַיַּהֲדוּת עַל יֶתֶר הַדָּתוֹת, עַד כִּי „הַכּוּזָרִי“ מוֹדֶה לְהֶחָבֵר הַיְהוּדִי וּמִתְיַהֵד, הוּא וְשָׂרָיו וְרַבִּים מִבְּנֵי עַמּוֹ. דְּבַר הִתְיַהֲדוּת הַכּוּזָרִים וְקִיּוּמָם בְּתוֹר מַמְלֶכֶת יְהוּדִים—כְּבָר נֶהְפַּךְ בְּמֶשֶׁךְ דּוֹרוֹת אֲחָדִים לְחִידָה לְעַמֵּנוּ וּלְמָשָׁל בְּפִי־חֲכָמָיו.

רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי בָּחַר לוֹ בְּסִפְרוֹ „הַכּוּזָרִי“ דֶּרֶךְ חֲדָשָׁה, בְּהַסְבָּרַת הַיַּהֲדוּת. דַּעְתּוֹ הָעִקָּרִית הִיא, כִּי לֹא הַכֹּל אֶפְשָׁר לְבָרֵר בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע, בַּאֲשֶׁר יֵשׁ בָּהֶן הַרְבֵּה מְאֹרָעוֹת וַעֲוּבְדוֹת שֶׁהֵנָּם מִחוּץ לִגְבוּל הַטֶּבַע, כְּמוֹ: יְצִיאַת מִצְרַיִם, קְרִיעַת הַיָּם, גִּלּוּי שְׁכִינָה בְּמַתַּן תּוֹרָה וְכַדּוֹמֶה. בְּמֶחְקָרָיו אֵלֶּה לֹא נִמְשַׁךְ ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי אַחֲרֵי מַרְבִּית חוֹקְרֵי הַיַּהֲדוּת בַּזְּמַן הַהוּא, שֶׁהָלְכוּ בִּסְבָרוֹתֵיהֶם בְּעִקְּבוֹת חוֹקְרֵי יָוָן. נִשְׁמַת הַמְשׁוֹרֵר וְהַחוֹקֵר הַגָּדוֹל הָיְתָה כֻלָּהּ יְהוּדִית. גּוֹרַל עַמּוֹ וְקוֹרוֹתָיו בְּאַרְצוֹ וּבְאַרְצוֹת נֵכָר הוֹכִיחוּהוּ, כִּי שׁוֹנֶה הוּא הָעָם הַנִּפְלָא הַזֶּה מִיֶּתֶר הָעַמִּים, וְהַיַּהֲדוּת נִבְדֶּלֶת מִיֶּתֶר הַדָּתוֹת בְּתוֹרַת הַמּוּסָר וְהַצֶּדֶק, שֶׁהִיא מַטִּיפָה לִבְנֵי הָאָדָם. אֶת יִתְרוֹן הַיַּהֲדוּת עַל חָכְמַת יָוָן הוּא מוֹכִיחַ בְּחָרוּז קָצָר וְחָרִיף:

„וְאַל תִּשִּׁיאֲךָ חָכְמָה יְוָנִית,

אֲשֶׁר אֵין לָהּ פְּרִי, כִּי אִם – פְּרָחִים“:..

וְהַכָּרָתוֹ בְּיִתְרוֹן הַיַּהֲדוּת חִזְּקָה בְּלֵב הַמְשׁוֹרֵר הָאֱלֹהִי אֶת אֱמוּנָתוֹ, כִּי עוֹד עֲתִידוֹת גְדוֹלִים צְפוּנִים לְנוֹשְׂאֵי דִגְלָהּ. וּמֵאָז עוֹד רַבּוּ בְּקֶרֶב נַפְשׁוֹ הַגַּעְגּוּעִים אֶל אֶרֶץ יַלְדוּת עַמּוֹ וּמוֹלֶדֶת תּוֹרָתוֹ.

אוּלָם אֶת חֶפְצוֹ הַכַּבִּיר הַזֶּה יָכֹל לְהוֹצִיא אֶל הַפֹּעַל רַק בְּסוֹף יָמָיו, מִפְּנֵי שֶׁהַדְּרָכִים לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָיוּ אָז — בְּרֵאשִׁית יְמֵי מַסַּע־הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן (רְאֵה פֶּרֶק ד׳) — בְּחֶזְקַת סַכָּנָה. וּבִמְוֹת עָלָיו רַעְיָתוֹ, עָזַב ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי אֶת בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ בְּטוֹלֵידָה וַיִּפָּרֵד מֵעַל אוֹהֲבָיו, קְרוֹבָיו וְתַלְמִידָיו הָרַבִּים וַיָּשֶׂם אֶת פָּנָיו — לְאֶרֶץ מַשְׂאַת נַפְשׁוֹ. אַחֲרֵי טִלְטוּלִים רַבִּים בִּסְפִינָה וּתְלָאוֹת הַדֶּרֶךְ בְּיָם סוֹעֵר הִגִּיעַ הַמְשׁוֹרֵר אֶל מִצְרַיִם, וְשָׁם חָרְדוּ לִקְרָאתוֹ יְדִידָיו וּגְדוֹלֵי הַיְהוּדִים. מַרְאוֹת הַטֶּבַע בְּאֶרֶץ הַיָּפָה הַזֹּאת עוֹרְרוּ בְלִבּוֹ הָרֶגֶשׁ זִכְרוֹנוֹת עַמּוֹ מִימֵי־קֶדֶם, וְגַעְגֻּעָיו לִרְאוֹת אֶת אַדְמַת אֲבוֹתָיו לֹא נָתְנוּ דֳמִי לוֹ. יְדִידָיו אָמְרוּ לְעָצְרֵהוּ בְּמִצְרַיִם, אַךְ הַמְשׁוֹרֵר לֹא יָכֹל לָשֶׁבֶת בְּשַׁלְוָה בְּקִרְבַת אֶרֶץ חֲלוֹמוֹ — וַיִּסַּע שָׁמָּה בְּלִי הִתְמַהְמֵהַּ. וּבָעֵת הַהִיא כְּבָר הָיְתָה אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל בִּידֵי נוֹסְעֵי הַצְּלָב הַפְרַנְקִים, שֶׁכְּבָשׁוּהָ מִידֵי הַמּוּשְׁלְמָנִים. מַצַּב הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לֹא הוּרַע לְכַתְּחִלָּה, אוּלָם לֵב הַמְשׁוֹרֵר נִשְׁבַּר בְּקִרְבּוֹ לְמַרְאֵה עֵינָיו. דִּבְרֵי יָמָיו הָאַחֲרוֹנִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לוּטִים בַּעֲרָפֶל הָאַגָּדָה. לְפִי מָסֹרֶת הָעָם, כְּשֶׁהִגִּיעַ רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי לְשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַיִם, נָפַל אַרְצָה וַיִּתְמוֹגֵג בִּבְכִי לְמַרְאֵה חָרְבוֹת עִיר־הַקֹּדֶשׁ. וּבִדְמָעוֹת קוֹדְחוֹת עַל לֶחְיוֹ שָׁר אֶת שִׁירָתוֹ, שֶׁהָיְתָה לְקִינַת כָּל עַמֵּנוּ בְּצוֹם תִּשְׁעָה־בְּאָב עַד הַיּוֹם:

צִיּוֹן, הֲלֹא תִשְׁאֲלִי לִשְׁלוֹם אֲסִירַיִךְ,
דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמֵךְ וְהֵם יֶתֶר עֲדָרָיִךְ!
מִיָּם וּמִזְרָח וּמִצָּפוֹן וְתֵימָן שְׁלוֹם
רָחוֹק וְקָרוֹב שְׂאִי מִכֹּל עֲבָרָיִךְ;
וּשְׁלוֹם אֲסִיר־תַּאֲוָה נוֹתֵן דְּמָעָיו כְּטַל
חֶרְמוֹן וְנִכְסַף לְרִדְתָּם עַל הֲרָרָיִךְ; —
לִבְכּוֹת עֱנוּתֵךְ אֲנִי תַנִּים, וְעֵת אֶחֱלוֹם
שִׁיבַת שְׁבוּתֵךְ — אֲנִי כִנּוֹר לְשִׁירָיִךְ

חַיֵּי נְשָׁמוֹת אֲוִיר אַרְצֵךְ, וּמִמּוֹר־דְּרוֹר
אַבְקַת עֲפָרֵךְ וְנֹפֶת צוּף נְהָרָיִךְ;
יִנְעַם לְנַפְשִׁי הֲלֹךְ עָרֹם וְיָחֵף עֲלֵי
חָרְבוֹת שְׁמָמָה אֲשֶׁר הָיוּ דְּבִירָיִךְ.
אֵיךְ יֶעֱרַב לִי אֱכֹל וּשְׁתוֹת עֵת אֶחֱזֶה
כִּי יְסַחֲבוּ הַכְּלָבִים אֶת כְּפִירָיִךְ;
אוֹ אֵיךְ מְאוֹר־יוֹם יְהִי מָתוֹק לְעֵינַי, בְּעוֹד
אֶרְאֶה בְּפִי עֹרְבִים פִּגְרֵי נְשָׁרָיִךְ?!—
כּוֹס הַיְגוֹנִים—לְאַט! הַרְפִּי מְעַט, כִּי כְבָר
מָלְאוּ כְסָלַי וְנַפְשִׁי מַמְּרוֹרָיִךְ...
אַשְׁרֵי הַמְחַכֶּה וְיַגִּיעַ וְיִרְאֶה עֲלוֹת
אוֹרֵךְ, וְיִבָּקְעוּ עָלָיו שְׁחָרָיִךְ;
לִרְאוֹת בְּטוּב בְּחִירַיִךְ וְלַעֲלוֹז בְּשִׂמְחָתֵךְ,
בְּשׁוּבֵךְ אֱלֵי קַדְמַת נְעָרָיִךְ!——

וּבָעֵת הַהִיא עָבַר, לְפִי דִבְרֵי הָאַגָּדָה, פָּרָשׁ עַל הַמְשׁוֹרֵר־הַנָּבִיא וַיִּרְמְסֵהוּ בְּרַגְלֵי סוּסוֹ, וַיָּמֹת.

* אַגָּדַת הָעָם הִנִּיחָה עַל קֶבֶר בְּחִירֶיהָ: יְהוּדָה הַלֵּוִי וּשְׁלֹמֹה בֶּן גְּבִירוֹל כִּמְעַט זֵר־פְּרָחִים אֶחָד. לְפִי דִבְרֵי אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ הֶאֱמִין ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי בְּתָם־לְבָבוֹ, כִּי הַנּוֹצְרִים יָשִׁיבוּ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לַיְּהוּדִים. אוּלָם תּוֹחַלְתּוֹ זוּ נִכְזָבָה, וְנִשְׁמַת הַמְשׁוֹרֵר—בָּרֶגֶל נִרְמָסָה.

יג. אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא; — אִבְּן־דַּאוּד; בִּנְיָמִין הַנּוֹסֵעַ; אֶלְחָרִיזִי. בֶּן דּוֹרוֹ וַחֲבֵרוֹ שֶׁל ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי הָיָה הַחוֹקֵר וְהַפַּיְטָן הֶחָרִיף ר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא (רָאשֵׁי תֵיבוֹת: הָרַאֲבַ״ע), יְלִיד טוֹלֵידָה (א. כ׳ לַחֻרְבָּן). הוּא חֻנַּן מֵאֵת הַטֶּבַע בְּכִשְׁרוֹנוֹת מְצֻיָּנִים, וְגַם רָכַשׁ לוֹ יְדִיעוֹת הֲגוּנוֹת בְּחָכְמוֹת וּמַדָּעִים שׁוֹנִים. כָּל יְמֵי הֶחָכָם הַזֶּה הֵם שַׁלְשֶׁלֶת אֲרֻכָּה שֶׁל נְדוּדִים וְדַלּוּת, רֹגֶז וְהִתְרַפְּסוּת בְּעַד פַּת לָחֶם. לִכְלִי מִשְׂחָק הָיָה בִּידֵי מַזָּלוֹ הָרָע, וּבְכָל אֲשֶׁר פָּנָה פָּגַשׁ רַק מִכְשׁוֹלִים וְאַבְנֵי נֶגֶף עַל דֶּרֶךְ חַיָּיו. אֶת הַרְפַּתְקָאוֹתָיו וְרֹעַ מַזָּלוֹ מְתָאֵר ר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־

עֶזְרָא בִּצְחוֹק מַר בַּחֲרוּזִים חֲרִיפִים וְעוֹקְצִים כָּאֵלֶּה:

„אִינֶנּוּ לְהַצְלִיחַ וְלֹא אוּכָל, כִּי עִוְּתוּנִי כּוֹכְבֵי שָׁמַי (= מַזָּלִי):
לוּ אֶהְיֶה סוֹחֵר בְּתַכְרִיכִים – לֹא יִגְוְעוּ אִישִׁים כָּל יָמָי;
גַּלְגַּל וּמַזָּלוֹת בְּמַעֲמָדָם עָוּוּ בְּמַהֲלָכָם לְמוֹלַדְתִּי:
לוּ יִהְיוּ נֵרוֹת סְחוֹרָתִי – לֹא יֶאֱסַף הַשֶּׁמֶשׁ עַד מוֹתִי:..

„וְעַד כַּמָּה, בָּזָה לְלֶחֶם הַחֶסֶד, שֶׁהָיָה מְקַבֵּל מִתּוֹמְכָיו הַנְּדִיבִים, מְעִידָה שְׁנִינָתוֹ־בַּחֲרוּזִים זוּ:

אַשְׁכִּים לְבֵית הַשַּׂר, אוֹמְרִים: כְּבָר רָכַב,
אָבֹא לְעֵת עֶרֶב, אוֹמְרִים: כְּבָר שָׁכַב;
אוֹ יַעֲלֶה מֶרְכָּב אוֹ יַעֲלֶה מִשְׁכָּב –
אוֹיָה לְאִישׁ עָנִי נוֹלַד בְּלִי כוֹכָב!

„בַּיָּמִים הָהֵם רַבּוּ הַמְּהוּמוֹת בִּגְבוּלוֹת מֶמְשְׁלוֹת הָעַרְבִיאִים, וּמְקוֹרוֹת פַּרְנָסַת הַיְּהוּדִים דָּלְלוּ. מַצָּבָם הַמְּדִינִי הֵחֵל לְהִתְרוֹפֵף וְאִישׁ לֹא יָדַע מַה יֵּלֶד יוֹם. וְגַם בַּיָּמִים רָעִים כָּאֵלֶּה הָיָה יָכוֹל חָכָם בַּעַל יְדִיעוֹת רַבּוֹת כְּרַאבַּ"ע לִמְצֹא לוֹ פַּרְנָסָתוֹ בְּכָבוֹד, לוּלֵי רוּחַ הַנְּדִידָה שֶׁאֲחָזָה אוֹתוֹ וְלֹא נָתְנָה לוֹ לָשֶׁבֶת בְּשַׁלְוָה בְּמָקוֹם אֶחָד. ר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא הִכִּיר בְּחֶסְרוֹנוֹ זֶה, וּבְאֶחָד מִשִּׁירָיו הָעוֹקְצִים הוּא מוֹדֶה, כִּי „נָדוֹד הֵסִיר אוֹנוֹ", אַךְ לִמְשֹׁל בְּרוּחוֹ הַנּוֹדֵד לֹא יָכוֹל. לְעֻמַּת שִׁפְלוּת מַצָּבוֹ הַחָמְרִי הֵבִיאוּ לוֹ טִלְטוּלָיו וּמַסְעוֹתָיו בְּאֵירוֹפָּה, בְּאַסְיָה וּבְאַפְרִיקָה תּוֹעֶלֶת רַבָּה, לְמַרְאֵה אֲנָשִׁים וַעֲמִים וְאָרְחוֹת חַיֵּיהֶם הַשּׁוֹנִים. דַּעַת בְּנֵי־אָדָם הוֹסִיפָה לְשִׂכְלוֹ הַשָּׁנוּן פִּקְחוּת מְיֻחֶדֶת וּלְחִבּוּרָיו הַשּׁוֹנִים – חֲרִיפוּת וְהַשְׁלָמַת הַסִּגְנוֹן. בְּשִׁירָיו וּבִמְלִיצוֹתָיו בַּחֲרוּזִים (מִסְפָּרָם כְּשָׁלֹשׁ מֵאוֹת) אֵין רוּחַ הַשִּׁירָה כְּבִיצִירוֹת שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְּבִירוֹל, מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא וִיהוּדָה הַלֵּוִי; אוּלָם בְּעָקְצוֹ וּשְׁנִינוּתוֹ עוֹלֶה הוּא עֲלֵיהֶם.

אֶת כֹּחַ חֲרִיפוּתוֹ וּשְׁקִידָתוֹ הַרְבֵּה הֶרְאָה ר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא בְּפֵרוּשָׁיו לְכִתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ, מִתְּחִלָּה – לְחָמֵשׁ מְגִלּוֹת, וְאַחַר כַּךְ – לַחֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה וְלַאֲחָדִים מִסִּפְרֵי הַנְּבִיאִים וְהַכְּתוּבִים. בֵּאוּרָיו מִצְטַיְּנִים בְּרוּחַ הַבִּקֹּרֶת הַשְּׁפוּכָה עֲלֵיהֶם בְּמֶחְקְרֵי הַשָּׂפָה הָעִבְרִית וְהִשְׁתַּלְשְׁלוּת

הַמְּקָרִים בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ וּבְחֵקֶר־אֱלֹהַּ. בְּמִקְצֹעַ זֶה הָיָה ר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא הָרִאשׁוֹן שֶׁטִּהֵר אֶת כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ מִנַּפְתּוּלֵי הַמְפָרְשִׁים הַקּוֹדְמִים, הַמְגַלִּים לִפְעָמִים פָּנִים בְּפֵרוּשֵׁי הַתַּנַ"ךְ שֶׁלֹּא כַהֲלָכָה. בְּרֹב בֵּאוּרָיו הָלַךְ בְּעִקְּבוֹת הַמְּסוֹרָה, אוּלָם בְּמָקוֹם שֶׁמָּצָא סְתִירָה לִידִיעַת הַשָּׂפָה וְלַמְּצִיאוּת הִרְשָׁה לוֹ לְבָאֵר אֶת הַפָּסוּק בְּרוּחַ הַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי. פֵּרוּשִׁים כָּאֵלֶּה עוֹרְרוּ כְּנֶגְדָּם אֶת דַּעַת אֲחָדִים מֵרַבָּנֵי הַדּוֹר, אַךְ מַרְבִּית חַכְמֵי עַמֵּנוּ הוֹדוּ לָרַאבַּ"ע עַל עֲבוֹדָתוֹ הַמּוֹעִילָה וּבֵאוּרָיו הָיוּ לָהֶם לִמְקוֹר עִיּוּן רָב עַד הַיּוֹם.

מִלְּבַד פֵּרוּשָׁיו לְכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ חִבֵּר ר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא סְפָרִים שׁוֹנִים בְּדִקְדּוּק שְׂפַת עֵבֶר, וַיַּסְבֵּר בָּהֶם אֶת מֶחְקְרֵי הַשָּׂפָה בְּרוּחַ בִּקֹּרֶת וּבְסִגְנוֹן מְלֻטָּשׁ. בְּחֵקֶר הַדָּת חִבֵּר סְפָרִים אֲחָדִים. וּבְתוֹכָם הֲכִי חָשׁוּב הוּא חִבּוּרוֹ „יְסוֹד־מוֹרָא". יוֹתֵר מְצֻיָּנִים הֵם סְפָרָיו בְּחָכְמַת הַתְּכוּנָה וְהַהַנְדָּסָה.

לְר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא הָיוּ מִתְנַגְּדִים רַבִּים, אוּלָם גְּדוֹלֵי הַדּוֹר יָדְעוּ לְהוֹקִיר אֶת יְדִיעוֹת הֶחָכָם הַמּוּפְלָא הַזֶּה וְאֶת פִּקְחוּתוֹ. עַל דְּבַר הִתְוַדְּעוּתוֹ אֶל הַמְשׁוֹרֵר ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי מְסַפֶּרֶת הָאַגָּדָה לֵאמֹר: פַּעַם סָר אֶל בֵּית ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי אִישׁ עָנִי לָלוּן שָׁם הַלָּיְלָה. הַמְשׁוֹרֵר עָמַל אָז בְּחִבּוּר אֵיזֶה שִׁיר עַל פִּי אוֹתִיּוֹת הָאָלֶף־בֵּית בְּרָאשֵׁי הַחֲרוּזִים. כַּאֲשֶׁר הִגִּיעַ לְאוֹת ך הִתְקַשָּׁה הַמְשׁוֹרֵר לִמְצֹא אֶת הֶחָרוּז הַדָּרוּשׁ לוֹ וַיַּשְׁאֵר אֶת כָּל הַשּׁוּרָה הַהִיא פְּנוּיָה עַל הַגִּלָּיוֹן. לְמָחֳרַת הַיּוֹם, כַּאֲשֶׁר הֵקִיץ ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי מִשְּׁנָתוֹ, הִשְׁתּוֹמֵם מְאֹד לְמַרְאֵה עֵינָיו כִּי הַשּׁוּרָה הַפְּנוּיָה נִמְלְאָה בְּטוּב־טַעַם וּבְכִשְׁרוֹן פִּיּוּטִי. „דָּבָר כָּזֶה הָיָה יָכוֹל לַעֲשׂוֹת אוֹ מַלְאַךְ ד' אוֹ — אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא!" ... קָרָא הַמְשׁוֹרֵר הַגָּדוֹל מִתּוֹךְ הִתְפַּעֲלוּת. אָז גִּלָּה לוֹ הֶעָנִי אֶת סוֹדוֹ, כִּי הוּא הוּא — אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא, וּמֵהַיּוֹם הַהוּא חָיוּ בְּאַחֲוָה וּבִידִידוּת רַבָּה.

אַחֲרֵי טִלְטוּלִים רַבִּים שָׁב ר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא זָקֵן וּשְׂבַע יָמִים וְרָגֵז לְאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ, וַיָּמָת בִּגְבוּל אַסְפַּמְיָה בֶּן שְׁמוֹנֶה וְשִׁבְעִים שָׁנָה

(א. צח לַחַרְבֵּן).

ובתור חוקר קדמוניות וסופר קורותינו הצטין בעת ההיא ר' אברהם בן דוד (= אבן־דאוד = הראב"ד), יליד טולידה. מלבד בקיאותו הרבה בלמודי התורה, השתלם גם בחכמות ומדעים, ושמו יצא לתהלה בחבורו „אמונה רמה" (שחבר ערביאית), המיסד את עקרי הדת על יסודות המחקר, כיתר חוקרי דורו, ו„ספר הקבלה" (שחבר עברית), המכיל את תמצית קורות עמנו מתקופת אנשי כנסת הגדולה עד דורות הרבנים. ביחוד חשובות הידיעות המובאות בספרו זה על אודות חיי היהודים בספרד בימי השכלת הערביאים. מלבד שני הספרים האלה חבר עוד: קצור קורות הרומאים מימי רומולוס עד תקופת הקיסרים וקורות עמנו בימי הבית השני.

* חיי החוקר הזה אינם ידועים לנו כפרטרוט. הוא היה תלמידו של ר' ברוך בן אלבליה, ואת מחיתו מצא מרפאות חולים בעיר מולדתו. לעת זקנתו פרצו מהומות בטולידה, והאספסוף פרע פרעות ביהודי העיר הזאת. בשעת הפרעות הללו נהרג גם הראב"ד על קדוש־השם (1180 למספרם).

בן דורו של ר' אברהם אבן־דאוד היה הנוסע ר' בנימין איש טודילה. החכם הזה התפרסם בספר מסעותיו, שנסע באסיה, באפריקה ובאירפה (ראה פרק א' סעיף ו'), ויחקר את ארחות הגוים בכלל ואת חיי בני עמו המפזרים על אדמות נכר—בפרט. את כל אשר ראה ושמע מפי אנשים נאמנים על קהלות היהודים בתפוצות הגולה, נמוסיהם ואגדותיהם—אסף אל ספרו „מסעות בנימין". כבספרי יתר התירים בעת ההיא נמצאות בו גם ידיעות ששאב ממקור שמועות ומסרות־עם; אולם בכלל יש לספר הזה ערך חשוב מאד עד היום הזה.

והאחרון בפיטני היהודים באספמיה היה ר' יהודה אלחריזי (בערך: א. צ"ו–א. קנ"ו לחרבן). בכשרונו הפיוטי ובתכונת נפשו דומה הפיטן הזה לר' אברהם אבן־עזרא. כמהו אהב לנוע, ואת מרבית ימיו בלה לא בספרד ארץ מולדתו, כי אם בפרנקיה, במצרים ובסוריה. בספרו „תחכמוני" המכיל חמשים פרקי שירה („שערים") וספורים בחרוזים הוא

מַעֲבִיר לִפְנֵי הַקּוֹרֵא אֶת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מְצָאַתּוּ בִּימֵי נְדוּדָיו הָרַבִּים בַּאֲרָצוֹת שׁוֹנוֹת, וּמְצַיֵּר בְּכִשְׁרוֹן טִפּוּסִים שֶׁל חַכְמֵי עַמֵּנוּ וּמְשׁוֹרְרָיו בָּעֵת הַהִיא. ר׳ יְהוּדָה אַלְחָרִיזִי הָיָה יוֹתֵר מֵלִיץ בַּחֲרוּזִים מֵאֲשֶׁר מְשׁוֹרֵר, וְהוּא בְּעַצְמוֹ מוֹדֶה כִּי לֹא חֻנַּן מֵאֵת הַטֶּבַע בְּכִשְׁרוֹן פִּיּוּטִי רָב:

„אַחֲרֵי אֲשֶׁר נֶאֱסַף שְׁלֹמֹה הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ
וַיִּגְוַע וַיָּמָת אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא נְשִׂיאוֹ,
וִיהוּדָה הַלֵּוִי שַׂר צְבָאוֹ וּמֹשֶׁה – נְבִיאוֹ.
נִסְתַּם חֲזוֹן הַשִּׁיר וּמוֹצָאוֹ וְלֹא יָסַף מַלְאַךְ ד׳ לְהֵרָאֹה.
וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ פֹּה הַיּוֹם מְלַקְּטִים שִׁכְחַת שִׁבֳּלֵיהֶם,
וְיוֹם וָלַיְלָה נָרוּץ בְּמַעְגְּלוֹתֵיהֶם, וְנִיגַע וְלֹא נַגִּיעַ אֲלֵיהֶם...״

טו. גְּזֵרוֹת הַשְּׁמָד בְּאַרְצוֹת הָאִישְׁלָם. * דַּת מְחַמַּד לֹא אִחֲדָה אֶת כָּל בָּנֶיהָ בְּאַסְיָה וּבְאַפְרִיקָה. עוֹד בְּרֵאשִׁית הִוָּסְדָהּ קָם פֵּרוּד הַדֵּעוֹת בֵּין נוֹשְׂאֵי דִגְלָהּ: מִפְלָגָה אַחַת הֶאֱמִינָה מִלְּבַד בְּסֵפֶר הַקּוֹרָן גַּם בַּתּוֹרָה הַמְּסוּרָה („בְּנֵי סֻנָּה״) וּמִפְלֶגֶת הַמִּתְנַגְּדִים כָּפְרוּ בַּמְּסוֹרָה („בְּנֵי שִׁיאַ״). הַכַּלִיפִים מִבֵּית מוֹאַבְיָה הָיוּ מִמִּתְנַגְּדֵי הַמְּסוֹרָה וְאֶת תּוֹרַת הַקּוֹרָן עָמְלוּ לְבָרֵר בְּרוּחַ הַמַּדָּע וְהַחֲקִירָה; וְהַכַּלִיפוּת בְּקוֹרְדוֹבָה, שֶׁהָיְתָה לְמוֹפֵת בְּהַשְׂכָּלָתָהּ לְעֵינֵי הָעַמִּים, עוֹד הִגְדִּילָה אֶת הַפֵּרוּד בֵּין הַמּוּשְׁלְמָנִים הַמַּאֲמִינִים בַּמְּסוֹרָה וּבֵין מִתְנַגְּדֵיהֶם. אַךְ כָּל זְמַן שֶׁיַּד הַכַּלִיפִים מִבֵּית אוּמַיָּה הָיְתָה עַל הָעֶלְיוֹנָה, לֹא נוֹעֲזוּ קַנָּאֵי הַמְּסוֹרָה לִפְגֹּעַ בַּמּוּשְׁלְמָנִים הַנְּאוֹרִים וּבִבְנֵי יֶתֶר הַדָּתוֹת – לְרָעָה. אוּלָם כְּשֶׁכַּלִיפוּת קוֹרְדוֹבָה הֵחֵלָּה לְהִתְפּוֹצֵץ בְּשֶׁל מִלְחֶמֶת אַחִים וְשִׂנְאַת חִנָּם, הֵרִימוּ הַמּוּשְׁלְמָנִים הַקַּנָּאִים רֹאשׁ וַיָּחֵלּוּ לְהִתְנַקֵּם בְּמִתְנַגְּדֵיהֶם, שֶׁקָּרְאוּ לָהֶם „כּוֹפְרִים״, וּבַיְּהוּדִים אֲשֶׁר עָמְלוּ הַרְבֵּה בַּהֲפָצַת הַהַשְׂכָּלָה הָעַרְבִיאִית וְהַחֲקִירָה הַחָפְשִׁית. בְּיִחוּד גָּדְלָה הָרָעָה כַּאֲשֶׁר הִתְפָּרְצָה קִנְאַת הַדָּת הַנּוֹצְרִית בְּעֶצֶם תָּקְפָּהּ, וְנוֹסְעֵי־הַצְּלָב (ראה פרק ד׳) הָיוּ לְמוֹפֵת לְקַנָּאֵי הָאִישְׁלָם בְּ„מִלְחֶמֶת הַקֹּדֶשׁ״, אֲשֶׁר קָרְאוּ עַל כָּל בֶּן דַּת אַחֶרֶת וּבְאֶמְצְעֵי רִשְׁעָתָם: לְהָפִיץ תּוֹרַת מְחוֹקְקָם בְּכֹחַ הֶחָרֶב.

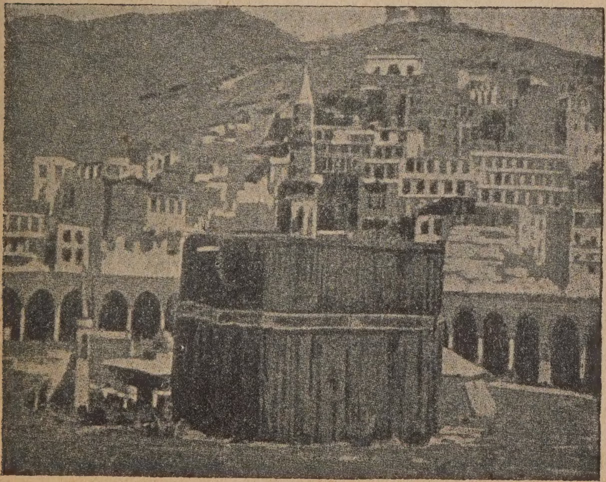
בָּעֵת הַהִיא גָּבְרָה בֵּין הַמּוּשְׁלְמָנִים הַבֶּרְבֶּרִים בְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית

כִּתַּת הָאַל־מוּהִידִים („בְּנֵי הַנָּבִיא״). מְיַסֵּד הַכִּתָּה הַדָּתִית הַזֹּאת, עֶבֶד־אֵל אִבְּן־תֻּמוּרְה, הִתְפַּרְסֵם לִשְׁלִיחַ־אֱלֹהִים („מוּהְדִי״) לְהָשִׁיב לְדַת הָאִישְׁלַם אֶת כְּבוֹדָהּ הָרִאשׁוֹן וּלְבָעֵר אֶת הַ„כְּפִירָה״ מִקֶּרֶב הָאָרֶץ; כְּשֶׁמֵּת אִבְּן־תֻּמוּרְה יָרַשׁ אֶת מְקוֹמוֹ וְאֶת קַנָּאוּתוֹ תַּלְמִידוֹ עֶבֶד־אֵל־מוּמִין, שֶׁקָּרָא מִלְחָמָה עַל הַכַּלִּיפִים הַגְּאוֹרִים מִבֵּית הַמּוֹרָבִּידִים, וּבְרֹאשׁ מַחֲנֶה רַב עָלָה מִגְּבוּל מְדִינָתוֹ וַיָּצַר עַל הָעִיר הַגְּדוֹלָה מָרוֹקֶשׁ וַיִּלְכְּדֶנָּה. בָּעִיר הַזֹּאת וּבִסְבִיבוֹתֶיהָ יָשְׁבוּ הַרְבֵּה יְהוּדִים, וְהַקַּנָּאִים הָאַל־מוּהִידִים שִׁכּוֹרֵי הַנִּצָּחוֹן וְתַאֲוַת הַמִּלְחָמָה שָׁפְכוּ עֲלֵיהֶם אֶת כָּל חֲמָתָם. כְּקַנָּאֵי הַנּוֹצְרִיּוֹת הִצִּיעוּ גַם הֵם לִפְנֵי הַיְהוּדִים בְּרֵרָה כָזוֹ: הֲמָרַת דָּתָם אוֹ — מָוֶת. יְהוּדֵי מָרוֹקֶשׁ הָיוּ כְּאוֹבְדֵי עֵצוֹת; רַבִּים מֵהֶם נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם מִצְרַיְמָה וּסְפָרָדָה, וְהַנִּשְׁאָרִים קִבְּלוּ לְמַרְאִית עַיִן אֶת דַּת הָאִישְׁלַם, וּבַסֵּתֶר חָיוּ עַל פִּי חֻקֵּי תוֹרַת אֲבוֹתֵיהֶם.

* לְפִי דִּבְרֵי סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת בָּא אֶל־מוּמִין עַל רָאשֵׁי הַיְּהוּדִים בְּמָרוֹקֶשׁ בְּטַעֲנָה כָזוֹ: כַּאֲשֶׁר הוֹפִיעַ מֻחַמַּד בָּעוֹלָם הִבְטִיחוּהוּ, לְפִי הָאַגָּדָה הַמּוּשְׁלָמִית, הַיְּהוּדִים כִּי קַבֵּל יְקַבְּלוּ אֶת תּוֹרָתוֹ אִם בְּמֶשֶׁךְ חָמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לֹא יָבוֹא מָשִׁיחַ לִגְאָלָם מֵאַרְצוֹת גָּלוּתָם; וְעַתָּה, כַּעֲבֹר הַזְּמָן הַקָּבוּעַ, עַל הַיְּהוּדִים לִשְׁמֹר אֶת מוֹצָא פִיהֶם, וְלֹא — אַחַת דָּתָם לְהָמִית. בְּעָמָל רַב עָלָה בִּידֵי יְהוּדֵי מָרוֹקֶשׁ לִפְעֹל עַל רֹאשׁ הָאַל־מוּהִדִים, כִּי יַחֲלִיף לָהֶם אֶת עֹנֶשׁ הַמָּוֶת — בְּגָלוּת; מִפְּנֵי הַתְּנָאִים הַקָּשִׁים, שֶׁיְּהוּדֵי אֵירוֹפָּה הָיוּ שְׁרוּיִם בָּהֶם בָּעֵת הַהִיא, אָבַד כִּמְעַט מָנוֹס לְמַרְבִּית יְהוּדֵי אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, וְרַבִּים מֵהֶם נֶאֶנְסוּ לְהִשְׁתַּמֵּד; מִלְּבַד זֹאת לֹא דָרְשׁוּ קַנָּאֵי הָאִישְׁלַם מֵאֵת הַיְּהוּדִים הַמּוּמָרִים כְּפִירָה בְּעִקְּרֵי תוֹרָתָם וְהִתְרַחֲקוּת גְּמוּרָה מֵחַיֵּי עַמָּם, כַּאֲשֶׁר דָּרְשׁוּ הַנּוֹצְרִים, רַק סְתָם־הוֹדָאָה כִּי „מֻחַמַּד הוּא נְבִיא אֱלֹהַּ״. וְרָאשֵׁי הַיַּהֲדוּת בָּעֵת הַהִיא הוֹרוּ הֲלָכָה לָאֵלֶּה הַיְּהוּדִים שֶׁהָיוּ אֲנוּסִים לִבְחֹר בַּמָּוֶת אִם לֹא יוֹדוּ לְדִבּוּר זֶה —: „יוֹדֶה וְלֹא יֵהָרֵג״. הַמּוּמָרִים הָאֵלֶּה לֹא עָזְבוּ אֶת מִנְהֲגֵי הַיַּהֲדוּת גַּם בְּגָלוּי, וַיּוֹסִיפוּ לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה כְּבַתְּחִלָּה. אוּלָם מִקֵּץ יָמִים הִפְסִיקוּ רַבִּים מֵהֶם כָּל קֶשֶׁר בֵּינָם וּבֵין הָאִישְׁלָם וּלְבַקֵּר אֶת בֵּית

מִסַּגַּד הַמּוּשְׁלְמַנִים). וַיִּבְחֲרוּ לָמוּת עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם מִנְּשֹׂא מַסְוֶה כָּל שֶׁהוּא עַל פְּנֵיהֶם.

לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּמַחֲנוֹת הָאֵל־מוּהִידִים הִתְפָּרְצוּ אֶל גְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה. אַחֲרֵי מִלְחָמָה קָשָׁה נִלְכְּדָה לִפְנֵיהֶם בִּירַת אַנְדַּלוּסְיָה הִיא קוֹרְדוֹבָה, וּבָתֵּי הַתְּפִלָּה וְהַמִּדְרָשׁ הַנֶּהְדָּרִים שֶׁל הַיְּהוּדִים נֶהֶרְסוּ בִידֵיהֶם בְּלִי חֶמְלָה. בִּקְהִלָּה זוֹ יָשַׁב אָז עַל כִּסֵּא הָרַבָּנוּת הָרַב הַחוֹקֵר ר' יוֹסֵף בֶּן צַדִּיק, וְלִבּוֹ נִשְׁבַּר בְּקִרְבּוֹ לְמַרְאֵה חָרְבַּן עֲדָתוֹ, וַיָּמָת מֵרֹב צַעַר וְעַגְמַת־נֶפֶשׁ. אַחֲרֵי קוֹרְדוֹבָה כָּבְשׁוּ הָאֵל־מוּהִידִים גַּם אֶת גְּרַנָטָה וְשִׁיבִילְיָה וְיֶתֶר עָרֵי אַסְפַּמְיָה הַדְּרוֹמִית, וַיַּכְרִיעוּ אֶת הָאֵל־מוֹרָבִידִים לְפִי חָרֶב. קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּכָל מְדִינַת אַנְדַּלוּסְיָה נֶחֱרָבוּ, וְהָאַכְסַנְיוֹת שֶׁל תּוֹרָה וּבָתֵּי הַמִּדְרָשׁ לַמַּדָּעִים בְּשִׁיבִילְיָה, בַּאֲלִיסָנָה וּבְיֶתֶר הֶעָרִים — נָשַׁמּוּ. מַרְבִּית יְהוּדֵי אַנְדַּלוּסְיָה הָכְרְחוּ לְקַבֵּל עֲלֵיהֶם אֶת דַּת הָאִישְׁלָם, וְהַנִּשְׁאָרִים נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת.

מכה וקאבא

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הַשֵּׁנִי

סַבְלָנוּת וְקַנָּאוּת.

„תּוֹר הַזָּהָב" לִיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית נִמְשַׁךְ כְּמָאתַיִם וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה בְּקֵרוּב: (תת"פ—א. ק"ל לַחֻרְבָּן). בְּמֶשֶׁךְ הָעֵת הַזֹּאת הָלְכוּ רָאשֵׁי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלָם שְׁלוּבֵי זְרוֹעַ, הֶגוּ זֶה מִזֶּה וְהֵגוּ זֶה אֶת זֶה — וַיִּיצְרוּ יְצִירָה עֲנָקִית, הִיא „הַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים", שֶׁהָיְתָה לִיסוֹד מוּסָד לְתַרְבּוּת כָּל הָאֱנוֹשִׁיּוּת עַד הַיּוֹם. מִלְּבַד קִרְבַת הַגֶּזַע שֶׁבֵּין הָעַרְבִיאִים וְהַיְּהוּדִים הֵבִיאָה אֶת שְׁנֵי הָעַמִּים הַנְּאוֹרִים הָאֵלֶּה לִידֵי אַחֲוָה גְמוּרָה הַסַּבְלָנוּת הַמְצֻיֶּנֶת, שֶׁהִצְטַיְּנוּ בִּתְקוּפָה זוּ מוֹרֵי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלָם. קִנְאַת הַסּוֹפְרִים, הַחוֹקְרִים וְהַמְשׁוֹרְרִים הָעַרְבִיאִים הִרְבְּתָה אֶת חָכְמַת הַיַּהֲדוּת, שֶׁיָּצְאָה מִדְּ' אַמּוֹת שֶׁל הַהֲלָכָה וַתְּהִי לְמָאוֹר לִבְנֵי עַמָּהּ, לְשֶׁמֶשׁ מְחַמֶּמֶת וּמְלַטֶּפֶת אֶת כָּל בָּנֶיהָ־אֱמוּנֶיהָ, לְמִקָּטָן וְעַד גָּדוֹל. גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל כְּר' חִסְדָּאִי אִבְּן שַׁפְּרוּט וְר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד, חַכְמֵי הַתּוֹרָה כְּר' יִצְחָק אַלְפַסִי וְרַבֵּנוּ בְּחַיֵּי, חוֹקְרֵי הַלָּשׁוֹן כְּדוּנַשׁ בֶּן לַבְרַט וְיוֹנָה אִבְּן־גַּנַּאח, חוֹקְרִים חָפְשִׁים כְּר' אַבְרָהָם אִבְּן עֶזְרָא וְאִבְּן דָּאוּד, מְשׁוֹרְרִים גְּאוֹנִיִּים כְּר' שְׁלֹמֹה אִבְּן גְּבִירוֹל וְר' יְהוּדָה הַלֵּוִי — כֻּלָּם הִרְגִּישׁוּ אֶת עַצְמָם לִבְנֵי־נֶאֱמָנִים לְתוֹרָה מוֹרָשָׁה, וְכֻלָּם הֶאֱמִינוּ בְּכֹחַ קִיּוּמָהּ הַנִּצְחִי. תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת נִבְדְּקָה לְאוֹר הַחֲקִירָה הַחָפְשִׁית וַתִּמָּצֵא שְׁלֵמָה וּמוּצָקָה, בְּהִירָה וּמְזֻקָּקָה כְּיָאוּת לְתוֹרַת־הַחַיִּים. „כִּי לֹא בַשָּׁמַיִם הִיא"! קוֹל הָאֱלֹהִים שֶׁנִּשְׁמַע לִפְנֵי אַלְפֵי שָׁנָה עַל רָכְסֵי הַר הָעֲבָרִים מִפִּי גְּדֹל הַמְחוֹקְקִים, קוֹל אַדִּיר זֶה נִשְׁנָה בְּעֶרֶב מַסְּעֵי הַצְּלָב בְּיַרְכְּתֵי הָאִי הַפִּירֵינֵאִי, וַיְהִי לְאוֹת אַזְהָרָה לַנֶּחֱשָׁלִים אֲשֶׁר בְּמַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וְלִפְלֵטַת חֶרֶב נוֹקֶמֶת.

אוּלָם תּוֹר־הַזָּהָב גָּז תֵּכֶף כְּשֶׁהֵחֵלּוּ שִׁבְטֵי הָעַרְבִיאִים־הַפְּרָאִים לְקַנֵּא לְדָתָם, וַיָּחֵלּוּ לִכְרֹת כְּחַבְרֵיהֶם בְּאֵירוֹפָּה אֶת גֶּזַע מַחֲצַבְתָּהּ, אֶת עֵץ הַיַּהֲדוּת. יְהוּדֵי גְּרַנָּטָה טָעֲמוּ מִבִּכּוּרֵי הַקַּנָּאוּת הָאִישְׁלַמִית וִיהוּדֵי קָרְדוֹבָה שָׂבְעוּ אֶת בְּצִירָהּ. אָז נָדַמּוּ בְּנוֹת הַשִּׁירָה הָעִבְרִית, הָעוֹנְדוֹת חֲרוּזֵי תְּהִלָּה לַטֶּבַע וְלִנְדִיבֵי עָם, וּבִמְקוֹמָן נִשְׁמְעָה אֶנְקַת עַמֵּנוּ הַנּוֹדֵד בַּשִּׁירָה הַיְתוֹמָה שֶׁל ר' שְׁלֹמֹה אִבְּן גְּבִירוֹל וְר' יְהוּדָה הַלֵּוִי, הִיא שִׁירַת־הָעָם הַקּוֹבֶלֶת כְּלַפֵּי גּוֹרָלוֹ הַמַּר וְהַתּוֹבַעַת עֶלְבּוֹנוֹ מִדֵּי וּמֵאָדָם.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מֻקְדֶּמֶת: שִׁבְטֵי אַפְרִיקָה.

עַד תְּקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם הָיָה פָּרוּשׂ עַל הָאָרֶץ הָרְחָבָה הַזֹּאת עֲרָפֶל הָאַגָּדָה. גְּבוּלוֹתֶיהָ וּשְׁמוֹת הַשְּׁבָטִים שֶׁנָּדְדוּ בְּמֶרְחָב הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַזֶּה – לֹא נִסְמְנוּ בְּדִיּוּק. לְפִי הַשְׁעָרוֹת סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת נֶחֶלְקָה אַפְרִיקָה בִּימֵי כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ: לְאַדְמַת כּוּשׁ, לְאַדְמַת מִצְרַיִם וּלְאַדְמַת לוּב (=פּוּט), וּמַרְבִּית יוֹשְׁבֵיהֶן הָיוּ אֵיפוֹא מִבְּנֵי חָם („כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפוּט וּכְנָעַן"). מִקֵּץ יָמִים נָדְדוּ מִגְּבוּלוֹת אֶרֶץ כְּנַעַן שְׁבָטִים אֲחֵרִים, וּבְיִחוּד מֵעַם הַגִּרְגָּשִׁי, וַיִּתְיַשְּׁבוּ גַּם הֵם בְּאַפְרִיקָה; וַאֲחֵרִים מִסּוֹפְרֵי קוֹרוֹת הָעַמִּים רוֹאִים בִּבְנֵי הַגִּרְגָּשִׁי אֶת הַצִּידוֹנִים שֶׁבָּנוּ אֶת קַרְתָּגָה.

כָּל הַמְּדִינוֹת הַלָּלוּ מִשְׂתָּרְעוֹת בְּאַפְרִיקָה הַתִּיכוֹנָה וּבְחֶלְקָהּ הַמִּזְרָחִי וְהַצְּפוֹנִי, וּמַחֲצִיתָהּ הַמַּעֲרָבִית הָיְתָה עוֹד דּוֹרוֹת שְׁלֵמִים לְאֶרֶץ תַּעֲלֻמוֹת. אַגָּדַת הָעָם הָעִבְרִית בִּקְּשָׁה שָׁם אֶת אֶרֶץ הַחֲוִילָה וְאוֹפִיר „אֲשֶׁר שָׁם הַזָּהָב". אֲלֶכְּסַנְדֶּר מוּקְדּוֹן, הַחוֹלֵשׁ עַל עַמֵּי אַסְיָה, כָּבַשׁ עַל נְקַלָּה אֶת אַפְרִיקָה הַמִּזְרָחִית-הַצְּפוֹנִית; וּבְמַחֲצִיתָהּ הַשְּׁנִיָּה פָּגַשׁ מִכְשׁוֹלִים רַבִּים עַל דַּרְכּוֹ, וּגְבוּרָתוֹ נָשְׁתָה בְּמִלְחֲמוֹתָיו עִם עַמֵּי הַפְּלָאוֹת הַיּוֹשְׁבִים בָּהּ.

בִּימֵי הַבֵּינַיִם הוּסַר מְעַט הַלּוֹט, אֲשֶׁר הָיָה פָּרוּשׂ דּוֹרוֹת שְׁלֵמִים עַל אַפְרִיקָה הַמַּעֲרָבִית-הַדְּרוֹמִית. בִּגְבוּלוֹת אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית-הַמִּזְרָחִית נָדְדוּ מִימֵי קֶדֶם מִלְּבַד שִׁבְטֵי בְּנֵי חָם גַּם שְׁבָטִים אֲחֵרִים מִבְּנֵי שֵׁם, וּבִידֵי הָעַרְבִיאִים הַשְּׁמִיִּים עָלְתָה לְגַלּוֹת אֶת הַמָּסָךְ מֵעַל תַּעֲלֻמוֹת אֶרֶץ הַפְּלָאוֹת הַלָּזוּ, וּלְהַכְנִיעַ רַבִּים מִשְּׁבָטֶיהָ הַפְּרָאִים – אֶל מָרוּתָם וְאֶל דַּת הָאִישְׁלָם. מִשִּׁבְטֵי אַפְרִיקָה הַפְּרָאִים הִשְׁפִּיעוּ בְּיוֹתֵר עַל קוֹרוֹת הָעַמִּים הַמּוֹרִים וְהַבַּרְבָּרִים יוֹשְׁבֵי צְפוֹנִית-מַעֲרָבִית, בִּגְבוּלוֹת מָרוֹקוֹ, אַלְגִירְיָה וְטוּנִיס. הַמּוֹרִים – הָיוּ בִּימֵי הַבֵּינַיִם מִין עֵרֶב-רַב מִשִּׁבְטֵי בְּנֵי שֵׁם, חָם וָיֶפֶת, וְאָהֲבוּ חַיֵּי יִשּׁוּב, וְלָכֵן קִבְּלוּ יוֹתֵר אֶת הַשְׁפָּעַת הָעַרְבִיאִים. לְהֶפֶךְ: הַבַּרְבָּרִים – הָיוּ נוֹדְדִים עִם עֶדְרֵיהֶם מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְטָהֳרַת גִּזְעָם נִשְׁתַּמְּרָה בְּקִרְבָּם בִּמְלוֹאָהּ, וְהַהַשְׂכָּלָה הָעַרְבִיאִית לֹא יָכְלָה לְהַשְׁפִּיעַ עֲלֵיהֶם הַרְבֵּה. פְּרָאִיּוּתָם הַטִּבְעִית נִשְׁאֲרָה אֶצְלָם גַּם אַחֲרֵי קַבָּלָתָם אֶת תּוֹרַת הָאִישְׁלָם, וְקַנָּאוּתָם לָהּ לֹא נָבְעָה מִמְּקוֹר הַדַּעַת וְהָאֱמוּנָה. הַתַּלְמִידִים הֵחֵלּוּ לְהוֹרוֹת הֲלָכָה בִּפְנֵי רַבֵּיהֶם וּלְהַחְמִיר יוֹתֵר מֵהֶם בְּעִנְיְנֵי הַדָּת. וְלֹא אֶת רִיב תּוֹרַת הָאִישְׁלָם רָבוּ מִידֵי מְחַנְּכֵיהֶם, אֶלָּא אֶת עֶלְבּוֹן הַמָּסוֹרָה תָּבְעוּ מֵהֶם – בְּחַרְבָּם וּבְקַשְׁתָּם. וּסְאַת קַנָּאוּתָם מָלְאָה כְּשֶׁשָּׁב לְאַפְרִיקָה מְנַהִיגָם עֶבֶד-אֱלָהּ אִבְּן-תּוּמַרְת מִבַּגְדָּד מָלֵא וְגָדוּשׁ חֲקִירוֹת רַבּוֹ הַהוֹגֶה הָעַרְבִיאִי אֶלְגַזָּלִי. הַחוֹקֵר הַזֶּה הִטִּיף לְחַיֵּי מוּסָר וּלְפַשְׁטוּת הַטֶּבַע וְהִתְנַגֵּד לְאָרְחוֹת חַיֵּיהֶם וְלְהַמְצָאוֹת שֶׁל הַמַּשְׂכִּילִים הָעַרְבִיאִים וּלְמוֹתְרוֹתֵיהֶם. מוּבָן, כִּי גַּם לְשִׁיטָה זוֹ הָיְתָה זְכוּת קִיּוּם בְּתוֹךְ עַם נָאוֹר וּמְפֻתָּח כָּעַרְבִיאִים, לוּלֵי הִשְׁתַּמְּשׁוּ בָהּ אֲנָשִׁים פְּרָאִים לְרָעַת הָעָם וּלְהַוָּתוֹ: כָּל הַשִּׁיטוֹת וְהַדֵּעוֹת יְכוֹלוֹת לְהִתְקַיֵּם וּלְבַקֵּשׁ לָהֶן נְבִיאִים וְנוֹשְׂאֵי-דֶגֶל, אֲבָל כֻּלָּן מֻכְרָחוֹת לְהִכָּנַע לִזְכוּת קִיּוּמוֹ שֶׁל הָעָם וּלְטוֹבַת אַחְדוּתוֹ. לֹא כֵן הָיְתָה דַּעַת נְבִיא הַבַּרְבָּרִים. כְּאוֹתָהּ הָאֵם הַמְזֻיֶּפֶת בְּמִשְׁפַּט שְׁלֹמֹה, שֶׁלֹּא חָסָה עַל חַיֵּי הַיֶּלֶד וַתֹּאמַר: „גְּזֹרוּ", – הֵבִיא גַּם בֶּן-תּוּמַרְת שׁוֹאָה עַל כָּל עַם הָעַרְבִיאִים וּבִלְבַד כִּי שִׁיטָתוֹ תְּנַצֵּחַ. בֶּן הָאָמָה הָרַג אֵיפוֹא אֶת שִׁבְעִים אֶחָיו וַיִּירַשׁ אֶת נַחֲלַת אֲבִיהֶן; אַךְ נִצְחוֹן כָּזֶה רַק אַחִים-חוֹגְרִים יַנְחִלוּ, וְלֹא בָּנִים נֶאֱמָנִים לְעַמָּם

(א. ליבושיצקי).

פֶּרֶק שְׁלִישִׁי:

הַיְהוּדִים בְּאַסְיָה וּבְאַפְרִיקָה.

(בֶּעֶרֶךְ: ת״ת — א. ר לַחֻרְבָּן).

טז. * יְהוּדֵי אַסְיָה. דַּלִּים וְכֵהִים הֵם חַיֵּי הַיְהוּדִים, שֶׁנִּשְׁאֲרוּ לִפְלֵטָה בִּימֵי הַבֵּינַיִם בְּאֶרֶץ אֲבוֹתָם הַנְּשַׁמָּה וּבִסְבִיבוֹתֶיהָ. שֶׁמֶשׁ הַיַּהֲדוּת בַּמִּזְרָח שָׁקְעָה עִם חֻרְבַּן הַיְשִׁיבוֹת בְּבָבֶל וּבְסוּרָא, וְרַק חַכְמֵי הַיְהוּדִים מֵאֵירוֹפָּה וּמִגְּבוּלוֹת מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִּיפִים הָיוּ נוֹדְדִים לִפְעָמִים אֶל עֶרֶשׂ אֻמָּתָם, לָגוּר אוֹ לְהִשְׁתַּקֵּעַ שָׁם, וְהָיוּ מַכְנִיסִים קַוֵּי אוֹר וָזֶרֶם חַיִּים אֶל הַפִּנּוֹת הַחֲשֵׁכוֹת וְהָעֲזוּבוֹת הָהֵן. בְּיִחוּד דַּלּוּ אָז יוֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים בְּאֶרֶץ אֲבוֹתֵיהֶם, וּבְכָל עָרֵי פַּלֶשְׁתִּינָה יָשְׁבוּ רַק מֵאוֹת מִשְׁפְּחוֹת יְהוּדִים, שֶׁלֹּא הִצְטַיְּנוּ בְּיוֹתֵר לֹא בְתוֹרָה וְלֹא בִגְדֻלָּה. נִדְמֶה הָיָה, כִּי הַתּוֹרָה יָ צְ אָ ה מִצִּיּוֹן — לִבְלִי שׁוּב עוֹד אֵלֶיהָ.

בִּתְנָאִים יוֹתֵר רְצוּיִם חָיוּ הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי כַּלִּיפוּת בַּגְדַּד. שָׁם נִמְצְאוּ כְּבָר מִשְׁפְּחוֹת יְהוּדִים לַאֲלָפִים, וְרַבִּים מֵהֶם גָּדְלוּ בַּתּוֹרָה וּבְחָכְמָה אוֹ בְּמִפְעֲלֵיהֶם לְטוֹבַת עַמָּם. יְהוּדֵי תַּדְמוֹר, הִיא פַּלְמִירָה הִצְטַיְּנוּ בְעֹצֶם יָדָם וּבְאֹמֶץ לִבָּם בְּהִתְגָּרוּתֵיהֶם שֶׁהִתְגָּרוּ בִּבְנֵי הַשְּׁבָטִים הַקְּרוֹבִים. בְּדַמֶּשֶׂק נִמְצְאוּ כִּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים מִשְׁפְּחוֹת יְהוּדִים, מָאתַיִם בָּתֵּי אָבוֹת שֶׁל בְּנֵי הַמִּקְרָא וּכְאַרְבַּע מֵאוֹת מִשְׁפְּחוֹת שׁוֹמְרוֹנִים; וּבְנֵי שָׁלֹשׁ הַקְּהִלּוֹת הָאֵלֶּה חָיוּ בֵינֵיהֶם בִּשְׁלוֹם־אֱמֶת.

אַךְ בְּיִחוּד הָיָה מַצַּב הַיְהוּדִים אֵיתָן בִּגְדוֹת פְּרָת וְחִדֶּקֶל. כַּלִּיפֵי בַּגְדַּד הִרְשׁוּ לָהֶם לְמַנּוֹת עֲלֵיהֶם נְשִׂיאִים, שֶׁנִּהֲלוּ אֶת כָּל עִנְיְנֵי הַקְּהִלּוֹת, כְּרָאשֵׁי הַגּוֹלָה בִּימֵי הַגְּאוֹנִים. הַנּוֹסֵעַ ר׳ בִּנְיָמִין מִטּוּדֵילָה (בַּמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה) מַרְבֶּה לְסַפֵּר בְּסֵפֶר מַסְעוֹתָיו עַל אוֹדוֹת נְשִׂיאֵי הַגּוֹלָה

בַּיָּמִים הָהֵם, אֲשֶׁר מָשְׁלוּ עַל כָּל קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַסְיָה „מִפָּרָס עַד קַוְקַזְיָה, מִתֵּימָן עַד עֲרָב וְהוֹדוּ". בְּיוֹתֵר נוֹדְעוּ הַנְּשִׂיאִים בְּנִינְוֵה הַחֲדָשָׁה (מוֹסוּל): ר' זַכָּאִי וְר' יוֹסֵף.

גַּם בִּגְבוּלוֹת פָּרַס הַצְּפוֹנִית, בְּהַרְרֵי אֲרָרָט וְקַוְקַזְיָה, רַבּוּ יוֹשְׁבֵי הַיְּהוּדִים, שֶׁהִצְטַיְּנוּ בְּרוּחַ גְּבוּרָתָם וּבְאַהֲבָתָם לַחֵרוּת. הַיְּהוּדִים הַהֲרָרִים הָאֵלֶּה הָיוּ תָמִיד מְזֻיָּנִים, וְלֹא יָדְעוּ עֹל גָּלוּת וְשִׁעְבּוּד. בְּאַסְיָה הַתִּיכוֹנָה רַבּוּ בִּימֵי הַבֵּינַיִם קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים: בְּכִיוָה נִמְצָא אָז יִשּׁוּב יְהוּדִים הָגוּן, בִּסַמַּרְקַנְט יָשְׁבוּ כַּחֲמִשִּׁים אֶלֶף יְהוּדִים, וְנָשִׂיא מְיֻחָד לָהֶם. וּבְחֶבֶל כֹּרְסָן אֲשֶׁר בִּגְבוּל בּוּכָרָה נִמְצָא שֵׁבֶט גָּדוֹל שֶׁל יְהוּדִים בְּנֵי־חוֹרִין, שֶׁהִתְיַחֲסוּ עַל שְׁאֵרִית בְּנֵי הַשְּׁבָטִים: זְבוּלֻן, אָשֵׁר, דָּן וְנַפְתָּלִי. הֵם עָסְקוּ בַּעֲבוֹדַת אַדְמָתָם וּבְמִרְעֵה צֹאנָם, וְחָיוּ בְּשָׁלוֹם עִם שְׁכֵנֵיהֶם הַשְּׁבָטִים הַפְּרָאִים. הַנּוֹסֵעַ ר' בִּנְיָמִין מִטּוּדֵילָה מְסַפֵּר עַל אוֹדוֹת הַשֵּׁבֶט הַיְּהוּדִי הַזֶּה כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: פַּעַם עָלָה

עַל בְּנֵי הַגְּהוּזִים, שֶׁהָיוּ מִתְנַפְּלִים עַל גְּבוּלוֹת פָּרַס וּבָזְזוּ שָׁם בַּז, סִינְגַר (= סִינְדְּשַׁר) מֶלֶךְ הַגַּלְגּוּקִים (=דְשִׁילְדְשׁוּקִים מִשֵּׁבֶט הַתֻּרְכִּים), שֶׁמָּשַׁל גַּם בְּנַחֲלוֹת פָּרַס, לְהִלָּחֵם בְּמַחֲרִיבֵי אַרְצוֹ. אַךְ הוּא תָּעָה בְּאַחַד הַמִּדְבָּרוֹת בְּאַסְיָה הַתִּיכוֹנָה, וּמַחֲנֵהוּ נִשְׁאַר בְּלִי מָזוֹן וּמִחְיָה. כֹּה תָּעוּ הַגַּלְגּוּקִים יָמִים אֲחָדִים עַד הַגִּיעָם אֶל אַדְמַת הַיְּהוּדִים הַחָפְשִׁים, וַיִּדְרֹשׁ מֵהֶם סִינְגַר כִּי יִתְּנוּ לֶחֶם לִצְבָאוֹ הֶעָיֵף, הַהוֹלֵךְ לְהַכּוֹת בַּגְּהוּזִים. אַךְ הַיְּהוּדִים הַחָפְשִׁים עָנוּהוּ: „יְהוּדִים אֲנַחְנוּ, וְאֵין לָנוּ לֹא מֶלֶךְ וְלֹא שַׂר מִן הַגּוֹיִם, כִּי־אִם שַׂר יְהוּדִי; וּבְנֵי כֶּפֶר־אֵל תֹּרֶךְ (=הַגְּהוּזִים), אֲשֶׁר אַתָּה אוֹמֵר לְהִלָּחֵם בָּם, הֵם בַּעֲלֵי־בְרִיתֵנוּ, וְהַמְבַקֵּשׁ רָעָתָם מְבַקֵּשׁ גַּם רָעָתֵנוּ". אָז אִיֵּם שַׁלִּיט הַתֻּרְכִּים, כִּי יִנָּקֵם בַּיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי פָּרַס, בְּאִם הַיְּהוּדִים הַחָפְשִׁים לֹא יִתְּנוּהוּ לַעֲבוֹר דֶּרֶךְ אַרְצָם. יְהוּדֵי כֹּרְסָן מִלְּאוּ אֶת בַּקָּשַׁת סִינְגַר,

מִירְאָה פֶּן יִתְנַקְּמוּ בַּאֲחֵיהֶם יְהוּדֵי פָּרָס; אֲבָל שָׁלְחוּ מַלְאֲכֵי חֶרֶשׁ אֶל הַגְּהוּזִים שְׁכֵנֵיהֶם לְהַזְהִירָם מִפְּנֵי הָאוֹיֵב הַקָּרֵב אֲלֵיהֶם.

בִּבִירַת פָּרַס אִיסְפַּהַן וּבָעִיר הַגְּדוֹלָה הֲמַדַן נִמְצְאוּ, לְפִי דִבְרֵי סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת, עֲשָׂרוֹת אֶלֶף יְהוּדִים. בְּשׁוּשָׁן, הַבִּירָה לְפָנִים, יָשְׁבוּ כַּעֲשֶׂרֶת אֲלָפִים יְהוּדִים, וּלְפִי הַמְּסוֹרָה נִקְבַּר בָּעִיר הַזֹּאת דָנִיֵּאל לִפְנֵי אֶחָד מִבָּתֵּי הַכְּנֵסִיּוֹת, וַאֲרוֹנוֹ הָיָה תָלוּי בְּשַׁלְשְׁלָאוֹת שֶׁל בַּרְזֶל עַל גֶּשֶׁר נְהַר־חִדֶּקֶל.

בִּגְבוּלוֹת עֲרָב הִצְטַיְּנָה בְּיוֹתֵר עֲדַת הַיְהוּדִים בְּתֵימָן וּקְהִלַּת הַיְהוּדִים בַּעֲרָב הַצְּפוֹנִית, שֶׁדָּמוּ בְּאָרְחוֹת חַיֵּיהֶם לַאֲחֵיהֶם הַיְהוּדִים הַהֲרָרִיִּים בְּקוּקַזְיָה. הָאַגָּדָה שׁוֹפֶכֶת עַל יְהוּדֵי עֲרָב חֵן מְיֻחָד וּמְסַפֶּרֶת: כִּי מִסְפָּרָם עָלָה לִשְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וּנְשִׂיאֵיהֶם מִזֶּרַע בֵּית דָּוִד מָשְׁלוּ בָהֶם יָמִים רַבִּים. בְּחָבוּר (כַּיְבַּר) יָשְׁבוּ כַּחֲמִשִּׁים אֶלֶף יְהוּדִים חָפְשִׁים, שֶׁהִתְיַחֲסוּ עַל שְׁאֵרִית בְּנֵי רְאוּבֵן, גָּד וַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְנַשִּׁי.

לִמּוּד הַתּוֹרָה לֹא הִתְפַּשֵּׁט בְּיוֹתֵר בֵּין יְהוּדֵי אַסְיָה, וְסוֹפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ מְסַפְּרִים רַק עַל יְשִׁיבָה חֲשׁוּבָה אַחַת, שֶׁהִתְקַיְּמָה בִּימֵי הַבֵּינַיִם בְּעִיר בַּגְדַד וְהִתְפַּרְסְמָה בִּימֵי נְשִׂיאָהּ ר' שְׁמוּאֵל בֶּן עֵלִי הַכֹּהֵן. לְעֻמַּת זֹאת הִצְטַיְּנוּ אָז יְהוּדֵי אַסְיָה בְּחַיֵּיהֶם הַפְּשׁוּטִים וְהַצְּנוּעִים, וּבֶאֱמוּנָתָם הָרַבָּה כִּי קֵץ גָּלוּתָם בַּגּוֹיִם לֹא יִרְחַק עוֹד.

יז. דָּוִד אֶל־רָאִי. בָּעֵת הַהִיא קָרָה בֵּין יְהוּדֵי אַסְיָה הַמַּעֲרָבִית מִקְרֶה, שֶׁהָיָה יָכוֹל לִהְיוֹת רַב־הַתּוֹצָאוֹת לְכָל עַמֵּנוּ לוּלֵי פֵּרוּד הַדֵּעוֹת וּבֶגֶד אַחִים. בֵּין הַיְהוּדִים הַפְּשׁוּטִים וְהֶחָפְשִׁים בִּגְבוּלוֹת פָּרַס הוֹפִיעַ בַּמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה לַחֻרְבָּן אִישׁ צָעִיר וְרַב־פְּעָלִים, שֶׁנִּסָּה לְהָרִים אֶת דֶּגֶל חֵרוּת יְהוּדָה בְּגָלוּי, וּבֵין אֶחָיו הַגִּבּוֹרִים — הַיְהוּדִים הַהֲרָרִיִּים יָצָא שְׁמוֹ לְמָשִׁיחַ וְגוֹאֵל־עַמּוֹ. שֵׁם הָאִישׁ הַנִּפְלָא הַזֶּה הוּא דָּוִד אֶל־רָאִי, יְלִיד עֲמַדְיָה וַחֲנִיךְ הַיְשִׁיבָה הַבַּגְדָּדִית. מִלְּבַד יְדִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בַּתּוֹרָה, שֶׁלָּמַד מִפִּי רָאשֵׁי הַיְשִׁיבָה בְּיָמָיו, ר' עֵלִי וְר' יְהוּדָה חַסְדָּאִי — נְשִׂיא הַיְהוּדִים בְּכַלִיפוּת בַּגְדַד, הִשְׁתַּלֵּם גַּם בְּחָכְמַת הַמֶּחְקָר לְפִי שִׁיטַת הַהַשְׂכָּלָה הָעַרְבִיאִית: וּבְנֹעַם הֲלִיכוֹתָיו וּמַדְבְּרוֹתָיו יָצָא שְׁמוֹ

לתהלה לא רק בין בני־עמו, כי־אם גם בין גדולי המושלמנים. המהומות והמבוכות שתכפו אז בכליפות בגדד, והשמועות הרעות שהגיעו אליו על צרות אחיו בני עמו באירפה ובאפריקה בשל מסעי הצלב (ראה פרק ד׳) וגזרות השמד של האל־מוחידים, — עוררו בקרב נפשו הלוהטת את הרעיון הכביר. כי באה העת „לדחק את הקץ" ולהשיב את שבות עמו אל ארץ אבותיו. כבר־כוכבא בשעתו חשב גם דוד אל־ראי, כי בלי כח ממשי לא ישיב לעמו את חרותו. ויוצא קול־קורא ליהודי אסיה כי שלוח הוא מאת ד׳ לגאל את עמו מעל הגוים.

לקול קריאתו נקבצו ובאו אליו המונים מהיהודים ההרריים, מזינים בחניתות ובחרבות מתחת למדיהם. וימנו את דוד לנשיא עליהם. כאשר הגיעה השמועה לשליט פרס, כי היהודים מרדו בו, שלח לקרא אליו את ראש המרד. דוד אל־ראי בא אליו קוממיות, בלי אנשי לויתו, ויודיעו כי הוא נשיא היהודים. אז צוה שליט פרס לתפשהו ולהשליכו אל בית־הכלא, אשר כל המורדים במלכות אסורים שם. לפי דברי האגדה, עלה בידי דוד אל־ראי לצאת מבית הכלא בארח־פלא ויופיע שנית בחצר שליט פרס „כרואה ואינו נראה". המלך ושריו שמעו את קול דוד, אך לתפשו לא יכלו. כאשר הודיע „הקול", כי דוד אל־ראי שב אל אחיו בני עמו, נראה רגע לפני עבדי השליט, שאמרו לתפשו; אך ב„קפיצת הדרך" עבר ביום אחד מהלך עשרה ימים, ויופע לפני קהל מעריציו בעמדיה. שם דוד אל־ראי, גואל עמו והמפליא לעשות, התפרסם בין כל יהודי אסיה במהירות הברק, ומספר המאמינים בו הלך הלך ורב. אז שלח שליט פרס להזהיר את ראשי הגולה, כי ישמיד את כל היהודים היושבים במדינות מלכותו, אם יוסיף דוד אל־ראי לעורר את בני עמו למרד. ראשי הגולה והישיבה בבגדד פנו אל דוד בדברי אזהרה, שיחדל ממעשיו אלה, „כי עדין לא הגיע זמן הגאלה". אך דוד לא שם לב לאזהרות אלו, ויוסף להתבצר במצודת עמדיה. אז שם שליט פרס לערמה פניו: במצותו שחד נציבו בעמדיה בכסף רב את חותנו של דוד אל־ראי.

וַיָּקָם עָלָיו בִּשְׁנָתוֹ וַיִּרְצָחֵהוּ נָפֶשׁ. אולם גם אַחֲרֵי מוֹת אִישׁ־הַפֶּלֶא הַזֶּה לֹא חָדְלוּ מַעֲרִיצָיו הָרַבִּים (שֶׁהִתְקָרְאוּ „בְּנֵי מְנַחֵם”, עַל שֵׁם דָּוִד־אֵל־רֹאִי–הַשֵּׁנִי) בְּאַסְיָה לְהַאֲמִין, כִּי מְשִׁיחַ ד׳ הָיָה אֵל־רֹאִי, שֶׁנִּקְרָא מֵאֵת הַהַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה לִגְאֹל אֶת עַמּוֹ מִשִּׁפְלוּתוֹ וּנְדוּדָיו בַּגּוֹיִם, וְרַק הַדּוֹר לֹא הָיָה רָאוּי לְכָךְ.

יח. הַיְּהוּדִים בְּאַפְרִיקָה. *עַל אַדְמַת בְּנֵי חָם יָשְׁבוּ הַיְּהוּדִים עוֹד בִּימֵי הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן לְרֶגֶל הַמִּסְחָר שֶׁפָּרַץ בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין אֶרֶץ הָעִבְרִים. אַחֲרֵי חֻרְבַּן מִקְדַּשׁ שְׁלֹמֹה בָּרְחוּ שָׁמָּה רַבִּים מִפְּלִיטֵי יְהוּדָה מֵחֲמַת מֶלֶךְ בָּבֶל, ויהודי אַפְרִיקָה הָאֶזְרָחִים קִבְּלוּ אֶת אֲחֵיהֶם הַגּוֹלִים בְּרַחֲמִים רַבִּים וַיִּתְמְכוּ בְיָדָם לְהֵאָחֵז בְּאֶרֶץ מִקְלָטָם. לְפִי דִּבְרֵי אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת הָיָה לַיְּהוּדִים בְּמִצְרַיִם בִּימֵי גָּלוּת בָּבֶל וְשִׁלְטוֹן פָּרַס בֵּית־מִזְבֵּחַ גָּדוֹל, שֶׁהִתְקַיֵּם כְּמֵאָה שָׁנָה.

* בִּתְקוּפַת שִׁיבַת צִיּוֹן מִבָּבֶל עָזְרוּ יְהוּדֵי אַפְרִיקָה לַאֲחֵיהֶם הַשָּׁבִים מִגָּלוּתָם לְאֶרֶץ אֲבוֹתָם הָעֲזוּבָה. אֲלֶכְּסַנְדֵּר מוּקְדוֹן וּמַלְכֵי בֵּית תַּלְמַי הִטּוּ חֶסֶד לִיהוּדֵי אַפְרִיקָה וְזִכּוּם בַּהֲנָחוֹת רַבּוֹת. בִּימֵי שִׁעְבּוּד יָוָן בָּרְחוּ רַבִּים מִבְּנֵי יְהוּדָה מִפְּנֵי הַמְּהוּמוֹת וְהַמְּבוּכוֹת שֶׁתָּכְפוּ בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתָּם–מִצְרַיְמָה וּלְיֶתֶר גְּלִילוֹת אַפְרִיקָה. וְיוֹשְׁבֵי הַיְּהוּדִים שָׁם עָלוּ לְמַדְרֵגָה הַיּוֹתֵר גְּבוֹהָה (רְאֵה חֵלֶק ב׳ סָעִיף ט״ז). מַפֶּלֶת יְהוּדָה מִתַּגְרַת יַד רוֹמִי הוֹסִיפָה לְהָנִיד אֶת פְּלִיטֵי עַמֵּנוּ לִגְבוּלוֹת אַפְרִיקָה; וְנִפְלָא הַדָּבָר, כִּי בְּאֶרֶץ עַבְדוּתָם לְפָנִים מָצְאוּ לָהֶם הַיְּהוּדִים מְנוּחָה שְׁלֵמָה לְיָמִים רַבִּים. כְּשֶׁתָּכְפוּ עַל יְהוּדֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָרְדִיפוֹת וְהַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת מִצַּד קֵיסָרֵי בִּיצַנְץ נִמְלְטוּ אַלְפֵי יְהוּדִים לְאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית וְהַדְּרוֹמִית וַיִּתְאַזְרְחוּ מַהֵר גַּם בְּקֶרֶב שִׁבְטֵי הָאָרֶץ הַפְּרָאִים לְמֶחֱצָה. כְּשֶׁנִּכְבְּשָׁה אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית לִפְנֵי צִבְאוֹת הַמּוּשְׁלְמָנִים הוֹסִיפוּ הַיְּהוּדִים לִחְיוֹת בַּאֲחֻזּוֹתֵיהֶם בֶּטַח לְפִי חֻקֵּי תּוֹרָתָם בְּאֵין מַעְצוֹר. בְּיִחוּד גָּדַל כְּבוֹד הַתּוֹרָה בְּאֶמְצַע יְמֵי הַבֵּינַיִם בֶּעָרִים: קִירוּאָן (קִירֵנִי) וּפַס, שֶׁהִתְפַּרְסְמוּ בִּישִׁיבוֹתֵיהֶם הַחֲשׁוּבוֹת, וּלְרַבָּנֵי הַקְּהִלּוֹת הָאֵלוּ נִשְׁמְעוּ לֹא רַק יְהוּדֵי אַפְרִיקָה, כִּי אִם רַבִּים מִיהוּדֵי אַסְיָה וְאֵירוֹפָּה.

* אַחֲרֵי אַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית הָיְתָה אַפְרִיקָה מְקוֹם מִקְלָט בָּטוּחַ

לנודדי עמנו ואכסניה של תורה בימי הבינים. רבנים וחכמים מפרסמים יצאו מהארץ הזאת, שהאירו באור תורתם וחכמתם את מחשכי הגולה. והמצינים בהם המה: רב סעדיה גאון, ר' חננאל ור' נסים מקירואן (ראה דף 36) ר' יצחק אלפסי, ר' אפרים המצרי והמשורר ר' יהודה בן עבס יליד פס, בן דורו וחברו של ר' יהודה הלוי.

• מצב היהודים באפריקה היה איתן עד ימי האלמוהידים. קהלות יהודים חשובות נמצאו אז בעיר ברקון אשר בגבול מרוקש, בפס, בקירואן, בקהירה ובאלכסנדריה ובעוד הרבה ערים קטנות ובינוניות. במרבית הקהלות הגדולות היתה ליהודים הנהגה חפשית ונשיא מיחד לכל עדה. למוד התורה לא התפשט בין המוני היהודים באפריקה, כמו בקרב אחיהם שבאסיה, ומרבית החכמים והסופרים לא מצאו בה כר נרחב לעבודתם ונדדו מארץ מולדתם אל אחוזות אחיהם באספמיה הערביאית.

כבושי האלמורבידים והאלמוהידים באספמיה הגדילו את הקשר בין הארץ הכבושה ובין ארץ מולדת הכובשים — אפריקה הצפונית. מפני רדיפות האלמוהידים נדדו רבים מיהודי אספמיה למקומות יותר בטוחים בגבולות אפריקה וביחוד — מצרימה. ובעת ההיא מלך על מצרים השלטן צלעדין, שכבש תחת ידו גם את סוריה ואת ארץ ישראל (א. ק״כ לחרבן). הוא היה מושלמני טוב ונאמן לדתו, ואל היהודים התיחס בסבלנות גמורה, ויורשה להם להשתקע בירושלים, שהנוצרים אסרו עליהם מקדם גם להראות בתחומה. בראש כל קהלות היהודים במצרים עמד בימיו מנהיג יהודי, ותאר „נגיד" נתן לו. הוא היה ממנה רבנים וחזנים לכל הקהלות ולבתי הכנסיות, שפט כל הדבר הקשה בדיני נפשות וקנסות, ורשות נתנה לו: לענש את העבריינים בענש ממון או גם בענש הגוף. במצרים ישבו בימים ההם גם רבים מבני המקרא, שהסתדרו שם לעדות מיחדות, ונשיא מיחד משלהם הנהיג את כל עניני קהלותיהם.

• לגדולי הקראים בעת ההיא ראוים להזכר: החכם יפת בן סעיד,

שֶׁעָמַל לְיַסֵּד אֶת תּוֹרַת בְּנֵי הַמִּקְרָא עַל יְסוֹד הַמָּסוֹרָה, וְהַנְּשִׂיאִים: חִזְקִיָּה וּשְׁלֹמֹה בְּנוֹ, שֶׁהִתְיַחֲסוּ עַל מִשְׁפַּחַת עָנָן מְיַסֵּד הַכִּתָּה הַדָּתִית הַזֹּאת.

יט. הָרַמְבַּ"ם.* בַּיָּמִים הָרָעִים הָהֵם, בַּעֲטֹף שְׁמֵי הַיַּהֲדוּת עֲנָנִים שְׁחוֹרִים וּבְרַחֲבֵי הָאֹפֶק רִחֲפוּ רוּחוֹת קֶטֶב וְכִלָּיוֹן; בַּחֹשֶׁךְ אוֹר הַדַּעַת וְשֵׂכֶל הָאָדָם וְרַק רַעַל קִנְאַת הַדָּת מִלֵּא אֶת נַפְשׁוֹ, וּבִמְקוֹם דֶּגֶל הָאַחֲוָה וְהַשָּׁלוֹם בֵּין גּוֹיֵי הָאָרֶץ נִרְאֲתָה לַהַט הַחֶרֶב בִּידֵי אַדִּירֵי הָעוֹלָם, חֶרֶב אִישׁ בְּרֵעֵהוּ, — הוֹפִיעַ לְעַמֵּנוּ מַנְהִיג גָּדוֹל וַעֲנַק הָרוּחַ שֶׁהֵאִיר בְּאוֹר תּוֹרָתוֹ וְחָכְמָתוֹ בְּעַד מִפְלְשֵׁי הֶעָבִים הַכְּבֵדִים אֶת מַחֲשַׁכֵּי גָלוּתוֹ וַיְהִי לוֹ לַעֲמוּד אֵשׁ בִּישִׁימוֹן נְדוּדָיו בַּגּוֹיִם. לִבּוֹ הָיָה כְּלֶב הָאַרְיֵה אֵיתָן וְעָשׂוּי לִבְלִי־חָת, מָלֵא נְדִיבוּת וְרוֹמְמוּת מֶלֶךְ וַעֲנָוַת יוֹנָה, וּמָלֵא אַהֲבָה וְרַחֲמִים אֵין קֵץ לִבְנֵי עַמּוֹ הַנִּרְדָּפִים מִפְּנֵי בַּעֲלֵי אֶגְרֹפִים שְׁכּוּרֵי קִנְאוּת עִוֶּרֶת. וְעַיִן נֶשֶׁר נִתְּנָה לָאִישׁ הַדָּגוּל מֵרְבָבָה הַזֶּה: לַחְקֹר מִמַּעְלָה אֶת כָּל הַטּוֹב וְהָרָע הַמּוֹשֵׁל בָּעוֹלָם, לְהָבִין אֶת כָּל הָאֱמֶת הַמַּקֶּפֶת אֶת נֶפֶשׁ הָאָדָם. וְחֵפֶץ אַדִּיר מָלֵא אֶת לֵב הָעֲנָק הַזֶּה: לְחַבֵּק אֶת כָּל הַיָּפֶה וְהַנִּשְׂגָּב בְּרַחֲבֵי הַיְצִירָה וְהַמַּחֲשָׁבָה וּלְקָרְבֵהוּ אֶל תַּחַת כַּנְפֵי הַיַּהֲדוּת.

שֵׁם אִישׁ הָאֱלֹהִים הַזֶּה הוּא רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן מַיְמוֹן, הַנּוֹדָע בְּסִפְרוּתֵנוּ בְּקִצּוּר שְׁמוֹ: רַמְבַּ"ם. קוֹרוֹת יְמֵי חַיָּיו וּמִפְעָלָיו אֲשֶׁר פָּעַל לְטוֹבַת עַמּוֹ וְתוֹרָתוֹ—מְלֵאוֹת חֲלִיפוֹת וְעִנְיָן רַב כְּחַיֵּי כָּל בְּחִירֵי עַמֵּנוּ.

הוּא נוֹלַד בְּי"ד נִיסָן בִּשְׁנַת אֶלֶף וְשִׁשִּׁים וָשֵׁשׁ לַחֻרְבָּן בָּעִיר קָרְדוֹבָה, כִּי שָׁם נִתְמַנָּה אָבִיו לְדַיַּן הַקְּהִלָּה. ר' מַיְמוֹן בְּעַצְמוֹ הָיָה גָדוֹל בְּתוֹרָה וּבְחָכְמָה, וְהוּא הוֹרָה לִבְנוֹ הַגְּאוֹנִי לִמּוּדֵי הַתַּלְמוּד וְהַמַּדָּעִים. הַיָּמִים יְמֵי תּוֹר־הַזָּהָב לְהַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים, עֵת מִתּוֹךְ עַמֵּנוּ יָצְאוּ הַרְבֵּה חוֹקְרִים וּמְשׁוֹרְרִים הַיּוֹתֵר גְּדוֹלִים, שֶׁרִשּׁוּמָם נִכָּר בִּגְדוֹלֵי הַיַּהֲדוּת עַד הַיּוֹם. הַנַּעַר מֹשֶׁה הִשְׁתַּלֵּם בַּתּוֹרָה וּבְלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר וְהַטֶּבַע, וַיִּרְכֹּשׁ לוֹ יְדִיעוֹת הֲגוּנוֹת בְּמִבְחַר הַסִּפְרוּת הָעִבְרִית וְהָעַרְבִיאִית. וַיְהִי כַּאֲשֶׁר מָלְאוּ לַנַּעַר שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה — וְקָרְדוֹבָה נָפְלָה בִּידֵי הָאַלְמוֹהִידִים הַפְּרָאִים, שֶׁנָּתְנוּ לִיהוּדֵי הָעִיר שְׁנֵי דְרָכִים: לְקַבֵּל אֶת דַּת הָאִישְׁלָם אוֹ לַעֲזוֹב אֶת הָאָרֶץ. יְהוּדֵי קָרְדוֹבָה בָּחֲרוּ בְּמַטֵּה נוֹדְדִים, וּבֵין הַגּוֹלִים נִמְצְאוּ גַּם בְּנֵי בֵיתוֹ

של ר' מימון, שעזבו את עיר מולדתם וינועו מעיר לעיר. שבעי נדודים ותלאות אין קץ, גם בימי הטלטולים האלה בערי אספמיה לא פסק משה בן מימון להשתלם בלמודים. בערים שונות התודע העלם רב הכשרון אל גדולי חכמי הערביאים, ויוסף לרכש לו ידיעות עמקות בתורת החקירה וישתלם שם גם בחכמת הרפואה. התלאות הרבות אשר באו על העלם־החוקר עוררו בלבו מחשבות רבות על תורת היהדות, ואדיר חפצו היה להכניס אל תחומה אור המדע, להעמיק את יסודותיה ולהרחיב את גבולותיה.

במלאת לר' משה בן מימון שלשים שנה נדדו בני משפחתו מאספמיה לאפריקה הצפונית ויתישבו בפס. האלמוהידים הקנאים השתוללו אז בגבול מרוקש ויאנסו את היהודים יושבי הארץ לקבל את דת האישלם. גם בני ביתו של ר' מימון היו אנוסים להתחפש ימים רבים תחת מסוה האישלם למראית עין, ובביתם הוסיפו לחיות כיתר אחיהם האנוסים לפי חקי היהדות כקדם. אולם למרגלי האלמוהידים נודע הדבר, ויבקשו להמית את האנוסים „הכופרים". אז ברח ר' מימון ובני ביתו בחשכת הלילה מאפריקה לארץ ישראל. ביום הששי לטלטול הגולים בים התיכון, קמה סערה נוראה והאניה חשבה להשבר. לנודדים הנרדפים נשקפה שנית סכנת המות, אולם הסער חלף ואחרי חדש ימים השליכה אניתם עגן על חוף עכו. בעיר הזאת גרו בני מימון חדשים אחדים, ומשם עלו ירושלימה להשתטח על חרבות גדלת עמם — אצל כתל המערבי. מירושלים הלכו חברונה ושם התפללו כל היום במערת המכפלה, מקום קברות האבות. משם שבו בני מימון לאפריקה ויתישבו בקהירה הישנה (פסטט).

* כעבר חדשים אחדים מת בקהירה ר' מימון, ויתאבל עליו ר' משה בנו ימים רבים. לא עלתה עוד ארוכה למכת לבו זאת, והנה שבר על שבר בא עליו: אחיו האהוב דוד ירד באניה לרגל מסחרו באבנים טובות ויטבע במעמקי ים הודו. האסון הזה מחץ את לב החוקר הגדול, ויחל מחלה עזה ומסכנת במשך שנה שלמה. ובאשר

שָׁב רַבֵּנוּ משֶׁה לְאֵיתָנוֹ עָמַל לְהַשְׁקִיט אֶת סַעֲרַת רוּחוֹ וּלְרַפֵּא אֶת נִגְעֵי לִבּוֹ בְּדִבְרֵי תוֹרָה וְלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר.

בְּקָהִירָה עָסַק הָרַמְבַּ"ם בִּרְפוּאַת חוֹלִים, וּמִמֶּנָּה לַחְמוֹ נִמְצָא לוֹ וּלְבֵיתוֹ וּלְמִשְׁפַּחַת דָּוִד אָחִיו. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְשֵׁם רַבֵּנוּ משֶׁה יָצָא לִתְהִלָּה וּלְתִפְאֶרֶת בֵּין כָּל תּוֹשְׁבֵי הָעִיר הָעַרְבִיאִים וְהַיְּהוּדִים – בְּתוֹר רוֹפֵא מֻמְחֶה וְחוֹקֵר עַמְקָן. וְכַאֲשֶׁר הִגִּיעַ שֵׁמַע הָרַמְבַּ"ם לְצַלְעֲדִין שֻׁלְטַן מִצְרַיִם הִפְקִידָהוּ לְרוֹפֵא בֵיתוֹ הַקָּבוּעַ, וְגַם מִנָּהוּ לְנָגִיד עַל כָּל הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ; וּמֵאָז הָיָה הָרַמְבַּ"ם לְמַנְהִיג וְלְרֹאשׁ לְכָל אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ בְּאַרְצוֹת הַקֶּדֶם. אֶת מִשְׂרָתוֹ בְּתוֹר רוֹפֵא הֶחָצֵר הוֹסִיף הָרַמְבַּ"ם לְמַלֵּא גַם אַחֲרֵי מוֹת צַלְעֲדִין, וְלַמְרוֹת עֲבוֹדָתוֹ הַכְּבֵדָה הַזֹּאת הָיָה מוֹצֵא לוֹ פְּנַאי לְנַהֵל בֶּאֱמוּנָה אֶת עִנְיְנֵי עֲדָתוֹ וְיֶתֶר הַקְּהִלּוֹת בְּמִצְרַיִם, וְלַעֲסוֹק בְּחִבּוּר סְפָרָיו הַנִּצְחִיִּים בְּמֶחְקְרֵי הַיַּהֲדוּת.

* בָּעֵת הַהִיא (א' ק"ג לַחֻרְבָּן–בְּעֵרֶךְ) בָּאָה צָרָה גְדוֹלָה עַל יְהוּדֵי תֵימָן אֲשֶׁר בַּעֲרָב הַדְּרוֹמִית. כַּלִּיפֵי מִצְרַיִם לְבֵית־פְּטִימָה הָיוּ מִמִּפְלַגַּת בְּנֵי שִׁיעַ. וְכַאֲשֶׁר כָּבַשׁ מִיְדֵיהֶם צַלְעֲדִין אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיַּכְנַע תַּחְתָּיו גַם אֶת כַּלִּיפוּת בַּגְדָד, הִתְעוֹרְרָה גַם בֵּין הַמּוּשְׁלְמַנִים מִמִּפְלַגַּת בְּנֵי שִׁיעַ הַקִּנְאָה לְדָתָם, וְאֶת כָּל חֲמָתָם שָׁפְכוּ עַל הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי תֵימָן וַיַּאַנְסוּם לְקַבֵּל אֶת דַּת הָאִישְׁלָם. וְאַחֲרֵי כִּי תוֹרַת הַיַּהֲדוּת לֹא הָיְתָה נְפוֹצָה בְּיוֹתֵר בֵּין יְהוּדֵי תֵימָן, נִשְׁקְפָה סַכָּנָה גְדוֹלָה פֶּן יֹאוֹתוּ לַעֲזוֹב אֶת דַּת אֲבוֹתֵיהֶם מִפַּחַד וּמֵחֹסֶר דָּעַת. אָז פָּנָה ר' יַעֲקֹב אַלְפַיּוּמִי, הַגָּדוֹל בְּחַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּתֵימָן, אֶל הָרַמְבַּ"ם וַיְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ עֵצָה לְקַדֵּם אֶת פְּנֵי הָרָעָה. הָרַמְבַּ"ם נַעֲנָה לְבַקָּשַׁת הָרַב ר' יַעֲקֹב, וַיַּעֲרֹךְ אֶל יְהוּדֵי עֲרָב אִגֶּרֶת, הַנּוֹדַעַת עַד הַיּוֹם בִּשְׁמָהּ „אִגֶּרֶת תֵּימָן", וְזֶה תָּכְנָהּ בְּקִצּוּר:

„וְאַתֶּם, אַחֵינוּ, חִזְקוּ וְאִמְצוּ, אַל יַבְהִילוּ אֶתְכֶם הַשְּׁמָדוֹת וְהַגְּזֵרוֹת, וְאַל יַפְחִיד אֶתְכֶם תֹּקֶף יַד הָאוֹיֵב עֲלֵיכֶם, שֶׁכָּל הָעִנְיָן הַזֶּה הִנֵּהוּ רַק נִסָּיוֹן וּבְחִינָה, לְהַרְאוֹת אֱמוּנַתְכֶם וְחִבַּתְכֶם (לַיַּהֲדוּת) לְעֵינֵי הָעַמִּים".

הָאִגֶּרֶת הַמְצֻיֶּנֶת הַזֹּאת חִזְּקָה אֶת לֵב יְהוּדֵי עֲרָב הַנִּדְהָמִים בֵּאלֹהֵי

היהדות. ולא עזבו את עמם בצר לו. מאז גדל עוד כבוד הרמב"ם בכל ארצות הקדם, ושמו נקדש בתפוצות הגולה. בהרבה קהלות היו מזכירים היהודים את שם רבם הגדול בתפלותיהם בנוסח כזה: „בחייכון וביומיכון ובחיי רבנו משה בן מימון".

* כמו בספריו אשר הנחיל לעמנו עד היום כן גם במפעליו אשר פעל לטובתו, היתה לרמב"ם כונה אחת: לתת ליהדות תבנית רחבה וכוללת את כל חיי בניה־אמוניה ולפיכך התאמץ לקרב אל מחנה ישראל את בני המקרא ולהשאירם בתוך תחום היהדות. וככה השיב על השאלה: איך להתנהג עם הקראים בנוגע לאחדים ממנהגי דתנו, שגם הם מקימים אותם —: „הקראים ראוים לכבוד ולהתקרב אליהם במעשי ישר, להתנהג אתם במדת הענוה ובדרך האמת והשלום".

כ. ספרי הרמב"ם; המחלקת; מותו. בשנת העשרים ושלש לימי חייו החל הרמב"ם לחבר את פרושו הגדול לששת סדרי המשנה וישלימו בשנת השלשים. את ספרו זה חבר רבנו משה ערביאית, ולעברית תרגם על ידי מתרגם יתר ספריו — ר' שמואל אבן־תבון. בפרושו זה, שקראו בשם „המאור", הוא מפיץ אור יקר על הרבה מקומות קשים בספרי המשנה, מברר ומסביר בהסברה קלה ובהגיון רב את תכנם וכונתם. את פרושו למשנה חבר הרמב"ם בימי נדודיו וטלטוליו הרבים בערי אספמיה, ותלאות גלותו לא הרפו את רוחו ולא החשיכו את מאור שכלו. בספרו זה מוכיח רבנו משה כי עקרי התורה נוסדו על יסודות הדעת, ותקנות רבות בספרי המשנה נצרפו ונבדקו על ידי יוצריהם — התנאים לאור המדע ותורת המדות. מאורעות רבים בקורות עמנו ובהתפתחות היהדות מיסד הרמב"ם על ההגיון והמחקר החפשי (כמו: דבר הנבואה, תחית המתים ועוד); את תורת המוסר של חכמי המשנה במסכת „אבות" הוא מסביר לפי חכמת הרפואה ותורת הנפש הכללית („שמונה פרקים לרמב"ם").

את ספרו השני: „יד החזקה" או „משנה תורה", — אשר בו מתחילה תקופה חדשה לספרות התלמוד, — חבר הרמב"ם עברית צחה ומצינה

עד לְהַפְלִיא, וְעָמַל בּוֹ כְּעֶשֶׂר שָׁנִים. הַדִּין־וּדְבָרִים וְהַשְּׁאֵלוֹת הָרַבּוֹת שֶׁקְּהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַרְצוֹת הַקֶּדֶם הָיוּ פּוֹנוֹת אֵלָיו בְּמֶשֶׁךְ יְמֵי מִשְׂרָתוֹ בְּהַנְהָגַת עֲדַת קָהִירָה – הוֹכִיחוּ אֶת הָרַמְבַּ"ם לָדַעַת, כִּי סִפְרֵי הַתַּלְמוּד לְכְשֶׁעַצְמָם נִשְׂגְּבוּ מִבִּינַת הֲמוֹן הָעָם, בְּשֶׁל הַשִּׁבּוּשִׁים הָרַבִּים שֶׁנָּפְלוּ בָהֶם בְּאַשְׁמַת הַמַּעְתִּיקִים וּמִפְּנֵי הָעִרְבּוּבְיָה בְּסִדּוּר עִנְיָנָיו, שֶׁרַק מוּמְחִים וְחַכְמֵי הַתּוֹרָה יָכְלוּ לָרֶדֶת לְעֹמֶק הִלְכָתָם. הַדָּבָר הַזֶּה עוֹרֵר בְּלֶב הָרַמְבַּ"ם אֶת הָרַעְיוֹן לְחַבֵּר סֵפֶר־עָם, שֶׁיָּכִיל בְּקִרְבּוֹ אֶת כָּל פִּסְקֵי הַדִּינִים וְהַמִּשְׁפָּטִים שֶׁל הַתּוֹרָה הַכְּתוּבָה וְהַמְּסוֹרָה בְּמַעֲרָכָה מְסֻדֶּרֶת וְקַיֶּמֶת לַדּוֹרוֹת. בְּהַקְדָּמָתוֹ לְסֵפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה" מְבָאֵר הָרַמְבַּ"ם אֶת כַּוָּנָתוֹ בְּחִבּוּר זֶה, לֵאמֹר:

„יְהֵא חִבּוּר זֶה מְקַבֵּץ לַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה עִם הַתַּקָּנוֹת וְהַמִּנְהָגִים וְהַגְּזֵרוֹת, שֶׁנַּעֲשׂוּ מִימוֹת משֶׁה רַבֵּנוּ עַד חִבּוּר הַגְּמָרָא. וְקָרָאתִי שֵׁם חִבּוּר זֶה „מִשְׁנֵה תוֹרָה" לְפִי שֶׁאָדָם קוֹרֵא בַּתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ קוֹרֵא בָזֶה וְיוֹדֵעַ (גַּם) תּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה כֻּלָּהּ".

• כִּי כַּוָּנַת הָרַמְבַּ"ם הָיְתָה לְהַנְחִיל אֶת הַתּוֹרָה לְכָל בְּנֵי עַמּוֹ, מְעִידִים דְּבָרָיו גַּם בְּנוֹגֵעַ לְסִגְנוֹן הַסֵּפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה":

„חִבּוּר זֶה יִכְלוֹל כָּל דִּינֵי הַתּוֹרָה וּמִשְׁפָּטֶיהָ, וְלֹא אָבִיא בוֹ כִּי אִם הֲלָכָה פְּסוּקָה: מַה שֶּׁצָּרִיךְ בִּזְמַן הַגָּלוּת וּמַה שֶּׁאֵינוֹ צָרִיךְ. וְלֹא חִבַּרְתִּיו בִּלְשׁוֹן הַתַּלְמוּד (עִבְרִית וַאֲרָמִית) שֶׁלֹּא יְבִינוּהוּ מֵאַנְשֵׁי אֻמָּתֵנוּ כִּי אִם יְחִידִים; אֲבָל אֲחַבְּרוֹ בִּלְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה, כְּדֵי שֶׁיָּקֵל לְרֹב עַמֵּנוּ לָדַעַת בְּכָל הַתּוֹרָה בֵּין מִדְּאוֹרַיְתָא (= תּוֹרַת משֶׁה) בֵּין מִדְּרַבָּנָן (= חַכְמֵי הַתַּלְמוּד)".

אֶת חִבּוּרוֹ „מִשְׁנֵה תוֹרָה" אוֹ „יַד הַחֲזָקָה" חִלֵּק הָרַמְבַּ"ם לְאַרְבָּעָה עָשָׂר חֲלָקִים: לַחֵלֶק הָרִאשׁוֹן קָרָא „סֵפֶר הַמַּדָּע", הַמְיֻסָּד עַל יְסוֹדוֹת הַמֶּחְקָר וְהַהִגָּיוֹן אֶת עִקְרֵי אֱמוּנָתֵנוּ, שֶׁהֵם שְׁלשָׁה עָשָׂר בְּמִסְפָּר:

א) הַבּוֹרֵא יִתְבָּרֵךְ הוּא מַנְהִיג לְכָל הַבְּרוּאִים;

ב) הוּא יָחִיד וְאֵין יְחִידוּת כָּמוֹהוּ (=נֶגֶד תּוֹרַת הַשְּׁנִיּוּת).

ג) הַבּוֹרֵא יִתְבָּרֵךְ אֵינוֹ גוּף וְלֹא יַשִּׂיגוּהוּ מַשִּׂיגֵי גוּף (אֵין לוֹ תֹּאַר שֶׁל גוּף; נֶגֶד תּוֹרַת הָאֱלִילִים וּבְנֵי הָאֱלֹהִים);

ד) הוּא רִאשׁוֹן וְהוּא אַחֲרוֹן (נִצְחִי).

ה) לוֹ לְבַדּוֹ רָאוּי לְהִתְפַּלֵּל וְאֵין לְהִתְפַּלֵּל לְזוּלָתוֹ;

ו) כָּל דִּבְרֵי הַנְּבִיאִים (בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ) — אֱמֶת;

ז) נְבוּאַת מֹשֶׁה רַבֵּנוּ אֲמִתִּית, וְהוּא אָב לַנְּבִיאִים;

ח) כָּל הַתּוֹרָה הַמְצוּיָה עַתָּה בְּיָדֵנוּ, הִיא הַנְּתוּנָה לְמֹשֶׁה רַבֵּנוּ;

ט) זֹאת הַתּוֹרָה לֹא תְהֵא מֻחְלֶפֶת וְלֹא תְהִי תּוֹרָה אַחֶרֶת;

י) הַבּוֹרֵא יוֹדֵעַ כָּל מַעֲשֵׂי בְּנֵי הָאָדָם וְכָל מַחְשְׁבוֹתָם;

יא) הַבּוֹרֵא גּוֹמֵל טוֹב לְשׁוֹמְרֵי מִצְוֹתָיו וּמַעֲנִישׁ לְעוֹבְרֵי מִצְוֹתָיו (= „שָׂכָר וָעֹנֶשׁ");

יב) אֲנִי מַאֲמִין בְּבִיאַת הַמָּשִׁיחַ אַף עַל פִּי שֶׁיִּתְמַהְמֵהַּ;

יג) אֲנִי מַאֲמִין שֶׁתִּהְיֶה תְּחִיַּת הַמֵּתִים.

עִקְּרֵי דָתֵנוּ אֵלֶּה מְפֹרָשִׁים בְּ„סֵפֶר הַמַּדָּע" בְּהַסְבָּרָה מְפֹרֶטֶת הַנּוֹסֶדֶת עַל יְסוֹדוֹת הַמֶּחְקָר שֶׁל תּוֹרַת הַמִּדּוֹת וְהַשְׁאָרַת הַנֶּפֶשׁ. בְּיֶתֶר חֶלְקֵי „מִשְׁנֵה תּוֹרָה" עֲרוּכִים בְּסֵדֶר נָכוֹן וּמֻחְלָט כָּל הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים, הַתַּקָּנוֹת וְהַמִּנְהָגִים שֶׁל חוֹבוֹת הַיְּהוּדִי לַד' וְלָאָדָם, לַמִּשְׁפָּחָה וְלַצִּבּוּר לְפִי הַמִּצְוֹת וְהַגְּזֵרוֹת מִימוֹת כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ עַד דּוֹרוֹת הָרַבָּנִים. הוֹדוֹת לַסֵּפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה" הָיוּ מֵאָז תַּקָּנוֹת הַתַּלְמוּד לְנַחֲלַת כָּל הָעָם, וּלְמוֹרֵה דֶרֶךְ וּלְסֵפֶר־עֵזֶר לְכָל רַב וְדַיָּן בִּתְפוּצוֹת הַגּוֹלָה עַד הַיּוֹם.

וְהָרַמְבַּ"ם לֹא הִסְתַּפֵּק בָּזֶה שֶׁיִּסֵּד אֶת דַּת הַיַּהֲדוּת עַל יְסוֹדוֹת מַדָּעִיִּים וְעָרַךְ אֶת סֵפֶר חֻקּוֹתֶיהָ בַּעֲרִיכָה מְצֻיֶּנֶת וּמְסֻדֶּרֶת כָּל צָרְכָּהּ. אַדִּיר חֶפְצוֹ הָיָה: לְהַשְׁלִים בֵּין הַדָּת וּבֵין הַחֲקִירָה. שְׁתֵּי הָאֲמִתִּיּוֹת הָאֵלֶּה הֵאִירוּ אֶת דֶּרֶךְ חַיָּיו וּמַחְשְׁבוֹתָיו: הָאֱמֶת הַנִּתְּנָה לָאָדָם מִפִּי הַהַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה (= הַדָּת וְהָאֱמוּנָה) וְהָאֱמֶת הַמִּתְגַּלָּה לָאָדָם בְּדַרְכֵּי

שִׂכְלוֹ (=הַמֶּחְקָר). כִּיהוּדִי מַאֲמִין כָּרַע הָרַמְבַּ"ם בֶּרֶךְ לִפְנֵי גְדוּלַּת תּוֹרַת הַמּוּסָר שֶׁל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ וְהַנְּבִיאִים; כְּחוֹקֵר מַעֲמִיק הֶעֱרִיץ אֶת שִׁיטַת אֲרִיסְטוֹ (שֶׁנּוֹסְדָה בְּרֻבָּהּ עַל תּוֹרַת הַהִגָּיוֹן וּמֶחְקְרֵי הַטֶּבַע) וְיֶתֶר יוֹצְרֵי הַמַּחֲשָׁבָה וְחַכְמֵי הַהִגָּיוֹן, וַיְסַגֵּל אוֹתָהּ לְרוּחַ חֲקִירוֹתָיו וְהוֹכָחוֹתָיו בְּתוֹרַת הַיַּהֲדוּת. וְאֶת רַעְיוֹנוֹ הַכַּבִּיר (לְהַשְׁלִים בֵּין תּוֹרַת הַמּוּסָר וּבֵין תּוֹרַת הַהִגָּיוֹן) הוֹצִיא לְפֹעַל בְּסִפְרוֹ הֶעָנָקִי הַשְּׁלִישִׁי, שֶׁחִבֵּר עַרְבִיאִית וְתֻרְגַּם עַל יְדֵי ר' שְׁמוּאֵל אִבְּן־תִּבּוֹן (וְגַם עַל יְדֵי ר' יְהוּדָה אַלְחָרִיזִי) לְעִבְרִית בְּשֵׁם „מוֹרֵה נְבוּכִים", הַנֶּחְלָק לִשְׁלשָׁה חֲלָקִים: הַחֵלֶק הָרִאשׁוֹן מְקֻדָּשׁ לְתוֹרַת הָאֱלָהוּת, הַחֵלֶק הַשֵּׁנִי מְדַבֵּר עַל גִּלּוּי הַשְּׁכִינָה („נְבוּאָה") וְגַרְמֵי הַיְצִירָה („גַּלְגַּלִּים"), הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי מֵכִיל אֶת תּוֹרַת הַמִּדּוֹת לְפִי הַמֶּחְקָר וּמִצְוֹת דָּתֵנוּ. הַדֵּעָה הַכּוֹלֶלֶת הַמְמַלְּאָה אֶת הַסֵּפֶר „מוֹרֵה נְבוּכִים" הִיא: כִּי הַדָּת הַצְּרוּפָה וְתוֹרַת הַהִגָּיוֹן אֵינָן מִתְנַגְּדוֹת כִּי אִם מַשְׁלִימוֹת אִשָּׁה אֶת אֲחוֹתָהּ, בְּשֶׁגַּם שְׁתֵּיהֶן מוֹכִיחוֹת אֶת יְחִידוּת הַבּוֹרֵא, כִּיסוֹד כָּל יְצִירָה („סִבָּה"), וּשְׁתֵּיהֶן שׁוֹאֲפוֹת לְהַשְׁלָמַת הָאָדָם וְתִקּוּן נַפְשׁוֹ וְגוּפוֹ; וּבְרוּחַ זֶה מוֹסִיף הָרַמְבַּ"ם לְיַסֵּד אֶת עִקְּרֵי הַיַּהֲדוּת לְפִי תּוֹרַת הַמֶּחְקָר וְהַמַּדָּע.

מִלְּבַד שְׁלשֶׁת הַסְּפָרִים הָעֲנָקִים הָאֵלֶּה חִבֵּר הָרַמְבַּ"ם עוֹד חִבּוּרִים חֲשׁוּבִים בְּתוֹרַת הָאֱלָהוּת, הַהִגָּיוֹן, הַמִּדּוֹת וְהָרְפוּאָה. אוּלָם בְּיוֹתֵר הִשְׁפִּיעוּ עַל חַיֵּי עַמֵּנוּ וְסִפְרוּת הַתַּלְמוּד פֵּרוּשׁוֹ עַל הַמִּשְׁנָה וְהַסֵּפֶר „יָד הַחֲזָקָה". בִּשְׁנֵי סְפָרָיו אֵלֶּה עָלָה בִּידֵי הָרַמְבַּ"ם לְבַצֵּעַ בְּאֹפֶן נַעֲלֶה אֶת אֲשֶׁר הֵחֵל לַעֲשׂוֹת לִפְנֵי מָאתַיִם שָׁנָה רַב סְעַדְיָה גָּאוֹן בְּחִבּוּרוֹ „הָאֱמוּנוֹת וְהַדֵּעוֹת": לְיַסֵּד אֶת הַיַּהֲדוּת עַל יְסוֹד הַמַּדָּע. וְהַסֵּפֶר „מוֹרֵה נְבוּכִים" הִתְפַּרְסֵם חִישׁ לִתְהִלָּה מֵאֵין כָּמוֹהוּ וַיְהִי לִמְקוֹר מַחֲשָׁבָה וְעִיּוּן רַב לַיְּהוּדִים, לָעַרְבִיאִים וְלַנּוֹצְרִים (בְּתַרְגּוּם לְלַטִּינִית).

* אֲבָל לָרַמְבַּ"ם נִמְצְאוּ גַם מִתְנַגְּדִים גְּדוֹלִים, שֶׁרָאוּ בִּסְפָרָיו חֲתִירָה תַּחַת עַמּוּדֵי הַדָּת. דַּעְתָּם הָיְתָה כִּי רַק לָאֱמוּנָה יִגָּבְרוּ הַיְּהוּדִים בְּאַרְצוֹת גָּלוּתָם, וְהַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי יַזִּיק לְקִיּוּם תּוֹרָתֵנוּ בְּעֵת שֶׁרַבִּים קָמוּ לְבַלּוֹתָהּ. מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם הָיוּ שׁוֹנִים: יֵשׁ־שֶׁהֶאֱמִינוּ בְּתֹם

לְבָבָם, כִּי סְפָרָיו מְלֵאִים חֲקִירָה יְתֵרָה (וְהֵם קָרְאוּ לָהּ „כְּפִירָה"), הַיְכוֹלָה רַק לְרַפּוֹת אֶת יְדֵי הַיְהוּדִים בְּתוֹרַת אֲבוֹתָם, וְהַמַּחְלֹקֶת שֶׁחָלְקוּ עַל הָרַמְבַּ"ם הָיְתָה בְּכָל אֹפֶן לְשֵׁם שָׁמַיִם; וָיֵשׁ – שֶׁהַקִּנְאָה בִּגְדֻלַּת הָרַמְבַּ"ם וּבְחָכְמָתוֹ דִּבְּרָה מִתּוֹךְ הִתְנַגְּדוּתָם, וַיִּתְאַמְּצוּ לְהַשְׁפִּיל אֶת כְּבוֹדוֹ בְּעֵינֵי הָעָם. הַסֵּפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה" עוֹרֵר עָלָיו בְּיִחוּד אֶת מְחָאַת אֲחָדִים מֵהָרַבָּנִים וְחַכְמֵי הַתּוֹרָה שֶׁחָרְדוּ מִפְּנֵי הַסֵּפֶר הַמְצֻיָּן הַזֶּה, פֶּן יִירַשׁ אֶת מְקוֹם הַתַּלְמוּד לְגַמְרֵי, וְסִפְרֵי חֲזַ"ל בִּמְקוֹרָם יִשָּׁכְחוּ מִקֶּרֶב יִשְׂרָאֵל. אֶחָד מִמִּתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם הַגְּדוֹלִים הָיָה הָרַב הַמְפֻרְסָם בְּצָרְפַת הַדְּרוֹמִית („פְּרוֹבַנְצְיָה") הוּא ר' אַבְרָהָם בֶּן דָּוִד (הָרַאֲבַ"ד הַשֵּׁנִי), שֶׁחִבֵּר נֶגֶד „יָד הַחֲזָקָה" אֶת סִפְרוֹ „הַשָּׂגוֹת". אָז נֶחֶלְקוּ חַכְמֵי הַתּוֹרָה וּמוֹרֵי הָעָם לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת: מַעֲרִיצֵי הָרַמְבַּ"ם הוֹסִיפוּ לְהַקְדִּישׁ אֶת שֵׁם רַבָּם הַגָּדוֹל וּלְהָפִיץ אֶת תּוֹרָתוֹ בָּרַבִּים („חַכְמֵי לוּנִיל" וּבְנֵי מִשְׁפַּחַת אִבְּן תִּבּוֹן), וּמִתְנַגְּדָיו הַשּׁוֹנִים הוֹסִיפוּ לְהַשְׁפִּילוֹ וּלְעוֹרֵר עָלָיו אֶת חֲמַת הֲמוֹן הָעָם. וְגַם בְּמַחֲלֹקֶת זוּ נִגְלְתָה נֶפֶשׁ הָרַמְבַּ"ם בְּכָל תִּפְאֶרֶת גְּדֻלָּתָהּ וְצִדְקָתָהּ. דַּעְתּוֹ הָיְתָה מֻחְלֶטֶת: כִּי בְּאִם רַק יָבִינוּ הַיְהוּדִים בִּשְׁלֵמָהּ הֵם נִרְדָּפִים, לֹא יַעַזְבוּ אֶת תּוֹרָתָם מִפְּנֵי כָּל הַפֻּרְעָנִיּוֹת שֶׁבָּעוֹלָם; וְאֶת מַחֲשַׁבְתּוֹ זוּ הוֹסִיף לְבָרֵר לְתַלְמִידָיו וְגַם לְמִתְנַגְּדָיו. בַּעֲנָוָה וּבִצְנִיעוּת מַפְלִיאָה כָּרָאוּי לְאִישׁ־אֱלֹהִים.

* הַתְּלָאוֹת הָרַבּוֹת שֶׁמָּצְאוּ אֶת הָרַמְבַּ"ם בְּחַיָּיו הַפְּרָטִיִּים וּבְחַיֵּי מִשְׁפַּחְתּוֹ הָרְסוּ לְאַט־לְאַט אֶת בְּרִיאוּתוֹ. וְכִמְעַט כָּל יָמָיו הָיָה יְדוּעַ חֹלִי וּמַכְאוֹבִים. אוּלָם בְּקִיאוּתוֹ הָרַבָּה בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה וּזְהִירוּתוֹ בִּשְׁמִירַת בְּרִיאוּתוֹ תָּמְכוּ בַגּוּף הֶחָלָשׁ הַזֶּה עַד יְמֵי שֵׂיבָה. בִּשְׁנַת הַשִּׁבְעִים לִימֵי חַיָּיו נֶאֱסַף אֶל עַמּוֹ הַיְּהוּדִי־עֲנַק־הָרוּחַ (בכ' טֵבֵת, א. קל"ה לַחֻרְבָּן), שֶׁהֵאִיר בְּאוֹר חָכְמָתוֹ אֶת תּוֹרַת עַמּוֹ עַד הַיּוֹם. וְיוֹם מוֹתוֹ הָיָה לְיוֹם אֵבֶל כָּל הָעָם בְּאַרְצוֹת גָּלוּתוֹ. הָאַגָּדָה מְסַפֶּרֶת, כִּי בִּנְסֹעַ הָאָרוֹן עִם גְּוִיַּת רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן־מַיְמוֹן מִמִּצְרַיִם לִקְבוּרָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, פָּגְשׁוּ בַמְלַוִּים הָרַבִּים כִּשְׁלֹשִׁים אִישׁ מִשֵּׁבֶט הַבֵּדוּאִים וַיַּחְפְּצוּ לָקַחַת אֶת הָאָרוֹן וּלְהַשְׁלִיכוֹ הַיָּמָּה; אֲבָל לֹא יָכְלוּ לַהֲזִיזוֹ מִמְּקוֹמוֹ. וַיָּבִינוּ כִּי

אִישׁ קָדוֹשׁ הוּא הַמֻּנָּח בּוֹ וַיִּלָּווּ גַּם הֵם אֶת הַמֵּת.

* מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם לֹא הִשְׁלִימוּ עִם דֵּעוֹתָיו גַּם אַחֲרֵי מוֹתוֹ, וְהַמַּחֲלֹקֶת הוֹסִיפָה לְהִתְלַקֵּחַ וְהִגִּיעָה גַּם לְקַנָּאוּת־הַדָּת וּלְחִלּוּל שֵׁם שָׁמַיִם לְעֵינֵי שׂוֹנְאֵינוּ. אוּלָם הָעָם הֵבִין מֶה הָיָה לוֹ זֶה משֶׁה הָאִישׁ, וְזֶה זִכְרוֹ אֲשֶׁר הוּא מַזְכִּיר בּוֹ אֶת שְׁמוֹ עַד הַיּוֹם: "מִמּשֶׁה (בֶּן עַמְרָם) עַד משֶׁה (בֶּן מַיְמוֹן) לֹא קָם כְּמשֶׁה".

תמצית הפרק השלישי.

הרמב"ם ומתנגדיו.

ארץ מצרים זכתה בימי קדם להוציא מתוכה איש, אשר הרים את נס המרד נגד העבדות ויתן לבני עמו תורת אור וחופש, שהיתה ברבות הימים למעין המתגבר, המחיה במימיו כל עוברי דרך. כעבור מאות עדנים ודורות הופיע בארץ זו עוד איש אחד בעל לב רחב וחפץ אדיר כמוהו, מלא הוד מלכות וענות ישר כמוהו. תכונת מחוקקנו הגדול נגלתה בכל תפארתה כשבאו אליו מקרביו ובשורת פחד בפיהם: „אלדד ומידד מתנבאים במחנה" — ויענם: „מי יתן והיה כל עם ד' נביאים". כי הוא לא ראה בכהונה הגדולה ובגלוי השכינה זכות מיוחדת „וחזקה" לממלכת הכהנים ושבט רמי היחש.

ותלמידו הנאמן משה בן מימון הלך בעקבותיו. בתורת רבו לא ראה מנורת הקדש המאירה רק ד' אמות של הלכה, כי אם מאור גדול המפיץ קרני אורו אל כל קצוי ארץ ואין נסתר מזהרו. לפני עיניו היתה תמיד תמונת „כל איש ישראל מחוטב עציו עד שואב מימיו", ויסוד חקירותיו בתורת היהדות נשען על דברי מורו הגדול: „כי המצוה הזאת לא נפלאת היא ממך, ולא רחוקה היא".

עוד בימי כתבי־הקדש נכר היה ההבדל בין הלוים וכהני ד' ובין „המון בית ישראל". התורה היתה לנחלת פרחי הכהונה, והעם האמין בהם אמונה שלמה. נגד זכות־אבות זו קמו הנביאים ורבו את ריב עמם מידי מאשריו המתעים. בימי הבית השני היה מרגש עוד יותר השנוי שבין הסופרים וחכמים ובין „עמי הארצות". התורה היתה שנית לרכוש יחידי סגלה, והעם קים רק את מצותיה, בלי דעת את מהותן. וכשיצא עמנו בגולה נוכחו חכמי התורה בעצמם כי סכנה נשקפת לקיום היהדות ונושאי דגלה, אם לא תמסר מורשת האבות לידי כל העם. זאת היתה כונת ר' יהודה הנשיא בחבור המשנה ור' אשי בסדור הלכות הגמרא, וזאת היתה מגמת ר' סעדיה גאון בספרו „האמונות והדעות" ור' יצחק אלפסי בספר „ההלכות". וזה היה אדיר חפצו של הרמב"ם בכל יצירותיו הגאוניות אשר יצר ובכל מפעליו אשר פעל לטובת עמו. העם אינו צריך, לדעתו, רק להאמין ולקים מצות, כי אם לדעת ולהבין את תורתו.

מתנגדי הרמב"ם חשבו בתם לבבם, כי העם לכל משפחותיו ושדרותיו אינו מוכשר לחזות את המאור שבתורה בלי אספקלרית האמונה, ואור המדע ששפך הרמב"ם על תורת היהדות היה יכול, לפי דעתם, להכות את עיני העם בסנורים. זאת היתה סבת ההתנגדות העקרית שבין הרמב"ם ובין מתנגדיו הישרים. אליהם נלוו המון נרגנים, קנאים ומתרתרי ריב מסוג אותם האנשים שבאו אל משה בצעקות: „אלדד ומידד מתנבאים במחנה". ברמב"ם ראו את נביא־הדור שבא לתבע את עלבון העם מידי מנהיגיו. והמחלקת לשם שמים נהפכה על ידם למסכת־קנאות ולמלחמת אנשים. אולם הדורות הבאים ידעו לשפט גבהה את עצם הריב, ולכל אחד מבעלי הריב הציעו בצדק את מקומו הראוי לו.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מְקְדֶּמֶת: מַסְעֵי הַצְּלָב.

מֵאָז נִלְקְחָה פַּלֶשְׂתִּינָה מִידֵי הַיְהוּדִים, הָיְתָה אֶרֶץ זוּ לְסֶלַע־הַמַּחֲלֹקֶת בֵּין הָעַמִּים. הִתְחָרוּתָם זֹאת הָיְתָה בְּרֵאשִׁיתָהּ מִטַּעַם מְדִינִי: כִּי גַם עַמֵּי אַסְיָה גַם עַמֵּי אֵירֹפָּה לֹא חָפְצוּ בִּתְחִיַּת הַיְהוּדִים בְּתוֹר עַם חָפְשִׁי. בְּרְבוֹת הַיָּמִים לָבְשָׁה קִנְאַת הָעַמִּים לְפַלֶשְׂתִּינָה גַּם צוּרָה דָתִית: לְפִי הַמְּסוֹרָה נִקְבַּר יֵשׁוּ, מְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִים, בִּירוּשָׁלַיִם אֵצֶל הַ„כֹּתֶל הַמַּעֲרָבִי“, וּבְקִרְבַת הַמָּקוֹם הַזֶּה בָּנָה עוֹמַר גַּם אֶת בֵּית הַמִּסְגָּד הָרִאשׁוֹן לַמּוּשְׁלְמַנִים.

הָעַרְבִיאִים, אַחֲרֵי הֵאָחֲזָם בְּפַלֶשְׂתִּינָה וּבְסוּרְיָה, הִתְיַחֲסוּ לָרֹב אֶל בְּנֵי יֶתֶר הַדָּתוֹת בְּסַבְלָנוּת, וְהַנּוֹצְרִים יָכְלוּ לַעֲלוֹת יְרוּשָׁלַיְמָה וּלְהִתְפַּלֵּל עַל קֶבֶר מְשִׁיחָם בְּאֵין־מַפְרִיעַ. אַךְ הַתֻּרְכִּים וּבְרֹאשָׁם מַנְהִיגָם סֶלְדְשׁוּק (שֶׁעַל שְׁמוֹ נִקְרְאוּ מֵאָז כָּל בְּנֵי הַשֵּׁבֶט) כָּבְשׁוּ אֶת אַסְיָה הַקְּטַנָּה וְאֶת פַּלֶשְׂתִּינָה, וְהִפְרִיעוּ בִּידֵי הַנּוֹצְרִים לְהַטִּיף לְדָתָם בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח. „כְּאָדָם הָעוֹשֶׂה בְּתוֹךְ שֶׁלּוֹ“ הַנּוֹצְרִים אָמְרוּ לְזַכּוֹת בְּדָתָם אֶת כָּל הָעַמִּים, לוּא גַם עַל כָּרְחָם, וְחֵפֶץ כָּזֶה הָיָה גַם לַמּוּשְׁלְמַנִים; וְכַאֲשֶׁר נִפְגְּשׁוּ שְׁנֵי הָאֵיתָנִים הָאֵלֶּה – רָגְזָה כָּל הָאָרֶץ.

הָרִאשׁוֹן, שֶׁהִשְׁלִיךְ נִיצוֹץ אֶל תּוֹךְ עֲרֵמַת־תֶּבֶן זוּ הָיָה אֲלֶקְסִיּוּס קֵיסַר בִּיצַנְץ, שֶׁחָרַד פֶּן יִקְחוּ מִיָּדוֹ הַתֻּרְכְּמַנִים גַּם אֶת קָנְסְטַנְטִינָפּוֹל. וּמִדַּעְתּוֹ כִּי צְבָאוֹתָיו לֹא יַעַמְדוּ בִּפְנֵיהֶם פָּנָה אֶל הָאַפִּיפְיוֹר אוּרְבָּנוּס הַשֵּׁנִי – לְעֶזְרָה. לְפִי מְסוֹרֶת הַנּוֹצְרִים הָיָה הַנָּזִיר פֶּטֶר אִישׁ אֲמִיֶּנְס הָרִאשׁוֹן, שֶׁהִלְהִיב אֶת בְּנֵי דָתוֹ לְמַסְעֵי־הַצְּלָב. הָאִישׁ הַזֶּה הָיָה לְכְשֶׁעַצְמוֹ תָּמִים וְנֶאֱמָן לְדָתוֹ וּמַחֲשַׁבְתּוֹ הָיְתָה: לְהָרִים אֶת כְּבוֹד הַנּוֹצְרִיּוּת בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח. בְּדִבְרֵי גֻזְמָה וְחֶזְיוֹנוֹת לַיְלָה שֶׁחָזָה הַמִּתְבּוֹדֵד הַזֶּה הִשְׁפִּיעַ עַל אוּרְבָּנוּס לְעוֹרֵר אֶת עַמֵּי הַנּוֹצְרִים לְ„מִלְחֶמֶת הַקֹּדֶשׁ“. בִּשְׁנַת **1095** נֶאֶסְפוּ, בִּפְקֻדַּת הָאַפִּיפְיוֹר, מַלְכֵי עַמֵּי אֵירֹפָּה, כְּמָרֶיהָ וְרוֹזְנֶיהָ לַאֲסֵפָה רַבָּה בְּפִיצַנְצָה (אִיטַלְיָה) וְאַחַר כַּךְ--בְּקְלֶירְמוֹן (פְרַנְקִיָּה); בְּתוֹךְ רִבְבוֹת הַבָּאִים הָיוּ גַם מַלְאֲכֵי קֵיסַר בִּיצַנְץ–וּמִשָּׁם הֵחֵל הַנֶּגֶף.

הַסִּבָּה הָעִקָּרִית לְמַסַּע הַצְּלָב הָיְתָה אֵיפוֹא מְדִינִית, וְהַסִּפּוּרִים עַל אוֹדוֹת אַכְזְרִיּוּת הַסֶּלְדְשׁוּקִים לַנּוֹצְרִים הָיוּ מְגֻזָּמִים. תָּכְנִית מְסֻיֶּמֶה לֹא הָיְתָה לְעוֹרְכֵי מַסְעֵי הַצְּלָב, מִפְּנֵי שֶׁלְּכָל אֶחָד מֵהֶם הָיְתָה כַּוָּנָה מְיֻחֶדֶת: הָאַפִּיפְיוֹר וְהַכְּמָרִים חָפְצוּ לְהַגְדִּיל אֶת כְּבוֹד דַּת הַמְּשִׁיחִיּוּת, שֶׁהָשְׁפַּל בְּאַרְצוֹת הַקֶּדֶם; מַלְכֵי אֵירֹפָּה וְאַדִּירֶיהָ נָשְׂאוּ עַיִן – אֶל הַשָּׁלָל; מֶלֶךְ בִּיצַנְץ–אֶל אַדְמַת אַסְיָה. וְלָכֵן לֹא הָיוּ תוֹצְאוֹת מַסְעֵי הַצְּלָב הָרַבִּים חֲשׁוּבוֹת וְקַיָּמוֹת לְתוֹעֶלֶת עֶצֶם הָעִנְיָן. נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב, שֶׁהָיוּ בְּרֻבָּם קָתוֹלִים, יִסְּדוּ לָהֶם – אַחֲרֵי שָׁפְכָם נַהֲרֵי נַחֲלֵי דָם וְהַפִּילָם רִבְבוֹת חֲלָלִים בְּאֵירֹפָּה וּבְאַסְיָה – מַמְלָכָה מִצְעָרָה בִּירוּשָׁלַיִם, מְלֵאָה מְהוּמָה, עִרְבּוּבְיָה וְסִכְסוּכֵי אַחִים. הָעוּבְדָה הַזֹּאת הִכְזִיבָה לְגַמְרֵי אֶת תּוֹחֶלֶת נוֹצְרֵי בִּיצַנְץ–הַיְּוָנִים. מְנַהֲלֵי מַסְעֵי הַצְּלָב חָפְרוּ בִּידֵיהֶם קֶבֶר לְעֶצֶם הָרַעְיוֹן, וּבְשַׁחַת זוּ נָפְלָה הָרִאשׁוֹנָה–מֶמְשֶׁלֶת בִּיצַנְץ: אַחֲרֵי מִלְחָמוֹת וְסִכְסוּכִים פְּנִימִיִּים כָּבְשׁוּ נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶת בִּירַת בִּיצַנְץ הִיא קָנְסְטַנְטִינָפּוֹל, וּבְאַחֲווֹתֶיהָ חִדְּשׁוּ אֶת קֵיסָרִיּוּת רוֹמִי. אַךְ גַּם הִיא לֹא הֶאֱרִיכָה יָמִים.

(א. ליבושיצקי).

פֶּרֶק רְבִיעִי: יְמֵי מַסְעֵי הַצְּלָב.

(בְּעֵרֶךְ: א. כ״ה – א. ק״ן לַחֻרְבָּן; 1095 – 1220 לְמִסְפָּרָם).

כא. מַסַּע הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן. בְּסוֹף הַמֵּאָה הָאַחַת־עֶשְׂרֵה לְמִסְפַּר הַנּוֹצְרִים נִתְרַבּוּ יִשּׁוּבֵי הַיְּהוּדִים בְּפְרַנְקִיָה, בְּגֶרְמַנְיָה וּבְיֶתֶר אַרְצוֹת אֵירֹפָּה. מַצָּבָם בִּכְלָל הָיָה אֵיתָן וְעוֹרֵר בְּלִבָּם תִּקְוָה טוֹבָה גַּם לֶעָתִיד; אַךְ תּוֹחַלְתָּם זוּ נִכְזָבָה. בָּעֵת הַהִיא קָרוּ בְּאֵירֹפָּה מִקְרִים נוֹרָאִים, שֶׁהָרְסוּ עַד הַיְסוֹד אֶת מַעֲמַד הַיְּהוּדִים וַיַּפְקִירוּ אֶת חַיֵּיהֶם – לָבַז וְלִמְשִׁסָּה, לְקָלוֹן וּלְחָמָס. הָעַמִּים הַנּוֹצְרִים עָרְכוּ אָז „מִלְחֶמֶת הַקֹּדֶשׁ" נֶגֶד הַמּוּשְׁלְמַנִים אֲדוֹנֵי פַּלֶשְׂתִּינָה. עוֹלֵי הָרֶגֶל הַנּוֹצְרִים הֵבִיאוּ דִבָּתָם רָעָה, כִּי הַמּוּשְׁלְמַנִים מִסְתּוֹלְלִים בָּהֶם בְּבוֹאָם לְהִשְׁתַּטֵּחַ עַל קֶבֶר יֵשׁוּ בִּירוּשָׁלַיִם, וּמִתְעַמְּרִים בִּכְלָל בַּאֲחֵיהֶם הַנּוֹצְרִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ. בִּשְׁנַת 1095 קָרָא הָאַפִּיפְיוֹר אֻרְבַּנוּס הַשֵּׁנִי לַאֲסֵפַת כְּמָרִים בָּעִיר קְלֶירְמוֹנָה וַיַּלְהֵב אֶת הֶהָמוֹן לְמִלְחֶמֶת מִצְוָה נֶגֶד הַמּוּשְׁלְמַנִים „הַכּוֹפְרִים" לִכְבֹּשׁ מִיָּדָם אֶת יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ. לְקוֹל קְרִיאָתוֹ נִקְבְּצוּ מִגְּבוּלוֹת פְרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה רַבִּים מֵהַנְּשִׂיאִים־הַפֵּיאוֹדָלִים, אַבִּירִים, הֶגְמוֹנִים (בִּישׁוֹפִים) וְעֵרֶב־רַב „כַּחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם". רִבְבוֹת נוֹצְרִים עָזְבוּ אֶת נַחֲלוֹתֵיהֶם וּמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם, תָּפְרוּ אֶל מְעִילֵיהֶם סִימָנֵי־צְלָב אֲדֻמִּים וַיִּכּוֹנוּ לְמִלְחָמָה עִם „אוֹיְבֵי ד׳". וּבְרֵאשִׁית שְׁנַת 1096 הָיָה כְּבָר מַחֲנֵה נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב כָּבֵד מְאֹד. בֵּינֵיהֶם נִמְצְאוּ גַּם נוֹצְרִים יְשָׁרִים וּתְמִימֵי לֵב, שֶׁאָמְרוּ לָרִיב בֶּאֱמֶת אֶת רִיב אֱמוּנָתָם מִידֵי הַמּוּשְׁלְמַנִים לוֹחֲצֵיהֶם; אֲבָל מַרְבִּית נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב הָיוּ אַנְשֵׁי חָמָס וְרוֹדְפֵי מַעֲשַׁקּוֹת, וְכָל הָעִנְיָן „הַקָּדוֹשׁ" נֶהְפַּךְ לָהֶם לְעֵסֶק טוֹב; הַנְּשִׂיאִים וְהָרוֹזְנִים וְהָאַדִּירִים קִוּוּ לִשְׁלֹל שָׁלָל רַב בְּאַרְצוֹת הַמּוּשְׁלְמַנִים, וְהָאִכָּרִים הַמְשֻׁעְבָּדִים נִלְווּ אֶל מַחֲנוֹת נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב בְּשֶׁל הַחֵרוּת הַגְּמוּרָה וּסְלִיחַת עֲוֹנוֹתֵיהֶם שֶׁהִבְטִחוּ

לָהֶם אִם יְקַנְּאוּ אֶת קִנְאַת מְשִׁיחָם. אֶל קְהַל־הָעַמִּים הַמְּשֻׁנֶּה הַזֶּה נִסְפְּחוּ הֲמוֹנֵי רֵיקִים וּפוֹחֲזִים, אַנְשֵׁי בְלִיַּעַל וְשׁוֹדְדִים פְּשׁוּטִים; וְעוֹד טֶרֶם שֶׁהִסְפִּיקוּ הָרוֹזְנִים לְהִכּוֹן לַדֶּרֶךְ אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, נָפוֹצוּ הֲמוֹנֵי נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב בְּעָרֵי פְרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה וַיָּחֵלּוּ לָבוֹז אֶת הַתּוֹשָׁבִים הַשְּׁקֵטִים, וּבְיִחוּד – כִּלּוּ חֲמָתָם בַּיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ: בָּזְזוּ אֶת רְכוּשָׁם, אִנְּסוּם לְהָמֵר אֶת דָּתָם, וְהַמַּמְרִים אֶת פִּיהֶם עֻנּוּ וְהוּמְתוּ בְּאַכְזְרִיּוּת חַיּוֹת טֶרֶף. הָרַב הֶחָכָם וְסוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ בַּדּוֹר הַהוּא: (הָרַאֲבַ"ן) מְתָאֵר אֶת צָרוֹת אֲבוֹתֵינוּ בְּסִפְרוֹ „גְזֵרוֹת תַּתְנַ"ו" (מַסְעֵי הַצְּלָב הָחֵלּוּ בִּשְׁנַת ד' אֲלָפִים וְתַתְנַ"ו לְפִי הַמִּנְיָן שֶׁאָנוּ מוֹנִים הַיּוֹם לִבְרִיאַת הָעוֹלָם) – בְּסִגְנוֹן כָּזֶה: „קָם עַם לוֹעֵז, גּוֹי מַר וְנִמְהָר, צָרְפָתִים וְאַשְׁכְּנַזִּים, וַיִּתְּנוּ אֶת לִבָּם לָלֶכֶת אֶל עִיר הַקֹּדֶשׁ. וּבְעָבְרָם דֶּרֶךְ הֶעָרוֹת אֲשֶׁר שָׁם הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבִים, אָמְרוּ בְלִבָּם: אָנוּ הוֹלְכִים לִנְקֹם נִקְמָתֵנוּ מִן הַיִּשְׁמְעֵאלִים; הִנֵּה – הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר הֵמִיתוּ אֶת מְשִׁיחֵנוּ, נִנָּקְמָה בָהֶם תְּחִלָּה!..."

וִימֵי הָאָבִיב בִּשְׁנַת 1096 (א. כ"ז לְחֻרְבָּן, ד. תַּתְנַ"ו) הֵבִיאוּ עַל יְהוּדֵי אֵירוֹפָּה כִּלָּיוֹן חָרוּץ וְשֶׁבֶר־עָם. נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב הִשְׁתּוֹלְלוּ בְּעָרִיצוּת שֶׁל פְּרָאִים בְּיִחוּד בְּעָרֵי הָרֵינוּס. הָרִאשׁוֹנָה הָיְתָה לִמְשִׁסָּה קְהִלַּת הַיְּהוּדִים בְּוֶרְמַיְשָׂא: מֵאוֹת יְהוּדִים עֻנּוּ בְּעִנּוּיִם קָשִׁים, נִטְבְּחוּ בִּידֵי נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב וּמֵתוּ כִּקְדוֹשֵׁי עֶמֶם וּקְרִיאַת יִחוּד הַבּוֹרֵא בְּפִיהֶם: „שְׁמַע יִשְׂרָאֵל, יְיָ אֱלֹהֵינוּ – יְיָ אֶחָד!..." רַבִּים מִיהוּדֵי וֶרְמַיְשָׂא בָּחֲרוּ לְאַבֵּד אֶת עַצְמָם לָדַעַת מִנְּפֹל בִּידֵי הָאוֹיֵב הָאַכְזָר. נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת שָׁחֲטוּ בִידֵיהֶן אֶת יַלְדֵיהֶן הָרַכִּים, פֶּן יִפְּלוּ בִידֵי הֶעָרִיצִים וְיִטָּבְלוּ עַל כָּרְחָם. וְנוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב הוֹסִיפוּ לְהַחֲרִיב אֶת בָּתֵּי הַיְּהוּדִים בְּוֶרְמַיְשָׂא וְלָבוֹז אֶת רְכוּשָׁם. טִמְּאוּ אֶת בָּתֵּי הַתְּפִלָּה וְרָמְסוּ אֶת סִפְרֵי הַתּוֹרָה בְּטִיט חוּצוֹת (כ"ג אִיָּר). מִקְצָת הַיְּהוּדִים נִמְלְטוּ מֵחֲמַת הָאֲסַפְסוּף הַמִּשְׁתּוֹלֵל אֶל בֵּית הֶגְמוֹן הָעִיר אַלֶּרְבְּרַנְדּוּס אַךְ הוּא לֹא הֵגֵן בַּעֲדָם וַיָּחֶל לְפַתּוֹתָם כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם. הָאֻמְלָלִים רָאוּ כִּי נָפְלוּ בַפַּח, וַיְבַקְשׁוּ אֶת הַהֶגְמוֹן כִּי יִתֵּן לָהֶם זְמַן לְהִמָּלֵךְ עִם נַפְשָׁם. מִסָּבִיב לְאַרְמוֹן אַלֶּרְבְּרַנְדּוּס חִכָּה מַחֲנֵה

נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב לְהוֹבִיל אֶת הַיְהוּדִים – לִטְבִילָה אוֹ לְמִיתָה. עָבְרוּ יָמִים אֲחָדִים וּמֵאֵת הַיְהוּדִים – אֵין קוֹל וְאֵין קָשֶׁב. אָז נִפְתְּחוּ דַּלְתוֹת בָּתֵּי מִקְלָטָם – וּלְעֵינֵי הַהֶגְמוֹן וַעֲבָדָיו נִגְלְתָה תְּמוּנָה מַבְהִילָה: כָּל הַיְהוּדִים הַנִּמְלָטִים, לְמִקָּטֹן וְעַד גָּדוֹל, הִתְבּוֹסְסוּ בְּדָמָם; הַגִּבּוֹרִים בָּחֲרוּ בַּמָּוֶת מִבֶּגֶד בְּדַת אֲבוֹתָם. מְסִירוּת־נַפְשָׁם זוּ עוֹד הֶעֶלְתָה אֶת חֲמַת הֶהָמוֹן הַפָּרוּעַ, שֶׁהִשְׁתּוֹלֵל גַּם בְּגוּפוֹת הַמֵּתִים הַקְּדוֹשִׁים וַיְסַחֲבֵם בַּחוּצוֹת סָחוֹב וְהַשְׁלֵךְ. עֶלֶם אֶחָד, שִׂמְחָה כֹּהֵן שְׁמוֹ, שֶׁהַשּׁוֹדְדִים הָרְגוּ אֶת אָבִיו וְאֶת שִׁבְעַת אֶחָיו, אָמַר לָקַחַת נָקָם מִשּׁוֹפְכֵי דָמָם, וְכַאֲשֶׁר סְחָבוּהוּ נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶל בֵּית תִּפְלָתָם לִטְבִילָה, בֵּין יֶתֶר הַיְהוּדִים שֶׁלֹּא הִסְפִּיקוּ לִשְׁלֹחַ יָד בְּנַפְשָׁם,– הוֹצִיא גּוֹאֵל־הַדָּם הַצָּעִיר סַכִּין מִתַּחַת לְמַדָּיו וַיִּדְקֹר בּוֹ אֶת קְרוֹבוֹ שֶׁל הַהֶגְמוֹן. הֶהָמוֹן הַנִּדְהָם לְאֹמֶץ־לֵב הַיְהוּדִי הִתְנַפֵּל עָלָיו וַיְקָרְעֵהוּ לִגְזָרִים. יְהוּדֵי וֶרְמַיְשָׁא הָיוּ לְמוֹפֵת בִּמְסִירוּת נַפְשָׁם לְעַמָּם וּלְתוֹרָתָם, וְרַק מְתֵי־מִסְפָּר בּוֹדְדִים נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם. וְאַחַר כַּךְ שָׁבוּ אֶל חֵיק אֻמָּתָם וַיָּמוּתוּ גַּם הֵם עַל קִדּוּשׁ־הַשֵּׁם. כְּשֶׁיָּצָא אֲסַפְסוּף הַפּוֹרְעִים מִוֶּרְמַיְשָׁא הוּבְלוּ גְּוִיּוֹת הַמּוּמָתִים הַקְּדוֹשִׁים לִקְבוּרָה – וּמִסְפָּרָם הָיָה כִּשְׁמוֹנֶה מֵאוֹת אִישׁ וְאִשָּׁה, טַף וָזָקֵן.

וּמַחֲנֶה שֵׁנִי שֶׁל נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב עָלָה אָז עַל מַגֶּנְצָה; יְהוּדֵי הָעִיר הַזֹּאת נָסוּ לְהִתְבַּצֵּר בְּאַרְמוֹן הַהֶגְמוֹן רָתַּרְד, שֶׁנָּתַן לָהֶם מַחֲסֶה וּמִפְלָט בְּבֵיתוֹ בְּכֶסֶף מָלֵא. בְּגֶשֶׁת נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶל הָאַרְמוֹן יָצְאוּ הַיְהוּדִים בִּכְלֵי נֶשֶׁק לִקְרָאתָם, בְּתִקְוָתָם כִּי עַבְדֵי הַהֶגְמוֹן יַעַזְרוּ עַל יָדָם, כַּאֲשֶׁר הִתְנוּ אִתּוֹ מֵרֹאשׁ. אַךְ תִּקְוָתָם נִכְזָבָה: עַבְדֵי רָתַּרְד נָפוֹצוּ, וְהַיְהוּדִים נֶעֶזְבוּ לְנַפְשָׁם. לְהִלָּחֵם הַרְבֵּה עִם הָאֲסַפְסוּף הָרַב וְהֶעָצוּם מֵהֶם, לֹא יָכְלוּ הָאֻמְלָלִים. אָז שָׁלְחוּ מַרְבִּיתָם יָד בְּנַפְשָׁם. וְהַנִּשְׁאָרִים נֶהֶרְגוּ בִּידֵי הַפּוֹרְעִים; אֶת רְכוּשׁ הַיְהוּדִים חִלְּקוּ בֵּינֵיהֶם הַהֶגְמוֹן וְרֹאשׁ גְּדוּד הַשּׁוֹדְדִים.

* הָרַאֲבַ״ן מְתָאֵר בִּפְרֹטְרוֹט אֶת מִיתוֹת קְדוֹשֵׁי מַגֶּנְצָה, שֶׁמִּסְפָּרָם עָלָה עַד אֶלֶף וְשֵׁשׁ מֵאוֹת נֶפֶשׁ, וְסִפּוּרָיו מְעוֹרְרִים זְוָעָה וְהִתְפַּעֲלוּת עַד הַיּוֹם. מִכָּל יְהוּדֵי מַגֶּנְצָה נִשְׁאֲרוּ בַחַיִּים כְּשִׁשִּׁים אִישׁ, שֶׁנִּטְבְּלוּ

על ידי ההגמון על כרחם. בין האנוסים היה איש חסיד ור' יצחק שמו, הוא ושתי בנותיו. בערב שבועות שחט האב את בנותיו ויצת עליהן את הבית באש. אחר כך הלך עם חברו האנוס ר' אוריה אל בית התפלה ליהודים, ויציתו גם אותו באש וישרפו שניהם לפני ארון־הקדש.

יותר טוב היה גורל היהודים בקולוניה. אחרי בקשות ותחנונים רבים נאותו להם ההגמון הרמן ותושבי העיר להגן עליהם מפני חמת נושאי־הצלב. רבים מיהודי קולוניה נצלו ממות, אבל אלה שחשו להם מפלט אל הערות הסמוכות הומתו במיתות משנות בידי הפורעים או שלחו יד בנפשם. גם בסביבות קולוניה הראו היהודים את אמץ לבם ואת מסירותם לעמם, ולא נכנעו לצורריהם.

* הראב"ן מספר על חסיד זקן אחד בעיר בכרך ור' שמואל בן יחיאל שמו, שהיה לו בן נאה, ושניהם נמלטו מפני העריצים לתוך הנהר. פשט הנער את צוארו לאביו בתוך המים; ברך ר' שמואל על השחיטה והבן ענה: אמן; וגם יתר היהודים ענו אחריהם: אמן, שמע ישראל – ד' אחד!..." אבל קשה היה לאב האמלל לקים את מצות השחיטה על בנו, וימסר את החלף לשמש בית הכנסת. והוא שחט את שניהם. ורב אחד, ר' יצחק שמו, ענה על ידי הפראים ענוים קשים, עד שאבדה בינתו; ואז טבלוהו והוא לא הרגיש בדבר. אך כששבה אליו רוח מבינתו וידע את אשר נעשה לו – הפיל את עצמו אל נהר הרינוס. ואשה צעירה אחת ילדה בעת ההיא בן, ומיראה פן יגזלוהו מידיה נושאי־הצלב וטבלוהו, כרכה את התינוק בעריסתו ותפול עמו מעל הגג וימותו שניהם. לפי דברי סופרי הדור ההוא עלה מספר הקדושים שנהרגו אז על קדוש השם בערי הרינוס לשנים עשר אלף איש.

מגדות הרינוס עלו מחנות נושאי־הצלב אל ערי הדונאי, ויוסיפו להחריב בדרכם את קהלות היהודים בגרמניה ובוהמיה. אבל גם על גדודי הפורעים באה כליה וקפדה: אלפי איש מהם מתו בדרך

בַּחֲלָיִים רָעִים, וְרַבִּים הוּמְתוּ עַל יְדֵי תוֹשְׁבֵי הֶעָרִים הַשְּׁלֵוִים. לְמַסַּע הַצְּלָב נֶאֱסַף מַחֲנֶה חָדָשׁ, וּבְרֹאשׁוֹ עָמַד הָרוֹזֵן גָּטְפְרִיד מִבּוּלְיוֹן. אַחֲרֵי שָׁלֹשׁ שְׁנוֹת תְּלָאוֹת רַבּוֹת וְכִלָּיוֹן הִגִּיעוּ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב עַד לְשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלָיִם, וְעִיר הַקֹּדֶשׁ נִלְכְּדָה בְּסַעֲרַת מִלְחָמָה. הַמּוּשְׁלְמָנִים הֻגְרוּ לָאֲלָפִים לְפִי חַרְבָּם, וְאֶת הַיְהוּדִים סָגְרוּ הַפְּרָאִים בְּבָתֵּי תְפִלָּה אֶחָד וַיַּצִּיתוּהוּ בָּאֵשׁ. וְכַאֲשֶׁר כָּבְשׁוּ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב מִידֵי הַמּוּשְׁלְמָנִים אֶת מִקְצַת אַדְמַת פַּלֶשְׂתִּינָה יִסְּדוּ לָהֶם שָׁם אֶת מֶמְשַׁלְתָּם שֶׁקָּרְאוּ לָהּ „מַמְלֶכֶת יְרוּשָׁלָיִם“.

צָרוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה פָּסְקוּ מַהֵר, כִּי בְּשׁוּב מַלְכָּהּ הֶחָסִיד הֵינְרִיךְ הָרְבִיעִי אֶל אַרְצוֹ מֵאִיטַלְיָה שָׂם קֵץ לְתַעֲלוּלֵי הֶהָמוֹן. לַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי אַרְצוֹ הִטָּה חֶסֶד, וְלַמְרוֹת רְצוֹן הָאֶפִּיפְיוֹר וְהַהֶגְמוֹנִים הִרְשָׁה לָאֲנוּסִים לָשׁוּב אֶל דַּת אֲבוֹתֵיהֶם. כְּמָרִים וּפְקִידִים אֲחָדִים נֶעֶנְשׁוּ עַל יָדוֹ עַל אֲשֶׁר לֹא הִפְרִיעוּ בְּעַד הָאֲסַפְסוּף לָבֹז אֶת רְכוּשׁ הַיְהוּדִים וְלִשְׁפֹּךְ אֶת דָּמָם.

כב. מַסַּע הַצְּלָב הַשֵּׁנִי וְהַשְּׁלִישִׁי. מַמְלֶכֶת יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב נָמוֹטָה, כַּעֲבֹר עֶשְׂרוֹת שָׁנָה, מִתִּגְרַת יַד גִּבּוֹר הַתֻּרְכִּים נֻרְדִין. הָעִיר עֲדֵסָה נִכְבְּשָׁה לְפָנָיו, וְיַד הַמּוּשְׁלְמָנִים בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח הָיְתָה שֵׁנִית עַל הָעֶלְיוֹנָה. אָז הֵחֵלּוּ קַנָּאֵי הַנּוֹצְרִיּוּת בְּאֵירֹפָּה לְהִכּוֹן אֶל מַסַּע־צְלָב חָדָשׁ, וּבְרֹאשׁוֹ עָמְדוּ לוּדְבִיק הַשְּׁבִיעִי מֶלֶךְ הַפְרַנְקִים, וְקָנְרַד הַשְּׁלִישִׁי מֶלֶךְ גֶּרְמַנְיָה (1146). הָאַב־הַכֹּהֵן בֶּרְנַרְד אִישׁ קְלֶרְבוֹ הִלְהִיב בְּמַדְבְּרוֹתָיו אֶת הֶהָמוֹן לַעֲלוֹת שֵׁנִית אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, אַךְ מַרְבִּית הַנְּזִירִים הַקָּתוֹלִים דָּרְשׁוּ מִנּוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב לְבָעֵר תְּחִלָּה אֶת אוֹיְבֵי יֵשׁוּ הַיּוֹשְׁבִים בְּאַרְצָם, וּבְיִחוּד הִצְטַיֵּן בַּהֲסָתוֹתָיו הַמְּלֵאוֹת רַעַל הַנָּזִיר הָאַשְׁכְּנַזִּי רוּדָלְף. בַּחֹדֶשׁ אֱלוּל (א. ע"ז לַחֻרְבָּן) הֵחֵל הָאֲסַפְסוּף לְהִתְנַפֵּל עַל הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי עָרֵי הָרֵינוּס, וּבִסְבִיבוֹת הֶעָרִים טְרִיבְשׁ וְאַשְׁפִּירָה הוּעֲלוּ הַקָּרְבָּנוֹת הָרִאשׁוֹנִים עַל מִזְבַּח מַסַּע־הַצְּלָב הַשֵּׁנִי. בֶּעָרִים רַבּוֹת הִקְדִּימוּ אֶת פְּנֵי הָרָעָה בְּתִתָּם סְכוּמִים גְּדוֹלִים בְּתוֹר פִּדְיוֹן נַפְשָׁם לְרוֹזְנֵי הָאָרֶץ וְלַהֶגְמוֹנִים בְּעַד מְקוֹם מִסְתָּר וּמַחֲסֶה בְּאַרְמְנוֹתֵיהֶם. עַד יַעֲבֹר זָעַם. אֲבָל לֹא בְּכָל מָקוֹם יָכְלוּ הַיְהוּדִים לְהִסָּתֵר מִפְּנֵי מְבַקְשֵׁי נַפְשָׁם.

יְהוּדֵי וִירְצְבּוּרְג נִשְׁאֲרוּ בְּלִי הֲגָנָה. וְנוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב הִתְנַפְּלוּ עֲלֵיהֶם בְּכ״ד אֲדָר וַיַּהַרְגוּ בָהֶם כְּעֶשְׂרִים אִישׁ, וּבְתוֹכָם אֶת הָרַב ר׳ יִצְחָק בֶּן אֶלְיָקִים כְּשֶׁיָּשַׁב וְעָסַק בַּתּוֹרָה.

בִּימֵי הָאָבִיב נִתְחַדְּשׁוּ הַפְּרָעוֹת וְהַהֲרִיגוֹת גַּם בִּגְבוּלוֹת פְרַנְקִיָה. סוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ בַּדּוֹר הַהוּא הַפַּיְטָן ר׳ אֶפְרַיִם מִבּוֹנָא מְתָאֵר כָּכָה אֶת הַהֲרִיגוֹת: „בְּקַרַנְטוֹן נֶהֶרְגוּ נְפָשׁוֹת לְאֵין מִסְפָּר מִקֶּרֶב הַיְהוּדִים, שֶׁנֶּאֶסְפוּ בְחָצֵר אֶחָת. וְשָׁם הָיוּ שְׁנֵי בַחוּרִים, אַחִים גִּבּוֹרִים, שֶׁעָמְדוּ עַל נַפְשָׁם וְנֶפֶשׁ אֲחֵיהֶם וְהָרְגוּ וּפָצְעוּ בְּאוֹיְבֵיהֶם. וְלֹא יָכְלוּ לָהֶם הַצּוֹרְרִים עַד כִּי בָאוּ מֵאֲחוֹרֵיהֶם אֶל תּוֹךְ הֶחָצֵר וְהָרְגוּ אֶת כֻּלָּם. וּבְחַג הַשָּׁבוּעוֹת נֶאֱסַף הָאֲסַפְסוּף אֶל עִיר רוֹמְרוּג וְהִתְנַפֵּל עַל הַיְהוּדִים; בְּבֵית רַבֵּנוּ יַעֲקֹב (=תָּם) לָקְחוּ הַפּוֹרְעִים כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְקָרְעוּ סֵפֶר תּוֹרָה בְּפָנָיו. וְאֶת רַבֵּנוּ־תָּם לָקְחוּ וְהוֹצִיאוּהוּ הַשָּׂדֶה וַחֲמִשָּׁה פְּצָעִים פִּצְּעוּהוּ בְרֹאשׁוֹ. „אַתָּה גָדוֹל בְּיִשְׂרָאֵל – אָמְרוּ הָרוֹצְחִים לְרַבֵּנוּ תָם – וְלָכֵן נִקַּח מִמְּךָ אֶת נִקְמַת גּוֹאֲלֵנוּ״. בָּעֵת הַהִיא עָבַר בַּשָּׂדֶה שַׂר גָּדוֹל, וַיְשַׁחֲדֵהוּ רַבֵּנוּ־תָם בְּסוּס יָפֶה. וַיְדַבֵּר הַשַּׂר עַל לֵב הֶהָמוֹן וַיֹּאמַר: „הַנִּיחוּ, אוּלַי יְפֻתֶּה לִי לְהָמֵר אֶת דָּתוֹ״. כָּכָה נִצַּל אָז מִמָּוֶת גְּדָל חַכְמֵי הַתּוֹרָה בַּדּוֹר הַהוּא. כַּאֲשֶׁר יָצְאוּ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב מִגְּבוּלוֹת פְרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה לְדַרְכָּם – רָוַח לַיְּהוּדִים, וְהָאֲנוּסִים שָׁבוּ לְדָתָם.

וּבִשְׁנַת 1187 כָּבַשׁ צַלְעַדִין שֻׁלְטַן מִצְרַיִם אֶת יְרוּשָׁלַיִם מִידֵי נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב וַיָּשֶׂם קֵץ לְמֶמְשַׁלְתָּם. כַּאֲשֶׁר בָּאָה הַשְּׁמוּעָה הַזֹּאת לְמַלְכֵי אֵירֹפָּה הַנּוֹצְרִים, חָבְרוּ פְרִידְרִיךְ בַּרְבַּרוֹסָה מֶלֶךְ גֶּרְמַנְיָה, פִּילִפּוֹס־אוֹגוּסְטוּס מֶלֶךְ פְרַנְקִיָה וְרִיכַרְד לֵב־הָאַרְיֵה מֶלֶךְ אַנְגְלִיָה וַיַּעַרְכוּ מַסַּע־צְלָב שְׁלִישִׁי אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה. בַּפַּעַם הַזֹּאת הֵבִיאוּ הַהֲכָנוֹת שׁוֹד וָשֶׁבֶר רַק עַל יְהוּדֵי אַנְגְלִיָה. יוֹשְׁבֵי הַיְּהוּדִים בָּאָרֶץ הַזֹּאת רַבּוּ בַּמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה, וַעֲלֵיהֶם נוֹסְפוּ עוֹד גּוֹלֵי הַיְּהוּדִים מִפְּרַנְקִיָה הַסְּמוּכָה, שֶׁמָּצְאוּ לָהֶם מְנוּחָה בִּגְבוּלוֹת אַנְגְלִיָה, וּמַעֲמָדָם בִּכְלָל הָיָה אֵיתָן. יְהוּדִים רַבִּים יָשְׁבוּ בְּלָנְדוֹן וּבְיֶתֶר הֶעָרִים וַיַּעַסְקוּ בְּמִסְחָר; מַלְכֵי אַנְגְלִיָה הִרְשׁוּ לָהֶם לִנְסֹעַ בְּכָל הָאָרֶץ וְלִסְחֹר בָּהּ כְּאַוַּת נַפְשָׁם, חֵלֶף הַמִּסִּים וְהָאַרְנוֹנִיּוֹת הָרַבִּים

שֶׁהַסּוֹחֲרִים הַיְהוּדִים הָיוּ מַכְנִיסִים לְאוֹצַר הַמְּלוּכָה. בְּלָנְדוֹן וּבְעוֹד עָרִים אֲחָדוֹת עָשׂוּ הַיְהוּדִים אֲחָדִים גַּם עֹשֶׁר, וְזֶה עוֹרֵר אֶת קִנְאַת הַנּוֹצְרִים וַחֲמָתָם נֶגֶד כָּל הַיְהוּדִים.

הַהֲכָנוֹת אֶל מַסַּע הַצְּלָב הַשְּׁלִישִׁי הֵחֵלּוּ בְּיוֹם עֲלוֹת רִיכַרְד הָרִאשׁוֹן עַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ. בְּיוֹם הִמָּשְׁחוֹ בָּאוּ אֶל הֵיכָלוֹ צִירִים מֵאֵת כָּל תּוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לְבָרְכֵהוּ וּלְהַגִּישׁ לוֹ מִנְחָה. בֵּין הַבָּאִים הָיוּ גַּם רָאשֵׁי קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים. אַךְ מְצִיאוּתָם בְּקִרְבַת הַמֶּלֶךְ לֹא הֵפִיקָה רָצוֹן מֵאֵת הַהֶגְמוֹן הַקַּנַּאי בַּלְדוּאִין, וַיִּרְמֹז לְרִיכַרְד כִּי הַיְהוּדִים „הַכּוֹפְרִים" אֵינָם רְאוּיִם לְכָבוֹד אֲשֶׁר כָּזֶה, שֶׁיִּקַּח מֵהֶם אֶת בִּרְכָתָם. אָז הוּצְאוּ מַלְאֲכֵי הַיְהוּדִים בְּחֶרְפָּה מֵאֵת פְּנֵי הַמֶּלֶךְ, וּבָעִיר נָפוֹצָה חִישׁ הַשְּׁמוּעָה כִּי הֻתַּר לְהַכּוֹת בַּיְהוּדִים וְלָבוֹז אֶת רְכוּשָׁם. נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב לֹא אֵחֲרוּ לְהִתְנַפֵּל עַל יְהוּדֵי לָנְדוֹן, הָרְגוּ בָהֶם וְהֶחֱרִיבוּ אֶת בָּתֵּיהֶם בְּלִי חֶמְלָה. אֲחָדִים מֵעֲשִׁירֵי הַיְהוּדִים הִתְבַּצְּרוּ אָמְנָם בְּאַרְמְנוֹתֵיהֶם, אַךְ הַפּוֹרְעִים הִצִּיתוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַבָּתִּים בָּאֵשׁ וַיִּשָּׂרְפוּם שָׁם חַיִּים. רַבִּים מִיהוּדֵי אַנְגְּלִיָּה שָׁלְחוּ אָז יָד בְּנַפְשָׁם, פֶּן יְאַנְּסוּם הָאַכְזָרִים לְהָמֵר אֶת דָּתָם.

(א. קִ"ב לְחֻרְבָּן).

וּבְצֵאת רִיכַרְד לֵב־הָאַרְיֵה בְּרֹאשׁ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב אֶל אֶרֶץ הַמִּזְרָח הִתְחַדְּשׁוּ הַפְּרָעוֹת וְהַהֲרִיגוֹת בַּיְהוּדִים בְּעָרֵי אַנְגְּלִיָּה. בְּיִחוּד סָבְלָה עֲדַת הַיְהוּדִים בָּעִיר יָרְק. כַּאֲשֶׁר פָּרְצוּ שָׁם הַפְּרָעוֹת הִתְבַּצְּרוּ הַיְהוּדִים בְּמִבְצַר הָעִיר. אָז שָׂם הָאֲסַפְסוּף מָצוֹר עַל הַיְהוּדִים וַיִּדְרְשׁוּ מֵהֶם כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם. שִׁשָּׁה יָמִים עָמְדוּ הַנְּצוּרִים בִּגְבוּרָה בִּפְנֵי צוֹרְרֵיהֶם וְלֹא נְתָנוּם לָבוֹא אֶל הַמִּבְצָר. אַךְ כְּשֶׁאָזַל הַלֶּחֶם לַנְּצוּרִים, אָפְסָה לָהֶם כָּל יְכֹלֶת לְהַחֲזִיק עוֹד מַעֲמָד. אָז קָם רַב הַקְּהִלָּה ר' יוֹם־טוֹב וַיֹּאמֶר לִבְנֵי עֲדָתוֹ: „ד' חָפֵץ לְנַסּוֹת אוֹתָנוּ בְּמַסָּה, אִם נַפְשׁוֹט אֶת צַוָּארֵנוּ עַל קְדוּשַּׁת תּוֹרָתוֹ. הַמָּוֶת עוֹמֵד אַחֲרֵי כָתְלֵנוּ — וְאַתֶּם לֹא תֹאבוּ לִבְגֹּד בַּד', לְמַעַן חֲיוֹת עוֹד יָמִים עַל הָאָרֶץ. נֵצֵא נָא בְּעִקְּבוֹת הַקְּדוֹשִׁים אַדִּירֵי הָאֱמוּנָה אֲשֶׁר הִשְׁלִימוּ נַפְשָׁם בְּמוֹרָא שָׁמַיִם וּכְבוֹד תּוֹרָתֵנוּ. בְּיַד ד' נַפְקִיד רוּחֵנוּ, וְנַפְשֵׁנוּ תָּשׁוּב אֶל אֱלֹהֶיהָ זַכָּה וּטְהוֹרָה כְּיוֹם הִוָּלְדָהּ"... דִּבְרֵי הָרַב עוֹדְדוּ

גַם אֶת רוּחַ הַנִּדְכָּאִים וְכֻלָּם נִשְׁבְּעוּ לָמוּת מוֹת קְדוֹשִׁים מֵהִכָּנַע לָאוֹיֵב. נְשִׂיא קְהִלַּת הַיְהוּדִים ר׳ יַעֲקֹב שָׁחַט לָרִאשׁוֹנָה אֶת רַעְיָתוֹ, וְאַחַר כַּךְ נִשְׁחַט הוּא בִּידֵי ר׳ יוֹם־טוֹב. אַחֲרֵיהֶם שָׁלְחוּ יָד בְּנַפְשָׁם יֶתֶר הַיְהוּדִים, וְהַנִּשְׁאָרִים הוּמְתוּ בִּידֵי הָאֲסַפְסוּף שֶׁהִתְפָּרֵץ לְיוֹם הַמָּחֳרָת אֶל הַמִּבְצָר (בְּשַׁבָּת הַגָּדוֹל ד. תתקנ״; א. קכ״א לַחֻרְבָּן). כַּאֲשֶׁר הִגִּיעַ לְרִיכַרְד, שֶׁהָיָה מִטִּבְעוֹ אִישׁ נָאוֹר וּנְדִיב־לֵב, דְּבַר הַהֲרִיגוֹת בִּיהוּדֵי אַרְצוֹ, צִוָּה עַל מַזְכִּירוֹ כִּי יַעֲנֹשׁ קָשֶׁה אֶת הָרוֹצְחִים, אֲבָל כֻּלָּם נִתְעַלְּמוּ מֵעֵין הַמִּשְׁפָּט: הַפּוֹרְעִים נָפוֹצוּ לְכָל רוּחַ, וְהַמְּסִיתִים בָּרְחוּ לְשָׁטְלַנְדְיָה הַסְּמוּכָה.

כג. **הָרְדִיפוֹת בְּפְרַנְקִיָּה וּבְגֶרְמַנְיָה.** מַסְעֵי־הַצְּלָב הָרְסוּ עַד הַיְסוֹד אֶת מַעֲמַד הַיְהוּדִים בְּאֵירוֹפָּה הַמַּעֲרָבִית. נְדִידַת שִׁבְטֵי אֵירוֹפָּה לְאַסְיָה הֵבִיאָה אֶת יוֹשְׁבֵי חֶלְקֵי הַתֵּבֵל הָאֵלֶּה לְהִתְקָרְבוּת תְּמִידִית. וְהַסּוֹחֲרִים הַנּוֹצְרִים הֵחֵלּוּ לִדְחוֹת אֶת הַיְהוּדִים גַּם מִמִּקְצֹעַ סְחַר־הָעַמִּים. לְאַט־לְאַט נִלְקְחוּ מִידֵי הַיְהוּדִים כָּל הָאֻמָּנִיּוֹת וְהַמִּסְחָרִים הַחֲשׁוּבִים, וְרַבִּים מֵהֶם הֻכְרְחוּ לְהִתְעַסֵּק בְּהַלְוָאַת כֶּסֶף בְּרִבִּית לְנָכְרִים. הָעֵסֶק הַמְגֻנֶּה הַזֶּה גָּרַם לִידֵי סִכְסוּכִים תְּכוּפִים בֵּין הַמַּלְוִים וְהַלּוֹוִים, וְלִפְעָמִים הֵבִיא שׁוֹד וָשֶׁבֶר עַל קְהִלּוֹת יְהוּדִים שְׁלֵמוֹת. בְּיַחַד עִם יְרִידַת מַצַּב הַיְהוּדִים הַכַּלְכָּלִי הוּרַע גַּם יַחַס הַחֶבְרָה הַנּוֹצְרִית אֲלֵיהֶם. הֲסָתַת הַכְּמָרִים בִּימֵי מַסְעֵי הַצְּלָב הִגְדִּילָה עוֹד אֶת קַנָּאוּת הֲהָמוֹנִים הַנּוֹצְרִים, וְהַיְהוּדִים נִמְצְאוּ אָז בֵּינֵיהֶם כְּמוֹ עַל הַר שְׂרֵפָה. תָּמִיד הָיָה לִבָּם מָלֵא פַּחַד וּמָגוֹר מִסָּבִיב פֶּן יַעֲלוּ עֲלֵיהֶם אֶת חֲמַת הָאֶזְרָחִים, וְהֶעֱמִידוּ אֶת רְכוּשָׁם וְאֶת חַיֵּיהֶם בְּסַכָּנָה. וּלְמְרוֹת זְהִירוּת הַיְהוּדִים, הָלְכָה שִׂנְאַת הַנּוֹצְרִים אֲלֵיהֶם הָלֹךְ וָרָב, וּבְקֶרֶב הֶהָמוֹן הַגַּס הִתְפַּשְּׁטוּ אֱמוּנוֹת וַהֲזָיוֹת תְּפֵלוֹת עַל הַיְהוּדִים וְעַל דָּתָם, שֶׁדּוֹרוֹת שְׁלֵמִים לֹא יָכְלוּ אַחַר כַּךְ לְשָׁרְשָׁן מִתּוֹךְ לִבּוֹ.

בָּעֵת הַהִיא נָפוֹצָה לָרִאשׁוֹנָה בֵּין הַנּוֹצְרִים עֲלִילַת הַשָּׁוְא הַנּוֹרָאָה נֶגֶד בְּנֵי עַמֵּנוּ, כִּי מִשְׁתַּמְּשִׁים אָנוּ בְּדַם יַלְדֵי הַנּוֹצְרִים לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת וְאַרְבַּע הַכּוֹסוֹת בְּחַג הַפֶּסַח. אֲנָשִׁים שֶׁהִתְרַחֲצוּ בְעַצְמָם בִּדְמֵי יְהוּדִים אָמְרוּ לְכַסּוֹת עַל מַעֲשֵׂי הָרֶצַח שֶׁלָּהֶם בְּדִבַּת שֶׁקֶר זוֹ, שֶׁעָלְתָה לָנוּ בְּאַלְפֵי

קָרְבָּנוֹת וּקְדוֹשִׁים וְנַהֲרֵי נַחֲלֵי דְמֵי נְקִיִּים. בָּעִיר בְּלוּיַשׁ אֲשֶׁר בִּפְרַנְקִיָּה הַתִּיכוֹנָה הָלַךְ עֶבֶד שַׂר הָעִיר בָּעֶרֶב אֶל הַנָּהָר לְהַשְׁקוֹת אֶת סוּס אֲדוֹנוֹ. הַסּוּס נִבְעַת בַּחשֶׁךְ וַיִּרְתַּע לַאֲחוֹרָיו מִפְּנֵי הַמָּיִם. שָׁב הָרַכָּב הָעִירָה וַיְסַפֵּר לַאֲדוֹנוֹ, כִּי רָאָה בְעֵינָיו, שֶׁיְּהוּדִי הִשְׁלִיךְ אֶל הַנָּהָר גּוּפַת יֶלֶד נוֹצְרִי; וְעַל סֶמֶךְ זֶה נֶאֶסְרוּ תֵּכֶף שְׁלשִׁים אִישׁ מֵחֲשׁוּבֵי עֲדַת הַיְהוּדִים. לְמַעַן חֲקֹר אֶת דְּבַר הָאַשְׁמָה הִשְׁתַּמְּשׁוּ רָאשֵׁי הַנּוֹצְרִים בְּמִנְהָג תָּפֵל, שֶׁנִּקְרָא אֶצְלָם „צֵרוּף הַמָּיִם": אֶת הָרַכָּב, הַמַּאֲשִׁים הַיְחִידִי נֶגֶד הַיְהוּדִים, הוֹשִׁיבוּ בְּסִירָה מְלֵאָה מַיִם, וְאַחֲרֵי שֶׁלֹּא יָרְדָה תְהוֹמָה – הֶחְלִיטוּ חוֹקְרֵי הַדִּין כִּי אֱמֶת בְּפִיו. עַל הַיְהוּדִים הַחַפִּים מִפֶּשַׁע הוֹצִיאוּ מִשְׁפַּט מָוֶת בִּשְׂרֵפָה. וְכַאֲשֶׁר הֱבִיאוּם לִמְקוֹם הַמּוֹקֵד, הֵחֵל הַכֹּמֶר לְפַתּוֹתָם שֶׁיָּמִירוּ אֶת דָּתָם. אֲבָל הַקְּדוֹשִׁים לֹא אָבוּ שְׁמוֹעַ לוֹ, וַיִּשָּׂרְפוּ חַיִּים (כ' סיון, א. ק"ב לַחֻרְבָּן; ד. תתקל"א). וּתְפִלַּת־הַיִּחוּד „עָלֵינוּ" בְּפִיהֶם. לְזֵכֶר מוֹת הַקְּדוֹשִׁים בִּבְלוּיַשׁ קָבַע רַבֵּנוּ־תָם צוֹם מְיֻחָד לְכָל קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בִּפְרַנְקִיָּה וּבְגֶרְמַנְיָה.

מֶלֶךְ פְּרַנְקִיָּה פִּילִפּוּס־אוֹגוּסְטוּס, שֶׁהָיָה מִטִּבְעוֹ אֹהֵב כֶּסֶף, רָדַף בַּעֲרִיצוּת אֶת יְהוּדֵי אַרְצוֹ. מִדַּעְתּוֹ כִּי קָנֹה יִקְנוּ מִמֶּנּוּ הַיְּהוּדִים זְכֻיּוֹת וַהֲנָחוֹת בְּכֶסֶף מָלֵא. בִּשְׁנַת 1811 נָתַן צַו לֶאֱסוֹר אֶת כָּל יְהוּדֵי פַּארִיז, כְּשֶׁהָיוּ מִתְפַּלְּלִים בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, וּלְהַחֲרִים אֶת רְכוּשָׁם. וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר נָתְנוּ לוֹ הַיְּהוּדִים חֲמִשָּׁה עָשָׂר אֶלֶף מַרְק כֹּפֶר נַפְשָׁם – הוּצְאוּ לַחָפְשִׁי. עָבְרָה שָׁנָה – וְהַמֶּלֶךְ הוֹצִיא שֵׁנִית פְּקוּדָה כִּי כָל הַיְּהוּדִים שֶׁהִתְיַשְּׁבוּ בַּאֲחֻזָּתָיו יַעַזְבוּ אֶת מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם בְּמֶשֶׁךְ שְׁלשָׁה חֳדָשִׁים. לַגּוֹלִים הֻרְשָׁה לָקַחַת רַק אֶת הַמְּטַלְטְלִים; נִכְסֵיהֶם וְנַחֲלוֹתֵיהֶם הָחְרְמוּ לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ, וּבָתֵּי תְּפִלָּתָם נֶהֶפְכוּ לְבָתֵּי כְנֵסִיּוֹת לַנּוֹצְרִים. גּוֹלֵי פַּארִיז וּסְבִיבוֹתֶיהָ מָצְאוּ לָהֶם מִפְלָט בַּאֲחֻזּוֹת הַפֵּיאוֹדָלִים. כַּעֲבוֹר שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה נִצְרַךְ שֵׁנִית פִּילִפּוּס־אוֹגוּסְטוּס לְכֶסֶף, וַיַּרְשֶׁה לַיְּהוּדִים לָשׁוּב אֶת נַחֲלוֹתֵיהֶם בִּשְׂכַר מִסִּים מְיֻחָדִים שֶׁהִכְנִיסוּ לְאוֹצָרוֹ.

תּוֹצְאוֹת הָרְדִיפוֹת וְהַגְּזֵרוֹת הַנּוֹרָאוֹת נֶגֶד הַיְּהוּדִים בִּימֵי מַסְּעֵי הַצְּלָב הָיוּ: כִּי הֵחֵלּוּ הַיְּהוּדִים לְהִתְרַחֵק מֵעַל הַנּוֹצְרִים בְּכָל הָאֶפְשָׁר, וִיהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה נִהְיוּ מֵאָז „לִרְכוּשׁ" מַלְכֵי הָאָרֶץ, שֶׁגּוֹנְנוּ עֲלֵיהֶם מֵחֲמַת הֶהָמוֹן

הַפָּרוּעַ. מֵהַמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה נֶחֶשְׁבוּ כָּל יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה לְ„עַבְדֵי הֶחָצֵר": לֹא הַחֹק הֵגֵן עֲלֵיהֶם, כִּי אִם חֶסֶד הַמֶּלֶךְ, וּבְעַד זֶה הִכְנִיסוּ לְאוֹצָרוֹ מִסִּים וּמְכָסִים מְיֻחָדִים. מִלְּבַד הַמַּס לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ, שִׁלְּמוּ הַיְּהוּדִים אַרְנוֹנִיּוֹת גַּם לַנְּסִיכִים וּלְקֻפַּת הֶעָרִים, שֶׁעַל אַדְמָתָן הִתְיַשְּׁבוּ, וּמַעֲשֵׂר הָיוּ מַמְצִיאִים לְקֻפַּת בָּתֵּי הַתְּפִלָּה שֶׁל הַנּוֹצְרִים. בְּעַד הֲגַנָּה מִפְּנֵי הָאֲסַפְסוּף הָיוּ מְשַׁלְּמִים הַיְּהוּדִים שָׂכָר מְיֻחָד, וּכְשֶׁיָּצָא פְרִידְרִיךְ בַּרְבַּרוֹסָה לְדַרְכּוֹ אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה הִכְרִחוּ הַיְּהוּדִים לָתֵת לוֹ בִּשְׂכַר חֲסוּתוֹ שֶׁהִבְטִיחַ לָהֶם – לְהוֹצָאוֹת מַסַּע־הַצְּלָב.

כה. רַשִׁ"י; בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת; חַכְמֵי פְּרוֹבַנְצִיָה. הַגְּזֵרוֹת הַקָּשׁוֹת וְהָרְדִיפוֹת הָאַכְזָרִיּוֹת לֹא יָכְלוּ לְהָמִית אֶת רוּחַ עַמֵּנוּ וּלְהַחֲלִישׁ אֶת מְסִירוּת נַפְשׁוֹ לְדָתוֹ. וּלְהֶפֶךְ: צָרוֹת הַהוֶֹה חִזְּקוּ אֶת לֵב בְּנֵי עַמֵּנוּ בְּמוֹרֶשֶׁת אָבוֹת, וְסֵפֶר הַתּוֹרָה שֶׁנִּרְדַּף יַחַד עִמָּהֶם, הָיָה לְתֹכֶן חַיֵּיהֶם וּלְסֵמֶל נִשְׁמַת הָאֻמָּה. עוֹד לִפְנֵי יְמֵי מַסְעֵי־הַצְּלָב נָפוֹץ הַתַּלְמוּד בֵּין יְהוּדֵי פְרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה בַּעֲמַל רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם מְאוֹר־הַגּוֹלָה וְחַכְמֵי לוֹתַרְנְיָה. וּבִשְׁנַת מוֹת רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם (תתקע"א לַחֶרְבָּן) נוֹלַד בָּעִיר טְרוּיֶשׁ אִישׁ גָּדוֹל בַּתּוֹרָה, הוּא רַבֵּנוּ שְׁלֹמֹה יִצְחָקִי, הַנּוֹדָע בְּקִצּוּר שְׁמוֹ: רַשִׁ"י.

* אַגָּדַת הָעָם פּוֹרֶשֶׂת עַל הֻלֶּדֶת רַשִׁ"י הוֹד־פְּלָאוֹת: לְפִי הַמְּסוֹרָה הָיְתָה לְרַבִּי יִצְחָק אָבִיו אֶבֶן יְקָרָה, וְהַכְּמָרִים חָפְצוּ לִקְנוֹתָהּ מִמֶּנּוּ וּלְשַׁבְּצָהּ בָּעַיִן שֶׁל „הָאֵם הַקְּדוֹשָׁה", אַךְ הוּא מֵאֵן לְמָכְרָהּ לָהֶם. פַּעַם מָשְׁכוּ הַכְּמָרִים אֶת ר' יִצְחָק בְּמִרְמָה לְתוֹךְ אֳנִיָּה, וַיְאַיְּמוּ עָלָיו כִּי יַטִּילוּהוּ הַיָּמָּה אִם יְסָרֵב לִמְכּוֹר לָהֶם אֶת הָאֶבֶן הַיְקָרָה. אָז לָקַח ר' יִצְחָק אֶת מַרְגָּלִיתוֹ וַיַּטִּילֶנָּה הַיָּמָּה. וּבְאוֹתָהּ שָׁעָה יָצְאָה בַּת־קוֹל וְאָמְרָה לוֹ: „הִנֵּה בֵן נוֹלָד לְךָ, אֲשֶׁר יָפִיץ אוֹר הַתּוֹרָה וְיַזְהִיר אֶת חֶשְׁכַת הַגּוֹלָה כְּאֶבֶן יְקָרָה".

רַבֵּנוּ שְׁלֹמֹה יִצְחָקִי לָמַד תּוֹרָה בְּיַלְדוּתוֹ בְּבֵית מִדְרָשָׁם שֶׁל חַכְמֵי לוֹתַרְנְיָה. כְּר' עֲקִיבָא בִּשְׁעָתוֹ עָזַב גַּם הוּא אֶת בְּנֵי בֵיתוֹ וַיָּנָד מֵעִיר לְעִיר, וּמִישִׁיבָה לִישִׁיבָה לִשְׁמֹעַ לֶקַח מִפִּי גְדוֹלֵי הַתּוֹרָה בְּיָמָיו; וּכְהִלֵּל הַבַּבְלִי חַי חַיֵּי צַעַר וָעֹנִי וַיִּשְׁקֹד עַל סִפְרֵי חֲזַ"ל בְּלִי הֶפְסֵק. אַחֲרֵי שָׁנִים רַבּוֹת וַעֲבוֹדָה תְמִידִית שָׁב רַשִׁ"י מָלֵא וְגָדוּשׁ בַּתּוֹרָה אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ

בַּתּוֹרָה אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ אֲשֶׁר בִּטְרוּיַשׁ. שֵׁם הֶחָכָם הַצָּעִיר הִתְפַּרְסֵם מַהֵר בִּגְבוּלוֹת פְרַנְקִיָּה וְגֶרְמַנְיָה, וְכָל הַקְּהִלּוֹת הָיוּ פוֹנוֹת אֵלָיו בִּשְׁאֵלוֹת הַדָּת וְדִינֵי תוֹרָה. צְעִירֵי הַיְהוּדִים נָהֲרוּ מֵאָז אֶל טְרוּיַשׁ לִלְמֹד תּוֹרָה בְּבֵית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַשִׁ"י. בְּפָרְשׁוֹ לִפְנֵי תַלְמִידָיו אֶת כִּתְבֵי-הַקֹּדֶשׁ וְאֶת סִפְרֵי הַתַּלְמוּד, הִתְאַמֵּץ רַשִׁ"י לְהָקֵל אֶת הָעִנְיָן הַמְדֻבָּר בְּתַכְלִית הַפַּשְׁטוּת, שֶׁהָיְתָה טוּבָנָה גַם לְעוּלֵי יָמִים. לֹא קַל הָיָה לַלּוֹמְדִים בָּעֵת הַהִיא לָרֶדֶת לְסוֹף דַּעְתָּם שֶׁל חֲזַ"ל בְּלִי עֶזְרַת מוֹרִים מוּמְחִים, וְלִפְעָמִים הִתְקַשּׁוּ גַם בְּבֵאוּרֵי הַמִּלִּים. אָז הֶחְלִיט רַשִׁ"י לְחַבֵּר פֵּרוּשׁ מְדֻיָּק לְסִפְרֵי הַתַּלְמוּד, וְהַפֵּרוּשׁ הַזֶּה הֵפִיץ אוֹר חָדָשׁ עַל הַמְּקוֹמוֹת הַקָּשִׁים בְּדִבְרֵי חֲזַ"ל. אֶת פֵּרוּשׁוֹ חִבֵּר רַשִׁ"י לְרֹב סִפְרֵי הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי, וְהוּא מִצְטַיֵּן בִּשְׂפָתוֹ הַנּוֹחָה וּבַהַסְבָּרָתוֹ הַבְּרוּרָה, שֶׁהוֹעִילוּ הַרְבֵּה לַהֲפָצַת דִּבְרֵי חֲזַ"ל בֵּין כָּל שִׁדְרוֹת הָעָם. מֵאָז הָיָה הַתַּלְמוּד לְסֵפֶר עִיּוּן וְלִמּוּד גַּם לִגְדוֹלִים גַּם לִקְטַנִּים; וּבְצֶדֶק אָמְרוּ בְּנֵי דוֹרוֹ, כִּי בְּלִי פֵּרוּשׁ רַשִׁ"י הָיָה נִשְׁאַר הַתַּלְמוּד כְּגַן נָעוּל בְּלִי מַפְתֵּחַ. רַשִׁ"י חִבֵּר גַּם לְתוֹרַת מֹשֶׁה פֵּרוּשׁ מְדֻיָּק וּמְיֻסָּד עַל דִּקְדּוּק הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית וּמְתֻבָּל בַּאֲגָדוֹת חֲזַ"ל וּמְשָׁלִים יָפִים. הַפֵּרוּשִׁים הָאֵלֶּה הִתְפַּשְּׁטוּ מַהֵר בְּקֶרֶב עַמֵּנוּ, לְמִקָּטֹן וְעַד גָּדוֹל, עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

רַשִׁ"י הָיָה עֵד רְאִיָּה לְטֶבַח בְּנֵי עַמּוֹ בִּימֵי מַסְעֵי-הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן, וּבֵין שִׁירֵי הַתְּפִלָּה וְהַפִּזְמוֹנִים שֶׁחִבְּרוּ בָּעֵת הַהִיא מֵאֵת פַּיְּטָנִים שׁוֹנִים לְזֵכֶר הַמְּאוֹרָעוֹת הַמַּעֲצִיבִים הָאֵלֶּה נִמְצָאִים גַּם פִּיּוּטִים וּסְלִיחוֹת מֵאֵת ר' שְׁלֹמֹה יִצְחָקִי ז"ל.

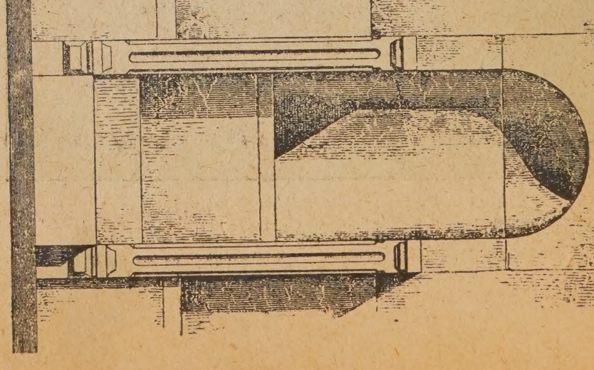
* לְפִי הָאַגָּדָה דָרַשׁ רֹאשׁ נוֹשְׂאֵי-הַצְּלָב גָּטְפְרִיד מֵרַשִׁ"י, כִּי יָבוֹא אֵלָיו וְיַגִּיד לוֹ אֶת עֲתִידוֹתָיו, וְכַאֲשֶׁר מֵאֵן רַשִׁ"י לָלֶכֶת אֵלָיו הוֹפִיעַ הָרוֹזֵן בִּלְוָיַת פָּרָשָׁיו לְבֵית מִדְרָשׁוֹ בִּטְרוּיַשׁ וַיִּשְׁמַע אֶת קוֹל הָרַב הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּתְמוּנָתוֹ לֹא רָאָה. לְסוֹף נִגְלָה אֵלָיו רַשִׁ"י וַיֹּאמֶר לוֹ: „לָכֹד תִּלְכֹּד אֶת יְרוּשָׁלַיִם, וְתִמְלוֹךְ בָּהּ רַק שְׁלֹשָׁה יָמִים, וְתָשׁוּב הֵנָּה בְּחֶרְפָּה עִם שְׁלֹשָׁה סוּסִים..." הִתְקַצֵּף רֹאשׁ נוֹשְׂאֵי-הַצְּלָב עַל רַשִׁ"י וַיֹּאמֶר לוֹ: „אִם אָשׁוּב הֵנָּה בִּלְוָיַת אַרְבָּעָה סוּסִים וְכָרַתִּי אֶת רֹאשְׁךָ מֵעָלֶיךָ". כַּעֲבוֹר הַמִּלְחָמָה שָׁב גָּטְפְרִיד לְפְרַנְקִיָּה בִּלְוָיַת אַרְבָּעָה סוּסִים, אַךְ כַּאֲשֶׁר בָּא אֶל שַׁעֲרֵי

העיר טרויש לענוש את רש"י. נפלה אבן על אחד הפרשים ותמת אותו ואת־סוסו.

רש"י מת בורמישא בן ששים וחמש שנה (כ"ט תמוז, א. לו לחרבן; ד. תתס"ה), ויהי האבל כבד בכל תפוצות הגולה.

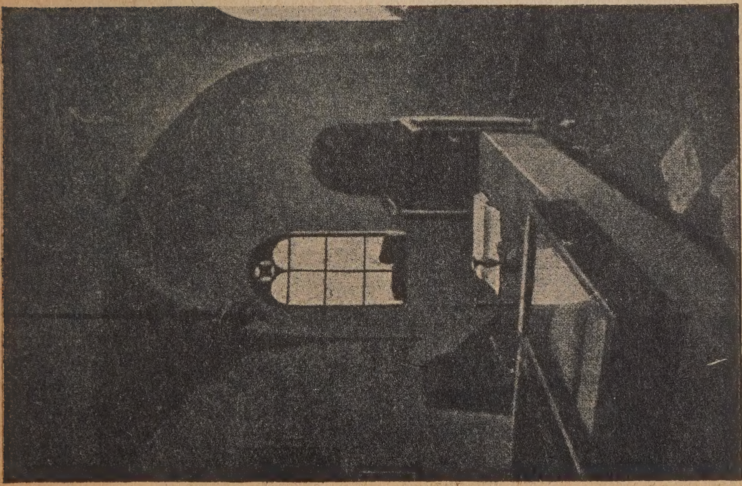
לרש"י לא היו בנים, ושלש בנותיו נשאו לתלמידי חכמים וילדו להם בנים, שהתפרסמו גם הם לגדולי חכמי התורה בדורם. אחד מנכדי רש"י היה רבנו יעקב (= תם), שנצל ממות בימי מסעי־הצלב בארח פלא. הוא ישב ברומרוג, בקרבת טרויש, ועמד שם בראש הישיבה, שממנה יצאו רבנים ודינים מומחים לכל תפוצות הגולה. רבנו־תם חבר פרושים וחקירות בדברי חז"ל, וחבורו „ספר הישר", המכיל סברות נכוחות ומלואים לפרוש רש"י זקנו, התפשט בין כל תלמידי החכמים. רבנו־תם נחשב לגדל הדור, ולעתים תכופות קרא לאספות רבנים לתקן תקנות נחוצות בחיי היהודים לפי צרכי הזמן.

חתני רש"י ונכדיו ותלמידיהם הרבים — שמספרם עלה עד מאה וחמשים — נודעים בספרות התלמוד בשם „בעלי תוספות" על המלואים והנוספות שחברו לפרושו רש"י („פרוש הקונטרס"). והנודעים בהם הם: חתני רש"י: ר' מאיר בן שמואל ור' יהודה בן נתן (ריב"ן) נכדי רש"י: ר' יצחק (הר"י), ר' שמואל בן מאיר (רשב"ם) ורבנו־תם, ר' יצחק בן אשר מאשפירה (ריב"א) ור' יהודה החסיד מחבר „ספר החסידים", המכיל תוכחות מוסר ומעשיות שונות המעוררות לאמונה וליראת שמים.

כסא רש"י

מִרְדִיפוֹת וּגְזֵרוֹת רָעוֹת נֶחֶלְצוּ יְהוּדֵי פְּרוֹבֶנְצְיָה (צָרְפַת הַדְּרוֹמִית). נְסִיכֵי הַמְּדִינָה הַזֹּאת הִטּוּ חֶסֶד לַיְהוּדִים, וְהַנּוֹצְרִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ שֶׁהָיוּ בָּאִים בְּמַשָּׂא וּמַתָּן עִם יוֹשְׁבֵי אַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית, לֹא הֶאֱמִינוּ בַּהֲזָיוֹת וּבַהֲבָלִים וּבְאַשְׁמוֹת הַשָּׁוְא נֶגֶד הַיְהוּדִים שְׁכֵנֵיהֶם. בִּפְרוֹבֶנְצְיָה עָמְלוּ הַיְּהוּדִים הַרְבֵּה בַּהֲפָצַת הַהַשְׂכָּלָה וְהַחֲקִירָה, וּמִקִּרְבָּם יָצְאוּ חֲכָמִים וְסוֹפְרִים מְפֻרְסָמִים. יְהוּדֵי צָרְפַת הַצְּפוֹנִית וְגֶרְמַנְיָה לֹא שָׂמוּ לֵב בְּיוֹתֵר לְהַשְׂכָּלָה וּלְמַדָּע, וְנִחוּמִים בְּצָרוֹתֵיהֶם מָצְאוּ לָהֶם רַק בְּסִפְרֵי חֲזַ"ל. אוּלָם חַכְמֵי פְּרוֹבֶנְצְיָה עָסְקוּ גַּם בַּמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי וְהֵפִיצוּ אֶת סִפְרֵי הַחוֹקְרִים שֶׁהִגִּיעוּ אֲלֵיהֶם מֵאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית. הַנּוֹדָעִים בְּחַכְמֵי פְּרוֹבֶנְצְיָה הֵם: הַסּוֹפְרִים הַמְּתֻרְגְּמָנִים בְּנֵי מִשְׁפַּחַת אִבְּן־תִּבּוֹן (יְהוּדָה וּשְׁמוּאֵל בְּנוֹ), שֶׁתִּרְגְּמוּ אֶת סִפְרֵי ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי וְהָרַמְבַּ"ם לָעִבְרִית, וּבְנֵי ר' יוֹסֵף קִמְחִי; בְּיִחוּד הִתְפַּרְסֵם בְּנוֹ ר' דָּוִד (הָרַדַ"ק), שֶׁעָמַל הַרְבֵּה בְּשִׁכְלוּל הַשָּׂפָה הָעִבְרִית וְדִקְדּוּקָהּ.

בית מדרשו של רש"י

תמצית הפרק הרביעי.

על קדוש השם.

מסעי הצלב (ששה במספרם) נמשכו כמאתים שנה (1095–1292), ועל מזבח הקנאות האלו – לפי השערות סופרי קורות העמים בערך ששה מליוני איש. מספר קרבנות היהודים – חללים ונדחים שעזבו מאנס או מפחד את עמם בצר לו ויאבדו מתוך הקהל – באירפה ובאסיה, היה בערך חצי מליון נפש. חללים והרוגים היו אפוא משני הצדדים, ובמחנות המנצח הזמני רבו פי עשר מאשר בקרב המנצחים הזמניים; אך ההבדל ביניהם היה גדול מאד: חללי המנצח לא ידעו בעד מה הם נהרגים וספים בלי עתם, ומתי המנצחים ידעו זאת היטב, ובמותם היו למופת לכל בני האדם לדור דורים. קדושי עליון, קדושי היהדות הוכיחו את כל העמים הנוצרים לדעת, כי בחרב ובחנית אי אפשר להטיף תורות ושיטות חדשות, ואולת היא לבוא על איש בעקיפין לאמר: „קבל דעתי, ולא-מות תמות". תינוק בן יומו יכול לשכח את אמו יולדתו, אבל איש בא בימים לא יבוז ליקהת אם ולא יעזבנה בכלות כחה. כהני ההלניות נוכחו בבגרותם השכלית של היהודים, ובעבור מאות שנים – הראו לדעת גם בעלי הפלחן הנוצרי: כי שרידי בני החשמונאים יודעים להלחם, כאבותיהם – „מעטים נגד רבים" ויודעים לבחור מות גבורים וטהורים מבחיי נחשלים וטמאים.

מות קדושים על קדושת רעיונם מתו לפני מסעי הצלב יחידי סגלה גם בין חסידי אמות העולם; כל איש נאמן וגדל – רוח יודע להגן גם בחייו גם במותו על האמת שלו ועל אלהיו. אבל עם שלם, למקטניו ועד גדוליו, מכהניו וראשיו עד שואבי מימיו וחוטבי עציו – המוסר את נפשו לממיתים – בעד תורתו, ויודע בשלמה הוא מומת, חשוחט בידי עצמו את ילדיו ואמהותיו לבלי יפלו בידי נכרים ומברך על השחיטה, – עם כזה היה למחאה חיה נצחית נגד אלה „שרוממות-אל בגרונם וחרב פיפיות בידם".

תקופה זו של „קדוש השם" החלה בקורות היהדות מימי אנטיוכוס, טרוינוס, ואדרינוס ונמשכת עד היום; ובימי מסעי הצלב נבחנה היהדות ראשונה בכור הברזל ובכבשן האש – ועמדה בנסיון.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מֻקְדֶּמֶת: הַנּוֹצְרִיּוּת וּמִפְלְגוֹתֶיהָ בִּימֵי הַבֵּינַיִם.

עוֹד בַּמֵּאָה הַשְּׁמִינִית נִגְלָה פֶּרֶץ גָּדוֹל בְּחוֹמַת הַנּוֹצְרִיּוּת בְּשֶׁל קְדֻשַּׁת הַתְּמוּנוֹת בְּבָתֵּי כְנֵסִיּוֹתֶיהָ (שֶׁל „הַבֵּן" וְ„הָאֵם הַקְּדוֹשָׁה"), וְהַנּוֹצְרִים נֶחֶלְקוּ אָז לִשְׁתֵּי מִפְלָגוֹת: לְמַעֲרִיצֵי הַתְּמוּנוֹת וּלְכוֹפְרִים בִּקְדֻשָּׁתָן (בְּרֹאשׁ הַכּוֹפְרִים עָמַד הַקֵּיסָר לֵיאוֹן הָאִסּוּרִי). בְּאֶמְצַע הַמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית הִתְרַחֵב הַפֵּרוּד הָעִקָּרִי, שֶׁבֵּין שְׁתֵּי הַהַשְׁקָפוֹת הַלָּלוּ, וְתוֹצְאוֹתָיו הָיוּ כִּי נִתְיַסְּדוּ: הַכְּנֵסִיָּה הַמִּזְרָחִית (הַיְּוָנִית) – שֶׁהִבְדִּילָה אֶת עִנְיְנֵי הַמְּדִינָה מִשִּׁלְטוֹן הַדָּת – וְהַכְּנֵסִיָּה הַמַּעֲרָבִית (הָרוֹמָאִית), שֶׁהִכְנִיעָה לְאַט־לְאַט אֶת חַיֵּי הַפְּרָט וְהַכְּלָל לְמָרוּת אֲבִי הַכְּנֵסִיָּה (פַּפָּא). אוּלָם גַּם חֲלֻקָּה זוֹ לֹא שָׂמָה קֵץ לַסִּכְסוּכִים הַפְּנִימִיִּים בֵּין רָאשֵׁי הַכְּנֵסִיּוֹת, וְהַמְּדָנִים הַפְּרָטִיִּים וְהָעִקָּרִיִּים נִתְרַבּוּ. בִּשְׁנַת 1054 נִתְאַשֵּׁר בְּאֹפֶן גָּלוּי הַפֵּרוּד שֶׁבֵּין שְׁתֵּי הַכְּנֵסִיּוֹת, וְעַמֵּי אֵירוֹפָּה שֶׁקִּבְּלוּ בָּעֵת הַהִיא אֶת הַנּוֹצְרִיּוּת נִפְלְגוּ גַּם הֵמָּה: אֲחָדִים (כִּמְעַט כָּל עַמֵּי הַמַּעֲרָב) נִכְנְעוּ לַכְּנֵסִיָּה הָרוֹמָאִית (הַקָּתוֹלִית), שֶׁנָּתְנָה לַאֲבִיהָ מֵעֵין כְּבוֹד־אֱלֹהִים, וַאֲחָדִים (הַיְּוָנִים, הַבּוּלְגָרִים, הָרוּסִים) לֹא הוֹדוּ בִּקְדֻשַּׁת הָאַפִּיפְיוֹר וַיִּהְיוּ לְנוֹצְרִים מִזְרָחִים.

בַּמֵּאוֹת הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה־הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה גָּבְרָה מְאֹד הַקָּתוֹלִיּוּת, וְהַפַּפָּאִים הִכְנִיעוּ לְמָרוּתָם אֶת כָּל מַלְכֵי הַמַּעֲרָב, וַעֲרִיצוּת בְּלִי־גְבוּל זוֹ הָיְתָה מְבִיאָה לִידֵי סִכְסוּכִים תְּכוּפִים בֵּין שַׁלִּיטֵי הַדָּת וּבֵין מוֹשְׁלֵי הָאָרֶץ. שְׁרִירוּת הַלֵּב וְהַזָּדוֹן, שֶׁאֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית הִצְטַיְּנוּ אָז בָּהֶם בְּמִדָּה מְרֻבָּה נֶגֶד כָּל מַחֲשָׁבָה חָפְשִׁית הֵבִיאוּ סוֹף סוֹף לִידֵי מִלְחָמָה גְּלוּיָה בְּמַחֲנֵה הַקָּתוֹלִים גּוּפָא. בְּאֶמְצַע הַמֵּאָה הָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה קָם בְּאַנְגְּלִיָּה הַכֹּהֵן וִיקְלִיף, שֶׁדָּרַשׁ תִּקּוּנִים עִקָּרִיִּים בַּדָּת הַנּוֹצְרִית. בִּנְאָמָיו וּבִסְפָרָיו בָּא לִידֵי מַסְקָנָה, כִּי מְקוֹר הָאֱמוּנָה וְהַדָּת הֵם רַק כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ שֶׁל הַיְּהוּדִים וְלֹא סִפְרֵי הַכְּנֵסִיָּה. גַּם בְּאִיטַלְיָה עַצְמָהּ רַבּוּ בָּעֵת הַהִיא הִתְרַעֲמוּת נֶגֶד מַעֲשֵׂי הָאַפִּיפְיוֹרִים וְתַבְלִיתָם; אַךְ בְּעֶצֶם תָּקְפָּהּ הִתְפָּרְצָה הַמְּרִידָה בְּצֶ'כְיָה וּבוֹהֶמְיָה בְּעֶטְיוֹ שֶׁל הַכֹּמֶר יוֹאַן הוּס. כֹּהֵן־צֶדֶק זֶה הִצְטַיֵּן בְּרָצוֹן כַּבִּיר וּבְעַיִן־בֹּקֶרֶת אֲמִתִּית, וַיִּטֶּף לְתִקּוּנִים עִקָּרִים בַּקָּתוֹלִיּוּת, וּבְמִקְצָת נִגְרַר אַחֲרֵי דֵעוֹת וִיקְלִיף. בֵּין יוֹאַן הוּס וּבֵין רָאשֵׁי הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית נֶעֱרַךְ וִכּוּחַ דָּתִי, שֶׁנִּגְמַר בְּחֵרֶם וּבְנִדּוּי נֶגֶד „הַכּוֹפֵר" הַמּוֹרֵד בְּמַלְכוּת הָאַפִּיפְיוֹרִים. אָז נֶחֶלְקוּ הַקָּתוֹלִים בְּאֵירוֹפָּה לִשְׁתֵּי מַחֲנוֹת צוֹרְרוֹת: לְדוֹרְשֵׁי תִקּוּנִים בַּדָּת וְלַמַּאֲמִינִים סְתָם „בֶּאֱלָהוּתוֹ" שֶׁל הַפַּפָּא. מִטַּעַם כְּנֵסִיַּת הַכְּמָרִים בְּקָנְסְטַנְץ נִדּוֹנוּ מַעֲרִיצֵי הוּס (בַּסִּפְרוּת הָעִבְרִית נִקְרְאוּ „בְּנֵי חוּשִׁים") לְחֵרֶם וְיוֹאַן הוּס עַצְמוֹ – לִשְׂרֵפָה (1415). שְׂרֵפַת הַכּוֹפֵר לֹא שָׂמָה, כַּמּוּבָן, קֵץ לִתְנוּעַת הַתִּקּוּנִים, וּמִסְפַּר תַּלְמִידֵי הוּס הָלַךְ הָלוֹךְ וָרָב. אָז נֶעֱרַךְ נֶגֶד כַּת „בְּנֵי הַחוּשִׁים" מַסַּע־צְלָב מְיֻחָד, וְאַחֲרֵי מִלְחֶמֶת אַחִים אֲרֻכָּה וּשְׁפִיכַת דָּם רַב מִשְּׁנֵי הַצְּדָדִים גָּבְרוּ סוֹף סוֹף הַקָּתוֹלִים הַמַּאֲמִינִים, וְהַכּוֹפְרִים הוּמְתוּ בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת.

חִלּוּקֵי הַדֵּעוֹת שֶׁבֵּין קָתוֹלֵי הָאַפִּיפְיוֹר וּבֵין הַנּוֹצְרִים הַחָפְשִׁים נוֹסְדוּ אֵיפוֹא עַל שִׁנּוּי הָעֲרָכִין בַּדָּת הַנּוֹצְרִית; הַנּוֹצְרִים הַנְּבוֹנִים נוֹכְחוּ לָדַעַת, כִּי תּוֹרַת הָאֶוַנְגֶּלְיוֹן נָטְתָה מִן הַמְּסִלָּה שֶׁסָּלְלוּ לָהּ יוֹצְרֶיהָ וּשְׁלִיחֶיהָ הַיְּהוּדִים, וַתְּהִי לְפֻלְחָן אִישִׁי גְּרֵדָא. (א. ליבושיצקי).

אירפה
בימי
מסעי הצלב
אירלנדיה
אנגליה
לונדון
מגדבורג
קולוניה
מגנצה
רגנסבורג
וורמישה
פריס
טורס
צרפת
ליאון
אונגריה
סרביה
ונציה
מרסיליה
ספרד
טולידה
ברצלונה
קורטובה
רומי
בולגריה
קונסטנטינופל
סלוניקי
ניקיה
עדסה
אנטיוכיה
עקה
ירושלים
אלכסנדריה
רוסיה
קיוב
פלרמו
10
20
30
40
50

פֶּרֶק חֲמִישִׁי: יְמֵי הָרִשְׁעָה וְהַזָּדוֹן.

(א. קל״א – א. של״א לַחֻרְבָּן; 1200 – 1400).

כה. הָאַפִּיפְיוֹר אִינוֹקֶנְטִי הַשְּׁלִישִׁי. מַסְעֵי־הַצְּלָב הִגְדִּילוּ אֶת שִׁלְטוֹן אֲבִי הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית בְּכָל עִנְיְנֵי הַדָּת וְהַמְּדִינָה. אֵירוֹפָּה הַמַּעֲרָבִית נִדְמְתָה כֻּלָּהּ לְמַמְלֶכֶת־כֹּהֲנִים אַחַת, וּבְרֹאשָׁהּ עָמַד הָאַפִּיפְיוֹר שֶׁהִכְנִיעַ לְמָרוּתוֹ אֶת כָּל מַלְכֵי הָעַמִּים הַקָּתוֹלִים. בְּיִחוּד גָּדַל כֹּחַ הַכְּנֵסִיָּה בִּימֵי הָאַפִּיפְיוֹר אִינוֹקֶנְטִי הַשְּׁלִישִׁי (בְּרֵאשִׁית הַמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה). הָאִישׁ הַזֶּה הָיָה מִטִּבְעוֹ בַּעַל רָצוֹן כַּבִּיר וְאוֹהֵב שְׂרָרָה, וַיְקַנֵּא קִנְאָה עַזָּה לְדָתוֹ. כָּל רַעְיוֹן חָפְשִׁי וְצֵל שֶׁל חֲקִירָה נִרְדַּף עַל יָדוֹ בְּלִי חֶמְלָה; וּבְקִרְבַת הַיְהוּדִים אֶל הַנּוֹצְרִים רָאָה סַכָּנָה לְקִיּוּם הַקָּתוֹלִיּוּת, וַיִּתְאַמֵּץ לְהַשְׁפִּיל אֶת כְּבוֹד הַיַּהֲדוּת בְּכָל הָאֶמְצָעִים. וּמִדַּעְתּוֹ, כִּי כָל כְּלִי מַשְׁחִית לַעֲשׂוֹת כָּלָה בַּיְּהוּדִים – לֹא יִצְלָח, הֶחְלִיט לְדַכְּאָם עַד עָפָר בִּגְזֵרוֹת קָשׁוֹת וּבְהַגְבָּלוֹת זְכֻיּוֹתֵיהֶם. אֶל הַמְּלָכִים וְהָרוֹזְנִים שֶׁהִטּוּ חֶסֶד לַיְּהוּדִים, הָיָה כוֹתֵב מִכְתְּבֵי תוֹכָחָה מְלֵאִים אִיּוּמִים וַחֲרָמוֹת אִם יוֹסִיפוּ לְהֵיטִיב עִם „בְּנֵי בְנֵיהֶם שֶׁל הַצּוֹלְבִים״: „עַל הַיְהוּדִים לִהְיוֹת נָעִים וָנָדִים כְּקַיִן – כָּתַב אִינוֹקֶנְטִי בְּאִגְּרוֹתָיו – וּמִצְוָה לְהַשְׁפִּילָם וּלְהַכְנִיעָם, עַד שֶׁיְּתַקְּנוּ אֶת מְעֻוָּתָם וִיקַבְּלוּ אֶת מַלְכוּת הַשָּׁמַיִם״ (= אֶת הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה). שִׂנְאָתוֹ אֶל הַיְהוּדִים רָבְתָה עוֹד בְּשֶׁל תְּנוּעַת הַחֹפֶשׁ הַדָּתִי, שֶׁהִתְפַּשְּׁטָה בֵּין נוֹצְרֵי פְרַנְקִיָּה הַדְּרוֹמִית – הָאַלְבִּיגִים. קִרְבַת פְּרוֹבַנְצְיָה אֶל אֲחֻזּוֹת הָעַרְבִיאִים בְּאַסְפַּמְיָה הֵרִיחָה גַּם אֶת הַנּוֹצְרִים הָהֵם אֶת רוּחַ הַחֲקִירָה וְהַבִּקֹּרֶת, וּבְמַעֲשֵׂה אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית רָאוּ נִגּוּד רַב לְעִקְּרֵי הָאֶוַנְגֶּלְיוֹן (סֵפֶר הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה). אָז קָמָה בֵּין נוֹצְרֵי פְּרוֹבַנְצְיָה כַּת הָאַלְבִּיגִים, שֶׁהִטִּיפָה לְתוֹרַת הַנּוֹצְרִיּוּת הַטְּהוֹרָה וְהִתְנַגְּדָה לְזָדוֹן מֶמְשֶׁלֶת הַכְּמָרִים. כַּאֲשֶׁר נוֹדַע הַדָּבָר לְאִינוֹקֶנְטִי, שָׁפַךְ עַל מוֹשְׁלֵי פְּרוֹבַנְצְיָה הַיְשָׁרִים אֶת כָּל חֲמָתוֹ וַיְשִׂימֵם לְחֵרֶם וּלְנִדּוּי, אִם לֹא

יָשׁוּבוּ מִדַּרְכָּם הָ„רָעָה״. וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח כִּי עָמְלוֹ לַשָּׁוְא, וְנוֹצְרִים הוֹגֵי דֵעוֹת לֹא יֵלְכוּ אַחֲרָיו בְּעֵינַיִם עֲצוּמוֹת — אָחַז הָאַפִּיפְיוֹר בְּחֶרֶב נוֹקֶמֶת, וַיִּקְרָא מַסַּע־צְלָב חָדָשׁ עַל הָאַלְבִּיגִים הַ„כּוֹפְרִים״.

* בֵּין יֶתֶר הַחֲטָאִים אֲשֶׁר מָצָא אִינוֹקֶנְטִי בְּמוֹשְׁלֵי פְּרוֹבַנְצְיָה, הִזְכִּיר לָהֶם אֶת עֲוֹן הַחֲסָדִים וְהַהֲנָחוֹת שֶׁעָשׂוּ עִם הַיְהוּדִים. בֵּין מוֹשְׁלֵי הַצֶּדֶק הָאֵלֶּה זָכוּר לִתְהִלָּה הָרוֹזֵן רָמוֹן, הַקָּרוּי בְּפִי מְשׁוֹרְרֵי עַמּוֹ „הַטּוֹב״, שֶׁמִּנָּה יְהוּדִים רַבִּים לְשָׂרֵי מַלְכוּתוֹ.

וּבֵין כֹּה — הִתְפָּרְצוּ נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶל גְּבוּלוֹת פְּרוֹבַנְצְיָה וַיַּהַרְגוּ, בִּפְקֻדַּת הָאַפִּיפְיוֹר, רִבְבוֹת אִישׁ מִקֶּרֶב הַנּוֹצְרִים הָאַלְבִּיגִים, וְאֶת הָאָרֶץ הַיָּפָה הַזֹּאת שָׂמוּ לָבַז וְלִמְשִׁסָּה. „דֶּרֶךְ אַגַּב״ פָּגְעוּ הַשּׁוֹדְדִים גַּם בַּיְּהוּדִים, וּבֵין אַלְפֵי הַחֲלָלִים שֶׁנָּפְלוּ מִתּוֹךְ הָאַלְבִּיגִים, כַּאֲשֶׁר כָּבַשׁ מַחֲנֵה הַכֹּמֶר הַקַּנַּאי אַרְנָלְד אֶת הָעִיר בְּדֶרֶשׁ — נִמְצְאוּ גַּם כְּמָאתַיִם הֲרוּגִים יְהוּדִים. „אַל תָּחוּסוּ עַל אִישׁ — עוֹרֵר הַכֹּמֶר הַ„נּוֹצְרִי״ אֶת אֲנָשָׁיו — וּבְעוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת יַבְדִּיל ד׳ בֵּין הָרְשָׁעִים וּבֵין הַצַּדִּיקִים״...

בָּעֵת הַהִיא הוּקַם בִּפְרַנְקִיָה הַדְּרוֹמִית בֵּית הַדִּין הָרִאשׁוֹן לְמִשְׁפַּט הַ„כּוֹפְרִים״, הִיא הָאִינְקְוִיזִיצְיָה הַיְדוּעָה, שֶׁצָּמְאָה לִדְמֵי נְקִיִּים, כַּיְּהוּדִים — כַּנּוֹצְרִים. אָז נוֹסְדָה גַּם חֶבְרַת הַנְּזִירִים הַדּוֹמִינִיקָנִים (עַל שֵׁם מְיַסְּדָהּ — דוֹמִינִיקַשׁ), שֶׁ„הֵגֵנּוּ״ עַל הַקָּתוֹלִיּוּת מִפְּנֵי רוּחַ הַכְּפִירָה וְהַיַּהֲדוּת, וַיְבַקְשׁוּ חֲטָאִים וְחוֹטְאִים נֶגֶד הַדָּת הַנּוֹצְרִית.

בִּשְׁנַת 1215 קָרָא אִינוֹקֶנְטִי לַאֲסֵפַת כְּמָרִים רַבָּה לְטַכֵּס עֵצָה: בַּמֶּה לְבַעֵר אֶת הַכְּפִירָה מִקֶּרֶב הָאָרֶץ וְאֵיךְ לְהַרְחִיק אֶת הַיְּהוּדִים מֵעַל שְׁכֵנֵיהֶם הַנּוֹצְרִים. בֵּין יֶתֶר הַהַחְלָטוֹת, שֶׁיָּצְאוּ אָז מִלִּפְנֵי שַׁלִּיטֵי הַקָּתוֹלִיּוּת, נִגְזְרוּ נֶגֶד הַיְּהוּדִים גְּזֵרוֹת מַחְפִּירוֹת כָּאֵלֶּה: אָסוּר לַמּוֹשְׁלִים הַנּוֹצְרִים לְסַפֵּחַ יְהוּדִי לְמִשְׂרָה צִבּוּרִית; אָסוּר לִיהוּדִי לְהֵרָאוֹת בַּחוּץ בְּשָׁבוּעַ שֶׁלִּפְנֵי הַפַּסְחָא; אָסוּר לִיהוּדִים מוּמָרִים לְקַיֵּם אֶת מִנְהֲגֵי הַיַּהֲדוּת; הַיְּהוּדִים הַקּוֹנִים קַרְקַע מֵאֵת נוֹצְרִים חַיָּבִים לְשַׁלֵּם מַס מְיֻחָד לְקֻפַּת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית. בְּיִחוּד הִצְטַיֵּן בַּעֲרִיצוּתוֹ הַחֹק, כִּי כָל הַיְּהוּדִים מֻכְרָחִים לָשִׂים „אוֹת קָלוֹן״ בְּמַלְבּוּשֵׁיהֶם וּבְכוֹבְעֵיהֶם, בִּכְדֵי שֶׁיִּבָּדְלוּ

בַּחוּץ מֵעַל הַתּוֹשָׁבִים הַנּוֹצְרִים, וְאֶפְשָׁר יְהִי לַעֲלֹב בִּכְבוֹדָם וּלְהַשְׁפִּילָם. אָמְנָם הַחֹק בִּדְבַר „אוֹת הַקָּלוֹן" לֹא נִשְׁתַּמֵּר בְּדִיּוּק, לֹא כָּל הַמּוֹשְׁלִים הַנּוֹצְרִים הֶחֱמִירוּ בוֹ. יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה סֵרְבוּ לְגַמְרֵי לָשִׂים „אוֹת קָלוֹן" בְּמַלְבּוּשֵׁיהֶם, וּבַאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת הִשְׁתַּדְּלוּ הַיְּהוּדִים לְבַטֵּל אֶת רֹעַ הַגְּזֵרָה הַזֹּאת.

כה. **שְׂרֵפַת הַתַּלְמוּד בְּפְרַנְקִיָה; הָרַמְבַּ"ן.** הָאֲדוּקִים בַּקָּתוֹלִיּוּת הָיוּ אָז מַלְכֵי פְרַנְקִיָה. הַמֶּלֶךְ לוּדְבִיק הַקָּדוֹשׁ הָיָה לְמַטֶּה זַעַם בִּידֵי הַכְּמָרִים, וַיָּצֶק לַיְּהוּדִים, לְמַעַן יָמִירוּ אֶת דָּתָם, וַיִּרְדֹּף בְּאַף גַּם אֶת תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת. יְהוּדִי מוּמָר אֶחָד הֵבִיא אֶת דִּבַּת הַתַּלְמוּד רָעָה לִפְנֵי הָאַפִּיפְיוֹר גְּרִיגוֹרִי הַתְּשִׁיעִי, וַיָּסֶת אוֹתוֹ לִבְדֹּק אֶת סִפְרֵי חֲזַ"ל, הַמְּלֵאִים לְפִי דַעַת הַמַּלְשִׁין, דִּבְרֵי עֶלְבּוֹן וְנִגּוּד לַקָּתוֹלִיּוּת, וּלְשָׂרְפָם קָבָל־עָם. בְּדִיקַת הַתַּלְמוּד הָיְתָה בְּפַארִישׁ: מֵאֵת כָּל הַיְּהוּדִים נִלְקְחוּ סִפְרֵי הַשַּׁ"ס וְהָרַבָּנִים נִקְרְאוּ לַחֲקִירָה וּדְרִישָׁה. מִטַּעַם הָאַפִּיפְיוֹר נוֹעַד וִכּוּחַ גָּלוּי בֵּין הַמּוּמָר וּבֵין אֶחָד מִגְּדוֹלֵי הָרַבָּנִים. „לַשָּׁוְא עָמְלוּ הָרַבָּנִים, וּבְרֹאשָׁם הָרַב ר' יְחִיאֵל, לְהַצְדִּיק אֶת סִפְרֵי חֲזַ"ל; מִשְׁפָּטָם יָצָא לְשֵׁבֶט עוֹד מִקֶּדֶם. מִכָּל קְצוֹת פְרַנְקִיָה הוֹבִילוּ אֶת סִפְרֵי הַתַּלְמוּד לְפַארִישׁ וַיִּשְׂרְפוּם בְּרֹאשׁ הוֹמִיּוֹת (א. קע"ז לַחֻרְבָּן). שְׂרֵפַת הַתַּלְמוּד הִרְגִּיזָה מְאֹד אֶת לִבּוֹת הַיְּהוּדִים בְּכָל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה. וְאֶחָד מִצְּעִירֵי תַּלְמִידֵי הַחֲכָמִים — שֶׁהִתְפַּרְסֵם בִּרְבוֹת הַיָּמִים לִתְהִלָּה — ר' מֵאִיר מֵרוֹטֶנְבֶּרג, חִבֵּר לְזֵכֶר הַגְּזֵרָה הַזֹּאת קִינָה מְלֵאָה רֶגֶשׁ:

„שַׁאֲלִי, שְׂרוּפָה בָאֵשׁ, לִשְׁלוֹם אֲבֵלָיִךְ
הַמִּתְאַוִּים שְׁכוֹן בַּחֲצַר זְבוּלָיִךְ!
הַהֹלְכִים הַשֵּׁבִים וְאֵין נֹגַהּ וְקֹוִים
לְאוֹר יוֹמָם אֲשֶׁר יִזְרַח עֲלֵיהֶם וְעָלָיִךְ;
אוֹרִיד דְּמָעוֹת עֲדֵי יִהְיוּ כְּנַחַל
וְיַגִּיעוּ לִקְבָרוֹת שְׁנֵי אֲצִילָיִךְ —
משֶׁה וְאַהֲרֹן — וְאֶשְׁאָלֵם: הֲיֵשׁ
תּוֹרָה חֲדָשָׁה, כִּי בְּשָׂרְפוּ גְּוִילָיִךְ?..."

שְׂרֵפַת הַתַּלְמוּד הִשְׁפִּיעָה לְרָעָה עַל יְהוּדֵי פְרַנְקִיָה; בָּתֵּי הַמִּדְרָשׁ נִתְדַּלְדְּלוּ מְאֹד, וַעֲבוֹדַת שְׂרִידֵי בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת בַּהֲפָצַת הַתּוֹרָה בָּרַבִּים — נִפְסְקָה.

* וּבְאַסְפַּמְיָה הַנּוֹצְרִית רַבּוּ קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים אַחֲרֵי גְזֵרוֹת הַשְּׁמָד שֶׁל הָאַלְמוּהִידִים. בְּיִחוּד גָּדַל שָׁם כְּבוֹד הַיְּהוּדִים בִּימֵי הַמֶּלֶךְ אַלְפוֹנְסוֹ הַשְּׁמִינִי (1160 — 1214), שֶׁהִטָּה לָהֶם חֶסֶד וַיִּתֵּן בְּיָדָם הַרְבֵּה מִשְׂרוֹת כְּבוּדוֹת בְּהַנְהָגַת הַמְּדִינָה. גַּם בִּמְדִינַת אֲרַגוֹנְיָה (=אַרְגוֹן) יָשְׁבוּ אָז הַיְּהוּדִים בֶּטַח, וּבֵין גְּדוֹלֵי עַמֵּנוּ הִתְפַּרְסֵם שָׁם לִתְהִלָּה נְשִׂיא קְהִלַּת הַיְּהוּדִים בְּבַרְצְלוֹנָה הֶחָכָם ר' שֵׁשֶׁת בֶּן־בְּנֶשֶׁת.

אוּלָם הַקַּנָּאוּת הַקָּתוֹלִית חָדְרָה גַם שָׁמָּה. מֶלֶךְ אֲרַגוֹנְיָה יַעֲקֹב הָרִאשׁוֹן הָיָה קָתוֹלִי אָדוּק וְעָמַל לְהָפִיץ אֶת הַנּוֹצְרִיּוּת בֵּין הַיְּהוּדִים וּבֵין הָעַרְבִיאִים. הַנְּזִירִים הַדּוֹמִינִיקָנִים לָמְדוּ בְּבָתֵּי סִפְרָם עִבְרִית וְעַרְבִיאִית, בִּכְדֵי שֶׁיּוּכְלוּ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בִּשְׂפוֹת אֵלּוּ לְצֹרֶךְ הֲפָצַת הַנּוֹצְרִיּוּת בֵּין בְּנֵי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלָם. בֵּין הַנְּזִירִים־הַדּוֹמִינִיקָנִים הָיָה גַם יְהוּדִי מוּמָר, פָּאוּלוּס כְּרִיסְטִיָּנִי שְׁמוֹ, וּבוֹ אָמְרוּ הַכְּמָרִים לְ„הַכְרִיעַ" אֶת הַיַּהֲדוּת וַיַּצִּיעוּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ: לְיַעֵד וִכּוּחַ דָּתִי בֵּין גְּדָל חַכְמֵי הַיְּהוּדִים וּבֵין — הָאָח הַפּוֹשֵׁעַ. הַמֶּלֶךְ הִסְכִּים לָזֶה, בְּתִקְוָתוֹ כִּי הַמּוּמָר יְנַצַּח אֶת רֹאשׁ הָרַבָּנִים, וְאָז יְקַבְּלוּ הַיְּהוּדִים אֶת דַּת הַנּוֹצְרִיּוּת; וּמִצַּד הַיְּהוּדִים נִקְרָא גְדָל חַכְמֵי הַתּוֹרָה, בְּדוֹרוֹ, הוּא רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן נַחְמָן הַנִּקְרָא גַם נַחְמָנִי וְרַמְבַּ"ן (א. קכ"ו — א. כ"א לְחֻרְבָּן). מִלְּבַד בְּקִיאוּתוֹ הָרַבָּה בְּסִפְרֵי חֲזַ"ל רָכַשׁ לוֹ הֶחָכָם הַזֶּה גַם יְדִיעוֹת חֲשׁוּבוֹת בְּחָכְמוֹת וּמַדָּעִים וַיֵּדַע אֶת הַשָּׂפָה הָאַסְפַּמִית וְהָעַרְבִיאִית עַל בֻּרְיָן, אוּלָם לִבּוֹ הָיָה רָחוֹק מֵהַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי, וְדַעְתּוֹ הָיְתָה כִּי הַדָּת קוֹדֶמֶת לַמַּדָּע. בְּפֵרוּשׁוֹ לְתוֹרַת מֹשֶׁה נִגְרַר הָרַמְבַּ"ן לִפְעָמִים אַחֲרֵי „בַּעֲלֵי הַקַּבָּלָה" שֶׁבֵּאֲרוּ אֶת סִפּוּרֵי כִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ בְּדֶרֶךְ הַסּוֹד (רְאֵה סָעִיף כ"ח), וְנֶחְשַׁב בְּעֵינֵי הָעָם לְקָדוֹשׁ וְאִישׁ־אֱלֹהִים.

הָרַמְבַּ"ן קִבֵּל אֶת הַזְמָנַת הַמֶּלֶךְ יַעֲקֹב הָרִאשׁוֹן, וְהַוִּכּוּחַ נוֹעַד לִהְיוֹת בְּבַרְצְלוֹנָה; אַךְ תְּנַאי מוּקְדָם הִתְנָה הָרַב עִם הַצַּד שֶׁכְּנֶגְדּוֹ, כִּי

יתן לו להגיד את כל האמת שבלבו. הוכוח היה בהיכל המלך ובמושב שרי המלוכה, הגמוניה ואדיריה והמוני עם, ונמשך ארבעה ימים. באמץ לב ובטוח בצדקת היהדות החל הרמב״ן לבטל את כל טענות המומר, והדבר עלה בידו באפן הכי־מצין. הצורר פאולוס טען, למשל, כי לחנם מחכים עוד היהודים למשיח. והוא כבר בא (ישו), וסמוכים ורמזים מצא לדבריו בכתבי הקדש ובמדרש. על זה ענה הרמב״ן בהגיון ובנמוס, כי משיח יביא־לפי אמונת היהדות— גאלה שלמה ואחוה לכל בני האדם; ואחרי שדם האדם עודנו נשפך כמים ואיש את בשר רעהו יאכלו—והיה זה לאות כי משיח עדין לא בא... תשובות הרמב״ן והוכחותיו היו מבריעות למדי. עד כי הביאו פחד בלב יהודי ברצלונה, פן תגרמנה לידי פרעות ושפיכות דמים. אבל הוכוח נגמר בשלום ובנצחון גמור לצד היהדות. ותבוסת פאולוס היתה שלמה.

את פרשת דברי הוכוח כתב הרמב״ן בספרו „מלחמות חובה״, שהפיץ בתפוצות הגולה. אז הלשינו הנזירים על הרמב״ן באזני האפיפיור, כי עלב בדבריו בכבוד הקתוליות, ועל הרמב״ן נגזרה גזרת גלות מגבולות אספמיה. לעת זקנתו, בהיותו כבן שבעים, נאנס הרמב״ן ללבש כלי גולה ויעל לארץ ישראל, משאת נפשו מכבר. רבה היתה אז העזובה בארץ הקדש. אחרי המלחמות הרבות בין הנוצרים והמושלמנים; והשממון בקהלות היהודים המפזרות שם הדאיב מאד את לב הרב הזקן, ויעמל לחזק את הקשר שבין יהודי פלשתינה ויבן להם בתי תפלה ובתי מדרש. מסביב לרמב״ן נתיסד בארץ ישראל קבוץ קטן של תלמידי חכמים, אשר עמלו להפיח רוח חיים בעצמות היבשות בארץ אבותם. אך לא ארכו הימים והרמב״ן נפטר בשם־טוב ומעשים טובים לעמו ולתורתו, ויקבר בחיפה.

כ. מדנים בין אחים. במאה השלש־עשרה הוסיפו מלכי קשטיליה וארגוניה להדף מגבולות אספמיה את הערביאים, שהחזיקו רק בחלק אספמיה הדרומית ועיר בירתם־גרנטה. גם באספמיה

הַנּוֹצְרִית הִתְאַמְּצוּ הַכְּמָרִים הַקָּתוֹלִים לְמָרֵר אֶת חַיֵּי הַיְּהוּדִים וּלְהַשְׁפִּילָם בְּעֵינֵי הַנּוֹצְרִים, וַיֶּאֶסְרוּ עֲלֵיהֶם לִבְנוֹת בָּתֵּי תְפִלָּה חֲדָשִׁים, לְהַחֲזִיק מְשָׁרְתִים נוֹצְרִים בְּתוֹךְ בֵּיתָם, לִסְמֹךְ אֶל שֻׁלְחָן אֶחָד עִם נוֹצְרִים אוֹ לְהִתְרַחֵץ עִמָּם בְּבֵית מֶרְחָץ אֶחָד; וּבְיִחוּד הֶחֱמִירָה הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית בִּגְזֵרַת „אוֹת הַקָּלוֹן". אֲבָל הַגְּבָלוֹת כָּאֵלּוּ לֹא יָכְלוּ לְהִתְקַיֵּם בַּחַיִּים: הַמּוֹשְׁלִים הַנּוֹצְרִים נִצְרְכוּ מִדֵּי פַּעַם לְכֶסֶף הַיְּהוּדִים, וְלֹא שָׂמוּ לֵב לִגְזֵרוֹת הַכְּנֵסִיָּה. מַלְכֵי אַסְפַּמְיָה מִנּוּ גַּם יְהוּדִים לְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה. וּבִימֵי אַלְפוֹנְסוֹ הֶחָכָם מֶלֶךְ קַשְׁטִילְיָה (1212 — 1282) נִתְמַנָּה הַיְּהוּדִי דוֹן מֵאִיר דִי־מַלְיאָה לְשַׂר הָאוֹצָרוֹת, וּבְמוֹתוֹ מִלֵּא אֶת מְקוֹמוֹ דוֹן יִצְחָק בְּנוֹ. רוֹפֵא הַמֶּלֶךְ הָיָה אָז הַיְּהוּדִי דוֹן יְהוּדָה הַכֹּהֵן, וְלִגְדֹל חַכְמֵי הַתְּכוּנָה בְּדוֹרוֹ הִתְפַּרְסֵם הַיְּהוּדִי ר' יִצְחָק אִבְּן־סָעִיד. הוּא הִמְצִיא אֶת „לוּחוֹת הַתְּכוּנָה", וַיִּקְרָאֵם עַל שֵׁם הַמֶּלֶךְ אַלְפוֹנְסוֹ, שֶׁאָהַב מְאֹד אֶת תּוֹרַת הָאִיצְטַגְנִינוּת.

חָכְמַת יִשְׂרָאֵל נִפְלְגָה בְּאַסְפַּמְיָה הַנּוֹצְרִית, כְּבִימֵי הַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים, לִשְׁנֵי זְרָמִים: לְחַכְמֵי הַתּוֹרָה וּלְבַעֲלֵי הַמֶּחְקָר. סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם הִתְפַּשְּׁטוּ בֵּין הַחוֹקְרִים וְהַמַּשְׂכִּילִים הַיְּהוּדִים, וְדֵעוֹתָיו הָיוּ לָהֶם לְדִבְרֵי הָאוּרִים. בְּיִחוּד מָשַׁךְ אֶת לֵב צְעִירֵי יִשְׂרָאֵל הוֹכָחוֹת הָרַמְבַּ"ם כִּי הַדָּת נוֹסְדָה עַל הַהִגָּיוֹן, וְכִי תַכְלִית הַיַּהֲדוּת הִיא: מוּסַר הַשֵּׂכֶל וּמִדּוֹת טוֹבוֹת. תַּלְמִידֵי הָרַמְבַּ"ם הִרְחִיקוּ קְצָת לִפְעָמִים בַּחֲקִירוֹתֵיהֶם הַחָפְשִׁיּוֹת בִּשְׁאֵלוֹת הַדָּת וּסְמוּכִים מָצְאוּ לָהֶם בְּסִפְרֵי רַבָּם. הַדָּבָר הַזֶּה הִרְגִּיז מְאֹד אֶת הָרַבָּנִים הַחֲרֵדִים לְדַת הַיַּהֲדוּת, וְהַמַּחֲלֹקֶת הִתְלַקְּחָה מֵחָדָשׁ בֵּין חַכְמֵי הַתּוֹרָה מֵעֵבֶר מִזֶּה וּבֵין חוֹקְרֵי הַיַּהֲדוּת מֵעֵבֶר מִזֶּה.

הַמִּלְחָמָה נֶגֶד סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם וְהַנּוֹהִים אַחֲרָיו הִתְחַדְּשָׁה בְּצָרְפַת הַדְּרוֹמִית. רַב הָעִיר מוֹן־פֶּלְיֶה ר' שְׁלֹמֹה בֶּן אַבְרָהָם הָיָה אִישׁ תָּמִים וְחָסִיד וְחָרֵד מְאֹד לַיַּהֲדוּת בִּימֵי הָרְדִיפוֹת וְהַגְּזֵרוֹת, וּבַחֲקִירוֹת תַּלְמִידֵי הָרַמְבַּ"ם נִשְׁקְפָה לוֹ סַכָּנָה לְקִיּוּם הַדָּת. בְּקִנְאָתוֹ הָעַזָּה קָרָא אֵלָיו לִשְׁנַיִם מֵרַבָּנֵי מְדִינָתוֹ (לְר' יוֹנָה מִגִּירוֹנְדִי וּלְר' דָּוִד בֶּן שָׁאוּל), וְאַחֲרֵי יִשּׁוּב הַדַּעַת הִטִּילוּ „חֵרֶם" וְנִדּוּי עַל סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם וְעַל הַהוֹגִים בָּהֶם (א. קס"ג לְחֻרְבָּן; = ד. תתקצ"ב). מַעֲשֵׂה הָרַבָּנִים הֵטִיל סַעַר בֵּין מַעֲרִיצֵי

הָרַמְבַּ"ם שֶׁבֵּין חַכְמֵי לוּנִיל, בְּדְרֶשׁ וְנַרְבּוֹנָה, וּבְרֹאשָׁם הֶחָכָם ר' דָּוִד קִמְחִי, וַיִּקְרְאוּ תִּגָר נֶגֶד מִשְׁפַּט־קַנָּאוּת אֲשֶׁר כָּזֶה, וּמִצִּדָּם הֶחֱרִימוּ גַם הֵמָּה אֶת מַחֲרִימֵי רַבָּם הַגָּדוֹל וַיְשִׂימוּם לִצְחוֹק וּלְקַלָּסָה בְּמַהֲתַלּוֹתֵיהֶם וּשְׁנִינוֹתֵיהֶם – בְּעֵינֵי הָעָם. וְהַמְּרִיבָה הָלְכָה הָלֹךְ וְגָדֹל הָלֹךְ וְהִתְפַּשֵּׁט בְּכָל כְּנֵסִיּוֹת הַיְהוּדִים בִּפְרַנְקִיָּה וּבְאַסְפַּמְיָה ; נִרְגָּנִים וּמְחַרְחֲרֵי רִיב הוֹסִיפוּ עוֹד שֶׁמֶן לַמְּדוּרָה, וְהַמַּחֲלֹקֶת יָצְאָה מִגֶּדֶר הַהֲלָכָה וְהַנִּמּוּס וַתְּהִי לְמִלְחֶמֶת אֲנָשִׁים. תַּאֲוַת הַנִּצָּחוֹן גָּבְרָה בְּלֵב מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם, וּבְקִנְאָתָם הַקִּיצוֹנִית אָחֲזוּ „בְּחֶרֶב בַּעֲלַת שְׁתֵּי פִּיפִיּוֹת" וַיִּפְנוּ לְעֶזְרָה אֶל– הַנְּזִירִים הַדּוֹמִינִיקָנִים וְלִפְנֵיהֶם הִלְשִׁינוּ עַל סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם, כִּי מְלֵאִים הֵם כְּפִירָה וְדִבְרֵי מִינוּת, וּרְאוּיִם הֵם לִשְׂרֵפָה. הַכְּמָרִים לֹא אֵחֲרוּ לְהוֹצִיא אֶת סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם לַשֶּׁבֶט, וּבְמָן־פֶּלְיֶה וּבְפַארִישׁ נִלְקְחוּ חִבּוּרֵי בֶּן מַיְמוֹן מִידֵי תַלְמִידָיו, בְּיִחוּד „סֵפֶר הַמַּדָּע" ו„מוֹרֶה נְבוּכִים"– וַיּוּעֲלוּ עַל הַמּוֹקֵד בְּרֹאשׁ הוֹמִיּוֹת בִּידֵי הַדּוֹמִינִיקָנִים! הָעוּבְדָה הַזֹּאת, כִּי הוּבְאוּ זָרִים אֶל גְּבוּל הַיַּהֲדוּת וַיִּהְיוּ לָהּ לְשׁוֹפְטִים מָחֲצָה אֶת לֵב כָּל הַיְהוּדִים, וְגַם מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם נִחֲמוּ עַל הָרָעָה אֲשֶׁר עָשׂוּ לְעַמָּם בְּחִלּוּל־שֵׁם אֲשֶׁר כָּזֶה, וְלִבָּם הִכָּה אוֹתָם זְמַן רַב עַל טַמְּאָם אֶת מִקְדַּשׁ הַיַּהֲדוּת בְּקַנָּאוּתָם הַיְתֵרָה.

כו. חַכְמֵי הַתּוֹרָה; הַחוֹקְרִים הָאַחֲרוֹנִים. * הָרְדִיפוֹת הָרַבּוֹת שֶׁגָּבְרוּ בָּעֵת הַהִיא עַל תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת עוֹרְרוּ בְּלֵב הָרַבָּנִים אֶת הָאֲדִיקוּת וְאֶת הַקִּנְאָה לַדָּת. חַכְמֵי הַתּוֹרָה הוֹסִיפוּ לְהִסָּגֵר בְּד' אַמּוֹת שֶׁל הַהֲלָכָה, לַעֲשׂוֹת סְיָגִים וּלְהַגְדִּיל אֶת הַשְּׁמִירָה עַל הַתּוֹרָה הַנִּרְדָּפָה, וּמִטַּעַם זֶה הִתְרַחֲקוּ מֵהַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי וּמִלִּמּוּדֵי הַהִגָּיוֹן. קִנְאַת הָרַבָּנִים, שֶׁתַּכְלִיתָהּ הָיְתָה לְשֵׁם הֲגָנָה, לֹא דָמְתָה בְּכָל אֹפֶן לְקִנְאַת הַכְּמָרִים הַחֲשֻׁכִּים, אֲשֶׁר נָבְעָה מִמְּקוֹר הָרִשְׁעָה.

לִגְדוֹלֵי חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּאַסְפַּמְיָה וּבִפְרַנְקִיָּה הִתְפַּרְסְמוּ בְּרֵאשִׁית הַמֵּאָה הָאַרְבַּע־עֶשְׂרֵה : ר' שְׁלֹמֹה בֶּן אַדֶּרֶת (רַשְׁבָּ"א) וְר' אָשֵׁר בֶּן יְחִיאֵל (הָרֹא"שׁ). הָרַשְׁבָּ"א הָיָה רַב בִּקְהִלַּת בַּרְצְלוֹנָה וְנוֹדַע „בְּחִדּוּשָׁיו" שֶׁחִבֵּר לְרֹב מַסֶּכְתּוֹת הַתַּלְמוּד. בֶּן דּוֹרוֹ הָרֹא"שׁ יָשַׁב מִתְּחִלָּה בְּגֶרְמַנְיָה וְשָׁם לִמֵּד

בִּישִׁיבוֹת שְׂרֵי בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת. אַחַר כָּךְ נָסַע לְאַסְפַּמְיָה וְנִתְמַנָּה לְרַב הַקְּהִלָּה וּלְרֹאשׁ הַיְשִׁיבָה בְּטוֹלֵידָה, וּמִכָּל מוֹשְׁבוֹת הַיְּהוּדִים בְּאֵירוֹפָּה נָהֲרוּ אֵלָיו תַּלְמִידִים לִשְׁמֹעַ תּוֹרָה מִפִּיו. כְּיֶתֶר רַבָּנֵי דוֹרוֹ הִתְרַחֵק גַּם הָרֹא"שׁ „מֵהַחָכְמָה הַחִיצוֹנִית" (הַחֲקִירָה) וְכָל מַעְיָנָיו שָׂם בְּלִמּוּדֵי הַתּוֹרָה, וְאֶת הַשָּׂגוֹתָיו לְדִבְרֵי חֲזַ"ל וְחִדּוּשָׁיו עַל בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת הִבִּיעַ בְּפֵרוּשׁוֹ הַמְצֻיָּן „פִּסְקֵי הָרֹא"שׁ". וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח לָדַעַת, כִּי הַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי הִתְפַּשֵּׁט מְאֹד בֵּין צְעִירֵי הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה, הִתְחַבֵּר הָרֹא"שׁ אֶל אֲגֻדַּת הָרַבָּנִים שֶׁהִתְנַגְּדוּ לַחָכְמוֹת הַחִיצוֹנִיּוֹת. בָּעֵת הַהִיא נוֹדַע לְרַבָּנֵי פְּרַנְקִיָּה הַדְּרוֹמִית וְאַסְפַּמְיָה, כִּי מַשְׂכִּילֵי הַיְּהוּדִים, הַנּוֹהִים אַחֲרֵי הַחֲקִירָה וְהַהִגָּיוֹן, הֵחֵלּוּ לְזַלְזֵל בְּמִנְהֲגֵי הַדָּת. וַיּוֹצִיאוּ הָרַשְׁבָּ"א וְהָרֹא"שׁ גְּזֵרָה, בְּהַסְכָּמַת יֶתֶר הָרַבָּנִים, כִּי אָסוּר לְכָל יְהוּדִי לַעֲסֹק בְּחָכְמוֹת חִיצוֹנִיּוֹת עַד הַשָּׁנָה הָעֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ לִימֵי חַיָּיו (=עַד שֶׁיִּתְבַּגֵּר שִׂכְלוֹ); וּמַרְבִּית הַחוֹקְרִים הַחָפְשִׁים מִקֶּרֶב הַיְּהוּדִים הֵם וְסִפְרֵיהֶם וְתַלְמִידֵיהֶם נִדּוֹנוּ לְחֵרֶם וּלְנִדּוּי. מַשְׂכִּילֵי הַיְּהוּדִים קָרְאוּ שֵׁנִית תִּגָּר נֶגֶד קַנָּאוּת הָרַבָּנִים הַיְתֵרָה, אַךְ הוֹעֵל לֹא הוֹעִילוּ בְּמַחְאוֹתֵיהֶם: מִסְפַּר הַחוֹקְרִים הֶחָפְשִׁים הָלַךְ הָלוֹךְ וְחָסֹר בֵּין יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה וּפְרוֹבַנְצְיָה.

גַּם בְּנֵי הָרֹא"שׁ: ר' יַעֲקֹב וְר' יְהוּדָה הִצְטַיְּנוּ, כַּאֲבִיהֶם, בְּחָכְמַת הַתּוֹרָה וּבִמְסִירוּתָם לְדַת הַיַּהֲדוּת. ר' יַעֲקֹב בֶּן אָשֵׁר חִבֵּר סֵפֶר הֲלָכָה חָשׁוּב מְאֹד וּשְׁמוֹ „הַטּוּרִים". הַמֵּכִיל דִּינֵי הַתַּלְמוּד וְתַקָּנוֹתָיו, מְסֻדָּרִים וַעֲרוּכִים בְּאַרְבָּעָה חֲלָקִים: א. „אוֹרַח חַיִּים", הַכּוֹלֵל חוֹבוֹת הַיְּהוּדִי לְבוֹרְאוֹ, ב. „יוֹרֶה דֵעָה", הַמֵּכִיל כָּל דִּינֵי אִסּוּר וְהֶתֵּר בְּעִנְיְנֵי הַדָּת, ג. „אֶבֶן הָעֵזֶר"—כּוֹלֵל חֻקִּים וְהַחְלָטוֹת בְּחַיֵּי הַמִּשְׁפָּחָה, ד. „חֹשֶׁן מִשְׁפָּט", מֵכִיל מִשְׁפָּטִים וּפְסָקִים בְּדִינִים שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ. כַּאֲשֶׁר מֵת הָרֹא"שׁ נִתְמַנָּה בְּנוֹ ר' יְהוּדָה לְרַב קְהִלַּת טוֹלֵידָה, אֲבָל הוּא לֹא יָרַשׁ מֵאָבִיו אֶת כִּשְׁרוֹנוֹתָיו הָרַבִּים וְלֹא דָמָה גַּם לְאָחִיו בִּידִיעוֹת הָעֲמֻקּוֹת בְּסִפְרֵי חֲזַ"ל.

* וְגַם לַחֲקִירָה בָּאוּ יְמֵי דִלְדּוּל. מַרְבִּית הַחוֹקְרִים הַיְּהוּדִים חָזְרוּ עַל דִּבְרֵי רַבּוֹתֵיהֶם הַגְּדוֹלִים וְלֹא סָלְלוּ לְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת דֶּרֶךְ חֲדָשָׁה. לִגְדוֹלֵי

הַחוֹקְרִים בָּעֵת הַהִיא נֶחְשָׁבִים ר׳ יוֹסֵף אִבְן כַּסְפִּי, ר׳ לֵוִי בֶּן גֵּרְשֹׁם (הָרַלְבַּ״ג), וְר׳ מֹשֶׁה נַרְבּוֹנִי. ר׳ יוֹסֵף הַכַּסְפִּי הָיָה מוּשְׁפָּע מִסִּפְרֵי הָרַמְבַּ״ם, וְאֶת רַעֲיוֹנוֹתָיו הִבִּיעַ בְּאִגַּרְתּוֹ אֲשֶׁר עָרַךְ לִבְנוֹ, וּבָהּ הוּא מְבָאֵר לוֹ אֶת סוֹד הַיַּהֲדוּת („סֵפֶר הַמּוּסָר״). הָרַלְבַּ״ג (גֵּרְשׁוּנִי) נוֹדַע בִּידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּלִמּוּדֵי הַטֶּבַע וְהַתְּכוּנָה. הוּא חִבֵּר סְפָרִים שׁוֹנִים בְּעִנְיְנֵי הָרְפוּאָה, הַהִגָּיוֹן וְהַשִּׁעוּרִין; אֲבָל הַמְצֻיָּן בְּחִבּוּרָיו הוּא סִפְרוֹ „מִלְחֲמוֹת ד׳״, הַמֵּכִיל שִׁיטָה חֲדָשָׁה בְּלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר הַדָּתִי. יוֹתֵר מִסִּפְרוֹ הַמֶּחְקָרִי הִתְפַּשֵּׁט בֵּין עַמֵּנוּ פֵּרוּשׁוֹ „תּוֹעָלִיּוֹת״, הַמֵּכִיל בֵּאוּרִים וְדִבְרֵי דְרוּשׁ וּמוּסַר הַשֵּׂכֶל לְדִבְרֵי כָּל סֵדֶר בְּתוֹרַת מֹשֶׁה. ר׳ מֹשֶׁה נַרְבּוֹנִי הָיָה גַּם הוּא מִמַּעֲרִיצֵי הָרַמְבַּ״ם וְכָתַב בֵּאוּרִים עַל סְפָרָיו.

כח. הַקַּבָּלָה וְהַזֹּהַר. * חִלּוּקֵי הַדֵּעוֹת שֶׁבֵּין הָרַמְבַּ״ם וְתַלְמִידָיו וּבֵין מִתְנַגְּדָיו הָרַבִּים נוֹסְדוּ עַל הַשְׁקָפוֹת שׁוֹנוֹת בַּיַּהֲדוּת: הַחוֹקְרִים אָמְרוּ לְיַסֵּד אֶת הַיַּהֲדוּת עַל הַ דַּ עַ ת, וְהָרַבָּנִים—עַל הָאֱמוּנָה וְעַל הַדָּת. אוּלָם גַּם מִפְלָגָה שְׁלִישִׁית נִתְגַּלְּתָה בְּעַמֵּנוּ, שֶׁעָמְלָה לְיַסֵּד אֶת הַתּוֹרָה עַל הָרֶגֶשׁ וְהַסּוֹד. הַנּוֹהִים אַחֲרֵי שִׁיטָה זוֹ קָרְאוּ לְתוֹרָתָם „קַבָּלָה״ אוֹ „חָכְמָה נִסְתָּרָה״ (ח״ן). בַּעֲלֵי הַקַּבָּלָה (=יוֹדְעֵי חֵן) הִתְנַגְּדוּ תַּכְלִית נֶגֶד לְחוֹקְרֵי הַיַּהֲדוּת הַמְפָרְשִׁים אֶת הַתּוֹרָה לְרוּחַ הַשֵּׂכֶל וּבִינַת הָאָדָם. הַמְקֻבָּלִים לֹא הִסְכִּימוּ, כִּי דִבְּרָה תוֹרָה בִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם, וּבְסִפּוּרֶיהָ וּמוּסָרָהּ רָאוּ רַק סוֹדוֹת וּרְמָזִים לְעִנְיָנִים יוֹתֵר חֲשׁוּבִים וְנַעֲלִים.

תּוֹרַת הַקַּבָּלָה נִתְגַּלְּתָה עוֹד בִּימֵי גְאוֹנֵי בָבֶל, וּבִתְקוּפַת הָרְדִיפוֹת וְהָעִנּוּיִים הַנּוֹרָאִים יָצְאָה מִתְּחוּמָהּ הַצַּר וַתִּתְפַּשֵּׁט בֵּין יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה וּפְרַנְקִיָּה. רַבִּים מִמִּתְנַגְּדֵי הַמֶּחְקָר הַחָפְשִׁי נִגְרְרוּ קְצָת אוֹ הַרְבֵּה אַחֲרֵי הַקַּבָּלָה, וְסֵפֶר תּוֹרָה זוֹ—„הַזֹּהַר״ נֶחְשַׁב לְחֵלֶק גָּדוֹל בְּעַמֵּנוּ לְאֶחָד מִכִּתְבֵי הַיַּהֲדוּת הַקְּדוֹשִׁים. הָאַגָּדָה מְסַפֶּרֶת, כִּי אֶת „הַזֹּהַר״ חִבֵּר עוֹד הַתַּנָּא ר׳ שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָאי, וְהָרַמְבַּ״ן שֶׁנִּגְרַר גַּם הוּא אַחֲרֵי תּוֹרַת הַסּוֹד, מָצָא אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה בְּאֹרַח פֶּלֶא בְּשִׁבְתּוֹ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁלָחֵהוּ לִיהוּדֵי אֵירֹפָּה לְהַעְתִּיקֵהוּ וּלְהָפִיצֵהוּ בָּרַבִּים. עִקְּרֵי „הַקַּבָּלָה״ הֵם, כִּי עַל כָּל הַיְצִירָה פָּרוּשׂ סוֹד טָמִיר, הַנִּשְׂגָּב מִבִּינַת בְּנֵי אָדָם; וְעֶצֶם הַתּוֹרָה, דְּבָרֶיהָ וְרוּחָהּ

מוּסָרָהּ – אֵינָם דְּבָרִים פְּשׁוּטִים כַּהֲוָיָתָם אֶלָּא סוֹד וָרֶמֶז, הַמּוּבָנִים רַק לְיוֹדְעֵי חֵ״ן (לִמְקֻבָּלִים). סֵפֶר הַזֹּהַר כָּתוּב בַּשָּׂפָה הָאֲרָמִית וּמֵכִיל אִמְרֵי מוּסָר וְסִתְרֵי תוֹרָה, שֶׁנִּתְגַּלּוּ לְר׳ שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָאי (בּוֹצִינָא קַדִּישָׁא) מִפִּי „עַתִּיקָא קַדִּישָׁא״ (=ד׳) – עֲרוּכִים בְּסֵדֶר הַפָּרָשׁוֹת שֶׁל חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה.

* לִגְדוֹלֵי הַמְקֻבָּלִים נֶחְשָׁבִים: ר׳ אַבְרָהָם אֲבוּלַאפְיָה וְר׳ משֶׁה דִּי לֵיאוֹן. ר׳ אַבְרָהָם הָיָה מִטִּבְעוֹ בַּעַל דִּמְיוֹן וָרֶגֶשׁ כַּבִּיר, וְהִתְנַהֵג בַּחֲסִידוּת קִיצוֹנִית וּבְסִגּוּפִים יְתֵרִים. אָרְחוֹת חַיָּיו מָשְׁכוּ אַחֲרָיו רַבִּים מֵהֲמוֹן הָעָם, שֶׁהֶאֱמִינוּ בוֹ וּבְנִפְלְאוֹתָיו וַיְהִי בְעֵינֵיהֶם לְ„מָשִׁיחַ״. הָרַבָּנִים, שֶׁרָאוּ גַם בְּסֵפֶר „הַזֹּהַר״ סַכָּנָה לְלוֹמְדֵי הַתַּלְמוּד, הֶחֱרִימוּ אֶת ר׳ אַבְרָהָם, וְאָז הִבְרִחַ לְהִתְיַשֵּׁב בְּאֶחָד מֵאִיֵּי הַיָּם. אַחֲרֵי ר׳ אַבְרָהָם קָמוּ שְׁנַיִם מִתַּלְמִידָיו, שֶׁהִתְיַמְּרוּ גַם הֵם לְ„מְשִׁיחִים״ וּבַעֲלֵי מוֹפֵת וְהִבְטִיחוּ אֶת הָעָם, כִּי מָצְאוּ בְּדֶרֶךְ הַסּוֹד אֶת קֵץ הַפְּלָאוֹת וְיֵשׁ לְאֵל יָדָם לְקָרֵב אֶת זְמַן הַגְּאֻלָּה בְּאֹרַח פֶּלֶא. ר׳ משֶׁה דִּי לֵיאוֹן הִצְטַיֵּן בְּסִגְנוֹנוֹ הַצַּח וּבְכִשְׁרוֹן דִּבּוּרוֹ וְהַרְצָאָתוֹ, וְרַבִּים מְיַחֲסִים לוֹ אֶת חִבּוּרוֹ שֶׁל „הַזֹּהַר״.

כט. יְצִיאַת הַיְּהוּדִים מֵאַנְגְלִיָּה. בִּימֵי מַסְעֵי־הַצְּלָב עֻנּוּ יְהוּדֵי אַנְגְלִיָּה בִּידֵי הָאֲסַפְסוּף, וְכַעֲבֹר יְמֵי הַזְּוָעָה הָאֵלֶּה, הִרְגִּיזוּ אֶת מְנוּחָתָם מַלְכֵי הָאָרֶץ, דְּתְּסֶיהָ וּכְמָרֶיהָ. הַיְּהוּדִים נִהְיוּ גַם שָׁם לְעַבְדֵי הַמֶּלֶךְ, וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם הָיָה – רְכוּשׁוֹ הַפְּרָטִי. מְמַלֵּא מְקוֹמוֹ שֶׁל רִיכַרְד לֵב־הָאַרְיֵה, הַמֶּלֶךְ יוֹאַן־בְּלִי־אֶרֶץ, נִצְרַךְ תָּמִיד לְכֶסֶף, וִיהוּדָיו הָיוּ מְחֻיָּבִים לְמַלֵּא בְּכָל פַּעַם אֶת אוֹצָרוֹ הָרֵיק. הַמִּסִּים, הַמְּכָסִים וְהָאַרְנוֹנִיּוֹת כָּבְדוּ עַל הַיְּהוּדִים מִנְּשׂוֹא, אַךְ אִיּוּמֵי הַמֶּלֶךְ וּנְגִישׂוֹת שָׂרָיו גָּזְלוּ מֵהֶם גַּם אֶת פְּרוּטָתָם הָאַחֲרוֹנָה. פַּעַם הוּשַׂם עַל אֶחָד מֵעֲשִׁירֵי הַיְּהוּדִים בָּעִיר בְּרִיסְטוֹל מַס שֶׁל עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים כֶּסֶף, וּסְכוּם רַב כָּזֶה לֹא יָכוֹל הַיְּהוּדִי לְשַׁלֵּם. אָז צִוָּה הַמֶּלֶךְ לַעֲקֹר אֶת שִׁנֵּי הַיְּהוּדִי, עַד אֲשֶׁר הֻכְרַח לְמַלֵּא אֶת דְּרִישָׁתוֹ.

אַחֲרֵי אֲסֵפַת הַכְּמָרִים בִּשְׁנַת 1215 הִרְבְּתָה גַם הַכְּנֵסִיָּה לִלְחֹץ אֶת הַיְּהוּדִים בְּאַנְגְלִיָּה. גְּזֵרוֹת הָאַפִּיפְיוֹר אִינוֹקֶנְטִי הַשְּׁלִישִׁי, – בְּיִחוּד „אוֹת הַקָּלוֹן״ – נִשְׁתַּמְּרוּ מְאֹד בְּדִיּוּק, וְעוֹד נוֹסְפוּ עֲלֵיהֶן חֲדָשׁוֹת. אָסוּר הָיָה לַיְּהוּדִים לִבְנוֹת לָהֶם בָּתֵּי תְפִלָּה חֲדָשִׁים, וּמַס מְיֻחָד הָיָה עֲלֵיהֶם לְשַׁלֵּם לְקֻפַּת

הַכְּנֵסִיָה הַקָּתוֹלִית. שִׁפְלוּת יְהוּדֵי אַנְגְלִיָה בְּמַצָּבָם הַחָמְרִי הִשְׁפִּיעַ לְרָעָה גַם עַל מַצָּבָם הָרוּחָנִי, וּגְדוֹלֵי הָרַבָּנִים וְהַחֲכָמִים נָדְדוּ מִשָּׁם אֶל אֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת.

* מְצוּקוֹת הַיְהוּדִים בְּאַנְגְלִיָה רַבּוּ עוֹד, כַּאֲשֶׁר הִתְיַהֵד שָׁם הַנָּזִיר רָבֶּרְט (בְּיִשְׂרָאֵל נִקְרָא שְׁמוֹ—חַגַּי). הַכֹּמֶר הַזֶּה הִשְׁתַּלֵּם בַּשָּׂפָה הָעִבְרִית וּבְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת בִּמְקוֹרָהּ, בִּכְדֵי לְהִתְוַכֵּחַ עִם הַיְהוּדִים וּלְהַדִּיחָם מֵעַל דָּתָם, וְלַסּוֹף—נוֹכַח הוּא בְּעַצְמוֹ בְּצִדְקַת הַיַּהֲדוּת וַיַּעֲזֹב אֶת גְּדֻלָּתוֹ וְשַׁלְוָתוֹ וַיִּבְחַר לְהִתְעַנּוֹת עִם הַנִּרְדָּפִים וְהַמְעֻנִּים מֵאֲשֶׁר — לְהִתְחַבֵּר אֶל הָרוֹדְפִים וְהַמְעַנִּים. הָעוּבְדָה הַזֹּאת הִרְגִּיזָה מְאֹד אֶת אֲבוֹת הַקָּתוֹלִיּוּת, וַיּוֹסִיפוּ מֵאָז לְהִתְנַקֵּם בְּעַם חֶרְמָם.

צָרוֹת הַיְהוּדִים כָּבְדוּ מִנְּשׂוֹא, עַד שֶׁהֵחֵלּוּ לְהִשְׁתַּדֵּל מִלִּפְנֵי בַּעֲלֵי הַשִּׁלְטוֹן, כִּי יַרְשׁוּ לָהֶם לָצֵאת מִן הָאָרֶץ. אֲבָל בַּקָּשָׁתָם לֹא נִתְמַלְּאָה, בְּשֶׁגַּם מַלְכֵי אַנְגְלִיָה רָאוּ בַיְהוּדִים מְקוֹר הַכְנָסוֹת קְבוּעוֹת. מַצַּב הַיְהוּדִים בְּאַנְגְלִיָה נִדְמָה אֵיפוֹא לְמַצַּב אֲבוֹתֵיהֶם בְּמִצְרַיִם, וְהַהֶבְדֵּל הָיָה רַק בָּזֶה, שֶׁבִּמְקוֹם לְבֵנִים דָּרְשׁוּ מֵהֶם שַׁלִּיטֵי אַנְגְלִיָה—כָּסֶף. בִּימֵי הַמֶּלֶךְ אֶדְוַארְד הָרִאשׁוֹן עָמְלָה הַכְּנֵסִיָה בְּכָל כֹּחָהּ לְפַתּוֹת אֶת הַיְהוּדִים לִשְׁמָד. הַמֶּלֶךְ הַזֶּה חִיֵּב אֶת כָּל הַיְהוּדִים לִשְׁמֹעַ אֶת דְּרָשׁוֹת הַנְּזִירִים מַדִּיחֵיהֶם, מִבְּלִי הִתְוַכֵּחַ אִתָּם אוֹ לְהַרְאוֹת לָהֶם אֶת מְשׁוּגָתָם. אַחַד הַכְּמָרִים הִצִּיעַ לִגְזֹל אֶת יַלְדֵי הַיְהוּדִים מִידֵי אֲבוֹתֵיהֶם וּלְחַנְּכָם בְּרוּחַ הַקָּתוֹלִיּוּת עַל כָּרְחָם.

מַצַּב הַיְהוּדִים בְּאַנְגְלִיָה הוּרַע מִיּוֹם לְיוֹם, וְאַחֲרֵי כִּי עֲמַל הַכְּמָרִים לַהֲסִיתָם לִשְׁמָד לֹא הִצְלִיחַ, הֻכְרַח הַמֶּלֶךְ לְמַלֵּא אֶת מִשְׁאֶלֶת הַיְהוּדִים — לָצֵאת מִן הָאָרֶץ. בִּשְׁנַת 1290 הוֹצִיא אֶדְוַארְד הָרִאשׁוֹן פְּקֻדָּה מְיֻחֶדֶת, כִּי כָל הַיְהוּדִים יַעַזְבוּ אֶת גְּבוּלוֹת אַנְגְלִיָה בְּמֶשֶׁךְ חֳדָשִׁים אֲחָדִים, וָלֹא — מוֹת יוּמָתוּ. הַיְהוּדִים מִהֲרוּ לְמַלֵּא אֶת מִצְוַת הַמֶּלֶךְ, וְעוֹד לִפְנֵי הַמּוֹעֵד הַקָּבוּעַ שֶׁנִּתַּן לָהֶם, יָצְאוּ בְּמִסְפַּר שִׁבְעָה עָשָׂר אֶלֶף אִישׁ מֵאֶרֶץ שִׁפְלוּתָם וּמְצוּקוֹתֵיהֶם. מַרְבִּית הַנּוֹדְדִים שָׂמוּ פְּנֵיהֶם לְפְרַנְקִיָה, אֲבָל הֵם נִמְלְטוּ מִן הַפַּחַת וְנָפְלוּ—בַּפָּח. בָּעֵת הַהִיא רַבּוּ הָרְדִיפוֹת גַּם עַל יְהוּדֵי פְרַנְקִיָה, וַאֲחֵיהֶם הַנּוֹדְדִים מֵאַנְגְלִיָה שָׁתוּ אִתָּם יַחַד אֶת כּוֹס הַתַּרְעֵלָה—עַד תֻּמָּהּ.

ל. גרוש צרפת. במאה הארבע עשרה היו ארצות פרנקיה וגרמניה לכור הברזל לעמנו. מלכי פרנקיה הרבו אז להציק ליהודים בשל בצע כסף או מקנאת הדת. המלך פילפ היפה היה איש עריץ ורע־מעללים והתעמר בכל נתיניו בעריצות ובגסות. מלבד המסים הרבים שיהודי פרנקיה היו מכניסים לאוצר הממלכה, היה המלך פשוט גוזל מהם את רכושם כאות נפשו. אולם נפש השוקקת להון זרים לא ידעה שבעה, ובשנת 1306 הוציא פקודה כי במשך חדש ימים מחיבים היהודים לעזוב את הארץ, מבלי קחת אתם מאום מרכושם, מלבד בגד ללבוש וצדה לדרך. כעבור המועד הקבוע גרשו מגבולות פרנקיה כמאת אלף יהודים, ורכושם החרם לאוצר המלך. צרת הגולים היתה גדולה מני ים; מרביתם נדדו אל המדינות החפשיות בפרנקיה הדרומית או מצאו להם מקלט זמני בגבולות אספמיה הקרובה, — בתקותם כי לא יארכו הימים והרשה להם לשוב אל נחלותיהם. ותקותם זו אמנם לא נכזבה: כעבור תשע שנים מת פילפ ועל כסאו עלה לודביק העשירי, שהרשה ליהודים לשוב אל אחזותיהם. הנודדים שבו בהמונים אל קניהם ההרוסים — אך ימי מנוחתם שם לא נמשכו.

בשנת 1320 (ה' פ"א. תנ"א לחרבן) החל בפרנקיה מסע הצלב של מחנות אכרים ורועים. נער רועה אחד ספר לחבריו, כי בחלומו נראתה אליו יונת קסם, שנהפכה לנערה יפת מראה, וצותה עליו, כי יאסף את ה„אחים הקדושים" ויערך מלחמה עם המושלמנים הכופרים. ההמון הנבער האמין לדברי הבל אלה, ורבבות אכרים ורועים התאספו ל„מלחמת הקדש". המחנה הכבד, במספר ארבעים אלף איש, עבר כסופה מעיר לעיר וישמד הכל שפגש על דרכו. כבימי מסע הצלב הקודמים היו היהודים לקרבנות הראשונים, ובמרבית ערי פרנקיה נשחטו בידי ה„אחים הקדושים". באחת המצודות התבצרו חמש מאות יהודים, ובראותם כי לא יעמדו בפני אלפי צורריהם בחרו למות איש בידי רעהו מנפל בחרב הפראים. יש שהגנו אחדים משרי הערים על היהודים, אבל הרבה לא יכלו לעצר בשפעת נוסעי הצלב, שהיו בעיני

אֶזְרְחֵי הָאָרֶץ לִקְדוֹשׁ־עֶלְיוֹן. וְרַק כַּאֲשֶׁר עָבְרוּ הַפְּרָעוֹת אֶת תְּחוּם הַיְהוּדִים וְשָׁטְפוּ אֶת כָּל הָאָרֶץ, צִוָּה הַמֶּלֶךְ לָשִׂים קֵץ לְתוֹעֲבוֹת הָאֲסַפְסוּף. גְּדוּדֵי הָרוֹעִים נָפוֹצוּ בְּכֹחַ הַצָּבָא, וּשְׂרִידֵיהֶם עוֹד הוֹסִיפוּ לַחְמֹס בְּעָרֵי אַסְפַּמְיָה. בְּיַחַד נֶהֶרְסוּ בִּימֵי מַסַּע הַצְּלָב הַזֶּה, הַנִּקְרָא בְּקוֹרוֹתֵינוּ „גְּזֵרַת הָרוֹעִים", בְּעֵרֶךְ מֵאָה וְעֶשְׂרִים קְהִלּוֹת יְהוּדִים בִּגְבוּלוֹת פְּרַנְקִיָּה וְגֶרְמַנְיָה.

וּמַעֲמַד הַיְהוּדִים בִּפְרַנְקִיָּה הוֹסִיף לְהִתְמוֹטֵט. מַלְכֵי הָאָרֶץ הָיוּ מַרְשִׁים לָהֶם לָגוּר שָׁם בִּמְחִיר מִסִּים רַבִּים שֶׁקִּבְּלוּ מֵהֶם בִּזְכוּת הַיְשִׁיבָה. כָּל הַמְּלָאכוֹת וְהָאֻמָּנֻיּוֹת הַחֲשׁוּבוֹת נִלְקְחוּ מִידֵי הַיְהוּדִים, וְרַק עֵסֶק הָרִבִּית נִשְׁאַר לָהֶם לְפַרְנָסָתָם. הַמַּלְוִים הַיְהוּדִים הָיוּ נְחוּצִים לְשַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ, אַךְ שְׂנוּאִים בְּעֵינֵי עַם הָאָרֶץ. וְהַכְּנֵסִיָּה מִצִּדָּהּ הוֹסִיפָה לְעוֹרֵר אֶת חֲמַת הֶהָמוֹן נֶגֶד כָּל הַיְהוּדִים „שׂוֹנְאֵי יֵשׁוּ". הַיְהוּדִים רָאוּ, כִּי יְמֵי שַׁלְוָתָם בִּפְרַנְקִיָּה סְפוּרִים וְהֵחֵלּוּ בְּעַצְמָם לִנְדֹּד מִשָּׁם אֶל אֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת. כִּתְאֹם יָצְאָה הַגְּזֵרָה מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ קַרְלוֹס הַשִּׁשִּׁי (1394), כִּי כָּל הַיְהוּדִים יַעַזְבוּ אֶת גְּבוּלוֹת פְּרַנְקִיָּה מִבְּלִי שׁוּב עוֹד אֵלֶיהָ. וְשֵׁנִית לָקְחוּ בְּיָדָם יְהוּדֵי צָרְפַת מַטֵּה נוֹדְדִים וַיֵּצְאוּ מִפְּרַנְקִיָּה לָנוּעַ אֶל יֶתֶר אַרְצוֹת אֵירוֹפָּה, וְרַק בִּגְבוּלוֹת פְּרוֹבַנְצְיָה נִשְׁאֲרוּ מֵהֶם מְתֵי מִסְפָּר—לִפְלֵיטָה.

לא. **מְצוּקוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה.** בָּעֵת הַהִיא רַבּוּ מְצוּקוֹת הַיְהוּדִים גַּם בִּמְדִינוֹת גֶּרְמַנְיָה, שֶׁהִקְצִיעָה לָהֶם בְּעָרֶיהָ שְׁכוּנָה מְיֻחֶדֶת (גִּיטוֹ) בִּכְדֵי לְהַבְדִּילָם מֵעַל הַנּוֹצְרִים שְׁכֵנֵיהֶם. הַגִּיטוֹ הָיָה מֵעֵין פַּרְוָר הָעִיר עִם שְׁעָרִים מְיֻחָדִים, שֶׁהָיוּ נִסְגָּרִים עַל מַסְגֵּר לִפְנוֹת עֶרֶב. לִפְעָמִים הָיוּ שַׁעֲרֵי הַגִּיטוֹ כְּעֵין מִבְצָר לַיְהוּדִים בִּפְנֵי הָאֲסַפְסוּף, וְלִפְעָמִים—מָצְאוּ לָהֶם שָׁם אֶת קִבְרָם בִּידֵי צוֹרְרֵיהֶם. תְּחוּם הַגִּיטוֹ הָיָה צַר מֵהָכִיל אֶת יוֹשְׁבָיו, וְלָרֹב יָשְׁבוּ בְּבַיִת אֶחָד מִשְׁפָּחוֹת אֲחָדוֹת. „אוֹת הַקָּלוֹן" בִּדְמוּת כֶּתֶם צָהֹב עַל בִּגְדֵי הַיְהוּדִים אוֹ בִּדְמוּת מִגְבַּעַת מְעוֹרֶרֶת צְחוֹק—הָיְתָה אָז לְחוֹבָה, וְהַיְּהוּדִי שֶׁיָּצָא הַחוּצָה בִּלְעָדָיו עָנֹשׁ נֶעֱנַשׁ. דַּלּוּת הַיְהוּדִים גָּדְלָה מִיּוֹם לְיוֹם; הָאֻמָּנֻיּוֹת הַחֲשׁוּבוֹת נִלְקְחוּ מִידֵיהֶם וְרַק הַמִּסְחָר הַקָּטָן — בְּיִחוּד בִּבְגָדִים יְשָׁנִים אוֹ בְּעֵסֶק הָרִבִּית—הָיָה לִמְקוֹר פַּרְנָסָתָם. הָאֻמָּנִים וְהַסּוֹחֲרִים הַנּוֹצְרִים לֹא הָיוּ מְקַבְּלִים חָבֵר יְהוּדִי לְתוֹךְ אֲגֻדּוֹתֵיהֶם, וְגַם

מַלְכֵי הָאָרֶץ וְשָׂרֶיהָ הִתְיַחֲסוּ אֲלֵיהֶם בְּבוּז. בְּעֵינֵי שַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ הָיוּ הַיְהוּדִים לַאֲנָשִׁים הַנִּמְצָאִים מִחוּץ לִגְבוּלוֹת הַחֹק וְהַמִּשְׁפָּט, וּבְעַד זְכוּת הַיְשִׁיבָה וְהַהֲגַנָּה מִפְּנֵי בְּנֵי עַוְלָה הָיָה עֲלֵיהֶם לְשַׁלֵּם בְּמֵיטַב כַּסְפָּם. אֲבָל לֹא תָמִיד מָצְאוּ לָהֶם יְהוּדֵי הַגִּיטוֹ מַחֲסֶה בַּצַּר לָהֶם אֵצֶל מוֹשְׁלֵי „חֶסֶד" אֵלֶּה.

וּמִגְּבוּלוֹת פְרַנְקִיָה עָבְרָה גַם לִמְדִינוֹת גֶרְמַנְיָה הַבְּדוּתָה הַמַּבְהִילָה, כִּי מִשְׁתַּמְּשִׁים אָנוּ בְּדַם נוֹצְרִים לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת („עֲלִילַת הַדָּם"), וְעוֹד אַשְׁמַת הֶבֶל נוֹסָפָה עַל יְהוּדֵי גֶרְמַנְיָה, כִּי לוֹקְחִים הֵם אֶת „לֶחֶם הַקֹּדֶשׁ" שֶׁל הַנּוֹצְרִים וְדוֹקְרִים בּוֹ בְּסַכִּינִים עַד שֶׁיֵּצְאוּ מִתּוֹכוֹ נִטְפֵי דָם. מִחוּץ לָעִיר פוּלְדָה נִמְצְאוּ חֲלָלִים חֲמִשָּׁה יְלָדִים נוֹצְרִים (1235), וְהֶהָמוֹן הָאֲשִׁים בְּלִי שׁוּם חֲקִירָה וּדְרִישָׁה אֶת הַיְהוּדִים כִּי יָדָם בָּרֶצַח הַזֶּה, וַיִּתְנַפְּלוּ הַנּוֹצְרִים בִּצְלָבִים בִּידֵיהֶם עַל יוֹשְׁבֵי הַגִּיטוֹ וַיַּהַרְגוּ בָהֶם בְּלִי דִין וּמִשְׁפָּט שְׁלֹשִׁים אִישׁ וְאִשָּׁה. הַבִּקֹּרֶת שֶׁנִּקְבְּעָה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ עַל יְדֵי מְלֻמָּדִים נוֹצְרִים: לַחֲקֹר וְלִדְרשׁ הַמִּשְׁתַּמְּשִׁים הַיְהוּדִים בִּכְלָל בְּדַם נוֹצְרִים לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת, לֹא הוֹכִיחָה אֶת אַשְׁמָתָם, וּבְכָל זֹאת הוּשַׁת עַל יְהוּדֵי פוּלְדָה עֹנֶשׁ כָּסֶף. אָז פָּנוּ הַיְהוּדִים לְעֶזְרָה אֶל הָאַפִּיפְיוֹר אִינוֹקֶנְטִי הָרְבִיעִי, שֶׁהָיָה אִישׁ יָשָׁר וְאוֹהֵב אֱמֶת, וְהוּא נַעֲנָה לָהֶם וַיַּעֲרֹךְ בִּשְׁנַת 1247 פְּקוּדָה („בּוּלָּה") מְיֻחֶדֶת אֶל הַהֶגְמוֹנִים, וּבָהּ הוּא מוֹכִיחַ בִּרְאָיוֹת מִתּוֹרַת הַיַּהֲדוּת, כִּי עֲלִילַת הַדָּם נֶגֶד הַיְהוּדִים הִיא אַשְׁמַת שֶׁקֶר, וַיְצַו עַל הַכְּמָרִים הַסָּרִים לְמִשְׁמַעְתּוֹ, כִּי יַעַמְדוּ תָמִיד לִימִין הַיְהוּדִים בַּצַּר לָהֶם.

אֲבָל גַּם פְּקוּדַת הָאַפִּיפְיוֹר לֹא הוֹעִילָה. מַגֵּפַת עֲלִילוֹת הַדָּם פָּשְׁטָה וְעָבְרָה בְּכָל עָרֵי גֶרְמַנְיָה וְהֵבִיאוּ לִידֵי פְרָעוֹת וַהֲרִיגוֹת נוֹרָאוֹת בַּיְּהוּדִים. מְפִיצֵי הָעֲלִילוֹת הָיוּ לָרֹב הַכְּמָרִים עַצְמָם, שֶׁיַּלְדֵי הַנּוֹצְרִים הָיוּ נִרְצָחִים בִּידֵיהֶם אוֹ בִּידֵי שְׁלִיחֵיהֶם; לָהֶם עָזְרוּ גַּם הַסּוֹחֲרִים הַקָּתוֹלִים, שֶׁחָפְצוּ לְהִפָּטֵר מֵהִתְחָרוּת הַיְהוּדִים בְּמִסְחָרָם.

* פִּנְקְסֵי קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה מְלֵאִים פִּרְטֵי עֲלִילוֹת הַדָּם הָאֵלֶּה, שֶׁהֵבִיאוּ שֹׁד וָשֶׁבֶר עַל מַרְבִּית הַיְהוּדִים בָּאָרֶץ הַזֹּאת. לִמְאוֹרְעוֹת הָרֶצַח הָיְתָה תַּבְנִית אֶחָת: לִפְנֵי חַג הַפֶּסַח אָבַד אוֹ נִרְצַח יֶלֶד נוֹצְרִי

„וּמִן הַסְּתָם" נִרְצַח בִּידֵי הַיְהוּדִים. בִּמְקוֹם שֶׁיֶּלֶד נוֹצְרִי לֹא אָבַד וְלֹא נִרְצַח, הִמְצִיאוּ לָהֶם הַנּוֹצְרִים אֶת אַחַד הַגְּדוֹלִים, שֶׁבָּא לְהָעִיר כִּי הַיְהוּדִים „מָצְצוּ" אֶת דָּמוֹ לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת. מַרְבִּית רָאשֵׁי הַנּוֹצְרִיּוּת יָדְעוּ הֵיטֵב, כִּי לַעֲלִילָה זוֹ אֵין כָּל יְסוֹד; אֲבָל רַק מְעַטִּים מָצְאוּ לָהֶם לְחוֹבָה לְהַכְחִישׁ אֶת הָאַשְׁמָה בְּקָהָל־עָם.

לב. הַמַּגֵּפָה הַשְּׁחוֹרָה; חַכְמֵי הַתּוֹרָה הָאַחֲרוֹנִים. צָרוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה גָּבְרוּ בְּיִחוּד בִּימֵי „גְּזֵרַת הַמִּצְטָעֲרִים". בִּשְׁנַת 1348 פָּרְצָה בְּאֵירוֹפָּה הַמַּגֵּפָה הַשְּׁחוֹרָה, שֶׁהִפִּילָה מֵאוֹת אַלְפֵי חֲלָלִים בֵּין הַנּוֹצְרִים, שֶׁלֹּא הָיוּ נִזְהָרִים בְּהִלְכוֹת טָהֳרוֹת. גַּם בַּיְהוּדִים נָגְעָה הַמַּגֵּפָה לְרָעָה; אוּלָם יַעַן כִּי תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת מַחְמִירָה מְאֹד בְּחֻקֵּי הַבְּרִיאוּת וְהַנִּקָּיוֹן—לֹא רַבּוּ חַלְלֵי הַיְהוּדִים כְּחַלְלֵי הַנּוֹצְרִים שְׁכֵנֵיהֶם. וְגַם בַּדָּבָר הַזֶּה מָצְאוּ אַנְשֵׁי בְּלִיַּעַל מָקוֹם לְהַעֲלִיל עַל הַיְהוּדִים עֲלִילַת שֶׁקֶר חֲדָשָׁה, כִּי הֵם הַרְעִילוּ אֶת בְּאֵרוֹת הַמַּיִם, וְלָכֵן פָּרְצָה הַמַּגֵּפָה. הַדִּבָּה כָּזוֹ שֶׁנָּפְלָה בְּאֵיזֶה מָקוֹם, הִתְפַּשְּׁטָה בִּמְהִירוּת הַבָּרָק בְּכָל עָרֵי גֶּרְמַנְיָה וְעָלְתָה לְעַמֵּנוּ בְּאַלְפֵי קָרְבָּנוֹת חֲדָשִׁים. הַהֲרִיגוֹת בַּתּוֹשָׁבִים הַיְהוּדִים הֵחֵלּוּ בְּפְרַנְקִיָּה וּבְאַסְפַּמְיָה וְהִתְפַּשְּׁטוּ בְּכָל נוֹרְאוֹתֵיהֶן בִּמְדִינוֹת גֶּרְמַנְיָה. בְּאֶלְזַס, אוֹסְטְרִיָּה, שְׁוֵיצַרְיָה וּבָהֶם הוּמְתוּ רִבְבוֹת יְהוּדִים בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת, אוֹ כִּי נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם. לִפְקֻדַּת הָאַפִּיפְיוֹר קְלִימֶנְטִי הַשִּׁשִּׁי וּלְהוֹכָחוֹתָיו, כִּי לֹא הַיְהוּדִים אֲשֵׁמִים בְּהִתְפַּשְּׁטוּת הַמַּגֵּפָה—לֹא שָׂם הָאֲסַפְסוּף לֵב. בִּמְקוֹמוֹת אֲחָדִים נִסּוּ שָׂרֵי הָעִיר לְהוֹכִיחַ לֶהָמוֹן הַפּוֹרְעִים אֶת צִדְקַת הַיְּהוּדִים, אַךְ הֵם גֹּרְשׁוּ מֵעַל פְּנֵיהֶם בְּחֶרְפָּה. בִּסְטְרַסְבּוּרְג, קוֹלוֹנְיָה, גֶּרְמַיְשָׁה, פְרַנְקְפוּרְט, מַגֶּנְצָה וּבְיֶתֶר עָרֵי גֶּרְמַנְיָה נִשְׂרְפוּ אוֹ נִטְבְּחוּ יְהוּדִים לַאֲלָפִים בִּידֵי הַפּוֹרְעִים. וְהַנִּשְׁאָרִים שָׁלְחוּ יָד בְּנַפְשָׁם. רַבִּים מִיהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה נִמְלְטוּ בַּיָּמִים הָהֵם אֶל מְדִינַת פּוֹלַנְיָה הַקְּרוֹבָה, וְשָׁם מָצְאוּ לָהֶם עִם יֶתֶר אֲחֵיהֶם בְּנֵי עַמָּם מְנוּחָה וּמַרְגֹּעַ מִתְּלָאוֹתֵיהֶם וְעִנּוּיֵיהֶם.

הַהַרְפַּתְקָאוֹת הָרַבּוֹת שֶׁבָּאוּ עַל יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה בָּעֵת הַהִיא הֵבִיאוּ דִּלְדּוּל וִירִידָה גַּם בְּמַצַּב הַשְׂכָּלָתָם. חַכְמֵי הַתּוֹרָה לֹא הִצְטַיְּנוּ שָׁם בְּיוֹתֵר, וְרוּחַ הַיַּהֲדוּת הִצְטַמְצְמָה רַק בְּמִנְהֲגֵי הַדָּת. חַיֵּי הַמִּשְׁפָּחָה וְחַיֵּי

בית הכנסת – אלה היו שני מקלטים, שיהודי אירפה הנענים מצאו להם שם מפלט ומרגע לנפשם הנהלאה. למרות הרדיפות והגזרות הקשות הצטינו יהודי גרמניה בחיי־משפחתם המלאים טהרת הרוח וטהרת הגוף, אהבה נאמנה לעמם ומסירות נפש בין איש לאחיו. הקהלה דמתה למשפחה אחת גדולה, שאחדה את כל בניה בקשר, קים בארחות חייהם ובשאיפותיהם; ורב העיר היה לאבי כל עדתו שדאג תמיד לשלומה ולהצלחתה. בית הכנסת היה למצודה חזקה, שיהודי אירפה התבצרו בה בימי רעה, והנצורים בו היו בוחרים לשרף עליהם את מבצרם האחרון הזה ולמות מות גבורים בקריאת „שמע ישראל" – מנפל בידי אויביהם ומנדיהם, ולחיות חיי קלון ובגידה. שמות הקדושים האלה שמסרו את נפשם על קדושת השם מלאו את פנקסי כל הקהלות באירפה, ודורות שלמים היו מזכירים את נשמותיהם הטהורות לברכה ולתהלה בתפלותיהם.

רדיפות היהודים בגרמניה רפו מעט רק במאה החמש עשרה, וקהלות היהודים החלו לבנות לאט־לאט את הריסותן.

חכמת ישראל הצטמצמה בין יהודי גרמניה בשתי המאות האחרונות לתקופת ימי הבינים רק בלמוד התורה; לגדל חכמי התלמוד בדורו נודע לשם ר' מאיר (מהר"ם) מרוטנברג, שהיה אחד משירי בעלי „התוספות" וישב על כסא הרבנות בתור רב כולל לכל קהלות היהודים בגרמניה (במאה השלש עשרה). המהר"ם חבר פרושים רבים להלכות התלמוד, והצטין בבקיאותו הרבה בספרי חז"ל ובסגנונו הצח בשפה העברית. בימי העלילות ונדודי היהודים מגרמניה יצא גם הוא בראש הגולים, אך נתפש למלכות במצות הקיסר רודלף והושב בבית הכלא. שנים רבות ישב הרב הגדול הזה בבית כלאו והפיץ משם את תורתו בין בני עמו, ובבית כלאו זה השיב גם את רוחו לאלהים. עוד בחייו אמרו היהודים לפדות את רבם הגדול בסכום כסף רב, אך ר' מאיר התנגד לחפצם הטוב הזה, פן יוסיפו מלכי הארץ להוציא מהם כסף במאסר רבניהם וחכמיהם. אולם אחרי מותו פדו היהודים

אֶת גוּפַת רַבָּם וֶהֱבִיאוּהוּ לְקֶבֶר יִשְׂרָאֵל בְּוֶרְמַיְשָׂא. (עיין סעיף כ"ה).

בֵּין גְּדוֹלֵי רַבָּנֵי גֶּרְמַנְיָה בַּדּוֹרוֹת הָהֵם רְאוּיִם לְהִזָּכֵר גַּם: ר' יִשְׂרָאֵל אִיסֶרְלִין, ר' יִשְׂרָאֵל בְּרוּנָא וְר' יוֹם טוֹב (לִיפְּמַן), מְחַבֵּר הַסֵּפֶר הֶחָשׁוּב „נִצָּחוֹן", הַמֵּכִיל דִּבְרֵי סַנֵּגוֹרְיָה עַל הַיַּהֲדוּת בִּפְנֵי מִתְנַגְּדֶיהָ וְצוֹרְרֶיהָ.

לג. הַיְּהוּדִים בְּאִיטַלְיָה. בְּחֶשְׁכַת יְמֵי הַבֵּינַיִם הָיְתָה אִיטַלְיָה הָאָרֶץ הַיְּחִידָה, שֶׁהַיְּהוּדִים לֹא נִרְדְּפוּ בָהּ כְּבְיֶתֶר אַרְצוֹת אֵירוֹפָּה. אֶרֶץ זוּ נִפְלְגָה אָז לִגְלִילוֹת וְעָרִים חָפְשִׁיּוֹת, וְתוֹרַת הַקַּנָּאוּת שֶׁל אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית לֹא נִכְנְסוּ לָרֹב אֶל לִבּוֹת הָאִיטַלְקִים. גַּם בִּגְבוּלוֹת מֶמְשֶׁלֶת הָאַפִּיפְיוֹר – בְּרוֹמָא לֹא הֶחְמִירוּ בְּיוֹתֵר בַּחֻקִּים שֶׁכְּנֶגֶד הַיְּהוּדִים. הֵם יָשְׁבוּ שָׁם בִּשְׁכוּנָה מְיֻחֶדֶת, וּבְרֹאשָׁם עָמְדוּ פַּרְנְסֵי הַקְּהִלָּה, שֶׁהָיוּ הַמְתַוְּכִים בֵּין שִׁלְטוֹן הָאַפִּיפְיוֹר וּבֵין הָאֶזְרָחִים הַיְּהוּדִים, וְנִהֲלוּ אֶת כָּל עִנְיְנֵי עֲדָתָם.

מַעֲמַד הַיְּהוּדִים בְּאִיטַלְיָה עָלָה הַרְבֵּה עַל מַצָּבָם בְּאַרְצוֹת אֲחֵרוֹת, כִּי בָהּ יָכְלוּ לַעֲסֹק בְּכָל הַמִּסְחָרִים וּבְאֻמָּנֻיּוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. בְּאִיטַלְיָה הַדְּרוֹמִית וּבְאִי סִיצִילְיָה עָסְקוּ גַּם בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה וּבְגִדּוּל מֶשִׁי; בְּעָרֵי הַחוֹף וֶנֶיצְיָה וְגֶנוּאָה הִשְׁתַּתְּפוּ הַסּוֹחֲרִים הַיְּהוּדִים גַּם בִּסְחַר הַיָּם; בְּתוֹךְ הָאָרֶץ עָזְרוּ יְהוּדֵי אִיטַלְיָה הַרְבֵּה בַּהֲפָצַת מְלֶאכוֹת הַכְּפָר וּתְבוּאוֹת הָאֲדָמָה, וּבְעֵסֶק הָרִבִּית הִתְנַהֲגוּ בְּיֹשֶׁר הַמַּלְוִים הַיְּהוּדִים יוֹתֵר מֵהַנּוֹצְרִים הַקָּתוֹלִים, שֶׁפָּרְשׂוּ אֶת רִשְׁתָּם בִּמְדִינַת לָמְבַּרְדִּיָה.

* מַצָּבָם הַחָמְרִי הַטּוֹב שֶׁל יְהוּדֵי אִיטַלְיָה הִשְׁפִּיעַ לְטוֹבָה גַּם עַל מַצַּב הַשְׂכָּלָתָם. חֲכָמִים וְסוֹפְרִים יְהוּדִים מִלְאוּ אֶת עָרֵי הַמַּדָּעִים: פַּדּוּבָה, סַלֶּירְנוֹ וְעוֹד. בַּמֵּאָה הָאַחַת עֶשְׂרֵה הִתְפַּרְסְמוּ שָׁם בֵּין חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל הַפַּיְטָנִים בְּנֵי מִשְׁפַּחַת קְלוֹנִימוּס, הַבַּלְשָׁן ר' נָתָן הָרוֹמִי, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר הֶחָשׁוּב „הֶעָרוּךְ", הַמֵּכִיל אֶת כָּל הַמִּלִּים הַקָּשׁוֹת וְהַזָּרוֹת שֶׁבְּסִפְרֵי חֲזַ"ל.

בִּיחוּד הִצְטַיְּנוּ בְּאִיטַלְיָה הָרוֹפְאִים הַיְּהוּדִים, עַד כִּי עוֹרְרוּ כְּנֶגְדָּם אֶת קִנְאַת הָרוֹפְאִים הַנּוֹצְרִים, שֶׁהוֹצִיאוּ עֲלֵיהֶם דִּבָּה, כִּי מַזִּיקִים הֵם

לַחוֹלִים הַנּוֹצְרִים, וְהַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית מָצְאָה אָז לְנָחוּץ: לֶאֱסֹר עַל בָּנֶיהָ לְהִתְרַפֵּא אֵצֶל רוֹפְאִים יְהוּדִים. וּלְמְרוֹת אִסּוּר כָּזֶה יָצָא שֵׁם הָרוֹפְאִים הַיְּהוּדִים לִתְהִלָּה בְּכָל אִיטַלְיָה לְמַלְכֵי הָאָרֶץ וְשָׂרֶיהָ, וְגַם רָאשֵׁי הַכְּנֵסִיָּה בְּעַצְמָם דָּרְשׁוּ בַּעֲצוֹתֵיהֶם.

בֵּין הַחוֹקְרִים הַיְּהוּדִים בְּאִיטַלְיָה הִתְפַּרְסְמוּ בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה: מְתַרְגֵּם סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם לְאִיטַלְקִית ר' יַעֲקֹב אֲנַטּוֹלִי וְהָרוֹפֵא ר' הִלֵּל וִירוֹנָה. בֵּין הַפַּיְטָנִים נוֹדַע לִתְהִלָּה הַמְשׁוֹרֵר וְהַמֵּלִיץ ר' עִמָּנוּאֵל הָרוֹמִי, בֶּן דּוֹרוֹ שֶׁל הַחוֹזֶה הַגָּדוֹל דַּנְטִי (בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה וְהָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה). שִׁירַת עִמָּנוּאֵל הָרוֹמִי מִצְטַיֶּנֶת בַּחֲרִיפוּתָהּ וּבְחֹפֶשׁ מִבְטָאֶיהָ; תָּכְנָהּ הָיוּ לָרֹב דִּבְרֵי אַהֲבָה וְתַעֲנוּגֵי הַחַיִּים. בְּיִחוּד נִתְפַּרְסֵם לִתְהִלָּה סִפְרוֹ „הַתֹּפֶת וְהָעֵדֶן", הַמֵּכִיל שְׁנִינָה עוֹקֶצֶת נֶגֶד בְּנֵי דוֹרוֹ.

בֵּין גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל בְּאִיטַלְיָה נוֹדַע בְּסוֹף תְּקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם גַּם הַסּוֹפֵר וְהֶחָכָם הַמְּדִינִי: ר' קָלוֹנִימוּס בֶּן קָלוֹנִימוּס, שֶׁתִּרְגֵּם הַרְבֵּה סְפָרִים חֲשׁוּבִים מֵעַרְבִיאִית לְעִבְרִית. וְהַמְצֻיָּנִים בְּחִבּוּרָיו הֵם: „אִגֶּרֶת בַּעֲלֵי חַיִּים", „אֶבֶן בֹּחַן" וּ„מַסֶּכֶת פּוּרִים" — הַמְּכִילִים לָרֹב דִּבְרֵי תוֹכָחָה וּמוּסָר אוֹ שְׁנִינוֹת חֲרִיפוֹת.

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הַחֲמִישִׁי

סֵפֶר הַזִּכְרוֹנוֹת וְהַפִּיּוּטִים בִּימֵי הַבֵּינָיִם.

תְּקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם מְצֻיֶּנֶת מִתְּקוּפוֹת קוֹרוֹתֵינוּ הַקּוֹדְמוֹת-בָּזֶה, שֶׁפְּרָטֵי מְאוֹרְעוֹתֶיהָ נִרְשְׁמוּ לָרֹב בִּידֵי גְּדוֹלֵי הָעָם בַּסֵּפֶר, וְהִשְׁתַּלְשְׁלוּת הַמִּקְרִים נוֹסְדוּ אֵיפוֹא לֹא עַל הַשְׁעָרוֹת וַאֲגָדוֹת בְּעָלְמָא, אֶלָּא עַל מְקוֹרוֹת הִיסְטוֹרִיִּים, הַנֶּחְלָקִים לִשְׁלֹשָׁה מִינִים: לְסִפְרֵי זִכְרוֹנוֹת, לְפִנְקְסֵי הַקְּהִלּוֹת וּלְפִיּוּטִים. לְטוּבֵי סִפְרֵי זִכְרוֹנוֹתֵינוּ בִּימֵי הַבֵּינַיִם נֶחְשָׁבִים: „מַסְעוֹת" ר' בִּנְיָמִין „וְסִבּוּבוֹ" שֶׁל ר' פְּתַחְיָה, הַמַּכִּילִים תֵּאוּרִים וְסִפּוּרֵי מַעֲשִׂיּוֹת עַל אָרְחוֹת חַיֵּי עַמֵּנוּ בְּאַרְצוֹת אֵרֹפָּה, אַפְרִיקָה וְאַסְיָה בַּמֵּאָה הַשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה. לַמְרוֹת אִי-דִיּוּק הַזְּמַנִּים מְפִיצִים שְׁנֵי הַסְּפָרִים הָאֵלֶּה אוֹר בָּהִיר עַל הַרְבֵּה מְאוֹרָעוֹת וּמַעֲשִׂים בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ בְּעֵת הַהִיא. סִפְרֵי זִכְרוֹנוֹתֵינוּ בִּימֵי מַסְעֵי הַצְּלָב הֵם: „גְּזֵרוֹת תַּתְנַ"ו" לְרַאֲבַ"ן, „מְגִלַּת ר' אֶפְרַיִם מִבּוֹנָא (גְּזֵרוֹת תַּתְקְלַ"א), „עֵמֶק הַבָּכָא" לְר' יוֹסֵף הַכֹּהֵן וּרְשִׁימוֹת בְּנֵי מִשְׁפְּחוֹת וַיִּרְגָא הַמְּתַנּוֹת אֶת רְדִיפוֹת בְּנֵי עַמֵּנוּ בִּפְרַנְקִיָּה בַּמֵּאָה הַי"ד (בְּיִחוּד „בְּשֵׁבֶט יְהוּדָה"). מִלְּבַד הַסְּפָרִים הָאֵלֶּה שֶׁמְּחַבְּרֵיהֶם הָיוּ לָרֹב עֵדֵי רְאִיָּה לַמְּאוֹרָעוֹת הַנּוֹרָאִים בְּחַיֵּי עַמָּם נִמְצָא חֹמֶר רַב לְקוֹרוֹתֵינוּ גַּם בְּפִנְקְסֵי הַקְּהִלּוֹת שֶׁנִּשְׁאֲרוּ לִפְלֵיטָה מִכִּלְיוֹן-הָעֵת. הַקּוּנְטְרֵסִים, הַמְּגִלּוֹת, הָרְשִׁימוֹת וְהַפִּנְקָסִים הַלָּלוּ מְתָאֲרִים לָנוּ עוּבְדוֹת מַרְעִישׁוֹת אֶת הַלֵּב וּמְסַמְּרוֹת אֶת הַשֵּׂעָר עַל עָרִיצוּת צוֹרְרֵי הַיְּהוּדִים מִצַּד זֶה וְעַל מְסִירוּת נַפְשָׁם הַקִּיצוֹנִית שֶׁל הַמֻּמָּתִים לַהֶרֶג עַל קְדוּשַּׁת תּוֹרָתָם.

מַצֵּבוֹת חַיּוֹת נִצְּבוּ עַל קִבְרוֹת הַגִּבּוֹרִים-הַקְּדוֹשִׁים גַּם בְּפִיּוּטִים מְיֻחָדִים, שֶׁנִּתְחַבְּרוּ מֵאֵת פַּיְטָנִים שׁוֹנִים לְזֵכֶר הַשּׁוֹד וְהַשֶּׁבֶר שֶׁבָּאוּ עַל עַמָּם. הַפַּיְטָנִים הָאֵלֶּה לֹא חוֹנְנוּ מֵאֵת הַטֶּבַע בְּכִשְׁרוֹן פִּיּוּטִי רַב, אַךְ דִּבְרֵיהֶם מְלֵאִים רֶגֶשׁ עָמֹק, וּבַחֲרוּזִים מְתַנִּים הֵם אֶת קוֹרוֹת עִנּוּיֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם:

עַפְעַפַּי יִזְּלוּ מַיִם דֶּמַע לְהַגִּירָה וַאֲקוֹנֵן עֲלֵי הֲרוּגֵי אַשְׁפִּירָה:
בַּשֵּׁנִי בִּשְׁמוֹנָה בוֹ בְּיוֹם מֶרְגַּע הַקְּרָה נֶהֶרְגוּ בַּחוּרֵי חֶמֶד וִישִׁישֵׁי הֲדָרָה.
קְהִלַּת וַרְמַיְשָׂא בְּחוּנָה וּבְחוּרָה פַּעֲמַיִם קִדְּשָׁה שֵׁם הַמְיֻחָד בַּמּוֹרָא;
וְעַל אַדִּירֵי קְהַל מַגֶּנְצָא הַהֲדוּרָה הִשְׁלִימוּ נַפְשָׁם עַל יִחוּד שֵׁם הַנּוֹרָא
נְבֵלָתָם כְּסוּחָה לְחַיַּת אֶרֶץ וְלִבְהֵמַת-יוֹנֵק עִם אִישׁ שֵׂיבָה, עֲלָמִים וַעֲלָמוֹת.

אֵין זוּ שִׁירַת אִבְּן גְּבִירוֹל וְהַלֵּוִי הַקּוֹבֶלֶת לַה' וְתוֹבַעַת מִמֶּנּוּ אֶת עֶלְבּוֹן אֻמָּתָם הַנְּמַקָּה בְּשִׁבְיָהּ, כִּי אִם אֶנְקַת נוֹאָשִׁים וְעוֹבְדֵי עֵצוֹת. פַּיְטָן שֵׁנִי מְתָאֵר לָנוּ בִּצְבָעִים בְּהִירִים לְמַדַּי אֶת קְלַסְתֵּר פְּנֵי הָאֻמָּה בְּחֶשְׁכַת יְמֵי הַבֵּינַיִם:

שְׁנוֹתֵינוּ סָפוּ בְּקַלּוּת וְדַלּוּת, נְקַוֶּה לָאוֹר וְהִנֵּה קָלוֹן וְשִׁפְלוּת;
מָשְׁלוּ בָנוּ עֲבָדִים, וַאֲנַחְנוּ – בַּגָּלוּת. לְקָחוּנוּ זָדִים לְנַחֲלַת אֲחֻזָּה
אָזְלַת יָדֵנוּ וְיָדָם – עַזָּה, נֶאֱלַמְנוּ כְּרָחֵל לִפְנֵי גוֹזְזָהּ...

בַּחֲרוּז הָאַחֲרוֹן מִשְׁתַּקְּפִים כָּל חַיֵּי עַמֵּנוּ בָּעֵת הַהִיא: כְּרָחֵל נֶאֱלָמָה עָמְדוּ אֲבוֹתֵינוּ מֵאוֹת שָׁנִים לִפְנֵי גוֹזְזֵיהֶם וְאוֹכְלֵיהֶם וְדוֹמֵם נָתְנוּ לָהֶם לֹא רַק אֶת צַמְרָם, אֶלָּא גַּם אֶת בְּשָׂרָם וְדָמָם, וְרַק לֹא – אֶת נִשְׁמָתָם.

שִׂיחָה מֻקְדֶּמֶת.

הָאַסְפַּמִים

ארץ האספמים (הנקראים בספרותנו גם „שפנים") משתרעת בחצי האי הפירינאי. יושבי הארץ היו מין ערב־רב סבגי שבט האיברים והקלטים. וברבות הימים התערבו בהם גם שבטי איטליה, גרמניה וגליה. ולפיכך גם שפת האספמים היא „בוללה" מלשונות שבטי הרומנים.

במאה האחת־עשרה נוסדו בגבולות אספמיה ארבע ממלכות נוצריות מיוחדות: קשטיליה, נברה, ארגוניה וקטולוניה; בימי מסעי הצלב הוסיפו מלכי הנוצרים לקרוע מידי הערביאים מדינות שלמות ונרחיבו את גבולות ממשלותיהם. מארבע הממלכות האלה השפיעו ביותר על קורות האספמים שתי המדינות: קשטיליה וארגוניה.

בימי מלך קשטיליה דון פדרו (1350—1361) פרצו מהומות רבות במדינה הזאת בשל ריבות משפחה בחצר המלכות. ואחרי מלחמת־אחים ארוכה נפל המלך החסיד הזה לפני אחיו דון הינריק. המבוכות והפרעות נמשכו בקשטיליה עד עלות על כסא המלכות המלכה איזבלה, שנשאה לפרדינגדו מלך ארגוניה ושתי מדינותיהם התחברו ותהיינה לממלכה אחת (1479).

מצב היהודים באספמיה לא היה קבוע. אלפונסו הראשון הטה חסד ליהודים, ובימיו נספחו רבים מגדולי היהודים למשרות המדינה. אלפונסו השני מלך ארגוניה היה איש נאור ומשכיל והוקיר מאוד את כשרונות היהודים בחיים ובספרות. גם בימי אחדים מיתר מלכי אספמיה חיו היהודים בשלוה והביאו תועלת רבה לארץ מושבם. אך מצבם החל להתרופף בעבור בארץ הזאת רוח הקנאות הקתולית, והכמרים החלו לסכסך איש באחיו. בנפל דון פדרו לפני צר עוד הורע מצב היהודים בקשטיליה. באשר היו מבעלי בריתו ורבים מצעירי היהודים נלחמו בין צבאותיו נגד אחיו. האפיפיור אורבן החמישי שמח לאיד המלך החסיד הזה והביא ראיה מן הפסוק: „ישמח צדיק כי חזה נקם" — וזהי הכנסיה הקתולית השמחה למפלת דון פדרו הבוגד, אשר התקרב אל היהודים...

פורטוגליה (־פורטוגל) היא מדינה מיוחדת בחצי האי הפירינאי דרומה מערבה. ועיר בירתה ליסבון. היהודים ישבו בה מימי קדם, ובימי מלכי החסד אחדים היה מצבם טוב ורבים מהם עלו שם לגדלה. אולם הקנאות הקתולית עברה גם בארץ הזאת. כביתר מדינות אספמיה וגורל היהודים הוטל בחיק־האינקויזיציה.

(א. ליבושיצקי).

פרק ששי: אחרית היהודים באספמיה.

(בערך: א. שכ"א–א. תכ"ג לחרבן; 1390–1492).

יד. פרעות והריגות; חכמי התורה. בחיי יהודי אספמיה במאה הארבע עשרה והחמש עשרה השתמשו אור וצללים בערבוביה. בהשכלתם ובחריצותם המסחרית כוננו להם היהודים בקשטיליה ובארגוניה מעמד איתן, ומלכי הארץ הוקירו את מעלותיהם אלו וימנו את המצינים שבהם בין שרי המלוכה. כמעט לכל מלכי אספמיה היו שרי־אוצרות וגזברים, רופאים ומלמדים מקרב היהודים. בני המשפחות היהודיות: בנבנשתי, ניגרו (אבן־יחיא), אבולפיה, פיגון ואברבנאל נחשבו בין אצילי העם („דונים") ורואי פני המלך. ביחוד הצטינו בעת ההיא השרים היהודים: דון שמואל אברבנאל ודון יוסף פיגון, שהביאו תועלת מרבה במפעליהם לארץ מולדתם, אבל לא רבה היתה הטובה שהביאו לעמם בארחות חייהם. השרים והאצילים היהודים חיו, כחבריהם הקתולים, חיי תענגים ומותרות, ואהבו להתקשט בבגדי תפארה ובעדי עדיים. והתקשטות יתרה זו עוררה כנגדם את שנאת האספמים. עשרם של יהודים יחידים היה לסמל הקנאה לכל עם היהודים. ביותר גדלה השנאה ליהודים בין אצילי האספמים ובין הכמרים. דוני אספמיה הגאים קנאו בשרים מבני עם זר, ובעיני הכהנים נחשבה גדלת היהודים לחטאה נגד הכנסיה. בקשטיליה לבד נמצאו יהודים במספר מליון איש. ובראש קהלותיהם המסדרות עמדו הרבנים ונשיאי העדה. בעניניהם הפנימיים היתה ליהודי אספמיה הנהגה חפשית כלקהלות היהודים בבבל ובאספמיה הערביאית. חפש היהודים בחייהם הפנימיים ועלית אחדים מהם לגדלה בהנהגת המדינה – הרגיזו מאד את האצילים ואת הכמרים.

וְזֶרַע הַשִּׂנְאָה לַיְּהוּדִים הֵחֵל לְהַעֲלוֹת צִמְחֵי לַעֲנָה. זְקַן הַכֹּהֲנִים (״הַדִּיקָן) בְּשִׁיבִילְיָה פֶּרְנַנְדוֹ-מַרְתִּין הֵסִית בְּגָלוּי אֶת הֶהָמוֹן לְהַכּוֹת בַּיְּהוּדִים. בִּנְאֻמָיו אֲשֶׁר נָשָׂא בְּבָתֵּי הַכְּנֵסִיָּה בְּאָזְנֵי רִבְבוֹת־עָם הוֹצִיא לַעַז עַל תּוֹרַת הַיְּהוּדִים וְעוֹרֵר בְּלֵב הַהֲמוֹנִים הַחֲשֵׁכִים חֲשָׁדִים נֶגֶד עֲשִׁירוּת הַיְּהוּדִים. בְּאִגְּרוֹתָיו אֲשֶׁר שָׁלַח מַרְתִּין אֶל הַכְּמָרִים הַסָּרִים לְמִשְׁמַעְתּוֹ הוֹסִיף לְעוֹרֵר רִגְשֵׁי שִׂנְאָה לְ„אוֹיְבֵי ד״ וּלְהַלְהִיב אֶת הֶהָמוֹן כִּי יַעֲשֶׂה אִתָּם כָּלָה. פַּעַם נָשָׂא הַדִּיקָן הַקַּנַּאי הַזֶּה נְאוּם מָלֵא אֶרֶס נֶגֶד הַיְּהוּדִים בְּכִכַּר הָעִיר שִׁיבִילְיָה לִפְנֵי הֲמוֹן עַם רָב; הַקָּתוֹלִים נִפְתּוּ לְדִבְרֵי כֹּהֲנָם וַיָּחֵלּוּ לְהִתְנַפֵּל עַל הַיְּהוּדִים וְלָבוֹז אֶת רְכוּשָׁם. אַךְ שַׂר הָעִיר עָמַד בַּפַּעַם הַזֹּאת לִימִין יְהוּדֵי שִׁיבִילְיָה, וַיָּשֶׂם קֵץ לַפְּרָעוֹת בְּעוֹד מוֹעֵד. אֲבָל צוֹרֵר־הַיְּהוּדִים הַגָּדוֹל פֶּרְנַנְדוֹ מַרְתִּין לֹא חָדַל לְעוֹרֵר בִּדְרָשׁוֹתָיו אֶת הֶהָמוֹן נֶגֶד הַיְּהוּדִים, וְלַסּוֹף הִגִּיעַ אֶל מַטְּרָתוֹ. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּבְשִׁיבִילְיָה הִתְחַדְּשׁוּ הַפְּרָעוֹת נֶגֶד הַיְּהוּדִים, וְהַפַּעַם פָּרְצוּ בְּכָל תָּקְפָּם עַד כִּי קָשֶׁה הָיָה לְהַפְסִיקָן. בְּבֹקֶר הַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי לְחֹדֶשׁ תַּמּוּז (ה׳ קנ״א—א. של״ב לחרב:) נִקְהֲלוּ הֲמוֹנֵי הַקָּתוֹלִים בְּשִׁיבִילְיָה אֶל שְׁכוּנַת הַיְּהוּדִים וַיַּצִּיתוּ אֶת בָּתֵּיהֶם בָּאֵשׁ, אֶת יוֹשְׁבֵיהֶם הָרְגוּ בְּלִי חֶמְלָה וְאֶת רְכוּשָׁם בָּזָזוּ. כְּאַרְבַּעַת אֲלָפִים מִיהוּדֵי שִׁיבִילְיָה נֶהֶרְגוּ בַּיּוֹם הַמַּר הַהוּא אוֹ נִמְכְּרוּ לְעַבְדֵי עוֹלָם, וְהַנִּשְׁאָרִים נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם. קְהִלַּת שִׁיבִילְיָה הָעַתִּיקָה וְהַפּוֹרַחַת נְשַׁמָּה בִּן־רֶגַע; בָּתֵּי הַתְּפִלָּה הַיָּפִים שֶׁל הַיְּהוּדִים הָיוּ לִשְׂרֵפָה, וְהַנִּשְׁאָרִים נֶהֶפְכוּ לְבָתֵּי כְנֶסֶת לַקָּתוֹלִים.

הַטֶּבַח בְּשִׁיבִילְיָה נָתַן לַקָּתוֹלֵי אַסְפַּמְיָה אוֹת־מִלְחָמָה לְהִתְנַפֵּל עַל הַיְּהוּדִים גַּם בְּיֶתֶר עָרֵי הַמְּדִינָה. בְּקָרְדוֹבָה וּבְטוֹלֵידָה עָשׂוּ הַפּוֹרְעִים שַׁמּוֹת נוֹרָאוֹת בַּיְּהוּדִים; רַבִּים מֵתוּ גַּם שָׁם עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם, אַךְ לֹא מְעַטִּים הָיוּ גַּם רַכֵּי הַלֵּבָב שֶׁהֵמִירוּ אֶת דָּתָם. בֵּין קְדוֹשֵׁי טוֹלֵידָה הָיוּ כָּל בְּנֵי מִשְׁפַּחַת רַבֵּנוּ אָשֵׁר (הרא״ש), שֶׁבָּאוּ שָׁמָּה מִגֶּרְמַנְיָה.

מִקַּשְׁטִילְיָה הִגִּיעוּ מַחֲנוֹת הַפּוֹרְעִים לַאֲרַגוֹנְיָה. בְּבַלֶנְצְיָה נִסּוּ הַיְּהוּדִים לַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם, אַךְ גַּם עֲלֵיהֶם עָבַר שׁוֹט הַפְּרָעוֹת. רַבִּים

מִיְּהוּדֵי הַקְּהִלָּה הַזֹּאת מֵתוּ בִּידֵי הָאוֹיֵב, אוֹ נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם, וְרַק מְעַטִּים נִמְלְטוּ אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת. בְּבַרְצְלוֹנָה הִתְבַּצְּרוּ הַיְּהוּדִים בִּמְצוּדַת הָעִיר, אַךְ הַפּוֹרְעִים צָרוּ עָלֶיהָ וַיַּצִּיתוּהָ בָאֵשׁ. אָז שָׁחֲטוּ הַנְּצוּרִים אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ, אוֹ הִפִּילוּ אֶת עַצְמָם מֵעַל מִגְדַּל הַמְּצוּדָה וְהַנִּשְׁאָרִים הוּמְתוּ בִּידֵי אוֹיְבֵיהֶם. פְּרָעוֹת וַהֲרִיגוֹת נוֹרָאוֹת כָּאֵלּוּ בָּאוּ גַּם עַל יֶתֶר קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה וּבְאִיֶּהָ.

פְּלִיטֵי אַסְפַּמְיָה בִּקְשׁוּ לָהֶם מַחֲסֶה בִּגְבוּלוֹת פּוֹרְטוּגַלְיָה. בִּמְדִינָה זוּ יָשְׁבוּ הַיְּהוּדִים בִּמְנוּחָה מִימֵי קֶדֶם, וַיַּעַסְקוּ בִּסְחַר הַיָּם. גַּם שָׁם נִתְּנָה לָהֶם חֵרוּת פְּנִימִית, וּבְרֹאשָׁם עָמְדוּ הָרַבָּנִים וּנְשִׂיאֵי הָעֵדָה. בֵּין פְּקִידֵי הַמֶּמְשָׁלָה וְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה נִמְצְאוּ גַּם בְּפּוֹרְטוּגַלְיָה רַבִּים מִקֶּרֶב הַיְּהוּדִים וַאֲנוּסֵי אַסְפַּמְיָה שָׁבוּ שָׁם בְּגָלוּי לְדַת אֲבוֹתָם. הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית אָמְרָה לְהִתְנַקֵּם בַּיְּהוּדִים הַ„בּוֹגְדִים" הָאֵלֶּה, אַךְ רֹאשׁ הָרַבָּנִים בְּפּוֹרְטוּגַלְיָה וְרוֹפֵא הַמֶּלֶךְ יוֹאַן הָרִאשׁוֹן – דוֹן משֶׁה נַבַּרָה הֵבִיא רְאָיוֹת מִפְּקוּדוֹת („בּוּלוֹת") הָאַפִּיפְיוֹרִים כִּי אֵין לְנַצֵּר יְהוּדִים בְּאֹנֶס; וְאָז נָתַן הַמֶּלֶךְ צַו כִּי אִישׁ אַל יִגַּע לְרָעָה בָּאֲנוּסִים־הַמִּתְיַהֲדִים. מִלְּבַד גְּבוּלוֹת פּוֹרְטוּגַלְיָה מָצְאוּ לָהֶם פְּלִיטֵי אַסְפַּמְיָה מָנוֹחַ גַּם בְּאַרְצוֹת בֶּרְבֶּרְיָה הָאִישְׁלַמִית שֶׁבְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, וּקְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים פָּרְחוּ שָׁם שֵׁנִית כְּקֶדֶם.

בֵּין חַכְמֵי הַתּוֹרָה בָּעֵת הַהִיא הִתְפַּרְסֵם הַחוֹקֵר ר' חִסְדָּאִי קְרֶשְׂקַשׂ, יְלִיד בַּרְצְלוֹנָה וְתוֹשַׁב סַרְקוֹסָה. מִלְּבַד יְדִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בַּתּוֹרָה, הִתְעַסֵּק גַּם בְּלִמּוּדֵי הַחֲקִירָה לְכָל שִׁיטוֹתֶיהָ, וְהִתְנַגֵּד לְשִׁיטַת אֲרִיסְטוֹ שֶׁמָּשְׁלָה אָז בְּעוֹלַם הַמַּדָּעִים. ר' חִסְדָּאִי נוֹדַע לִתְהִלָּה גַּם בֵּין שָׂרֵי הַמְּלוּכָה, וְיוֹאַן הָרִאשׁוֹן הָיָה דּוֹרֵשׁ בַּעֲצָתוֹ. כְּשֶׁפָּרְצוּ הַפְּרָעוֹת בְּבַרְצְלוֹנָה, נִמְצָא שָׁם גַּם בְּנוֹ יְחִידוֹ, שֶׁבָּא שָׁמָּה לָחוֹג אֶת חַג חֲתֻנָּתוֹ, וַיּוּמַת גַּם הוּא מוֹת קְדוֹשִׁים. ר' חִסְדָּאִי כּוֹתֵב בְּסֵפֶר זִכְרוֹנוֹתָיו עַל אוֹדוֹת מוֹת בְּנוֹ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: ... „רַבִּים קִדְּשׁוּ שֵׁם שָׁמַיִם, וּבְתוֹכָם בְּנִי יְחִידִי חָתָן בֶּן כ' שָׁנָה; שֶׂה תָמִים הֶעֱלִיתִיו לְעוֹלָה, אַצְדִּיק עָלָיו אֶת הַדִּין וְאֶתְנַחֵם לְטוּב חֶלְקוֹ וּנְעִימוּת גּוֹרָלוֹ". צָרוֹת הַפְּרָט וְהַכְּלָל לֹא הִפְרִיעוּ בְּעַד הַחוֹקֵר הַזֶּה לְהִתְעַמֵּק בְּלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר הַדָּתִי, אֲבָל

הֵן הִשְׁפִּיעוּ הַרְבֵּה עַל מַסְקָנוֹת חֲקִירוֹתָיו. דַּעַת ר' חִסְדָּאי הָיְתָה, כִּי הַדָּת קוֹדֶמֶת לַמֶּחְקָר, וּמֵאִמְרוֹת הָרַמְבַּ"ם: „דַּע אֶת אֱלֹהֶיךָ" וְ„אָהַבְתָּ אֶת ד' אֱלֹהֶיךָ" – מְבַכֵּר הוּא אֶת הָאִמְרָה הַשְּׁנִיָּה עַל הָרִאשׁוֹנָה. מֵחִבּוּרֵי ר' חִסְדָּאי נוֹדַע בְּיוֹתֵר סִפְרוֹ „אוֹר יְיָ", הַמֵּכִיל חֲקִירוֹת נוֹסָדוֹת עַל הָאֱמוּנָה וְהַדָּת, וּמִתְנַגְּדוֹת בְּעִקָּרָן לְדֵעוֹת הָרַמְבַּ"ם.

חֲבֵרוֹ שֶׁל ר' חִסְדָּאי הָיָה הָרַב ר' יִצְחָק בֶּן שֵׁשֶׁת (הָרִיבָ"שׁ), שֶׁנִּתְגַּדֵּל בְּבֵית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל הָרַשְׁבָּ"א וְלָמַד תּוֹרָה מִפִּי גְּדֹל חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּאַסְפַּמְיָה בְּדוֹרוֹ הוּא רַבֵּנוּ נִסִּים גִּירוֹנְדִי (הָרַ"ן). כְּיֶתֶר רַבָּנֵי הַדּוֹר הַהוּא הִתְנַגֵּד גַּם הָרִיבָ"שׁ לְלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי וְהִתְאַמֵּץ לְחַזֵּק בִּלְבוֹת בְּנֵי עַמּוֹ אֶת רִגְשֵׁי הָאֱמוּנָה וְהַדָּת.

תְּמִים דֵּעִים עִמּוֹ הָיָה גַּם תַּלְמִידוֹ שֶׁל ר' חִסְדָּאי – ר' יוֹסֵף אַלְבּוֹ, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „הָעִקָּרִים". בְּסִפְרוֹ הַמְצֻיָּן הַזֶּה מְסַכֵּם הוּא אֶת י"ג עִקְּרֵי הָאֱמוּנָה שֶׁל הָרַמְבַּ"ם לִשְׁלֹשָׁה: מְצִיאוּת הַבּוֹרֵא, תּוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם, שָׂכָר וָעֹנֶשׁ. סֵפֶר „הָעִקָּרִים" הִשְׁפִּיעַ הַרְבֵּה עַל הִתְפַּתְּחוּת סִפְרוּתֵנוּ הַדָּתִית בִּימֵי הַבֵּינַיִם.

*) בְּעִקְּבוֹת הַחוֹקְרִים־הַדָּתִיִּים הָאֵלֶּה יָצְאוּ רַבִּים מִבְּנֵי דוֹרָם וְהַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם. בֵּין הַמְצֻיָּנִים שֶׁבָּהֶם הָיוּ: ר' שֵׁם טוֹב אִבְּן שַׁפְּרוּט מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „אֶבֶן בֹּחַן", הַמֵּכִיל דִּבְרֵי סַנֵּגוֹרְיָה עַל הַיַּהֲדוּת נֶגֶד צוֹרְרֶיהָ, ר' מְנַחֵם בֶּן אַהֲרֹן מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „צֵדָה לַדֶּרֶךְ", הַמֵּכִיל קִצּוּר הִלְכוֹת הַתּוֹרָה וְנִתְחַבֵּר בְּיִחוּד בִּשְׁבִיל הַיְּהוּדִים „הַיּוֹצְאִים וְנִכְנָסִים בְּחַצְרוֹת הַמְּלָכִים" וְרַבֵּנוּ יוֹסֵף אִבֶּן שֵׁם־טוֹב, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „כְּבוֹד אֱלֹהִים". כִּמְעַט כָּל הָרַבָּנִים וְהַחוֹקְרִים הָאֵלֶּה הָיוּ עֵדֵי רְאִיָּה לַמִּיתוֹת הַמְּשֻׁנּוֹת שֶׁל רִבְבוֹת בְּנֵי עַמָּם עַל קְדֻשַּׁת תּוֹרָתָם, וּמַרְאוֹת הַזְּוָעָה הַלָּלוּ הִשְׁפִּיעוּ הַרְבֵּה עַל הֲלָךְ רוּחָם וְדֵעוֹתֵיהֶם.

ל"ה. הָאֲנוּסִים וְהַמּוּמָרִים. הַפְּרָעוֹת וְהַהֲרִיגוֹת בִּשְׁנַת הַקנ"א (א. שכ"ב לחרבן) הֵבִיאוּ שֶׁבֶר גָּדוֹל עַל עַמֵּנוּ: מִסְפַּר הַיְּהוּדִים שֶׁהִתְנַצְּרוּ מִתּוֹךְ הֶכְרֵחַ אוֹ מִבַּהֲלוֹת הַמָּוֶת הָיָה רַב מְאֹד. הָאֻמְלָלִים הָאֵלֶּה קִוּוּ, כִּי כַּעֲבֹר הַזַּעַם יוּכְלוּ לָשׁוּב אֶל דַּת אֲבוֹתָם. אַךְ תִּקְוָתָם נִכְזְבָה:

לָשׁוּב אֶל יַהֲדוּתָם בְּגָלוּי יָכְלוּ רַק אֵלֶּה שֶׁנִּמְלְטוּ אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת, וְהַמּוּמָרִים שֶׁנִּשְׁאֲרוּ בְּאַסְפַּמְיָה נִמְצְאוּ תַּחַת הַשְׁגָּחַת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית לְקַיֵּם אֶת מִנְהֲגֵי הַיַּהֲדוּת הַיְקָרָה לָהֶם יָכְלוּ רַק בַּסֵּתֶר, וּלְמַרְאִית עַיִן הִתְחַפְּשׂוּ לְקָתוֹלִים נֶאֱמָנִים. וְתַרְמִית-מֵאֹנֶס זוּ עוֹד הִרְבְּתָה לְמָרֵר אֶת חַיֵּיהֶם. בְּסִפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ נִקְרְאוּ הַיְהוּדִים הָאֵלֶּה „אֲנוּסִים", וְהַקָּתוֹלִים קָרְאוּ לָהֶם „מַרַנִים", שֶׁמִּסְפָּרָם הָלַךְ הָלוֹךְ וָרַב מִדֵּי שָׁנָה. הַכְּמָרִים הוֹסִיפוּ לְהַכְרִיחַ אֶת הַיְהוּדִים בְּכָל הָאֶמְצָעִים כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם, וְהָאַחִים הַנִּפְשָׁעִים שֶׁעָזְבוּ אֶת עַמָּם בַּצַּר לוֹ עָזְרוּ עַל יָדָם. אַחַד הַמּוּמָרִים הָאֵלֶּה, שְׁלֹמֹה הַלֵּוִי מֵעִיר בּוּרְגוֹשׁ, הָיָה רַב לְפָנִים וּבְנַצְרוּתוֹ הִתְקָרֵא פַּאוּלוּס דִי סַנְטוֹ־מַרְיָה, וְעָלָה לִגְדֻלַּת הֶגְמוֹן וְנִתְמַנָּה לִמְחַנֵּךְ יוֹרֵשׁ הָעֶצֶר בְּ„שְׁטִילְיָה הַבּוֹגֵד הַזֶּה שָׂם לוֹ לְמַטָּרָה לְפַתּוֹת אֶת הַיְהוּדִים לִשְׁמָד בִּרְאָיוֹת וְהוֹכָחוֹת. שֶׁבָּדָה מִלִּבּוֹ, כִּי בָא הַקֵּץ לְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת, וְאֶת מְקוֹמָהּ יָרְשָׁה הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה. הַדּוֹמִינִיקָנִים נָפוֹצוּ בְּעָרֵי אַסְפַּמְיָה וּבִצְלָבִים בִּידֵיהֶם הָיוּ מִתְפָּרְצִים לְבָתֵּי הַכְּנֶסֶת שֶׁל הַיְהוּדִים וְהִכְרִיחוּם לְהִתְנַצֵּר. אַלְפֵי יְהוּדִים קִבְּלוּ אָז אֶת הַדָּת הַקָּתוֹלִית לְמַרְאִית עַיִן, וְנוֹסְפוּ גַּם הֵם עַל אֲחֵיהֶם „הָאֲנוּסִים".

בִּשְׁנַת 1412 הִזְמִין הָאַפִּיפְיוֹר בֶּנֶדִיקְטוּס הַשְּׁלֹשָׁה-עָשָׂר אֶת גְּדוֹלֵי הָרַבָּנִים לְוִכּוּחַ דָּתִי עִם רָאשֵׁי הַדָּת הַקָּתוֹלִית. עֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם רַבָּנִים בָּאוּ לָעִיר הַמּוּעָדָה טוֹרְטוֹזָה, וּבֵינֵיהֶם גַּם הָרַב הַחוֹקֵר ר' יוֹסֵף אַלְבּוֹ. מִצַּד הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית עָמְדוּ הָאַפִּיפְיוֹר בְּעַצְמוֹ,–שֶׁעָמַל בְּכָל יְכָלְתּוֹ לְהַבְהִיל אֶת מַלְאֲכֵי הַיְהוּדִים וּלְבַלְבֵּל אֶת רַעְיוֹנוֹתֵיהֶם–דִּיקָנִים, הֶגְמוֹנִים וּבְתוֹכָם הַמּוּמָר לְהַכְעִיס יְהוֹשֻׁעַ מֵעִיר לוֹרְקִי. הַוִּכּוּחַ שֶׁנָּגַע בְּרֻבּוֹ רַק בִּשְׁאֵלַת „הַמָּשִׁיחַ"– נִמְשַׁךְ שָׁנָה וַעֲשָׂרָה חֳדָשִׁים. מְצַדְּדֵי הַנּוֹצְרִיּוּת עָמְלוּ לְהוֹכִיחַ אֶת הָרַבָּנִים, כִּי לַשָּׁוְא מְחַכִּים עוֹד הַיְהוּדִים לְבִיאַת גּוֹאֲלָם, וּמָשִׁיחַ כְּבָר בָּא; וְיַעַן כִּי הָעָם „קְשֵׁה הָעֹרֶף" מָאַס בּוֹ–וַיִּמְאָסֵהוּ ד', וְקִלְלַת עוֹלָמִים תִּרְבַּץ עָלָיו עַד שֶׁיָּשׁוּב מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וְיוֹדֶה בִּמְשִׁיחִיּוּת יֵשׁוּ. הַדֵּעוֹת הָאֵלּוּ נֶאֶמְרוּ מִפִּי מְלִיצֵי הַנּוֹצְרִיּוּת בְּחֵמָה שְׁפוּכָה וְדִבְרֵי בָלַע נֶגֶד עַמֵּנוּ. וְהָרַבָּנִים הָיוּ מוּכְרָחִים לַעֲנוֹת בְּנִמּוּס וּבִזְהִירוּת יְתֵרָה.

אולם הויכוח הארך הזה נגמר בלי כל תוצאות. כי כנסית הכמרים בקונסטנץ הסירה – אחרי סכסוכים ומדנים ממשכים – את בנדיקטוס מכסא האפיפיור, וליהודים היתה רגע הרוחה.

רבות עמלו ראשי הקתולים באספמיה – בדברי איום או פתוים שונים – לצוד יהודים לתוך רשתם. אבל קשה היה להחזיק את המוני הנוצרים החדשים האלה בגבול דת הזרה לרוחם. רבבות אנוסים מלאו את ערי אספמיה; רבים מהם התחתנו באצילי עם הארץ והיו קרובים מאד למלכות. מקצתם התערבו באספמים, ויאבדו מתוך הקהל; אבל מרביתם לא חפצו לבגד בעמם ולא חדלו מהיות יהודים בקרב נפשם. במסתרים הוסיפו האנוסים לקים את מנהגי דת אבותם, ואת סוד מורשת תורתם היו מוסרים האבות בשבועה ובאלה – לבניהם והתאמצו, כי הקשר בינם ובין עמם האמלל – לא ינתק. הדבר הזה לא נעלם מעין מרגלי הקתוליות, והכנסיה החלה להראות גם לבניה החדשים את טלפיה. פעם ערכו הקתולים תהלוכה דתית בחוצות קרדובה. והמרנים נמנעו מהשתתף בחגיגה זו. פתאם נפוצה שמועת שקר, כי מאחד החלונות (שהיו סגורים!) של בית מרנים נשפכו מי שופכין על תמונת „האם הקדושה". הבדה זו שנפלה בין הקתולים המשתתפים בתהלוכה, היתה דיה להביא שואת פתאם על מרבית האנוסים בקרדובה וסביבותיה. בתיהם נצתו באש, רכושם היה לבז, ורבים מהם נפלו חללים בידי אויבם העריץ.

*) רבה היתה הרעה שהביאו אז לעמנו המומרים להכעים. הבוגדים האלה היו ברבם כופרים בכל ובני בלי דת, ובקתוליות בחרו רק לשם „תכלית": בעזרתה עלו לגדלה, ואת עמם מכרו מרביתם בעד בצע כסף. לעמת האחים הנפשעים האלה רבו אז גם חכמים ואנשי מעשה שרבו בכתב ובפעל את ריב עמם מידי מנדיו. המצין שבהם היה: השר היהודי דון אברהם בנבנשתי, שנתמנה לפרנס קהלות היהודים בקשטיליה ועמל הרבה לקומם את הריסותן. בימיו נכר זרם חיים גם בספרות העברית, ויצירות סופרי הדור

שהכילו ברך דברי וכוחים עם המומרים – עודדו הרבה את לבות בני עמם הנחשלים. בין מבחרי יצירות הספרות בעת ההיא ראוי לתהלה הספר החשוב „מאיר נתיב“ (קונקורדנציה) לר׳ יצחק נתן, המכיל כל פסוקי התנ״ך בסדר אלף־בית.

ל׳. האינקויזיציה. המלחמה נגד האנוסים והיהודים התחדשה בעצם תקפה, בהנשא איזבלה מלכת קשטיליה לפירדיננדו מלך ארגוניה, ושתי מדינותיהם חברו לממלכה אחת. שניהם נתחנכו ברוח הקנאות הקתולית, ואת עיני ממלכתם הכניעו לגמרי למרות הכנסיה, שהביאה ברבות הימים את אספמיה לירידה גמורה. איזבלה האדוקה נדרה נדר עוד בימי נעוריה, כי בעלותה על כסא המלכות תשמיד את אויבי ישו מקרב ארצה, ותכף אחרי נשואיהם הציעו המלך והמלכה לפני האפיפיור: ליסד באספמיה בית־דין קבוע למשפט אלה הנוצרים, שימצא בהם עון כפירה ומעל בכנסיה. האפיפיור סיקסטוס הרביעי מלא ברצון את משאלת איזבלה ופרדיננדו, ובשיביליה נוסד בית־הדין הראשון, שנקרא „האינקויזיציה הקדושה“, ולשופטים נתמנו נזירים דומיניקנים ובא־כח אחד מאת המלך. אז החלו להתפש בהמונים האנוסים, שנחשדו בנטיה ליהדות. על כל קתולי נאמן הוטל החוב להודיע הכל מה שראה או ידע או שמע על ארחות חייהם של „הנוצרים החדשים“ – לאינקויזיציה. המסירות רבו מיום ליום, ודברי המוסרים גם לא נחקרו ולא נאמנו. די היה לאיזה קתולי להודיע, כי אנוסי פלוני־אלמוני לבש בגדי חג או אכל מטעמים ביום השביעי לשבוע, או כי בתפלתו פנה כלפי מזרח – והאמלל הלז נתפס, הוא ובני ביתו, בידי שוטרי האינקויזיציה והשלך לבית הכלא. לא ארכו הימים וכל בתי־הכלאים בשיביליה נמלאו אנוסים חשודים וענו שם בענוים קשים עד אשר הודו על „חטאתם“. מחוץ לעיר הקצעה ככר רחבת ידים להוציא לפעל את משפט הנדונים. ומקום התפת הזה „נקדש“ בהמון חוגג ונקרא „אוטו־די־פה“ (נצחון האמונה). וששה מהאנוסים הועלו לקרבנות ראשונים על המוקד (א. תי״ב לחרבן). מאז לא פסקו מיתות

האינקויזיציה

הָאֲנוּסִים בִּשְׂרֵפָה; וּבְמֶשֶׁךְ עֲשָׂרָה חֳדָשִׁים נִשְׂרְפוּ רַק בְּשִׁבִילְיָה כִּשְׁלשׁ מֵאוֹת אֲנוּסִים, שֶׁמֵּתוּ כֻּלָּם מוֹת גִּבּוֹרִים וְלֹא נִכְנְעוּ לִמְבַקְשֵׁי נַפְשָׁם. רְכוּשׁ הַמּוּמָתִים הָחֳרַם לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ; וּכְהוֹסִיף הָאִינְקְוִיזִיצְיָה לְהַעֲלוֹת עַל הַמּוֹקֵד אֶת מִשְׁפְּחוֹת הָאֲנוּסִים, כֵּן הוֹסִיף פֶרְדִינַנְדוֹ מֶלֶךְ אַסְפַּמְיָה– לְהִתְעַשֵּׁר. מִיתוֹת הַיְהוּדִים הָיוּ אֵיפוֹא לֹא רַק לְמִצְוָה, אֶלָּא גַם לְעֵסֶק טוֹב.

אַכְזָרִיּוּת הָאִינְקְוִיצִיָה בְּשִׁבִילְיָה עוֹד הִלְהִיבָה אֶת לֵב הָאֲנוּסִים לְדַת אֲבוֹתָם, וְאֶת יִסּוּרֵי הַמָּוֶת קִבְּלוּ בְּאַהֲבָה. רַבִּים מֵהֶם נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם בִּגְבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה, וּבְאַרְצוֹת מוֹשְׁבוֹתָם הַחֲדָשׁוֹת שָׁבוּ בְּגָלוּי אֶל הַיַּהֲדוּת; וְאֵלֶּה הָאֲנוּסִים שֶׁהֻכְרְחוּ לְהִשָּׁאֵר בְּאַסְפַּמְיָה הוֹסִיפוּ לְחַזֵּק אֶת הַקֶּשֶׁר בֵּינָם וּבֵין יֶתֶר אֲחֵיהֶם לַצָּרָה. לַמְרוֹת הַסַּכָּנָה שֶׁנִּשְׁקְפָה לָאֲנוּסִים מֵאֵת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית, הָיוּ עוֹרְכִים אֲסֵפוֹת סְתָרִים וְהִתְפַּלְּלוּ שָׁם בְּצִבּוּר בִּשְׂפַת נְבִיאֵיהֶם וְחַכְמֵי עַמָּם. בְּעַרְבֵי פְּסָחִים הָיוּ מְסַדְּרִים אֶת הַסֵּדֶר כְּהִלְכָתוֹ, וְכֵן הָיוּ מְקַיְּמִים בְּנַפְשָׁם גַּם בְּיֶתֶר הַחַגִּים וְהַמּוֹעֲדִים אֶת מִנְהֲגֵי דַּת הַיַּהֲדוּת. בְּרוּחַ אַהֲבָה נֶאֱמָנָה וּמְסִירוּת נֶפֶשׁ לְעַמָּם וּלְתוֹרָתוֹ הָיוּ מְחַנְּכִים הָאֲנוּסִים גַּם אֶת בְּנֵיהֶם; וְכָכָה נִתְגַּדֵּל בְּאַסְפַּמְיָה דּוֹר שֶׁל יְהוּדִים נִסְתָּרִים, שֶׁהָיוּ מְסוּרִים לְעַמָּם וּלְדָתָם בְּכָל נַפְשָׁם וּמְאֹדָם, וּבַחוּץ הָיוּ אֲנוּסִים לָשִׂים מַסְוֶה עַל פְּנֵיהֶם.

אַךְ מִסְתְּרֵי הָאֲנוּסִים לֹא הָיוּ סוֹד כָּמוּס לִמְרַגְּלֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה. בָּעֵת הַהִיא נִתְמַנָּה לְרֹאשׁ הָאִינְקְוִיזִיטוֹרִים (שׁוֹפְטֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה) הַנָּזִיר הַדּוֹמִינִיקָנִי תּוֹמַשׁ טָרְקֶבַמְדָה (1483). הַקַּנַּאי הַשּׁוֹאֵף-לְדָם הַזֶּה שָׂם אֶת הָאִינְקְוִיזִיצְיָה לְמִפְלֶצֶת וְלִזְוָעָה לִבְנֵי דוֹרוֹ וְלַדּוֹרוֹת הַבָּאִים. הוּא חִבֵּר סֵפֶר־חֻקִּים שֶׁל הָאִינְקְוִיזִיצְיָה, שֶׁעַל פִּיהֶם לֹא יָכֹל אַף אַחַד הָאֲנוּסִים לָצֵאת בְּשָׁלוֹם מִידֵי מְרַגְּלֵי הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית. וְאִם לֹא עָלְתָה בְיָדָם לְהוֹכִיחַ לָאֻמְלָלִים אֶת אַשְׁמָתָם עַל פְּנֵיהֶם, הָיוּ מְעַנִּים אוֹתָם בְּעִנּוּיִים מְמַשְׁכִּים וַאֲיֻמִּים, אֲשֶׁר תְּסַמֵּרְנָה שַׂעֲרוֹת רֹאשֵׁנוּ לְזָכְרָם, עַד שֶׁהִצִּילוּ מִפִּי קָרְבְּנוֹתֵיהֶם דָּבָר אוֹ גַּם רֶמֶז שֶׁל הוֹדָאָה. וְגוֹרַל הָאֲנוּסִים הָהֵם וּמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם הוּטַל בְּחֵיק הָאוֹטוֹ־דִי־פֶה.

וּבָתֵּי־דִין לְמִשְׁפַּט הַכּוֹפְרִים נוֹסְדוּ גַּם בְּיֶתֶר עָרֵי אַסְפַּמְיָה. לְרֹאשׁ

האינקויזיציה בארגוניה נתמנה הכומר ארבואס. שמעשי רבו תומש די טורקבימדה היו לו למופת ויתאכזר באנוסי סרקוסה והסביבה בלי חמלה. אך עריצותו היתרה הביאה עליו קרץ, כי נהרג בבית התפלה בידי שלשה מהאנוסים, שלקחו ממנו את נקמת דם קרוביהם הנשרפים. שלשת גואלי הדם הגבורים הומתו, כמובן, במיתות משונות ומאז עוד הרבתה האינקויזיציה להתאכזר באנוסים שנפלו בצפרניה החדים. הרב החכם ר' יצחק ערמאה מתנה בספרו החשוב „עקדת יצחק" את צרות האנוסים בדור ההוא כדברים האלה: „בזמננו עלה עשנם (של המוקדים) השמימה בכל ספרד ואיה; שלישיתם (של האנוסים) שרפה האש, שלישיתם ברחו להתחבא, והנשאר בהם יחיו בפחד גדול...

ובכל זאת נוכח תומש טרקבמדה מהר, כי מטרתו לא הושגה אף במקצת: את האנוסים העלה אמנם על המוקד לאלפים, אך בזה עוד הרחיק את לב הנשארים בחיים מעל הקתוליות ויחזק את לבם ביהדות. אז החל להשפיע על המלך ועל המלכה, כי מקור הרעה הוא ביהודים, המדיחים את המרנים מעל דתם החדשה. אז נקבעה השגחה מעלה, כי היהודים ירחקו בכל האפשר מעל האנוסים; וכאשר לא הביא גם אמצעי זה לתוצאות טובות-הוצאה גזרה נוראה מטעם המלך, שהביאה לאחרית היהודים באספמיה.

לז. **גרוש ספרד ופורטוגל.** בעת ההיא ערכו האספמים מלחמה קשה נגד המורים. שנמצאו עוד בחצי האי הפירניאי דרומה, בכדי להשמיד את זכר ממשלת הערביאים מעל פני אספמיה ולהפך את כל אדמתה לממלכה נוצרית אחת. בראשית שנת 1492 כבשו צבאות פרדיננדו בסערת מלחמה את גרנטה בירת המורים ולשמחת האספמים לא היה קץ. חג הנצחון על חרבות ממשלת הערביאים הוחג ברב פאר בכל אספמיה; ובהתעוררות העם השתמש טרקבימדה לרעת היהודים וישפיע במדברותיו על פרדיננדו ואיזבלה, כי היהודים מסכנים לאספמיה לא פחות מהערביאים, וביחוד מזקת קרבתם למרנים, הנדחים על ידיהם מעל תורת הקתוליות. וכי גרוש היהודים מגבולות אספמיה

יָבִיא טוֹבָה רַבָּה לַמְּדִינָה, וְהָיָה גַּם לְשַׁלְמֵי־תוֹדָה לִמְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִיּוֹת, שֶׁעָזַר לָאַסְפַּמִּים בְּנִצְחוֹנָם עַל אוֹיְבֵיהֶם הַמּוּשְׁלְמָנִים. דִּבְרֵי טָרְקְבֶמַּדָה נִכְנְסוּ לְלֵב הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה, וּבִהְיוֹתָם עוֹד בִּגְרַנַטָּה הוֹצִיאוּ פְּקוּדָה, כִּי כָל הַיְּהוּדִים הַמְמָאֲנִים לְהִתְנַצֵּר מְחֻיָּבִים לָצֵאת מִן הָאָרֶץ בְּמֶשֶׁךְ אַרְבָּעָה יְרָחִים (ז אב, רנ״ב.—א. ת״כג לחרבן, 1494). לַגּוֹלִים הֻרְשָׁה לָקַחַת מִקְצַת רְכוּשָׁם, מִלְּבַד כֶּסֶף וְזָהָב וְתַכְשִׁיטִים שֶׁאָסוּר הָיָה לְהוֹצִיא מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה.

שׁוֹאַת־פִּתְאֹם זוֹ הָמְמָה לִגְמְרֵי אֶת כָּל יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה, וַיִּשְׁתַּדְּלוּ בְּכָל מַאֲמַצֵּי כֹחָם לְבַטֵּל אֶת רֹעַ הַגְּזֵרָה. וּבָעֵת הַהִיא חַי בְּאַסְפַּמְיָה הַגָּדוֹל בֵּין שָׂרֵי הַיְּהוּדִים בְּדוֹרוֹ, הוּא דוֹן יִצְחָק אַבַּרְבְּנֵאל (א. שס״ט—א. ת״ם לחרבן), נֵצֶר מִשְׁפָּחָה מְהֻלָּלָה, שֶׁהִתְיַחֲסָה עַל בֵּית דָּוִד הַמֶּלֶךְ. אֶת יְמֵי נְעוּרָיו בִּלָּה יִצְחָק אַבַּרְבְּנֵאל בְּלִישַׁבּוֹן בִּירַת פּוֹרְטוּגַלְיָה, כִּי בִמְדִינָה זוֹ — הַסְּמוּכָה לְאַסְפַּמְיָה — מָצְאוּ בָעֵת הַהִיא הַיְּהוּדִים מַרְגּוֹעַ מִתְּלָאוֹתֵיהֶם וּנְדוּדֵיהֶם. אֲבִי דוֹן יִצְחָק הָיָה מִמִּשְׁפַּחַת אֲנוּסִים בְּשִׁיבִילְיָה, שֶׁשָּׁבָה אֶל הַיַּהֲדוּת בְּהִתְיַשְּׁבָהּ בְּלִישַׁבּוֹן. הַשְׂכָּלַת דוֹן יִצְחָק אַבַּרְבְּנֵאל וִידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּתוֹרַת הַיַּהֲדוּת וּבְמַדָּעִים — הֱרִימוּהוּ מִתּוֹךְ הָעָם בֵּין הַיְּהוּדִים וּבֵין טוֹבֵי הַנּוֹצְרִים. מְלֻמָּד גָּדוֹל וִיהוּדִי נֶאֱמָן לְדָתוֹ, רַב הַיַּחַשׂ וּמְעֹרָב עִם הַבְּרִיּוֹת, אוֹהֵב אֱמֶת וְחָכָם מְדִינִי — כָּל הַמַּעֲלוֹת הַלָּלוּ נִפְגְּשׁוּ בָּאִישׁ הַדָּגוּל הַזֶּה וְשָׁפְכוּ עַל פָּנָיו רוּחַ חֵן וָקֶסֶם. כִּשְׁרוֹנוֹת דוֹן יִצְחָק אַבַּרְבְּנֵאל הֵסַבּוּ אֵלָיו אֶת תְּשׂוּמֶת לֵב מֶלֶךְ פּוֹרְטוּגַל אַלְפוֹנְסוֹ הַחֲמִישִׁי, וַיַּפְקִידֵהוּ לְשַׂר הָאוֹצָרוֹת בַּמְּדִינָה. אַחֲרֵי מוֹת אַלְפוֹנְסוֹ הַחֲמִישִׁי הֵחֵלּוּ צוֹרְרֵי הַיְּהוּדִים לְסַכְסֵךְ בּוֹ אֶת הַמֶּלֶךְ יוֹאַן הַשֵּׁנִי, וַיֶּאֱנַס דוֹן יִצְחָק לַעֲזוֹב אֶת פּוֹרְטוּגַל וּלְהִתְיַשֵּׁב בְּקַשְׁטִילְיָה. שָׁם הִכִּירוּ בְמַעֲלוֹתָיו הַמְצֻיָּנוֹת פֶרְדִּינַנְדּוֹ וְאִיזַבֶּלָה, וְאַחֲרֵי כִּי בַיָּמִים הָהֵם נִמְשְׁכָה הַמִּלְחָמָה נֶגֶד הַמּוּרִים וְגִנְזֵי הַמְּדִינָה נִתְרוֹקְנוּ, נִתְּנָה הַמִּשְׂרָה הַכְּבֵדָה עַל שֶׁכֶם הַיְּהוּדִי הַזֶּה (לַמְרוֹת אִסּוּר הַכְּנֵסִיָּה) לְסַדֵּר אֶת אוֹצַר הַמְּלוּכָה וּלְהַרְבּוֹת אֶת הַכְנָסוֹתָיו. שְׁמוֹנֶה שָׁנִים מִלֵּא דוֹן יִצְחָק אֶת חוֹבָתוֹ זוֹ בֶּאֱמוּנָה, בְּתוֹר שַׂר הָאוֹצָרוֹת בְּאַסְפַּמְיָה, וַיָּבֵא תוֹעֶלֶת רַבָּה לַמְּדִינָה. אַךְ גַּם שַׂר גָּדוֹל וּמוֹעִיל כָּזֶה לֹא יָכֹל לְקַדֵּם אֶת פְּנֵי הָרָעָה מֵעַל אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ.

כַּאֲשֶׁר נִתְפַּרְסְמָה פְּקוּדַּת פֶּרְדִינַנְדוֹ וְאִיזַבֶּלָה בִּדְבַר גֵּרוּשׁ הַיְהוּדִים מֵאַסְפַּמְיָה, מִהֵר דוֹן יִצְחָק אֲבַרְבְּנְאֵל בִּלְוָיַת גְּדוֹלֵי הַיְהוּדִים בַּמְּדִינָה לְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה וּלְהִתְחַנֵּן לִפְנֵיהֶם עַל עַמָּם, כִּי יְבַטְּלוּ אֶת רֹעַ הַגְּזֵרָה, וּבִזְכוּת חַסְדָּם זֶה הִבְטִיחוּ לְהַכְנִיס לְאוֹצַר הַמְּלוּכָה סְכוּם גָּדוֹל מְאֹד (אוֹמְרִים: כִּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף דִּינָרֵי זָהָב). רַבִּים מִשָּׂרֵי הַמְּלוּכָה תָּמְכוּ בְּבַקָּשַׁת הַיְהוּדִים, וְהַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה כִּמְעַט נֵאוֹתוּ לָהֶם. פִּתְאֹם הִתְפָּרֵץ אֶל אַרְמוֹן הַמֶּלֶךְ טָרְקְבֶימַדָה וְצֶלֶם גָּדוֹל בְּיָדוֹ וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי פֶּרְדִינַנְדוֹ וְאִיזַבֶּלָה לֵאמֹר: „יְהוּדָה אִישׁ קְרִיּוֹת (אַחַד „הַשְּׁלִיחִים") מָכַר אֶת יֵשׁוּ בִּשְׁלֹשִׁים כֶּסֶף, וְהַפַּעַם אַתֶּם אוֹמְרִים לְמָכְרֵהוּ שֵׁנִית — הִנֵּהוּ, מִכְרוּהוּ!.." וּבְדַבְּרוֹ הִנִּיחַ עַל שֻׁלְחַן הַמֶּלֶךְ, בְּמַעֲמַד צִירֵי הַיְהוּדִים וְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה, אֶת הַצֶּלֶם הַגָּדוֹל וַיֵּצֵא בָּחֳרִי אָף. הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה עָשָׂה רֹשֶׁם כַּבִּיר עַל הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה, וּשְׁלִיחֵי הַיְהוּדִים יָצְאוּ מֵחֲצַר הַמֶּלֶךְ — רֵיקָם. כָּרוֹזֵי הַמַּלְכוּת יָצְאוּ מְבֹהָלִים בְּכָל הָאָרֶץ לְהוֹדִיעַ לַיְהוּדִים, כִּי בְּמֶשֶׁךְ שְׁלֹשֶׁת חֳדָשִׁים עֲלֵיהֶם לִגְמֹר אֶת עֲסָקֵיהֶם בְּאַסְפַּמְיָה וְלָצֵאת מִן הָאָרֶץ, וְהַמַּמְרֶה אֶת מִצְוַת הַמֶּלֶךְ — מוֹת יוּמָת, אִם לֹא יִתְנַצֵּר.

מַצַּב הַיְהוּדִים הָיָה נוֹרָא עַד מְאֹד. מֵאוֹת אַלְפֵי אִישׁ הֵחֵלּוּ לְהָכִין לָהֶם כְּלֵי גוֹלָה וְלַעֲזוֹב אֶת אֶרֶץ מוֹלַדְתָּם, מְקוֹם קִבְרוֹת אֲבוֹתֵיהֶם וְזִקְנֵיהֶם. כַּסְפָּם וּזְהָבָם שֶׁרָכְשׁוּ לָהֶם בַּעֲמַל כַּפֵּיהֶם וּבַחֲרִיצוּתָם לֻקַּח מֵהֶם, וְאֶת מִקְצַת רְכוּשָׁם וְנַחֲלְאוֹתֵיהֶם הָיוּ אֲנוּסִים לִמְכֹּר בְּזוֹל, בְּשֶׁל קִצּוּר הָעֵת. הַנְּזִירִים רָאוּ בַּיֵּאוּשׁ הַגָּדוֹל שֶׁתָּקַף עַל יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הַנִּדְהָמִים וַיָּחֵלּוּ לְפַתּוֹתָם בְּכָל מַאַמְצֵי כֹחָם, כִּי יִתְנַצְּרוּ וְיִשָּׁאֲרוּ בָּאָרֶץ. אֲבָל דִּבְרֵי הַמַּדִּיחִים לֹא עָשׂוּ פֶּרִי, וְהַגּוֹלִים נִשְׁבְּעוּ לְהִשָּׁאֵר נֶאֱמָנִים לְעַמָּם וּלְדָתוֹ. לִפְנֵי צֵאתָם נִפְרְדוּ יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה מֵעַל קִבְרוֹת אֲבוֹתָם, וּבְמֶשֶׁךְ שְׁלֹשָׁה יָמִים הִרְעִידוּ יְלָלוֹת וּבְכִיּוֹת קוֹרְעוֹת לֵב אֶת חֲלַל בֵּית הַקְּבָרוֹת לַיְהוּדִים שֶׁבְּאַסְפַּמְיָה. רַבִּים לָקְחוּ אִתָּם אֶת מַצְּבוֹת הַזִּכָּרוֹן מֵעַל קִבְרוֹת אֲהוּבֵיהֶם, פֶּן יְטַמְּאוּן יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַקַּנָּאִים, אוֹ כִּי הִפְקִידוּן בִּידֵי אֲחֵיהֶם לְצָרָה — הָאֲנוּסִים.

לִפְנֵי הַגּוֹלִים הַקְּדָמִים לָצֵאת זְקַן רַבָּנֵי אַסְפַּמְיָה ר' יִצְחָק אֲבוּהַב וַיִּתְיַצֵּב בְּלִוְיַת אֲחָדִים מִגְּדוֹלֵי הַיְהוּדִים לִפְנֵי יוֹאַן הַשֵּׁנִי מֶלֶךְ פּוֹרְטוּגַל

לְהִתְחַנֵּן מִלְּפָנָיו כִּי יַרְשֶׁה לַגּוֹלִים לַעֲבוֹר דֶּרֶךְ אַרְצוֹ אוֹ לָגוּר שָׁם זְמַן־מָה. וּבְיוֹם הַמַּר וְאֵבֶל כָּל עַמֵּנוּ, הוּא יוֹם הַתְּשִׁיעִי לְאָב—יָצְאוּ הַיְּהוּדִים מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה בְּמִסְפַּר שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף אִישׁ וְאִשָּׁה, טַף וְזָקֵן.

הַגּוֹלִים שָׂמוּ פְּנֵיהֶם אֶל אֲשֶׁר נְשָׂאוּם עֵינֵיהֶם. רַבִּים מֵהֶם אָבְדוּ בַּדֶּרֶךְ מֵרֹב הַטִּלְטוּלִים וּבְחֳלָיִים רָעִים, וְהַנִּשְׁאָרִים לִפְלֵטָה מָצְאוּ לָהֶם מָנוֹס בְּאִיטַלְיָה, בְּתֻרְכִּיָּה וּבְאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית. דּוֹן יִצְחָק אַבַּרְבְּנֵאל מָאַס בִּגְדֻלָּתוֹ וּבְעָשְׁרוֹ, וַיֵּצֵא גַּם הוּא עִם בְּנֵי עַמּוֹ בְּרֹאשׁ מַחֲנֵה גוֹלִים, שֶׁבִּקְשׁוּ לָהֶם מִפְלָט בְּנֵיאַפּוֹלוֹ. שָׁם עָלָה שֵׁנִית לִגְדֻלָּה, כִּי פֶּרְדִּינַנְד הָרִאשׁוֹן מֶלֶךְ הָאָרֶץ הִפְקִידָהוּ לְיוֹעֲצוֹ וּלְאִישׁ־סוֹדוֹ. בְּנֵיאַפּוֹלוֹ גָּמַר דּוֹן יִצְחָק אַבַּרְבְּנֵאל אֶת פֵּרוּשׁוֹ עַל אֲחָדִים מִסִּפְרֵי הַתַּנַ״ךְ, שֶׁהִתְחִיל עוֹד מִשֶּׁכְּבָר הַיָּמִים.

בְּפּוֹרְטוּגַלְיָה מָצְאוּ הַגּוֹלִים מִקְלָט זְמַנִּי בְּמִסְפַּר מְאַת אֶלֶף אִישׁ. כַּעֲבוֹר הַזְּמַן הַקָּבוּעַ הֵחֵלּוּ גַם שָׁם הַקָּתוֹלִים לְעַנּוֹתָם וּלְפַתּוֹתָם בַּצַּר לָהֶם כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם, וְלַסּוֹף — הוּטְלָה גַם עֲלֵיהֶם חוֹבַת גָּלוּת. רַבִּים מִיַּלְדֵי הָעִבְרִים נִלְקְחוּ אָז מִידֵי אֲבוֹתֵיהֶם וְנִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם; רַבִּים מִן הַגּוֹלִים נִמְכְּרוּ לַעֲבָדִים, וְהַנִּשְׁאָרִים נִמְלְטוּ מִפּוֹרְטוּגַל (א. ת״כו לחרבן) וַיָּנוּדוּ לְאִיטַלְיָה, לְתֻרְכִּיָּה וּלְאַפְרִיקָה. בֵּין גּוֹלֵי פּוֹרְטוּגַל הָיָה גַם הַתּוֹכֵן הַמְפֻרְסָם וְסוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ ר׳ אַבְרָהָם זְכוּתָא, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „יוּחֲסִין״. תְּלָאוֹת הַדֶּרֶךְ וְהַרְפַּתְקָאוֹת רַבּוֹת עָבְרוּ גַם עַל הַגּוֹלִים הָאֵלֶּה: רַבִּים מֵהֶם מֵתוּ בַּדֶּרֶךְ, רַבִּים נִשְׁבּוּ בִּידֵי שׁוֹדְדֵי הַיָּם, וְרַק מִקְצָתָם נִשְׁאֲרוּ לִפְלֵיטָה בְּאַרְצוֹת מִקְלָטָם.

כָּכָה אָבְדוּ מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַרְצוֹת אַסְפַּמְיָה, שֶׁהִתְקַיְּמוּ כִּמְעַט בְּמֶשֶׁךְ אֶלֶף שָׁנָה (מִימֵי שִׁלְטוֹן רוֹמָא). שְׂרִידֵי יְהוּדֵי סְפָרַד וּפּוֹרְטוּגַל, הַנִּקְרָאִים עַד הַיּוֹם „סְפָרַדִּים״ וּ„פּוֹרְטוּגִיזִים״, נָפוֹצוּ לְכָל רוּחַ בְּאֵירוֹפָּה, אַסְיָה וְאַפְרִיקָה.

*) בֵּין גְּדוֹלֵי עַמֵּנוּ וַחֲכָמָיו בַּדּוֹר הָאַחֲרוֹן בְּאַסְפַּמְיָה, שֶׁנֶּהֶרְגוּ בְּרֶבֶם עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם אוֹ כִּי יָצְאוּ בַּגּוֹלָה עִם בְּנֵי עַמָּם, רְאוּיִם לְהִזָּכֵר: הַתּוֹכֵן ר׳ יְהוּדָה אִבְּן וֶירְגָא אִישׁ שִׁבִילְיָה, שֶׁנֶּאְשַׁם בַּעֲוֹן הֲדָחַת הָאֲנוּסִים מֵעַל הַקָּתוֹלִיּוּת וַיִּשָּׂרֵף בְּמִשְׁפַּט הָאִינְקְוִיזִיצְיָה, ר׳ שְׁלֹמֹה בְּנוֹ, מְחַבֵּר קוֹרוֹת

עֲנוּיֵינוּ בְּאַסְפַּמְיָה בִּימֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה בְּסִפְרוֹ הַנּוֹדָע „שֵׁבֶט יְהוּדָה", הַתּוֹכֵן הַגָּדוֹל וּמַמְצִיא כּוֹכְבֵי הַלֶּכֶת – ר' יוֹסֵף וִיסִינוֹ, שֶׁהָיָה לְעֵזֶר לַתַּיָּר וַסְקָא דִי גַמָּה בְּמַסְעוֹתָיו וּבְתִיּוּר אֲרָצוֹת חֲדָשׁוֹת, ר' יִצְחָק בֶּן יוֹסֵף קָארוֹ וְר' לֵוִי בֶּן חָבִיב, שֶׁהָיוּ מִתְּחִלָּה אֲנוּסִים וְשָׁבוּ לְיַהֲדוּתָם וַיִּתְמַנּוּ לְרַבָּנִים בְּאֶרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, הָאָנוּס וְסוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם ר' שְׁמוּאֵל אוּשְׁקִי וְעוֹד שָׂרִים, חֲכָמִים וְרַבָּנִים שֶׁעָמְדוּ עַל הַמִּשְׁמָר בְּהִמָּצֵא חֵלֶק גָּדוֹל מֵעַמֵּנוּ עַל עָבְרֵי פִּי פַחַת בִּימֵי הָרִשְׁעָה וְהַזָּדוֹן בְּאֶרֶץ הַדָּמִים – אַסְפַּמְיָה.

תמצית הפרק הששי.

האנוסים והקדושים.

גמרנו על פרטי הבלהות והשמדות בקורות עמנו. תתעורר בלי משים שאל
ספרים אחת: מי היו אלה האנשים ששמו מסוה על פניהם והתראו כלפי חוץ לב
הדת הנוצרית ובסתר לבם התנגדו לה תכלית נגוד? העשו שקר בנפשם בהתחפש
בפני כל עם ועדה למאמינים בתורת האונגליון בשעה שבכל ימי נשמתם היו קשורי
בדת אבותם? — בכדי לענות על שאלה השובה כזאת נחוץ לשים לב אל תנ
המקום והזמן שבהם נוצרו טפוסי האנוסים. העובדה שלא רק יחידים. אלא אל
יהודים — שהיו למפלגה שלמה בעמנו — בחרו בדרך זו, מוכיחה: כי איזו שיט
קבועה היתה ליהודים הנסתרים האלה, ולא במקרה התנצרו ונשבעו ליהדות שבוע
אמונים ולא בדרך גם נשארו לה נאמנים עד זיבולא בתריתא.

בכל יראת הכבוד שאנו רוחשים לקדושי עליון. שמסרו את נפשם על קדו
השם ומתו לאלפים ולרבבות בעד תורת היהדות, עלינו לכרע ברך לפני אלה אמיצי-הל
שהקריבו לה את קרבן נפשם גם בחייהם. להאשים את האנוסים בתרמית
אפשר בשום אפן, כשם שלא נרשיע את האיש שנפל בידי רוצחים והוא מוליך אות
שולל בכדי להציל את נפשו. לאנוסים היתה איפוא תורת-מדות מיחדת בנוגע לצורריה
ומנדיהם, ואנקת נפשם זו הקורעת לב בוקעת ועולה עד היום מתפלת „כל נדרי".

היהודים האלה — שמקרבם יצאו רבים מגדולי עמנו ומאורי הגולה — ר
במיתות אלפי הקדושים. שבלהות המות היו להם למשחק. ומות קדושים היה לה
למשאת נפש ולנסיון אלהי, ודאגה כבדה מלאה את לבות הנשארים לפליטה: מי יש
את דגל היהדות אם כל העם. למקטניו ועד גדוליו, יערה את נפשו למות? ורע
כביר עלה על לב היחידים השרידים: כי אנוסים הם לחיות בכדי להציל א
היהדות מכליון חרוץ.

כן היתה דעת ר' מימון, שעת ירועה התחפש גם הוא ובני ביתו תחת מס
אנוסים, ובדרך זו בחרו מתוך אנס גם רבים מגדולי עמנו באספסיה.

בעיני העם — השופט בצדק ובמישרים את מעשי כל בניו בכל דור ודור
תם האנוסים בספר קרבנות הכלל לא פחות מהקדושים. וההבדל הוא רק בזה
כי האנוסים נקדשו בחייהם. והקדושים — במיתתם.

(א. ליבושיצקי).

שיחה מקדמת:

הרוסים, הפולנים והמונגולים.

הרוסים והפולנים הנם מבני שבטי הסלבים, שישבו באירפה מימי קדם ועד אמצע ימי הבינים נחשבו לעובדי אלילים. שבטי הרוסים ישבו אז באירפה הצפונית – המזרחית על גדות הנחלים: ולגה, דנפר ואקה, וראשית ממלכתם היתה, לפי האגדה, במאה התשיעית בעמל בני גזעם הורינגים, שבאו במשא ומתן תמידי עם יוני ביצנץ ויירשו מהם גם את הנוצריות לפי רוח הכנסיה המזרחית. עד המאה התשיעית התרכזה ממשלת הרוסים בשני מרכזים: בנובגורוד ובקיוב; במאה העשירית פרשו נשיאי הרוסים: איגור וסויטוסלב את שלטונם על יתר שבטי בני גזעם, שנכנסו כלם לרשות נסיכות קיוב. התנצרות הרוסים בימי ולדימיר הקדוש לא קשרה את שבטיהם בקשר קים, והמדנים שפרצו בין הנסיכים עוד הוסיפו להחליש את כחם ולשעבדם אל שבטי התתרים; וגם יסוד נסיכות מוסקבה במאה השלש עשרה לא כונן לארך ימים את מעמדם.

הפולנים ישבו באירפה הדרומית – המערבית, וקרבתם אל עמי המערב הנחילתם את הקתוליות, ראשית ממלכתם היתה עוד במאה הששית בארצות המערב, אולם בעטים של הפרוסים (הגרמנים) נדחו משם ופרשו ממשלתם בארצות המזרח על גדות הויסלה והורטה. ממלכת הפולנים בימי הבינים התחלקה ל„פולניה הגדולה" בגבולות פוזנא ול„פולניה הקטנה" על שפת הויסלה.

השפעת הפולנים על קורות העמים בימי הבינים היתה רבה מהשפעת בני גזעם הרוסים, וגם במצב השכלתם עלו עליהם, אולם פרוד הלבבות בין שליטי הארץ („פנים" „בני השליכטה") הביאו את הממלכה החזקה הזאת לידי רפיון והתפוררות לטובת שבטי הגרמנים („הפרוסים").

התתרים הם בני הגזע המונגולי ובמאה השלש עשרה הפילו חתיתם על הממשלות הנוצריות באירפה. גבורם צינגוז – כהן כבש את מרבית ארצות אסיה התיכונה ואירפה, וממלכת התתרים התרחבה בשני חלקי היבשה האלו. מצב היהודים בארצות אסיה ואירפה הוטב הרבה בימי שלטון התתרים, בני הדת האישלמית, ובין גדולי היהודים בממלכתם בגבולות פרס הצטין הרופא והחכם היהודי – סעד עבדאולה, שעלה לגדלת שר השרים בימי הכהן ארגון.

(א. ליבושיצקי).

פֶּרֶק שְׁבִיעִי: הַיְהוּדִים בְּפוֹלַנְיָה וּבְרוּסְיָה.

(בְּעֵרֶךְ: א. ק"ל – א. ת"ל לַחָרְבָּן; 1200 – 1500)

לח. אֻכְלְסֵי הַיְּהוּדִים בְּפוֹלַנְיָה. מַרְבִּית גּוֹלֵי הַיְּהוּדִים, שֶׁנִּשְׁאֲרוּ לִפְלֵטָה מֵחֶרֶב נוֹסְעֵי הַצְּלָב וּמְמוֹקְדֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה מָצְאוּ לָהֶם מִפְלָט בִּגְבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה וְלִיטָה שֶׁעַל גְּדוֹת הַוִיסְלָה וְהַנְיֶמַן. בְּיִחוּד נָהֲרוּ אֶל הַמְּדִינוֹת הַלָּלוּ נוֹדְדֵי עַמֵּנוּ מִגְּבוּלוֹת בִּיהֶם בִּימֵי מַסְּעֵי הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן (1089). מַלְכֵי פּוֹלַנְיָה קִבְּלוּ בְּרָצוֹן אֶת הַגֵּרִים, שֶׁהֶעֱשִׁירוּ אֶת אֶרֶץ מוֹשָׁבָם הַחֲדָשָׁה בַּחֲרִיצוּתָם הָרַבָּה בְּמִסְחָר וּבְאֻמָּנֻיּוֹת. נְסִיךְ קְרָקָא מְצִיסְלַב הֵגֵן עַל יְהוּדֵי אַרְצוֹ מִפְּנֵי נִכְלֵי הַכְּמָרִים, וּבְיָמָיו נִמְסְרָה גַּם הַצָּקַת הַמַּטְבְּעוֹת לִידֵי הַיְּהוּדִים, וּשְׁמוֹת הַנְּסִיכִים נִשְׁאֲרוּ עַל רַבּוֹת מֵהֶן לְזִכָּרוֹן בְּאוֹתִיּוֹת עִבְרִיּוֹת (רְאֵה פֶּרֶק א').

לִמּוּד הַתּוֹרָה לֹא נָפוֹץ בֵּין יְהוּדֵי פּוֹלִין בִּימֵי הַבֵּינַיִם, וּמַרְבִּית הַקְּהִלּוֹת הָיוּ קוֹרְאוֹת לְרַבָּנִים מֵאַרְצוֹת גֶּרְמַנְיָה הַסְּמוּכָה לְנַהֲלָן בְּעִנְיְנֵי הַדָּת.

מַצַּב יְהוּדֵי פּוֹלַנְיָה הָיָה אֵיתָן בִּימֵי בּוֹלִיסְלַב הַצַּדִּיק, נְסִיךְ קַאלִישׁ. בִּשְׁנַת 1264 נָתַן הַנָּסִיךְ הַיָּשָׁר הַזֶּה לִיהוּדֵי מְדִינָתוֹ חֻקִּים צַדִּיקִים וּזְכֻיּוֹת אֶזְרָח מְיֻחָדוֹת, שֶׁגּוֹנְנוּ עֲלֵיהֶם מִפְּנֵי זְדוֹן צוֹרְרֵיהֶם. מַאֲמַר בּוֹלִיסְלַב נֶחֱלַק לְעֶשְׂרִים וְשֶׁבַע סְעִיפִים, הַמְּכִילִים מִשְׁפְּטֵי יֹשֶׁר וָצֶדֶק בְּדִין וּדְבָרִים שֶׁבֵּין יְהוּדִים וּבֵין שְׁכֵנֵיהֶם הַנּוֹצְרִים. לְפִי מִצְוַת הַמֶּלֶךְ הַצַּדִּיק הַזֶּה אָסוּר הָיָה, לְמָשָׁל, לְחַיֵּב יְהוּדִי עַל פִּי עֵד נוֹצְרִי; אָסוּר הָיָה לִגְזוֹל אֶת יַלְדֵי הַיְּהוּדִים וּלְטַבְּלָם; הֲפָצַת עֲלִילַת־הַדָּם נֶאֶסְרָה בְּעֹנֶשׁ חָמוּר.

הַזְּכֻיּוֹת שֶׁנִּתְּנוּ לִיהוּדֵי פּוֹלַנְיָה עוֹרְרוּ נֶגְדָּם אֶת קֶצֶף אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית, וַאֲסֵפַת הַכְּמָרִים (בִּשְׁנַת 1266) הֵחֵלָּה לִבְנוֹת חַיִץ בֵּין הַיְּהוּדִים וּבֵין יֶתֶר הַתּוֹשָׁבִים, וְגַם גְּזֵרוֹת קָשׁוֹת גָּזְרָה עֲלֵיהֶם, מֵעֵין חֻקֵּי הַקָּלוֹן בְּאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב. לַקָּתוֹלִים אָסְרָה הַכְּנֵסִיָּה: לִסְמוֹךְ עִם יְהוּדִים אֶל שֻׁלְחָן

אֶחָד, לִשְׂמוֹחַ אִתָּם בְּשִׂמְחוֹתֵיהֶם אוֹ גַם לִקְנוֹת צָרְכֵי מַכֹּלֶת בַּחֲנֻיוֹתֵיהֶם. אַךְ גְּזֵרוֹת הַכְּנֵסִיָּה נִשְׁאֲרוּ בְּרֻבָּן עַל הַגִּלָּיוֹן, כִּי מַלְכֵי פּוֹלִין הַיְשָׁרִים לֹא שָׂמוּ לֵב לְקַנָּאוּת כֹּהֲנֵיהֶם וְהֵנִיאוּ בַּעֲדָם לְהָצֵר לַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי אַרְצָם.

לט. יְמֵי קַזִימִיר הַגָּדוֹל וּוִיטֹלְד הַלִּיטָאִי. מְצוּקוֹת יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה בַּמֵּאָה הָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה הֵנִידוּ שֵׁנִית רִבְבוֹת גּוֹלִים יְהוּדִים אֶל גְּבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה. בָּעֵת הַהִיא רָבְתָה מְאֹד גְּדֻלַּת פּוֹלִין, בְּיִחוּד בִּימֵי מַלְכָּהּ קַזִימִיר הַגָּדוֹל (1333—1370) מִבֵּית הַפִּיַּסְטִים. הַמֶּלֶךְ הֶחָכָם הַזֶּה דָּאַג לִשְׁלוֹם כָּל נְתִינָיו, הֵיטִיב אֶת מַצַּב הָאִכָּרִים בְּאַרְצוֹ וְלַיְּהוּדִים, שֶׁעָמְלוּ בַּהֲפָצַת סְחַר הָאָרֶץ, הִתְיַחֵס בְּרָצוֹן רָב. בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית לְמָלְכוֹ אִשֵּׁר אֶת הַזְּכֻיּוֹת שֶׁנָּתַן לָהֶם בּוֹלִיסְלַב הַצַּדִּיק, וּבְיָמָיו נֶחֶשְׁבוּ יְהוּדֵי פּוֹלִין לְאֶזְרָחִים גְּמוּרִים. קַזִימִיר הַגָּדוֹל דָּאַג גַּם לִשְׁלוֹם קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים, וְצִוָּה עַל שׁוֹפְטֵי הֶעָרִים לְהִתְחַשֵּׁב בְּפִסְקֵי דִינֵיהֶם שֶׁבֵּין יְהוּדִים וְקָתוֹלִים—עִם דֵּעוֹת רַב הַקְּהִלָּה אוֹ פַּרְנָסֶיהָ. לְהוֹצִיא אֶת פְּסַק הַדִּין לְפֹעַל הוּשַׂם לִפְעָמִים גַּם עַל שַׁמַּשׁ בֵּית הַכְּנֶסֶת, וּלְאַט־לְאַט הִתְכּוֹנֵן מֵאָז בְּחַיֵּי הַיְּהוּדִים שִׁלְטוֹן הַ„קָּהָל" שֶׁהַשְׁפָּעָתוֹ גָּדְלָה מְאֹד בְּמֶשֶׁךְ דּוֹרוֹת שְׁלֵמִים.

בָּעֵת הַהִיא נוֹסַד יִשּׁוּב יְהוּדִים גַּם בִּלְבוֹב, בִּירַת גַּלִיצְיָה („רוּסְיָה הָאֲדֻמָּה"), שֶׁנּוֹסְפָה אָז עַל גְּבוּל מַמְלֶכֶת פּוֹלִין, וְקַזִימִיר הַגָּדוֹל הִרְשָׁה לַיְּהוּדִים לְהִשָּׁפֵט בְּבֵית־דִּין שֶׁלָּהֶם, כְּלְיֶתֶר הָעַמִּים, יוֹשְׁבֵי הַמְּדִינָה הַזֹּאת.

הָאַגָּדָה מַרְבָּה לְסַפֵּר בְּשֶׁבַח אֲהוּבָתוֹ הַיְּהוּדִית שֶׁל קַזִימִיר הַגָּדוֹל וּשְׁמָהּ אֶסְתֵּר, שֶׁיָּלְדָה לוֹ שְׁתֵּי בָנוֹת וְנִתְחַנְּכוּ עַל יָדָהּ בְּרוּחַ הַיַּהֲדוּת וּשְׁנֵי בָנִים, שֶׁגֻּדְּלוּ בְּדַת הַקָּתוֹלִית וּמִקֵּץ יָמִים הָיוּ לַאֲבוֹת מִשְׁפָּחוֹת אֲצִילִים מְפֻרְסָמוֹת בְּקֶרֶב עַם הַפּוֹלָנִים.

אַחֲרֵי מוֹת קַזִימִיר הַגָּדוֹל עָלָה עַל כִּסֵּא פּוֹלִין לוּדְבִיק מֶלֶךְ אוּנְגַּרְיָה. בְּיָמָיו הוּרַע מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּפוֹלִין, כִּי קַנֹּא קִנֵּא הַמֶּלֶךְ הַזֶּה לַדָּת הַקָּתוֹלִית כְּיֶתֶר מַלְכֵי הַמַּעֲרָב. אֲבָל מֶמְשַׁלְתּוֹ לֹא נִמְשְׁכָה, וּבְמוֹתוֹ יָרְשָׁה אֶת כִּסְאוֹ יַדְוִיגָה בִתּוֹ, שֶׁנִּשְּׂאָה לְוְלַדִּיסְלַב יַגִּילוֹ נְסִיךְ מְדִינַת לִיטָה, וּמֵאָז נֶחֶשְׁבוּ שְׁתֵּי הַמְּדִינוֹת: פּוֹלִין וְלִיטָה—לְמַמְלָכָה אֶחָת (1386).

בִּמְדִינַת לִיטָה — שֶׁקִּבְּלָה אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית רַק בַּמֵּאָה הָאַרְבַּע

עֶשְׂרֵה — יָשְׁבוּ הַיְהוּדִים מִימֵי קֶדֶם, וּבְאַחֲרִית יְמֵי הַבֵּינַיִם נוֹדְעוּ בְּיֶתֶר קְהִלּוֹתֵיהֶם בֶּעָרִים: בְּרִיסְק, הוֹרָדְנָה, טְרוֹקִי וְלוּצְק. נְצִיב לִיטָה, שֶׁמָּשַׁל בָּהּ בְּשֵׁם מֶלֶךְ פּוֹלִין, הָלַךְ בְּעִקְּבוֹת בּוֹלִיסְלַב וְקַזִימִיר הַגָּדוֹל, וַיִּתֵּן לִיהוּדֵי אַרְצוֹ הֲנָחוֹת וּזְכֻיּוֹת אֶזְרָח, וְהַנְהָגָה חָפְשִׁית בְּכָל עִנְיְנֵי קְהִלּוֹתֵיהֶם.

יְהוּדֵי פּוֹלִין עָסְקוּ לֹא רַק בְּמִסְחָר וּבְאֻמָּנֻיּוֹת, כִּי אִם גַּם בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה, וַאֲחָדִים מֵהֶם הָיוּ חוֹכְרִים מֵאֵת הַנְּסִיכִים אֶת מִסֵּי הַמְּדִינָה וְיֶתֶר הַכְנָסוֹתֶיהָ, וַאֲחֻזּוֹת רַבּוֹת הָיוּ לָהֶם לְמִקְנָה.

ט. **יְהוּדֵי פּוֹלִין בִּימֵי הַיָּגֶלוֹנִים.** בִּימֵי וְלַדִיסְלַב אֲבִי מַלְכֵי פּוֹלִין לְבֵית יַגִילוֹ, גָּדְלָה בְּשִׁלְטוֹן הָאָרֶץ הַשְׁפָּעַת הַכְּמָרִים הַקַּנָּאִים, וּגְזֵרוֹת רָעוֹת נֶגֶד הַיְהוּדִים וַעֲלִילוֹת הַדָּם הָיוּ גַּם שָׁם לְמִקְרֵי הַיּוֹם. בָּעִיר פּוֹזְנָא נָפוֹצָה שְׁמוּעַת שֶׁקֶר, כִּי הַיְהוּדִים הֵסִיתוּ אֶת אַחַת הָאִכָּרוֹת לִגְנוֹב שָׁלֹשׁ חַלּוֹת „מִלֶּחֶם הַקֹּדֶשׁ" וּלְהוֹצִיא בְּכִשּׁוּף מִתּוֹכָן טִפּוֹת דָּם, וּשְׁלֹשָׁה עָשָׂר אִישׁ מֵחֲשׁוּבֵי קְהִלַּת הַיְהוּדִים עִם רַב הָעֵדָה בְּרֹאשָׁם הוּמְתוּ עַל זֹאת בִּשְׂרֵפָה.

* עֲלִילוֹת הַדָּם פָּרְצוּ בַּיָּמִים הָהֵם גַּם בְּיֶתֶר עָרֵי פּוֹלִין. בְּקְרָקָא, בִּירַת פּוֹלַנְיָה בָּעֵת הַהִיא, הֶעֱלִיל כֹּמֶר אֶחָד עַל יְהוּדֵי הָעִיר כִּי רָצְחוּ יֶלֶד נוֹצְרִי, וְהֶהָמוֹן הַפָּרוּעַ הִתְנַפֵּל עֲלֵיהֶם וַיִּפְרַע בָּהֶם פְּרָעוֹת. הַיְהוּדִים נִסּוּ לְהִתְבַּצֵּר בְּמִגְדַּל הָעִיר וְלַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם, אַךְ הַרְבֵּה לֹא יָכְלוּ לְהִלָּחֵם בְּצוֹרְרֵיהֶם הָרַבִּים וְהָעֲצוּמִים מֵהֶם, וַיִּפְּלוּ בִּידֵיהֶם. בָּעֵת הַהִיא תָּכְפוּ הַמְּבוּכוֹת בְּתוֹךְ מַחֲנֵה הַקָּתוֹלִים בִּמְדִינַת בִּיהֶם, בְּשֶׁל הַכֹּמֶר יוֹאַן הוּס אֲשֶׁר מָרַד בַּכְּנֵסִיָּה הָרוֹמָאִית וַיִּדְרֹשׁ תִּקּוּנִים בַּדָּת. בִּפְקוּדַת הָאַפִּיפְיוֹר מַרְטִין הַחֲמִישִׁי נִקְרְאָה גַּם בְּפוֹלִין אֲסֵפַת כְּמָרִים לְהִתְיָעֵץ בַּמֶּה לְהָגֵן עַל קִיּוּם הַקָּתוֹלִיּוּת מִפְּנֵי רוּחוֹת הַכְּפִירָה, וּבֵין יֶתֶר הַחֻקִּים נֶגֶד הַכּוֹפְרִים נִגְזְרוּ מִטַּעַם הַכְּנֵסִיָּה הַהִיא גְזֵרוֹת מַחְפִּירוֹת גַּם נֶגֶד הַיְהוּדִים.

מַצַּב יְהוּדֵי פּוֹלִין הוּטַב רַק בִּימֵי קַזִימִיר הָרְבִיעִי (1447—1497). בָּעֵת הַהִיא פָּרְצָה תַּבְעֵרָה בְּפּוֹזְנָא וְאָכְלָה אֶת כָּל בָּתֵּי הָעִיר, וּבְתוֹכָם גַּם אֶת בָּתֵּי הַיְהוּדִים. כְּתָב הַדָּת שֶׁל קַזִימִיר הַגָּדוֹל בִּדְבַר זְכֻיּוֹת הַיְהוּדִים אָבַד בְּתוֹךְ הָאֵשׁ, וַיְבַקְשׁוּ יְהוּדֵי פּוֹזְנָא אֶת קַזִימִיר הָרְבִיעִי,

שֶׁנִּמְשַׁח אָז לְמֶלֶךְ בְּפוֹזְנָא, כִּי יְחַדֵּשׁ אֶת זְכֻיּוֹתֵיהֶם. הַמֶּלֶךְ מִלֵּא אֶת בַּקָּשַׁת הַיְהוּדִים וַיּוֹצֵא מַאֲמָר מְיֻחָד לְטוֹבַת הַיְהוּדִים וּלְאִשּׁוּר זְכֻיּוֹתֵיהֶם. „חֶפְצִי הוּא – אוֹמֵר קַזִּימִיר הָרְבִיעִי בִּכְתָב־הַדָּת – כִּי הַיְּהוּדִים הַמּוֹעִילִים לְמַמְלַכְתִּי יִמְצְאוּ בָהּ נִחוּמִים וּמַרְגֹּעַ". פְּקוּדַת קַזִּימִיר הֶעֶלְתָה עָלָיו אֶת חֲמַת אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית, וְאַחֲרֵי הִתְנַגְּשׁוּת מְמֻשָּׁכָה הֻכְרַח הַמֶּלֶךְ לְהִכָּנַע לִרְצוֹן הַכְּמָרִים וּלְבַטֵּל הַרְבֵּה מִזְּכֻיּוֹת הַיְּהוּדִים בְּפוֹלִין (1454).

בִּימֵי יוֹאַן־אַלְבְּרֶכְט, מְמַלֵּא מְקוֹמוֹ שֶׁל קַזִּימִיר הָרְבִיעִי, הֵחֵלּוּ שַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ לְהַקְצִיעַ שְׁכוּנוֹת מְיֻחָדוֹת לְשִׁבְתָּם. בִּשְׁנַת 1494 פָּרְצָה תַּבְעֵרָה בְּקְרָקָא, וְהָאֲסַפְסוּף מָצָא לוֹ אָז שְׁעַת־כֹּשֶׁר לָבוֹז אֶת בָּתֵּי הַיְּהוּדִים. לְפִיכָךְ צִוָּה הַמֶּלֶךְ, כִּי יְהוּדֵי קְרָקָא, שֶׁיָּשְׁבוּ נְפוֹצִים בִּרְחוֹבוֹת הָעִיר, יִתְיַשְּׁבוּ יַחַד בַּפַּרְוָר קַזִּימֶרְשׁ, בִּכְדֵי שֶׁיּוּכְלוּ לְהָגֵן עַל נַפְשָׁם מִפְּנֵי הֶהָמוֹן; וּמֵאָז הָיָה הַפַּרְוָר הַזֶּה לְעִיר שֶׁל יְהוּדִים סְגוּרָה וּמְסֻגָּרָה מִבַּיִת וּמִחוּץ, וְנִבְדֶּלֶת מִיֶּתֶר הָעוֹלָם בְּחוֹמַת הַגֵּיטוֹ.

בַּיָּמִים הָהֵם הֵחֵלּוּ הָרְדִיפוֹת גַּם עַל יְהוּדֵי לִיטָה. הַנָּסִיךְ אֲלֶכְּסַנְדֶּר, אֲחִי יוֹאַן־אַלְבְּרֶכְט, הוֹצִיא פְּקוּדָה בִּשְׁנַת 1495, כִּי כָּל יְהוּדֵי לִיטָה יְגֹרְשׁוּ מִגְּבוּל הָאָרֶץ, וְנִכְסֵיהֶם שֶׁבִּסְבִיבוֹת הוֹרְדְנָא, בְּרִיסְק, לוּצְק וּטְרוֹקִי– יָחֳרְמוּ לְאוֹצַר הַנָּסִיךְ. גּוֹלֵי לִיטָה הִתְיַשְּׁבוּ אָז בִּגְבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה; אַךְ מִקֵּץ יָמִים עָלָה עַל כִּסֵּא פּוֹלִין הַנָּסִיךְ אֲלֶכְּסַנְדֶּר, וַיַּרְשֶׁה לַיְּהוּדִים לָשׁוּב אֶל אֲחֻזּוֹתֵיהֶם שֶׁבְּלִיטָה, וְנִכְסֵיהֶם הוּשְׁבוּ לָהֶם. אֻכְלְסֵי הַיְּהוּדִים בְּפוֹלִין וּבְלִיטָה מֵאָז הָלַךְ וָרָב, וּבַחֲרִיצוּתָם בְּעִנְיְנֵי הַמִּסְחָר הֵבִיאוּ תוֹעֶלֶת מְרֻבָּה לְאֶרֶץ מוֹשָׁבָם.

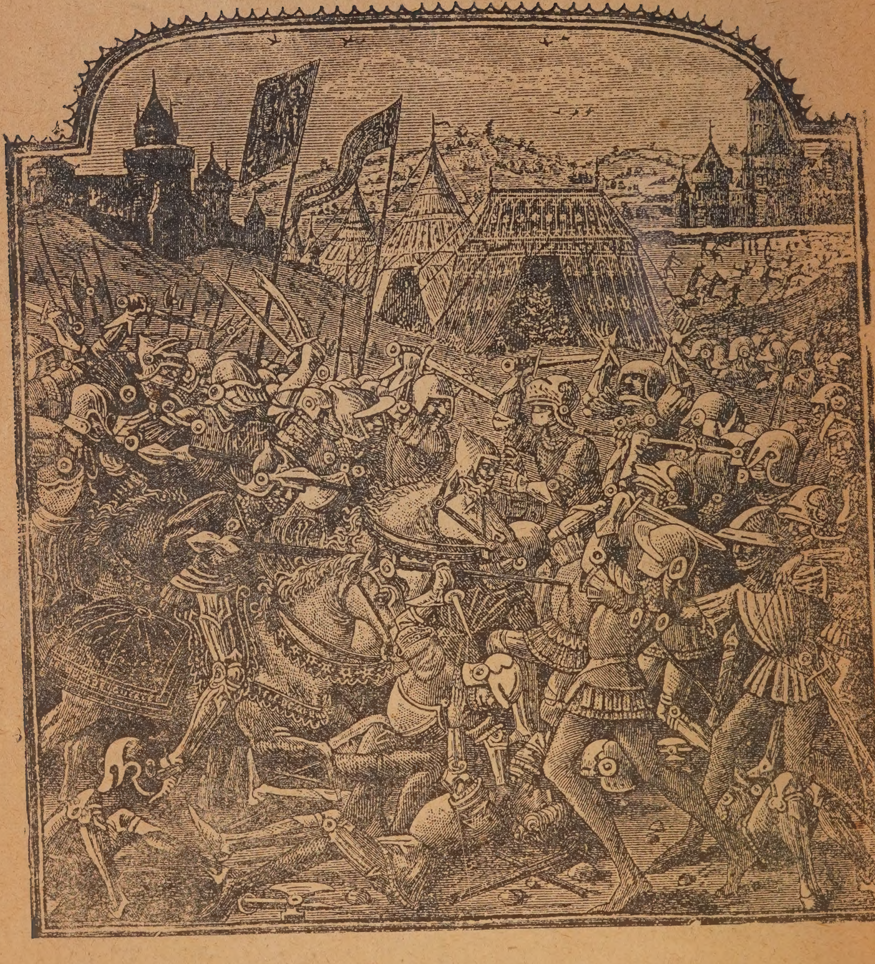
מא. הַיְּהוּדִים בִּנְסִיכוּת מוֹסְקְבָא. וּבְעֵת שֶׁמְּדִינוֹת פּוֹלִין הָיוּ פְּתוּחוֹת לִרְוָחָה לְנוֹדְדֵי הַיְּהוּדִים מֵאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב, הָיְתָה אַדְמַת רוּסְיָה הַסְּמוּכָה כִּמְעַט סְגוּרָה וּמְסֻגֶּרֶת בִּפְנֵיהֶם. בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה נִכְבְּשׁוּ מְדִינוֹת רוּסְיָה בִּידֵי אֶחָד מִשֵּׁבֶט הַמּוֹנְגוֹלִים–הַתַּתָּרִים, וּמֵאָז נוֹדְעוּ רַק הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי הַדָּרוֹם שֶׁעַל גְּדוֹת יָם הַשָּׁחוֹר וּבִגְבוּלוֹת קְרִים. תַּחַת שִׁלְטוֹן הַכֹּהֲנִים הַתַּתָּרִים יָשְׁבוּ שָׁם הַיְּהוּדִים בֶּטַח, וְהִצְטַיְּנוּ בַחֲרִיצוּתָם הַרְבֵּה בִּסְחַר הָעַמִּים.

עִקְּבוֹת הַיְהוּדִים בִּנְסִיכוּת מוֹסְקְבָא נִכְּרוּ רַק בְּסוֹף הַמֵּאָה הַחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה, כְּשֶׁמְּדִינוֹתֶיהָ הִתְאַחֲדוּ תַּחַת שִׁלְטוֹן הַנָּסִיךְ אִיבַן הַשְּׁלִישִׁי, וִיהוּדֵי לִיטָה וּקְרִים וְאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב הֵחֵלּוּ לָבוֹא גַּם בִּגְבוּלוֹת הַמַּמְלָכָה הַזֹּאת. הָאַגָּדָה מְסַפֶּרֶת כִּי בָעֵת הַהִיא (1470) בָּא מִקִּיוֹב לְנָבְגָרְד הַיְּהוּדִי הַמְלֻמָּד ר' זְכַרְיָה, שֶׁהֵחֵל לְהָפִיץ אֶת תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת בֵּין רָאשֵׁי הַכְּנֵסִיָּה הַפְּרַבּוֹסְלַבִית (הַיְּוָנִית), וַאֲחָדִים מִכֹּהֲנֵי הַמָּקוֹם הִתְיַהֲדוּ. שְׁנַיִם מֵהַכֹּהֲנִים הַמִּתְיַהֲדִים בָּאוּ לְמוֹסְקְבָא וְהֵחֵלּוּ לְהָפִיץ אֶת תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת בֵּין הָרוּסִים. רֹאשׁ הַהֶגְמוֹנִים בְּנָבְגָרְד שָׂם לֵב לַסַּכָּנָה הַנִּשְׁקֶפֶת לַנּוֹצְרִיּוּת מֵהִתְפַּשְּׁטוּת „הַכְּפִירָה הַיְּהוּדִית", וּמִטַּעַם הַכְּנֵסִיָּה וְהַמֶּלֶךְ נִדּוֹנוּ רָאשֵׁי הַדָּת הַזֹּאת לִשְׂרֵפָה וְתַלְמִידֵיהֶם הָשְׁלְכוּ אֶל בָּתֵּי כֶלֶא אוֹ אֶל בָּתֵּי נְזִירִים.

מָסֹרֶת הָעָם מְסַפֶּרֶת עַל עוֹד מִקְרֶה אֶחָד, שֶׁגָּרַם לְהַרְחָקַת הַיְּהוּדִים מִנְּסִיכוּת מוֹסְקְבָא. בַּחֲצַר הַנָּסִיךְ אִיבַן הַשְּׁלִישִׁי הָיָה רוֹפֵא יְהוּדִי, יְלִיד וְנִיצִיָּה, וּשְׁמוֹ לֵיאוֹן. פַּעַם חָלָה בְּכוֹר הַנָּסִיךְ, וְהָרוֹפֵא הִבְטִיחַ עַל דִּבְרָתוֹ כִּי הַחוֹלֶה יָקוּם מֵחָלְיוֹ הַקָּשֶׁה. אוּלָם הַנַּעַר מֵת, וְהָרוֹפֵא הַיְּהוּדִי הוּמַת בְּמִצְוַת אֲדוֹנוֹ. הַמִּקְרֶה הַזֶּה וּפַחַד הַ„כְּפִירָה" עוֹרְרוּ בְּלֵב אַנְשֵׁי מוֹסְקְבָא חֲשָׁדִים וֶאֱמוּנוֹת טְפֵלוֹת נֶגֶד הַיְּהוּדִים, וְשַׁעֲרֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת נִסְגְּרוּ מֵאָז בִּפְנֵיהֶם.

ממשלת
הערבים
אחוזות מחמד
כבוש הערבים עד 680
הכבושים אחר 680
קורדבה
קרתגה
קירואן
רומי
אלכסנדריה
קאיר
דמשק
ירושלים
בגדד
מדינה
מקה
מנסוריה

תֹּכֶן מְפֹרָט שֶׁל הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Мировои

[illegible]

צאת „ברקאי" ורשה

בזה כי נגשנו, בעזרת סופרים ופדגוגים מ
ביליותיקאות שלמות למקרא לבני הנעורים
ע יצאו לאור הספרים הללו:

I

ה ההיסטורית:

עבד לבני הנעורים
ם ציורים רבים)
ת א. לובושיצקי
ימי — מ. גורפינקל.
ם)
יר מתקופת — י. לבנר
ומאא)
פור מימי — ש. ברמן
בינים)
מימי חרבן — מ. רינג.
ת השני)

II

קה הא.
דים (לבני —
הנ
ים.
ושים.
והבלקנים
יי גוליבר
אורי
טנסקי
הלפרין.
ים:
ארזים (לבני
מעבד ע"י ש.
וביץ.
לבני הנעורים
עבד ע"י ש. א. ויקוב.
הנ"ל.
ה (לבני הנעורים)
תרגום א. בן אורי.
יסות פומפיה והרקולנום —
י. שאצקי.

III

מהביבליותיקה המד

א) רודפים ונרדפים (ספורים מחי
תרגום י. הנ
ב) מסלת הברזל (מקורי) מאת יעקב
ג) בני תקופת האבן (ספור בימ
הקדמ
תרגום ע. רו
ד) בארצות רחוקות (ספורי נוסעים
תרגום ח. דוב
ה) בארצות לא־נודעות (ספו
תרגום כ.

IV

מהביבליותיקה הספרות

א) משלי המגיד מדובנא (מעובדי
הנער
מאת ש. קנטו
ב) שיחות ואגדות (לבני הנער
מאת א. פ
ג) פנוקיו (ספור לילדים)
תרגום י. א. הנד
ד) ספר היער (דשונגל) מאת ר. קי
ה) משירת העמים אנטולוגיא א. לובו

ונסדרים:

1) אגדות משוררים תרגום פ.
2) אגדות הקלמיקים " דו
3) מבחר אגדות העברים
מעבד מאת א. לובו
4) אגדות המקבלים
מעבד מ
5) מחמדים (ספורים) מ

העורך: א. לובושיצקי, ירושה. המו"ל: הוצאת „מר

הכתבת להזמנות ולענייני ספרות:

...ydawnicze „CENTRAL" Warszawa, Nowolipki